

Szvorényi Róbert

**Jacobinus János élete és életműve, a *Brevis enarratio*
historiográfiai és történeti háttere, valamint szövegének utóélete**

Doktori (PhD) értekezés

Történettudományi Doktori Iskola, vezetője: Dr. Óze Sándor DSc

Egyháztörténeti Műhely, vezetője: Dr. Perendy László OSchP

Témavezető: Dr. Tusor Péter DSc

Budapest 2021

Tartalomjegyzék

<i>L. B. S.!</i>	3
1. Jacobinus János élete	6
2. A <i>Chorus Musarum</i> és az esküvői alkalomból készült 16. századi kiadványok műfaj története	17
3. A <i>Brevis enarratio</i> historiográfiai környezete és a kortárs <i>ars historica</i>	26
3.1. A Báthory Zsigmondnak ajánlott történeti művek előszavai	26
3.2. Szamosközy István kéziratban maradt <i>ars historicája</i>	35
3.3. Veit Marchthaler történeti munkája Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemtől	41
4. A havasalföldi hadjárat szemtanúi	50
4.1. Jacobinus János <i>Brevis enarratio</i> jának műfaja, első kiadásának példányai és kiadástörténete	50
4.2. Pellérdi Péter levele – A havasalföldi hadjárat története egy másik szemtanútól	54
5. A <i>Brevis enarratio</i> történeti háttere – Erdély a tizenötéves háború előestéjén	57
5. 1. Erdély és a Porta viszonya	
5.2. Carrillo első tárgyalásai Rómában és Prágában	59
5.3. Carrillo második útja Prágába	64
5.4. Báthory Zsigmond kettős politikája	69
5.5. Erdélyi országgyűlések 1594-ben	71
5.6. Török hadi sikerek a Dunántúlon	82
5.7. Moldva és Havasalföld	83
5.8. A szövetségkötés Prágában	84
5.9. Báthory Zsigmond házasságkötése Mária Krisztiennával	87
5.10. Az 1595. áprilisi gyulafehérvári országgyűlés	88
6. Erdély háborúban	89
6.1. Borbély György hadjárata	89
6.2. Zsigmond fejedelem havasalföldi hadjárata	93
6.3. A székelység hadba vonulása és az erdélyi sereg	98
7. A havasalföldi hadjárat híre Európában	106
7.1. A havasalföldi hadjárat visszhangja	106

7.2. A hadjárat történéseinek propagandisztikus felhasználása a jezsuiták részéről	111
8. A <i>Brevis enarratio</i> szövegének utóélete	116
8.1. Jacobinus János szöveg helyei Baranyai Decsi Jánosnál – szövegkritikai tanulságok	116
8.1.2. Baranyai Decsi János történeti művének (<i>Commentarii de rebus Ungaricis</i>) datálásához	133
8.2. Jacobinus <i>Brevis enarratio</i> ja kortárs és későbbi történetíróknál	142
8.3. Jacobinus <i>Brevis enarratio</i> ja históriás énekekben	146
8.3.1. Míves prózából rímes vers – az ismeretlen szerzőségű kolozsvári históriás ének (1596)	146
8.3.2. Míves prózából rímes vers – Szőlősi István históriás éneke (1635)	153
Összegzés	160
Bibliográfia	164
Mellékletek – A <i>Brevis enarratio</i> szövege a kolozsvári első kiadás alapján	182
Mellékletek – A <i>Brevis enarratio</i> magyar fordítása	202
Mellékletek – A <i>Chorus Musarum</i>	217
Mellékletek – Jacobinus János és Baranyai Decsi János párhuzamos szöveg helyei	224
Összefoglaló	236
Summary	237

*Ajánlom Farkas Zoltánnak és
Földes Ferenc OSchP áldozárnak,
Tanárainknak.*

L. B. S.!

Jacobinus János nem tartozik a régi magyar irodalomban különösebben ismert vagy számon tartott szerzők közé. Kolozsvárott született, előkelő szász patrícius családban, amely unitárius vallású volt. Elsősorban mint hivatalnok tevékenykedett. Előbb Kolozsvár városának jegyzője, majd emelkedve pályáján az erdélyi fejedelmi kancellária titkára, végül kancellárja lett. A hivatali pályáján való előre jutása – tekintetbe véve fiatal korát –, párját ritkító volt a kancellária történetében.

Emellett végzett irodalmi tevékenykedése – terjedelemre nézvést legalábbis – nem eredményezett nagy életművet. Hivatali működésének segédeszközén, formuláskönyvén kívül mindössze két rövid művet alkotott. Az egyik egy Kolozsvárott tartott esküvő alkalmából 1597-ben nyomtatásban is megjelent ünnepi köszöntő *Chorus Musarum* címmel. Másik műve történeti. A *Brevis enarratio* szerzője Báthory Zsigmond fejedelem 1595-ös havasalföldi hadjáratának eseményeit nem elmeséli, hanem elbeszéli röviden, a résztvevő szemtanú hitelességével, aki soraiban nagyon találóan ötvözi egy veretes latinságú, késő humanista historiola elbeszélésének izgalmát a hadieseményekről készített beszámolók megszokott hűvösségével.

A *Brevis enarratio* utóélete azonban nagyon jelentős és szerteágazó. Az a kortárs vagy később alkotó magyar történetíró, aki latin nyelven írt nagyobb lélegzetvételű munkájában kitér Zsigmond fejedelemnek a Havasalföldön aratott fényes hadisikereire, az Jacobinus művét veszi át egészben vagy részben, vagy legalábbis az ő mondatait és gondolatait visszhangozza.

A disszertáció taglalja Jacobinus János életét, majd kitér a *Chorus Musarum* című alkalmi művére, azt korának műfaj történeti környezetébe ágyazva.

Jacobinus *Brevis enarratio*jának ajánlását Báthory Zsigmondhoz írta. Így szó esik a többi korabeli történeti mű szerzőjének szintén a fejedelemhez címzett ajánlásáról is,

körvonalazva így egyfajta, személyesen Zsigmond számára megfogalmazott, a történelem mivoltáról, a történetírás értelméről és céljáról szóló *ars historicat*.

Veit Marchthaler azonos címmel megjelent és ugyanerről a hadjáratról szóló, propagandisztikusnak minősíthető művét is vizsgálódási körébe vonja a dolgozat.

A disszertáció céljaul tűzi ki, hogy történeti részében bemutassa a *Brevis enarratioban* megörökített havasalföldi hadjárathoz vezető történésorozatot, abban kitérjen Erdély köztörténetére, magának a hadjáratnak a lefolyására, végül európai visszhangjára. Mindezt abból az elhatározásból teszi, hogy tablót fessen a *Brevis enarratioban* foglaltak mögé, de nem azzal a céllal, hogy a hadjáratnak a történetét írja meg, ugyanis máskülönben a források és a szakirodalom bősége szétfeszítette volna kereteit.

A dolgozat filológiai részében kitérünk a havasalföldi hadjárat egy másik kortársának és szemtanújának, Pellérdi Péternek magyar nyelven írt levelére, amely Jacobinus mellett párhuzamos módon számol be az eseményekről. Ezt követően fog szó esni azokról a neves történetírókról, akik Jacobinus művecskéjét felhasználták munkájukban, megnevezve őt, vagy meg sem említve, de mindenképpen hitet téve a *Brevis enarratio* és szerzőjének hitelessége mellett. Jacobinus szövege azonban nemcsak a historcusok tollán élt tovább, hanem műfajt és nyelvet váltva magyar históriás énekek soraivá alakult, így ismertette meg Zsigmond törökök felett aratott európai hírű hadi dicsőségét szélesebb körben az iskolázatlanabb olvasókkal – itthon.

A disszertációval kapcsolatos eddigi publikációimat a bibliográfiában feltüntettem, az egyes fejezetek címénél pedig jegyzetben utaltam azokra a tanulmányaimra, amelyeknek átdolgozott vagy változatlan szövegén az adott fejezet alapul.

A dolgozat mellékletben hozza a *Brevis enarratio* szövegkiadását és fordítását, valamint a *Chorus Musarum* szövegkiadását, illetve Jacobinus János és Baranyai Decsi János történeti műveinek általam fellelt minden párhuzamos szöveghelyét.

Bár az értekezésnek nem volt célja a *Brevis enarratio* szövegének kritikai kiadása, mégis lépéseket tett ennek irányba. Külön fejezet szól Jacobinus *Brevis enarratio*jának műfajáról, első kiadásának példányairól és kiadástörténetéről. A mű szövegének kiadását több okból is szükségesnek tartottuk. A dolgozat számos helyen hivatkozik a mű ajánlására és szövegére, akkor is, amikor a mű historiográfiai környezetét vizsgálja, és akkor is, amikor a havasalföldi hadjárat történetét taglalja, de akkor is, amikor a mű szövegének utóéletét követi nyomon más erdélyi történetíróknál. Stoll Béla 1959-ben megjelentetett szövegkiadása nem

közli Jacobinus történeti művének ajánlását, ami pedig a mű fontos részét képezi, továbbá számos helyen téves olvasatú szavakat hoz. A *Brevis enarratio* szövegkritikai jegyzetekkel ellátott közreadása a mellékletben található, tartalmazza az ajánlás szövegét is, Stoll olvasatait pedig javítja. Adaléknak tekinthető egy leendő kritikai kiadáshoz.

Az erdélyi kancellárok és történetírói tevékenységük vizsgálatától a dolgozat ebben a formájában eltekint, ugyanis az amúgy is sokoldalú vizsgálódást túlságosan széttartóvá tette volna egy ilyen szerteágazó téma taglalása.

Az előszó végén köszönetet mondok témavezetőmnek, Tusor Péternek. Köszönet illeti még feleségemet, Bajáki Ritát, továbbá Farkas Gábor Farkast és P. Vásárhelyi Juditot. Hálával tartozom Tóth Jánosnak, Tóth Klárának és Pálfai Remignek. Mindegyikőjüknek másért, de együttesen a türelmükért.

Szvorényi Róbert

1. Jacobinus János élete¹

Jacobinus János unitárius vallású, kolozsvári szász patrícius családban született. Életrajzát² a legrészletesebben Bónis György írta meg.

Jacobinus János apja is, Jacobinus Bernát, tekintélyes kolozsvári polgár volt. Fia, Jacobinus János városi jegyző és testvére, Jacobinus Dávid neve a városi lajstromkönyvben mint szász patrícius polgáré fordul elő.³

Jacobinus Bernát 1564. május 6-án iratkozott be a wittenbergi egyetemre.⁴ Berethalmáról származott. 1587-ben tagja volt annak a követségnek, amelyet Báthory Zsigmond a varsói országgyűlésre küldött.⁵ A követség feladata az volt, hogy megszerezze Zsigmondnak a lengyel koronát, Jacobinus Bernát kolozsvári polgáré pedig az, hogy mint unitárius, megnyerje a fejedelem számára a lengyel unitáriusokat.⁶ A követségről Gyulaffy Lestár is megemlékezett feljegyzéseiben,⁷ amelyben Jacobinus Bernátot mint kolozsvári orvost említi. A Báthoryak királlyá választása azonban nem volt keresztülvihető, a követség nem járt eredménnyel,⁸ hiábavalónak bizonyult Kovacsóczy Farkas kancellárnak a királyt búcsúztató és egyben Báthory Zsigmond mellett korteskedő szónoklata, és hiábavaló volt Zamoyski főkancellár támogatása is, a Báthoryaknak nem nyílt esélye újra megszerezni a lengyel trónt.⁹

Jacobinus Bernát a következő évben, 1588-ban újabb megbízást kapott Báthory Zsigmondtól, ezúttal arra, hogy a kolozsvári unitárius iskola számára tanárt keressen. Gyulafehérváron, 1588. szeptember 14-én kelt Báthory Zsigmondnak engedélylevele,¹⁰ amely

¹ A fejezet a már korábban megjelent tanulmányom átdolgozása. Ld. SZVORÉNYI, 2010, 181–187.

² BÓNIS – VALENTINY, 1947, 6–12.

³ HERPEI, 1971, 511.

⁴ SZABÓ – TONK, 1992, 33.; SZÖGI, 2011, 273.

⁵ BETHLEN, 1782, 530.: „Itaque Sigismundus Báthoreus tum de morte patris sui regis, tum de iis, quae sibi testamento legaverat, certior redditus atque ne rebus suis desit admonitus, anno ineunte ad comitia regni Poloniae Varsaviae pro eligendo novo rege celebranda legatos suos expedit, nempe Wolfgangum Kovácsocziom, regni cancellarium, Casparum Kornis, Husztensem capitaneum, Joannem Szent Páli, Eustachium Gyulafi, secretarium aulae, Melchiorem Bogáthi, Petrum Géczi, Bernhardum Jacobinum Claudiopolitanum, Lucam Krajczorum Enyediensem cives, dato eis mandato, ut in negotiis fidei ac dexteritati suae commissis consilio uterentur affinis sui Joannis Zamoscii regni cancellarii.”

⁶ JAKAB, 1888a, 333.

⁷ GYULAFFY, 1881, 21.: „Recitata haec oratio est a domino cancellario, assistentibus ei magnifico domino Casparo Kornis, capitaneo Huztensi, Joanne Zentpálii, Eustachio Giulaffi, secretario aulico, Melchiore Bogathi, Petro Gyczi, Luca Cracero, cive Eniediensi et Bernardo Jacobino, Claudiopolitano medico.”

⁸ A követjárás történetéhez, és Kovacsóczy Farkas kancellár beszédéhez ld. SZÁDECZKY, 1891, 50–61. A lengyel királyválasztási problematikához ld. KRUPPA, 2014, 169–190.

⁹ KRUPPA, 2014, 173.

¹⁰ JAKAB, 1888b, 159, Nr. LXX.: „Cum prudentes et circumspecti cives civitatis nostrae Coloswariensis, opera alicuius docti et bene meriti viri pro erudienda inter eos iuventute, hoc tempore apprime indegeant, statuerunt

arról tudósít, hogy mivel Kolozsvár városának bölcs és körültekintő polgárai az ifjúság nevelése érdekében rászorultak valamely tudós és érdemes férfiú munkálkodására, úgy döntöttek, hogy nemes Jacobinus Bernátot küldik Felső-Magyarországra, vagy onnét tovább is, ahol olyan férfire szert tehetnek. A fejedelem gondoskodni akarva a zökkenőmentes és biztonságos utazásról az uraságokat jóakaratóan arra kéri, alattvalóinak pedig meghagyja erősen, hogy ennek a menlevélnek a felmutatóját, és akit magával visz, tovább bocsássák, illetve bocsáttassák. Az eredeti menlevél hátlapján egykorú írás van: „Johannes Erasmus hywatallia ex Annuentia Illustrissimi Principis leoth.”¹¹ Jacobinus Bernátnak ez a küldetése tehát sikerrel járt, ő hívta meg Kolozsvárra Johannis Erasmust. Erasmus (meghalt Kolozsváron, 1601. márc. 17-én) antwerpeni igazgatói állásából kényszerült távozni unitárius hitnézetei miatt, innen került Krakkóba. Kolozsvárra 1588 utolsó negyedében jutott el, ahol szász prédikátor, majd 1593. szeptember 25-től lelkész lett.¹² Az 1588 és 1601 között Erdélyben élő Johannis Erasmus teológiai nézeteit Dán Róbert így jellemzi: „ (...) nézeteit az Újszövetség betű szerinti értelmezéséből merítette. Ebből következett a hivatalos antitrinitárius egyház álláspontjánál konzervatívabb krisztológiája és minden egyházi szervezettel szemben hangoztatott éles kritikája is. Erasmus Johannis tagadta a papi hierarchia létjogosultságát, a püspöki méltóságnak a dogmatikai kérdésekben féltve őrzött előjogait. A keresztényi szabadság megsértésének tekintette az evangéliumokból és az apostoli levelekből megismert „igazságok”-tól való bármilyen eltérést, beleértve az azokban nem vagy másként szereplő rituálék gyakorlásának kérdését is. Elismerte a világi hatalom prioritását, de a sátántól eredeztette képviselői vallását. Mindez a hivatalos antitrinitárius egyház radikális ellenzékének táborába sorolná, ha Jézus preegzisztenciájával kapcsolatos tételeivel nem zárta volna ki magát az utóbbiak sorából. A felfogásából következő kettősség minden bizonnyal korlátozta eszméi terjedését.”¹³

Kolozsváron már Erasmus prédikatori (másodpapi) hivatalát is azzal a kikötéssel nyerte el, hogy ne prédikálja azt, hogy Krisztus, Istennek fia, már az ő anyja előtt létezett volna, mert ezzel a kérdéssel kapcsolatban Lengyelországban is volt vitája Fausto Sozzinivel.¹⁴

Vita előzte meg Erasmus kolozsvári unitárius lelkésszé (elsőpappá) választását a szász és magyar unitáriusok között is. Hunyadi Demeter kolozsvári unitárius püspök és egyben lelkész halálát (1592. július 6.) követően ugyanis a lelkész választásának joga a szász

---

mittere nobilem Bernardum Jacobinum in partes Hungariae Superioris, vel inde etiam ulterius, ubi scilicet huiusmodi viri nancisi [!] poterunt [...]

¹¹ JAKAB, 1888b, 159.

¹² ZOVÁNYI, 1977, 174.

¹³ DÁN, 1983, 129.

¹⁴ KÉNOSI TÖZSÉR – UZONI FOSZTÓ, 2005, 394.

nemzetűeket illette, de jelöltjeikkel szemben a magyaroknak az volt a kifogása, hogy „paraszt renden valók.”¹⁵ A szászok jelöltje volt Jacobinus Bernát is, akit így vettek védelmükbe: „az mi illeti Bernált uram dolgát, mindnyájan tudjuk, hogy ő gyermekségétől fogva egyházi kenyeret ött. Itt nőtt, nevelkedett fel, kántor, collaborator itt volt scholánkban, templomunkban prédikált. Alsó Idatson lelkészséget viselt Pókai Jakab idejében, annak utána ismég ott lakott Hagymássy Kristóf idejében. Annak mind holtáig, még az után is míglen a persecutio kihajtá onnét. Azután itt nálunk helye nem volt, mert az ministeriumban elegen voltak, senki helyét el nem vehette. Szükség volt, hogy tisztességes életének keresésére valamit vegyen eleibe, ha medicinát tanult, exerceált, valyon mit ártott az theologiának? Ha fő emböröknek gyermekit idegen országba vitte és academiákban szerzette és visszatértében valami költséget nyert vagy marhán, vagy egyébben, mit vétett azzal a religionak? Így bizony Szent Pál sem lehetett volna tanító, mert szőnyegszövő volt.”¹⁶

1592. november 27-ét követően Erasmusnak Enyedi György püspök előtt ki kellett nyilvánítania hitbéli nézeteit, mivel „ez az Erasmus Joannis az arianismushoz accedált,” majd 1593. szeptember 25-én, hosszas huzavona után „a szász nációról választatik plébánusnak Erasmus uram, aki nem mindenekben consentiált az ekléziával in fide.”¹⁷

Az idézet rávilágít Jacobinus Bernátnak a kolozsvári unitárius kollégiumban betöltött szerepén túl orvosi tanulmányaira is, továbbá arra, hogy mesterségét gyakorolta is, valamint hogy főrendűek fiait kísérte külföldön folytatott tanulmányaik során.

A homoródszentpáli Kornis család a Székelyföld tehetősebb családjai közé tartozott. Kornis György, Kornis Farkas udvarhelyszéki főkirálybíró és Bethlen Krisztina legnagyobb fia külföldi tanulmányait a heidelbergi egyetemen kezdte meg. Apja Jacobinus Bernátot bízta meg, hogy kísérje el útján. Bánffy Farkas, dobokai főispán is ekkor küldte el fiát, Ferencet, Baranyai Decsi János mentorsága alatt a wittenbergi egyetemre. Útjuk összekapcsolódott az 1587-es lengyel királyválasztásra küldött követséggel, amelynek feje Kovacsóczy Farkas kancellár volt, egyik tagja pedig Jacobinus Bernát.¹⁸ Kornis György édesanyja, Bethlen Krisztina, valamint Bánffy Ferenc édesanyja, Bethlen Klára testvérek voltak.¹⁹ Jacobinus Bernát kísérőként történő megbízása Kovacsóczy Farkasnak ahhoz a szándékához igazodott, hogy Báthory Zsigmond fejedelem köré egy humanista műveltséggel felvértezett fiatal nemesi társaság szerveződjék, egy jövőbeni politikugeneráció, amely elfogadja és továbbviszi Kovacsóczy politikai és

¹⁵ BENCZÉDI, 1885, 91.

¹⁶ BENCZÉDI, 1885, 92.

¹⁷ KÉNOSI TŐZSÉR – UZONI FOSZTÓ, 2005, 395.

¹⁸ VASS, 1912, 210, 211.

¹⁹ BALOGH – HORN 2008, 879.

szellemi eredményeit. Kovacsóczy és Kornis ösztönzésére és támogatásával 1587 és 1594 között egy sor protestáns fiatal nemes tanult külföldi egyetemeken, elsősorban Heidelbergben és Padovában.²⁰ Kornis György 1588. február 24-én, Heidelbergben kelt, anyjához írt levelében is említést tesz Bernátról, mint akinek távozása után a szóban forgó levél harmadikként íródott, és amelyben arra kéri anyját, csináltasson neki magyarországi vagy erdélyi ingeket, mert azokat a német ingnél szívesebben viselné, és azokat küldesse ki neki.²¹

A kolozsvári unitárius egyházfiak számadáskönyvében feljegyezték, hogy 1600. június 22-én az énekeskönyv írásához Bernát doktortól vettek „igen fekete tintát.” Mivel az énekeskönyv megírásához használt igen fekete tinta – gubacsból és koromból való – elkészítéséhez vegyszeti ismeretek voltak szükségesek, ez a bejegyzés is amellet tanúskodik, hogy Jacobinus Bernát orvosdoktor volt.²²

Maradtak ránk adatok Jacobinus Bernát könyveiről is. Könyvtárába tartozott többek között Sleidanus műve V. Károly birodalmának történetéről (Strasbourg, 1559),²³ Melchior Kling házasságáról írt traktátusa,²⁴ Euripidész tragédiái (Basel, 1562)²⁵ és a *Defensio Francisci Davidis* baseli (1584) kiadása.²⁶ A jezsuita Giovanni Pietro Maffei *Historiarum Indicarum libri* (Köln, 1589) egyik példánya a század utolsó éveiben kerül Jacobinus Bernáttól Enyedi György unitárius püspök tulajdonába, amit Enyedi széljegyzetekkel látott el.²⁷ Jacobinus Bernát tulajdonjegyét hordozza Johannes Löwenklavius *Annales sultanorum* (Frankfurt, 1588) is.²⁸ Az Eber-féle kalendáriumot (Wittenberg, 1564) is használta, egyik példányát krónikás bejegyzéseivel tűzdelt meg.²⁹ Még wittenbergi tanulmányait megelőzően, 1563-ban vásárolta meg Kálvin három egybekötött munkáját, az Izajás (Genf, 1559), Jeremiás (Genf, 1563) és Dániel (Genf, 1561) próféták könyveihez írott kommentárokat, valamint 1565-ben került tulajdonába a genfi reformátornak a tizenkét kisprófeta könyveihez írott kommentárja.³⁰ Jacobinus Bernát 1602. október 7-én halt meg.³¹

²⁰ BALOGH – HORN, 2008, 879.

²¹ BINDER, 1976a, 53.

²² HERPEI, 1971, 511.

²³ DANKANITS 1974, 66, 101.

²⁴ DANKANIS 1974, 69.

²⁵ DANKANITS 1974, 99.

²⁶ DANKANITS 1974, 98.

²⁷ DANKANITS 1974, 81, 103.

²⁸ DANKANITS 1974, 68, 101.

²⁹ DANKANITS 1974, 67, 101.

³⁰ ÓSZ, 2011, 159.

³¹ HERPEI, 1971, 512.

Fia, Jacobinus János Báthory Zsigmond 1595-ös havasalföldi hadjáratáról szóló, *Brevis enarratio* c. történeti művének ajánlásában a következőket írta le:

„Ezeknek a dolgoknak a lejegyzésére fiatalon – nem voltam még huszonkét éves – és nem mint történetíró vállalkoztam, hanem azért, hogy valamiképp kifejezésre juttassam méltóságotok felé személyes tiszteletemet és alázatos szolgálatomat. Nem venném a bátorságot, hogy abban bízzak, méltóságotok dicséretét és dicsőségét érdemhez méltóan kifejezhettem szavakban, mert nem csak gondolom, hanem őszintén meg is vallom, hogy ez csekély tehetségemtől a legkevésbé sem várható el. De mivel Felségetek havasalföldi tetteinek, ha nem is meghatározó módon, de részese voltam, úgy ítéltém, hasznos lesz a fáradság, ha azokat nem megírva – az ugyanis nagyobb tehetséget kívánna – hanem csak csiszolatlan stílusban összeszerkesztve felségeteknek ajánljam.”³²

A rövid beszámoló Báthory Zsigmondnak szóló ajánlása 1596. március 23-án, Kolozsváron kelt.³³ Vagyis Jacobinus János az ajánlás keltekor még nem töltötte be a huszonkettedik életévét, tehát születése 1574. március 23. és 1575. március 23. közé helyezhető el. Bónis György valószínűbbnek tartja az 1574-es születési évet.³⁴

A *Brevis enarratio* címlapján a szerző neve mellett feltünteti a „notario urbis Claudiopolitanae” fordulatot, vagyis a mű megjelenésekor Kolozsvár jegyzője volt.

Jacobinus másik, későbbi műve egy lakodalmi köszöntő vers Kakas István és Susanna Romer 1597. január 12-én tartott menyegzője alkalmából készült, *Chorus Musarum* címmel. Ennek címlapján is a „per [...] notarium urbis Claudiopolitanae” megjelölés áll.

Tehát Jacobinus mindkét művét, az 1596-ban a *Brevis enarratio*t és 1597-ben a *Chorus Musarum*ot is mint Kolozsvár jegyzője jelentette meg.

Jacobinusnak a kolozsvári polgárok könyvébe tett utolsó bejegyzésének kelte 1598. november 1-je. Ezt szintén kolozsvári jegyzőként iktatta, neve mellé a „reipublicae Colosvariensis

---

³² JACOBINUS, 1596, A₃b: „Ad quarum ego rerum consignationem adolescens, cuius aetas vigesimum secundum annum nondum attigit, non uti historicus accessi, sed ut singularem meam in tuam serenitatem observantiam et humilimam subiectionem quodammodo declararem. Neque enim tantum mihi sumo, ut seren. tuae laudes et gloriam suo merito digna oratione me persequi posse confidam, cum hoc ab infirmitate mea sperari minime posse non solum intelligam, verum etiam ingenue confitear, verum quia rebus Transalpinicis ab t. seren. gestis nonnulla ex parte non praefui quidem, sed interfui, operae pretium me facturum iudicavi, si eas non quidem descriptas (id enim maius requirit ingenium) sed rudi Minerva compilatas tuae sereniss. dedicarem celsitudini.”

³³ „Claudiopoli, octavo Calend. Aprilis, anno Domini 1596.” JACOBINUS, 1596, A₄a.

³⁴ BÓNIS – VALENTINY, 1947, 7.

notarius” tisztségmegjelölést írva. A bejegyzéssel a polgárok névsorába sógorát, Weiss Antalt vette fel. A szövegből kiderül, hogy Weiss Antal apja Weiss Tamás, tiszta szász vérből való, több éven át centumvir, anyja Ádám Kata, a régi Ádám nemzetségből. Weiss Antalt a polgárok névsorába Jacobinus János atyja, Bernát, és nagybátyja, Dávid ajánlotta.³⁵

Jacobinus kolozsvári jegyzősége mellett a fejedelmi kancellária titkára is lett. A kancellária a fejedelmi kormányzat legfontosabb szerve volt. A fejedelem a kancellárián keresztül intézkedett a közigazgatás, a kincstár, a külügy és hadügy kérdéseiben. Élén a kancellár állt, akit általában a fejedelem nevezett ki, és aki általában tagja volt a fejedelmi tanácsnak is. A bíraskodási ügyek csak annyiban különültek el, hogy ezeket az ún. kisebb kancellária végezte, a nagyobb kancelláriától részben elkülönülő személyezettel.³⁶

A kancellár alá voltak rendelve a kancelláriai titkárok. Számuk idővel változott. Kezdetben egy-két fő volt titkár, majd számuk az 1590-es évek második felére lett a legmagasabb, négy-hat főre emelkedett.³⁷

Abban a tekintetben, hogy ki honnét kerül a titkári tisztségbe, és merre visz tovább az útja, négy csoport különíthető el. Kancelláriai titkárrá emelkedhetett valaki a nagyobb kancellária írnokából. Azután lehetett a titkárnak előzőleg más, országos vagy törvényhatósági funkciója, s a titkári rangról nem emelkedett tovább. Néhány titkár a hivatali ranglétrán lentebbről indult, de azután magasabbra emelkedett. Végül voltak olyan titkárok is, akiknek hivatali pályája a titkársággal kezdődött, s onnan kerültek magasabb hivatalba.³⁸

A titkárok által játszott szerep Erdély kultúrájában jelentősnek mondható. A tisztség 16. századi betöltői közül jónéhányat ismer az irodalomtörténet is. Ilyen például Verancsics Antal vagy Pesthy Gábor, az Újszövetség- és Aesopus-fordító. A Báthoryak korából pedig kiemelhető a históriás éneket szerző Csanády Demeter, a történetíró Brutus, a krónikaszerző Gyulaffy Lestár és Kakas István, aki perzsiai követségének történetét írta meg.³⁹

Báthory Zsigmond első lemondása után, 1598. április 10. és augusztus 21-e között Erdélyt felesége Mária Krisztierna kormányozta. Az ő idejében Jacobinus mint secretarius

---

³⁵ JAKAB, 1888a, 293–294.

³⁶ TRÓCSÁNYI, 1980, 181.

³⁷ TRÓCSÁNYI, 1980, 186.

³⁸ TRÓCSÁNYI, 1980, 186–187.

³⁹ TRÓCSÁNYI, 1980, 187.

jegyzett több, ez év májusában, júniusában Gyulafehérváron kiadott oklevelet. Az augusztus 29-én újból megválasztott Báthory Zsigmond a titkárt átvette. Mivel a kancelláriai titkári tevékenységnek a fejedelem utazásaihoz kellett igazodnia, Jacobinus a kolozsvári jegyzőségét átadta. Utóda november 1-jét követően e tisztben Kolozsvári Literátus Mihály lett. Jacobinus kancelláriai alkalmazásban a fejedelem második lemondása után is megmaradt Báthory András fejedelemsége alatt, 1599 áprilisától szeptemberéig szignált okleveleket.⁴⁰ Miután Vitéz Mihály havasalföldi vajda, mint császári helytartó bevonult Gyulafehérvárra, átvette a kancellária addigi személyzetét, a vajda oklevelein Jacobinus neve is szerepel, mint secretarius. Az oklevelek egy kivételével mind Gyulafehérváron keltek,⁴¹ 1599. november 17. és 1600. szeptember 1-je között. A helyét tekintve kivételt képező oklevél Mihály vajda Moldva elleni hadjárata idején, a Prut melletti táborában kelt.

Mihály vajda Csáky Istvánt a moldvai hadjáratban tanúsított vitézsége miatt hadai főparancsnokává tette.⁴² Tordára küldte, hogy minél előbb gyűjtse egybe az erdélyi sereget. Csáky ezt Tordán, 1600. augusztus 21-én hadba hívó levélében megtette.⁴³ A nemesség táborba is szállt, de nem azért, hogy Mihály vajda mellett harcoljon, hanem hogy ellene forduljon. A felkelésről erdélyi főurak egy csoportja és Csáky István még a tordai táborba vonulás előtt, Kolozsváron megállapodott.⁴⁴ Jacobinus Mihály vajda szolgálatában az utolsó ismert oklevelét szeptember 1-jén, Gyulafehérváron adta ki.⁴⁵ Ezt követően Mihály vajda lovas testőreivel együtt a tordai táborba ment,⁴⁶ és a felkelő nemesekhez pártolt.

Mihály vajda szeptember 18-án szenvedett vereséget Miriszlónál a felkelő erdélyiektől és Basta csapataitól.⁴⁷ Jacobinus Csáky Istvántól szolgálatai fejében megkapta a Kolozsvár főterén lévő Kakas-házat. A ház az 1590-es évek második felében Kakas István tulajdona volt. Kakas István Jacobinushoz hasonlóan szintén a kancellária titkára volt, tevékenységére 1594 decemberétől 1598-ig folyamatosan említve vannak adatok,⁴⁸ 1599 szeptemberében Pilsenben

⁴⁰ BÓNIS – VALENTINY, 1947, 8–9.

⁴¹ BÓNIS – VALENTINY 1947, 10.

⁴² SZÁDECZKY, 1893, 182.

⁴³ HURMUZAKI, 1882, (DIR IV/1) 115.: „Libuit illustribus vestris magnificentiis significare me ab illustrissimo domino, domino Michaele vaivoda huc in oppidum Torda expeditum esse, ut totam nobilitatem huius provinciae primo quoque tempore convocarem in castra.”

⁴⁴ BETHLEN, 1785, 539.: „... Stephanus Csáky cum aliquot proceribus regni Claudiopolim venerat, ibique de salute patriae in secreto consilio ad invicem inibant modumque inquirebant, qualiter intentiones suas nobilitati quoque communicare possent, itaque ut ad certum diem universi nobiles in campis Thordae adiacentibus praesto sint, arcane illis nunciarunt...”

⁴⁵ BÓNIS – VALENTINY 1947, 10.

⁴⁶ SOMOGYI, 1840, 230: „Besliae vero equites, certi iam de vaivodae insolentia, Hungarorum item voluntate, densato agmine, nocte signo dato, Thordam ad nobiles transierunt. Cum his Joannes Jacobinus, festivus et ingeniosus juvenis, secretarius cancellariae e cubiculo vaivodae se subduxit et ad Thordensia castra venit.”

⁴⁷ SZÁDECZKY, 1893, 195–202.

⁴⁸ TRÓCSÁNYI, 1980, 185, 255.

járt erdélyi követként. Tőle Mihály vajda 1600-ban konfiskálta a házat, és Ötvös Andrásnak adta, aki Kakas András leányának, Katának a férje volt. Ugyanebben az évben Csáky Istvántól Jacobinus kapta meg szolgálatai fejében, akinek felesége Ötvös Anna, Ötvös András leánya volt.⁴⁹ Ez az adomány Jacobinust elhúzódo pereskedésbe keverte a pilseni követségből visszatérő Kakas Istvánnal, akivel felesége révén sógorságban állt. Kakas folyamodványban kérte Mária főhercegnőt, hogy pártfogolja a császár előtt azt a kérését, hogy Tirolban telepedjék le, és ott birtokot vehessen, hogy az osztrák uralkodóházat továbbra is szolgálhassa.⁵⁰ Kakas 1600. október 10-én kelt végrendeletében általános örökösévé feleségét tette, és tiroli rokonságát, a kolozsváriakra azonban semmit sem szándékozott hagyni. Maretschban telepedett le, felesége családjának birtokán, és elhúzódo peres ügye érdekében ugyan visszatért még Kolozsvárra, de ottani házait és ingóságait már nem tudta visszaszerezni.⁵¹ A pereskedés döntő pillanatában Jacobinus, az alperes emelt szót 1602 márciusában Kolozsvár bírójára és tanácsára elűzött, hogy a felperes, Kakas, írásban nyújtsa be keresetét.⁵² Ezzel halasztásra kényszerítette az ügyet és meghiúsította végleg a felperes, sógora szándékát.

Kakas ismét a császárhoz folyamodott javai ügyében, de hiába támogatták kérését 1603 februárjában a császári biztosok is, próbálkozása sikertelen maradt. Perzsiai követségéből már nem tért haza, 1603. október 25-én meghalt.⁵³

Jacobinus 1603-ban Székely Mózeshoz csatlakozott, neki is secretariusus volt. 1603 júniusában, amikor Székely elhatározta, hogy az ellenszegülő szász várost, Besztercét beveszi, június 18-án ágyúival elkezdte lövetni a városfalakat. Másnap a beszterceiek alkudozni kezdtek a megadásról. Székely Mózest két másik küldöttjével együtt Jacobinus állapodott meg a város feladásáról a beszterceiekkel.⁵⁴

Székely Mózest 1603. július 17-én Radu Șerban havasalföldi vajdával csatát vívott Brassó mellett, ahol maga is elesett.⁵⁵ Az ütközetben elesettek névsoráról beszámolva Bethlen

⁴⁹ SZÁDECZKY, 1897, 607.

⁵⁰ VERESS 1905, 97.

⁵¹ A pereskedés történetéhez ld. VERESS, 1905, 107–115.

⁵² SZÁDECZKY 1897, 618.: „His verbis auditis protestando coram nobis quievit dominus Kakas et coepit proponere actionem suam. Cum aliquantis per progressus fuisset in actione, tunc reus Joannes Jacobinus interloquens expressit haec verba: Nolumus audire, domine iudex, sed cupimus, ut in scriptis offerat actionem.”

⁵³ BÓNIS – VALENTINY, 1947, 11.

⁵⁴ BETHLEN, 1789, 318–319.: „Altera die a tormentorum ictibus utrinque penitus cessatum est. Nam Moises Trauznerum, Ovarium, quos nominavimus, et Johannem Jacobinum ad Bistricenses ad tractandum concludendum expediverat. Qui intrandi in urbem potestatem nacti pacis rursus et concordiae actionem tractare caeperunt, qui multo verborum apparatu a praesentium rerum circumstantiis petito, tandem animos civium flexerunt atque pertinacia non nihil deiecerunt.”

⁵⁵ SZILÁGYI, 1879, 53.

Farkas Jacobinus János nevét is említi,⁵⁶ kancelláriai jegyzőségéről, fiatal koráról, és képzettségéről emlékezik meg. Istvánffy Miklós szavai szerint⁵⁷ az „ütközet forgatagában pusztult el a kolozsvári Jacobinus János is, akit Mózes titkárává és kancellárjává tett, méltatlanul az idejekorán való és kegyetlen halálára, ha nem követte volna az ariánus dogma dögletes tévedéseit. Tehetségének példája a könyvecske, amely Zsigmondnak, Erdély fejedelmének viselt dolgairól szól.” Istvánffy idézett mondatából világos, hogy Jacobinust Székely Mózes kancellárrá emelte, továbbá hogy nagyon fiatalon és kegyetlen módon szakadt meg az élete, amire méltatlan is lett volna, ha nem lett volna unitárius hitelveket valló. Bizonyítja tehetségét a havasalföldi hadjáratról szóló könyvecske, a *Brevis enarratio*.

Az erdélyi fejedelmi kancellária hivataltörténetében a Báthory-korszakon belül Sulyok Imréné (kancellár volt 1576 és 1578 között) mellett a másik nagy hivatali karrier Jacobinus Jánosé.⁵⁸ A kancellárok népesebb csoportját született arisztokraták alkották. Kisebb, de jelentős csoport volt azoké, akik tisztán hivatali pályán emelkedtek fel. Ide tartozik Sulyok Imre és Jacobinus János is.⁵⁹

A 16. és 17. századi kancellárok névsorában olvasható Forgách Ferenc, Kovacsóczy Farkas, Péchi Simon, Bethlen János és Bethlen Farkas mind jelentős alkotó. Az erdélyi kancellári tisztségek viselőinek a fele Erdély legjava szellemei között tarthatók számon.⁶⁰

A 16. és 17. században a hivatalt betöltő tizenhat személy közül kettőt, Kovacsóczy Farkast 1594-ben és Jósika Istvánt 1598-ban hóhér végez ki, egyet, Káthay Mihályt 1606-ban a hajdúk vágnak le. Börtönbe kerül Péchi Simon, valamint birtokaira konfiniálják, és így politikai halálát okozzák Bethlen Jánosnak. Száműzetésre jut Náprágyi Demeter és Kendy István. Harctéren hal meg szintén kettő, az egyik Jacobinus 1603-ban, a másik Imreffy János 1612-ben. Alig néhány kancellár hal meg természetes halállal. A hatalmi harcok nem hagyták érintetlenül ennek a tisztségnek a viselőit.⁶¹

⁵⁶ BETHLEN, 1789, 408–409.: „Jacobinus, secretarius ab epistolis, adolescens a litteris optime instructus”

⁵⁷ ISTVÁNYFY, 1622, 796.: „interit etiam in eo praelii tumultu Iohannes Iacobinus Claudiopolitanus, quem Moyses epistolarum magistrum et cancellarium suum fecerat, tam immatura crudelique caede indignus, nisi pestiferos Ariani dogmatis errores sequutus fuisset. Cuius ingenii monumentum extat de rebus a Sigismundo Transsilvaniae principe gestis libellus.”

⁵⁸ TRÓCSÁNYI, 1980, 181.

⁵⁹ TRÓCSÁNYI, 1980, 183.

⁶⁰ TRÓCSÁNYI, 1980, 183–184.

⁶¹ TRÓCSÁNYI, 1980, 184.

Az erdélyi vajda kancelláriájának személyzete a 16. század fordulója előtt a mindenkori vajda személyes hívei közül került ki. A 16. század fordulója után azonban a kancellária változatlan személyi összetételben állt rendelkezésére az egymást váltogató vajdáknak. A Mohács utáni időszakban a Szapolyai-, a Habsburg-párti, majd ezt követően ismét a Szapolyai-párti vajdái mind nagyjából ugyanazzal a hivatalnokgárdával intéztették ügyeiket. Egyre inkább megfigyelhető, hogy a hivatalnokok nem személyhez, hanem hivatalukhoz kötődtek, s annak betöltése előtt pályájukra készültek. A 16. századi vajdák nem familiárisaik közül választottak hivatalnokot, hanem a helyi szokásokat jól ismerő literatusok közül válogatták össze a kancellária személyzetét. Ha a kancellárián megüresedett egy hivatal, a kolozsmonostori konvent notariusát alkalmazták, ugyanis a kancelláriai és hiteleshelyi, vagyis a teljes erdélyi jogi írásbeli gyakorlatot legjobban a kolozsmonostori konvent jegyzői ismerhették a legjobban. A vajda kancelláriai alkalmazottai hivatalukban maradtak akkor is, ha a vajda személye változott.⁶²

A század végén a kancellária még inkább hivattalá vált, alkalmazottai végigszolgálták a fejedelmeket, így Jacobinus is secretariusként, politikai állásfoglalás nélkül volt Mária Krisztierna, Báthory Zsigmond, Báthory András, Vitéz Mihály, Csáky István, majd Székely Mózes kancelláriai titkára. Hűsége nem az egymást váltogató uralkodóknak, hanem hivatalának szólt. Amikor azonban elnyerte a kancellárságot, a tisztséggel egyben politikai szerepet is vállalva, fejedelmével együtt a harctéren halt meg.⁶³

Jacobinus hivatali működésének segédeszköze, formuláskönyve ránk maradt. Bónis György ennek keletkezését 1601. május 15. és 1602 közé teszi.⁶⁴ A gyűjtemény főként olyan okleveleket tartalmaz, amelyek a fejedelem kegyén alapulnak. Emellett hoz olyanokat is, amelyek perenkívüli cselekményekről vannak kiállítva.⁶⁵ Jacobinus összeállítása az irányadónak vehető ügydarabok másolatait hozza a maga és utódai munkájának megkönnyítésére, amely másolatok nagyjából tárgyi sorrendben követik egymást. A másolatok – tiszta íráskéjük ellenére – nem mindig kész oklevelekről készülhettek, hanem esetenként csak

---

⁶² JAKÓ, 1947, 31.

⁶³ BÓNIS – VALENTINY, 1947, 12.

⁶⁴ BÓNIS – VALNETINY, 1947, 13.

⁶⁵ BÓNIS – VALENTINY, 1947, 14.

fogalmazványokról.⁶⁶ Az másolatok közjogi és magánjogi tanulságait Bónis György elemezte részletesen.⁶⁷

2. A *Chorus Musarum* és az esküvői alkalomból készült 16. századi kiadványok műfaj története

Jacobinus másik műve, a *Chorus Musarum*, egy alkalmi költemény, ezen belül lakodalmi köszöntő vers. A költemény Kakas Istvánnak, kolozsvári patrícusnak és a fejedelmi ítélőszék ülnökének házassága alkalmából készült. A menyegzőre a kiadvány címe szerint 1597. január 12-én került sor. Kakas István menyasszonya Susanna Romer, Lucas Romer leánya volt.

Szabó Károly, aki a nyomtatvány első bibliográfiai leírását⁶⁸ elkészítette, példányt még nem ismert. Szabó leírása Johann Seivert⁶⁹ és Joseph Trausch⁷⁰ adatain alapult. Szabó forrásai a nyomtatvány kiadásának évét 1592-re tették, így ő is ebben az évkörben tárgyalta. A

---

⁶⁶ BÓNIS – VALENTINY, 1947, 12–13.

⁶⁷ BÓNIS – VALENTINY, 1947, 14–25.

⁶⁸ SZABÓ, 1885, 62.; RMK II. 230.

⁶⁹ SEIVERT, 1785, 209.

⁷⁰ TRAUSCH, 1870, 233.

nyomtatvány címéből (*Chorus Musarum honori nuptiarum [...] ad diem XII. Januarii anno MDXCVII. celebratarum per Ioannem Iacobinum notarium urbis Claudiopolitanae*) azonban bizonyos, hogy 1597-ben, a menyegző évében jelent meg, amit a papír vízjelének vizsgálata is megerősít.⁷¹ Jacobinus a címben feltüntette, hogy ekkor Kolozsvár városának jegyzője volt.

A plakát alakú, egyleveles nyomtatványból ma egyetlen példány ismeretes, a marosvásárhelyi Teleki Téka őrzi.⁷²

Kakas István Kakas András és Sarlay Anna fia, Kolozsváron született. Atyja halálakor, aki pestisben hunyt el 1574-ben,⁷³ 16–18 éves ifjú lehetett, azaz 1558 körül születhetett. Sarlay Anna jómódú özvegy volt, a Kakas család tekintélyes birtokok urának számított Kolozsváron. Sarlay Annát és leányát, Kakas Katalint Báthory Kristóf, minthogy kolozsvári tartózkodásai idején házukban szokott megszállni, élethossziglan a dézsmafizetés alól felmentette. Az exemptiót Báthory Zsigmond is megerősítette.⁷⁴

Kakas István tanulmányait szülővárosában kezdte. 1575. április 14-én beiratkozott a bécsi egyetemre, Gallus családnévvel. Pár évig bölcsészetet hallgatott, majd 1580-ban még itt tanult a jogi fakultáson.⁷⁵ 1582. szeptember 19-én beiratkozott a paduai egyetem jogi karára, majd rövidebb időre Bolognába is. Szülővárosába 1586 őszén került vissza.⁷⁶

Giovanni Paolo Campana, a lengyel jezsuita rendtartomány provinciálisa Claudio Aquaviva generálisnak írt, 1586 júniusában kelt beszámolójának függelékében, a király figyelmébe ajánlandó három dolog közt ezeket írja Kakas Istvánról:⁷⁷ kolozsvári származású, talán 26 éves, azaz a beszámoló szerint 1560-ban született. Komoly, bölcs, érett, mindkét jog doktora, ifjú korától kezdve megfordult külhoni népek között, németül és olaszul jól tud, más nyelvekben is eléggé jártas, nemes és tisztességes erkölcsű, aki úgy tűnik, valami udvari tisztre

⁷¹ RMNy I. 806.

⁷² Jelzete T. q. 1543a/5. coll. Az Országos Széchényi Könyvtár erről a példányról készült mikrofilmjének jelzete FM 2/2098.

⁷³ VERESS 1905, 17, 25. jegyzet.

⁷⁴ VERESS, 1905, 18.

⁷⁵ KISSNÉ BOGNÁR, 2004, 73.

⁷⁶ VERESS, 1905, 28, 32.

⁷⁷ LUKÁCS, 1976, 935.: „D. Stephanus Kakas Claudiopolitanus, hospes ibidem ill(ustrissi)mi principis, iuvenis 26 forte annorum, gravis, prudens, maturus, iuris utriusque doctor, versatus a teneris in exteris nationibus, linguarum Germanicae, Italicae modestissimus, simul et aliarum bene peritus, moribus ingenuis ac liberalibus, quique ad aulicam quandam conversationem natus videtur, aspectu perquam amabilis et praedivis, domi suae desidet, nullam publicam gerens functionem; utilissimus esset aulae ill(ustrissi)mi principis, cum sit catholicissimus et honestissimis moribus, ad multaque idoneus, maxime pro secretario, vel pro interioribus servitiis principis; adamavit illum statim ill(ustrissi)mus princeps atque ipsum vidit; evaderet in insignem virum, si occuparetur, antequam uxorem ducat. Displicere dignetur r. m., quid faciendum sit. Ipse quidem nil tale petiit, sed nec petent illum, qui non amant sanctam religionem catholicam. Sponte ego illum propono S. R. M. [...]”

született. Ránézésre szép és elég gazdag, otthon ül tétlenül, semmilyen köztisztiséget nem viselve. Nagy hasznára válna a fejedelem udvarának, mert buzgó katolikus és erényes, sok dologra alkalmasként, de leginkább titkárnak, vagy akár alsóbb szolgálatokra. A fejedelem rögtön megszerette, és magát látta (benne). Jeles férfiúvá válna, ha elfoglaltsága akadna, mielőtt megházasodna. Közbenjárást nem kért, de azok sem ajánlották őt, akik a katolikus vallást nem szeretik. Campana magától ajánlja a királyi felség figyelmébe.

Kakas István hivatali pályafutását összefoglalva írta 1599 novemberének végén Wolfgang Rumpf császári tanácsosnak címzett kérelmében:⁷⁸ Zsigmond fejedelem érdekében munkálkodott az erdélyi udvarban ezelőtt nyolc, tíz, tizenkét éve, mint thesaurarius, cubicularius és az ítélőszékének assessora. Így a mondat szerint kincstartósága 1591-től, komornik deáksága 1589-től, fejedelmi ítélőszéki assessorsága 1587-től lenne számítható. Figyelembe véve a hivatali rangok sorrendjét pedig legrégebben, 1599 végétől visszafelé számítva tizenkét éve, vagyis 1587-től volt komornik, majd 1589-től kincstartó, végül, elérve legmagasabb hivatalát, 1591 ősztől lett a fejedelmi ítélőszék ülnöke.

Ennek a forrásnak alapján azonban Veress Endre Kakas ülnökségének kezdetét 1590 ősziére teszi.⁷⁹

A *Chorus Musarum* címéből következően, amely a neve mellett feltünteti a „patricii Claudiopolitani et assessoris sedis iudiciariae serenissimi principis Transsylvaniae” szavakat az biztos, hogy 1597 januárjában assessor volt, továbbá adathozható, hogy 1594-ben komornik volt a kincstárnál,⁸⁰ valamint 1594 és 1598 között adathozható titkársága a kancelláriánál.⁸¹ Bethlen Farkas szerint 1593 őszen, mielőtt Kakas angliai követségére indult Erzsébet királynőhöz, udvari altitkár volt: „[...] Stephanum Kakas, civem Claudiopolitanum, vice-secretarium aulicum, virum liberali doctrina et conspicua virtute praeditum atque multarum linguarum peritia clarum ad reginam Angliae amandant, per illumque litteras ad alios etiam principes Christianos exarant.” Bethlen kiemeli Kakas István képzettségét, erényességét és nyelvtudását, továbbá hogy a többi keresztény fejedelemnek szóló levelet is vele írták le.⁸² Szamosközy

⁷⁸ Idézi VERESS, 1905, 34, 7. jegyzet: „Navavi operam... Sigismundo principi, in aula Transsilvanica ante annos octo, decem, duodecim; fui simul ac semel indignus eius thesaurarius, cubicularius et sedis iudiciariae assessor,”

⁷⁹ VERESS, 1905, 34.

⁸⁰ TRÓCSÁNYI, 1980, 334.

⁸¹ TRÓCSÁNYI, 1980, 255., 36. jegyzet.

⁸² BETHLEN, 1783, 136.

István feljegyzése szerint Kakas 1593. szeptember 13-án indult el útjára,⁸³ aki ajánlólevelei szerint ekkor már secretarius volt.⁸⁴

Kakas István első házasságát Stephan Wolfart kolozsvári főbíró hátrahagyott feleségével, Baráth Zsófiával kötötte meg 1590 őszen.⁸⁵ Első felesége nem sokkal Kakas angliai küldetése után megbetegedett, majd meghalt. 1594. július 7-én halt meg és temették el. A gyászbeszédet az unitárius Enyedi György tartotta.⁸⁶ A gyászbeszéd „alkalmatossága és fundamentoma”, vagyis a kiindulópontjául szolgáló bibliai szöveghelye a következő volt: „Nem akarom pedig, atyám fiai, hogy tudatlanságban legyetek az elaluttak felől.”

Miután Mária Krisztierna házasságot kötött Báthory Zsigmonddal, nászajándékul kapott birtokainak jószágkormányzója, prefectusa Kakas István lett. Ennek a tisztségének révén ismerte meg Mária Krisztierna egyik udvarhölgyét, a tiroli származású Susanna Romert, akinek őse a 15. században Rómából bevándorolt, majd Bozenben letelepedett Gottfried volt. A család később Maretschbe települt, Susanna apja, Lucas 1566-tól 1572-ig részt vett Magyarországon a török elleni harcokban. 1582-ben halt meg, özvegyét öt gyermekével, közöttük a legidősebb Susannával hátrahagyva. Susanna Károly főherceg grazi udvarába került udvarhölgynek Károly főherceg lánya, Mária Krisztierna mellé. Amikor az feleségül ment az erdélyi fejedelemhez, Susanna Romer is Erdélybe került.⁸⁷

Vele kötötte meg második házasságát Kakas István. A menyegzőre 1597 januárjában került sor. Érzékletes leírása Veress Endrétől: „Érthető érdeklődéssel várta mindenki a menyegzőt, mely az újév elején, 1597 januárius 12-ikén, ment végbe Kakas „kandallós” házában, vasárnapi napon. S amily egyszerű, feltűnés nélküli volt az esketés, melyet valószínűleg Maior Péter, a kolozsvári jezsuita ház rectora végzett, épp oly fényesen folyt le maga a lakodalmi ünnepség, melyre Kakas meghívta az egész tanácsot, nagy atyafiságát, régi gyermekkori pajtásait és tisztelőit. Az asztal élén ültek a fejedelemasszony képviselői, a kulcsos városok küldöttei, kik a kor szokása szerint egy-egy szőnyeget hoztak magukkal ajándékul, (mint pl. Szeben és Kolozsvár tanácsa részéről) a násznép meg a honoratorok. Víg poharazás

⁸³ SZAMOSKÖZY, 1880, 461.

⁸⁴ VERESS, 1905, 44., 6. jegyzet.

⁸⁵ VERESS, 1905, 36.

⁸⁶ KANYARÓ, 1898, 77–78. Összefoglalja Enyedi gyászbeszédének bevezetését, felosztását és tartalmát. Az említett bibliai textus: Nolumus autem vos ignorare fratres de dormientibus, ut non contristemini sicut et ceteri, qui spem non habent. 1 Thess 4,13

⁸⁷ VERESS, 1905, 67.; 69–70.

közben szólt a duda és a citera, melynek hangját a virginások játéka váltotta fel. Mikor aztán a jókedv erősen felpezsdült, felállott Jacobinus János „hütös nótárius”, a város fiatal poétája, hogy a társaság engedelmével felolvassa *Múzsák kara* című alkalmi költeményét. Nagyobb lelkesedéssel, mint ügyességgel vonultatta fel Apollóval egymás után a múzsákat [...]. A hosszú, cikornyás latinsággal írt versezetből bizony még a literátus emberek se sokat értettek, s még jó, hogy Heltai Gáspár uram kinyomtatta, s emlékül magukkal vihették, hogy otthon kényelmesebben értelmezhessék. De azért a 23-24 éves ifjú tréfás előadása általános tetszést aratott, neki meg hasznos is volt, mert lehet ez a sikere is hozzájárult, hogy meghódítsa Kakas unokahúga, a kis Eötvös Annók szívét.”⁸⁸

Veress leírásából nem derül ki, hogy a lakodalom érzékletes leírását tartalmazza-e valamely forrás. Ha a menyegző lefolyásának leírása egy, a részletekre kitérő forráson alapulna, az fontos, műfajra vonatkozó bizonyítéka lenne annak, hogy a lakodalmi köszöntő verseket a mulatozás során felolvasták, s kinyomtatott példányaikat a vendégek között szétosztották otthoni, tüzetesebb olvasásra.

A Régi Magyarországi Nyomtatványok bibliográfiájának első kötete műfajmutatója szerint a 16. században két magyar nyelvű, és tizennégy latin nyelvű lakodalmi köszöntő vers maradt ránk.⁸⁹

A két magyar nyelvű 1580-ban jelent meg Kolozsváron, Heltai Gáspár műhelyében. Az egyik szerzője Bessenyei Jakab, tasnádi iskolamester volt, aki saját, 1562. január 22-én tartott esküvője alkalmából írta költeményét.⁹⁰ A másik szerzője Pécsi János, aki Budai Tamást köszöntötte.⁹¹ Budai Tamás korábban ötvös, ebben az évben pedig kolozsvári főbíró volt magyar részről.⁹²

A tizennégy latin nyelvű lakodalmi köszöntő közül a legkorábbit, ami ránk maradt (1565, Kolozsvár, Heltai) Szikszai Fabricius Balázs jelentette meg Titus Amicinus Coronensis kolozsvári lelkész és Anna Auer házassága alkalmából 1565. június 18-ra.⁹³ Christian Schesaeus művét (1567, Gyulafehérvár, Hoffhalter) Bekes Gáspár, János Zsigmond fejedelmi tanácsosának és Harinnai Annának, Harinnai Farkas leányának 1567. november 30-án tartott esküvője alkalmából írta.⁹⁴ Johann Sommer műve (Gyulafehérvár, 1569, Hoffhalter) Peter

---

⁸⁸ VERESS, 1905, 70–71.

⁸⁹ RMNy I. Tárgymutató, 911.

⁹⁰ RMNy I. 458.

⁹¹ RMNy I. 464.

⁹² BINDER, 1976b, 212.

⁹³ RMNy I. 212.

⁹⁴ RMNy I. 234.

Bogner, brassói doktor és Anna Koch, Joachim Koch, medgyesi konzul leányának házasságára készült.⁹⁵ Kaspar Pilcius köszöntőverse (1578, Bártfa, Gutgesell) Christoph Menzllt, szendrői várkapitánynak és feleségének, Rosina Hilznek, Balthasar Hilz, egykori császári udvari aranyműves leányának íródott házasságkötésük alkalmából.⁹⁶ Szintén tőle való az ugyanabban az évben, ugyanott megjelent, Philipp Queschin lőcsei tanítót és Susanna Kromert, Kaspar Kromer lőcsei iskolarektor leányát köszöntő vers is (1578, Bártfa, Gutgesell).⁹⁷ Johann Decani verse (1581, Brassó, Nyíró) Simon Massa rozsnói (Brassó vármegyében) evangélikus lelkészt köszöntötte.⁹⁸ Pilcius *Meditationes piae* című, protestáns vallási költeményeket tartalmazó művében (1583, Bártfa, Gutgesell) is található lakodalmi köszöntés, amely Johann Rueber felső-magyarországi főkapitány fiát, Karl Ruebert üdvözölte.⁹⁹ Nicodemus Frischlin és Hieronymus Arconatus egy-egy költeménye (1583, Németújvár, Manlius) Roger Lothar és Katharina Singer Laibachban tartott esküvőjére készült.¹⁰⁰ Georg Lang, brassói diák verse (1584, Szeben, Greus) ma már példányból nem ismert, Valentin Hirscher brassói patrícius és Vajda Anna, Vajda János szebeni konzul leányát köszöntötte.¹⁰¹ Georg Deidrich szebeni lelkész műve (1592, Szeben, Crato) a szintén szebeni Georgius Melas lelkész és Anna Renner, Johannes Rennerus, szebeni szenátor özvegyének házasságára készült.¹⁰² Sepsiszentgyörgyi Márk András 1593-ban két költeményt (mindkettő Kolozsvár, Heltai) is megjelentetett. Az egyiket a brassói Paul Benkner, a másikat Kovacsóczy Farkas erdélyi kancellár és Kendi Sándor lánya, Kendi Krisztina házasságkötésére.¹⁰³ Andreas Mudrinus műve Andreas Mednenski varannói evangélikus lelkész és Károlyi Gáspár Katalin nevű leányának esküvője alkalmából készült (1597, Bártfa, Klöss).¹⁰⁴ A 16. században a műfajhoz tartozó utolsó műként íródott Jacobinus János köszöntése (1597, Kolozsvár, Heltai).¹⁰⁵ Teljes címe: *Chorus Musarum honori nuptiarum vera nobilitate virtuteque ornatissimi viri d. Stephani Cacassii patricii Claudiopolitani et assessoris sedis iudiciariae serenissimi principis Transsylvaniae ac ingenua natalium nobilitate conspicuae virginis Susannae Romeriae, generosi olim d. Lucae Romerii Marotschensis filiae, ad diem XII. Ianuarii anni MDXCVII. celebratum Ioannem Iacobinum notarium urbis Claudiopolitanae sacratus.*

---

⁹⁵ RMNy I. 271.

⁹⁶ RMNy I. 404.

⁹⁷ RMNy I. 405.

⁹⁸ RMNy I. 481.

⁹⁹ RMNy I. 521. (5)

¹⁰⁰ RMNy I. 533.

¹⁰¹ RMNy I. 558.

¹⁰² RMNy I. 706.

¹⁰³ RMNy I. 723., I. 724.

¹⁰⁴ RMNy I. 795.

¹⁰⁵ RMNy I. 806.

Ha a kiadványok megjelenési helyét tekintjük, elmondható, hogy Kolozsváron, a Heltai-féle műhelyben jelent meg legtöbbjük; mindkét magyar nyelvű és a latin nyelvűek közül négy, összesen tehát hat, közöttük Jacobinusé is. A többi latin nyelvű közül Bártfán négy (három David Gutgesellnél, egy Jakob Klössnél), Gyulafehérváron (a Hoffhalter nyomdászatban) és Szebenben (Georg Greusnál és Johann Heinrich Cratonál) kettő-kettő, Brassóban (Nyíró Jánosnál) és Németújváron (Joannes Manliusnál) egy-egy.

Bár a műfajhoz tartozó, fennmaradt művei képviseltetik magukat a 16. században az ország több pontján, a Királyi Magyarországon elsősorban Bártfán, legfontosabb megjelenési területük azonban Erdély. Négy erdélyi műhelyből, a kolozsvári, a gyulafehérvári, a szebeni és a brassói officinából került ki az idetartozó tizenhat kiadvány közül tizenegy.

A szerzők majd fele, a tizennégyből hat foglalkozását tekintve iskolamester vagy iskolarektor. Lelkész, illetve prédikátor közülük három. Akad köztük egy nevelő és két diák is. Jacobinus abból a szempontból kivételes, hogy egyedül ő viselt közhivatalt műve megírásának idején, a kolozsvári jegyzőséget.¹⁰⁶

Felekezetüket tekintve a szerzők kivétel nélkül protestánsok voltak, van közöttük unitárius, evangélikus és helvét hitelveket valló is, de egyetlen katolikust sem találunk köztük.

A művek címei a következők:

¹⁰⁶ Ha végigtekintünk a szerzők foglalkozásán műveik megalkotásakor, akkor a következők mondhatók el: Bessenyei Jakab műve megírásakor, 1562-ben tasnádi iskolamester volt. Pécsi János 1580-ban kolozsvári magyar nyelvű unitárius prédikátorként írta művét. Szikszai Fabricius Balázs a címben magát a kolozsvári iskola rektorának (Scriptum [...] a rectore scholae Claudiopolitanae) nevezi, köszöntését 1565-ben írta. Christianus Schesaeus 1567-ben mint medgyesi evangélikus lelkész köszöntötte Bekes Gáspárt és Harinnai Annát. Johannes Sommer unitárius tanár, aki 1569-ben művének címben (Scripta a [...] rectore scholae Bistricensis) magát a beszercei iskola rektorának írja, Dávid Ferenc veje volt. A helvét irányú hitelveket is valló evangélikus Kaspar Pilcius 1578-ban Szendrőn volt udvari pap Johann Reuber felső magyarországi főkapitánynál. Másik üdvözlő verse megírásakor, 1583-ban nagysárosi lelkész. Állásából 1584-ben távolították el. Johannes Decani az Odera melletti frankfurti egyetem hallgatója lett 1582-ben, majd Wittenbergbe iratkozott be 1583. május 10-én, vagyis 1581-ben, szóban forgó műve megírásakor még felsőfokú tanulmányai előtt állt. Nicodemus Frischlin protestáns filológus, humanista, 1583-ban a krajnai nemesi iskola rektoraként írta művét, a köszöntésben társa, a sziléziai származású Hieronymus Arconatus (Bogner) (1553–1559) ekkor alkalmi poéta, utóbb császári koszorús költő, II. Rudolf császár alatt 1595-ben udvari hadititkár (secretarius bellicus aulae). Georgius Lang 1584-ben műve megírásakor brassói gimnáziumi diák volt. Georg Deidrich 1592-ben a szebeni iskola rektora. Sepsiszentgyörgyi Márki András nevelő volt Kovacsóczy Farkas első házasságából született fiai mellett. A németlipcsei származású, Andreas Mudronius ([...] conscriptus ab [...] rectore scholae Varonowienss.) a varannói evangélikus iskola rektoraként jegyezte köszöntő költeményeit. Végül az unitárius vallású, szász származású Jacobinus János kolozsvári jegyzőként írta 1597-ben a *Chorus Musarumot*, amellyel a katolikus Kakas Istvánt, kolozsvári patríciust, a fejedelmi ítélőszék ülnökét köszöntötte, aki akkor már kancelláriai titkári rangban megjárta angliai követségét. (Ld.: FÁBIÁN, 1959, 86.; BINDER, 1976b, 212.; HORN, 2009, 183–191.; ZOVÁNYI 1977, 478.; SZÖGI, 2011, 88.; FLOOD, 2006, 78–79.; LIPP, 1879, 177.; SEBESI, 1978, 191.)

- RMNy I. 212. *Epithalamium in nuptiale sacrum*
 RMNy I. 234. *Epithalamium in honorem nuptialem*
 RMNy I. 271. *Elegia in nuptias*
 RMNy I. 404. *Epithalamion in honorem nuptiarum*
 RMNy I. 405. *In sponsalia*
 RMNy I. 481. *Epithalamium in honorem nuptiarum*
 RMNy I. 521. *Phalaecium γαμικόν*
 RMNy I. 533. *Epithalamia in honorem nuptiarum*
 RMNy I. 558. *Elegia in nuptias*
 RMNy I. 706. *Epithalamion in nuptias*
 RMNy I. 723. *Carmen nuptiale*
 RMNy I. 724. *Epithalamium in honorem nuptiarum*
 RMNy I. 795. *Torus*
 RMNy I. 806. *Chorus Musarum*

A művek címválasztásában leggyakrabban az epithalamium/epithalamion szó szerepel, az in honorem nuptialem v. nuptiarum, illetve az in nuptias, a házasságra vonatkozó fordulattal összekötve, az eseteknek éppen felében, a tizennégy címből hétszer. Azaz a 16. században a lakodalmi költemények címe tipikusan így alakul. Az elegia a címek között kétszer, a carmen egyszer fordul elő, mindkét szó mellett továbbra is a nuptiale jelző, illetve az in nuptias fordulat áll. A tipikusnak mondható, a költemények műfajára utaló címek sorából különválik két cím (a *Torus* és *Chorus Musarum*), amelyekkel szerzőjük nem a költemény műfajára, hanem a tartalmára utal.

A *Chorus Musarum* Apollón megszólításával kezdődik. A költő kéri, tegye le íját és nyilait, vegye elő lantját, továbbá a kilenc múzsát szólítja. Apollón hívja Mnemoszüné és Juppiter leányait, a múzsákat, hogy énekeljék el boldog költeményüket. A sort Kleió nyitja meg. Arról énekel, hogy Mária, Zsigmond erdélyi fejedelem felesége örök házassággal Kakashoz kötötte az új jegyesét, Susannát, aki a Romer családnak ragyogó ékessége. Euterpé Phoiboszhoz hasonlítja a vőlegényt, Thaleia a menyasszonyt Aurórához. Melpomené elmondja, hogy a vőlegényt nem kisebb lángja hevíti a szerelemnek, mint Oineusz fiát, Meleagroszt, aki egyedül hitvese kérésére mentette meg veszélyben forgó hazáját. Terpszikhoré folytatja azzal, hogy a menyasszonyt sem hevíti kisebb láng, mint Alkésztiszt, Admétosz feleségét, aki férje

helyett kész volt meghalni. Erató arról beszél, hogy olyan kötelék kösse össze a házassulókat, mint Vénusz galambjait. Kalliopé azt kívánja, hogy amilyen egyetértés van a gerlek között, olyan szívbéli egység jusson a házastársaknak is. Polyhümnia a vőlegénynek annyi évet kíván, ahány csillag ragyog az égen, és kései, minden hibától mentes öregséget. Uránia a menyasszonynak szintén annyi évet kíván, ahány virág tavasszal nyílik a mezőn. A verssorozatot a Gráciák zárják, akik nem maradhatnak el, ha a múzsák is jókívánságaikat fejezték ki, boldog életet kívánnak, valamint gyermekáldást az ifjú párnak.

Mária Krisztierna meglátogatta a friss házasságokat augusztus végén Kolozsvárott.¹⁰⁷ Kőváron 1597. december 11-én kelt, anyjához, Mária főhercegasszonyhoz írt levélben arról ír, hogy anyja tudassa vele, hogyan kell használni a gyermekbalzsamot, mert küld belőle Kakasnének.¹⁰⁸ Vagyis a párnak gyermeke születhetett ősszel.

Báthory Zsigmond másodszeri lemondása után, 1598 áprilisától Erdély kormányzója Mária Krisztierna lett, aki erdélyi hitbértartományait Kakas Istvánnak adta árendába évi huszonnégyezer tallér fejében.¹⁰⁹ Augusztusban azonban Zsigmond visszatért Erdélybe, és átvette feleségei birtokainak kezelését. Így Kakas haszonbérlete Mária Krisztierna birtokai felett mindössze negyed évig tartott. Amikor pedig Zsigmond helyett Báthory Andrást választották az erdélyi rendek fejedelemnek, Zsigmond Varmíába, András lengyelországi uradalmaiba vonult, Mária Krisztierna úgy döntött, szintén elhagyja Erdélyt. Ekkor Mária Krisztierna birtokai már Báthory András haszonbérletébe kerültek.¹¹⁰ Mária Krisztiernát elkísérte útján udvarhölgye, s annak férje, Kakas is. A házaspár hazatért még Kolozsvárra 1600 januárjában, és bár a császári biztosok egyik jelentése szerint a február közepére hirdetett gyulafehérvári országgyűlésen assessorként¹¹¹ volt jelen, majd áprilisban egy másik jelentésük protonotariusként¹¹² említi, a Kakas házaspár elhagyni készült Erdélyt. Július közepén Tirolba távoztak Kolozsvárról. Útközben értesülhetett arról, hogy Mihály vajda egész vagyonát lefoglalta, és nővérének, Kakas Katának adományozta.¹¹³ Ezt annak férje, Eötvös András kérésére tette, hűtlenség vádja címén, akinek veje Jacobinus János, a vajda secretariusus volt.¹¹⁴ Jacobinus és Kakas életútjának újabb közös pontja egy közöttük zajló vagyoni jogi per eljárása

¹⁰⁷ VERESS, 1905, 72.

¹⁰⁸ SZILÁGYI 1877b, 183.

¹⁰⁹ KEMÉNY, 1839, 156–57.

¹¹⁰ KEMÉNY, 1855, 513.

¹¹¹ HURMUZAKI, 1903, (DIR XII) 681.

¹¹² HURMUZAKI, 1903, (DIR XII) 864.

¹¹³ HURMUZAKI 1903, (DIR XII) 977.

¹¹⁴ VERESS, 1905, 96.

lett, amelynek során Jacobinus, a *Chorus Musarum* cikornyás jókívánságai után bő öt évvel már nem hagyta, hogy a kolozsvári bíróság előtt Kakas előadhassa keresetét.

3. A *Brevis enarratio* historiográfiai környezete és a kortárs *ars historica*

3.1. A Báthory Zsigmondnak ajánlott történeti művek előszavai¹¹⁵

Ha a Báthory Zsigmondnak, Erdély fejedelmének ajánlott történeti tárgyú, vagy a történetírás kérdéseivel foglalkozó kortárs nyomtatott műveket számba vesszük, a következőket sorolhatjuk fel:

1. Reinold Heidenstein, *De bello Moscovitico commentariorum libri sex (Cracoviae, 1584.)*¹¹⁶
2. Veit Marchthaler, *Rerum a Sigismundo [...] Transylvaniae principe contra Turcas gestarum brevis enarratio* (Wien?, 1595.)¹¹⁷
3. Joannes Jacobinus, *Brevis enarratio rerum a serenissimo Transylvaniae principe Sigismundo anno MDXCV. gestarum* (Claudiopoli, 1596.)¹¹⁸

---

¹¹⁵ A fejezet a már korábban megjelent tanulmányomon alapul, ld. SZVORÉNYI, 2015a.

¹¹⁶ ESTREICHER, 1964, 80. Az OSZK Ant. 1507 jelzetű példányát használtam.

¹¹⁷ VD 16 M942. Az OSZK-ban App. H. 562 a jelzete.

¹¹⁸ RMNy I. 780. Az OSZK RMK II. 262 jelzetű példányát használtam.

4. Baranyai Decsi János, *Syntagma institutionum iuris imperialis ac Ungarici* (Claudiopoli, 1593.)¹¹⁹ című értekezése, amely bár jogi témájú, előszava foglalkozik a történetírás kérdéseivel. Az *Caius Crispus Salustius* két *historiaia*, Szebenben, 1596.¹²⁰ Sallustiusfordításának előszava is kitér a történelem tanulmányozásának hasznára.

*Commentarii de rebus Ungaricis, 1592–1598.*¹²¹ Végül Baranyai Decsi tervbe vett, de ráncsonkán maradt, és talán teljes egészében soha el sem készült történeti művének előszava is Báthory Zsigmondnak szól.

Tehát az első ilyen mű szerzője Reinold Heidenstein, porosz származású diplomata és jogász volt, aki 1553-ban született Königsbergben, és 1620-ban halt meg. 1582-ben Báthory István lengyel király titkára lett. Három évvel később lengyel indigenátust nyert. Szoros viszony fűzte Jan Zamojski nagykancellárhoz, és titkári hivatalát megtartotta III. Zsigmond lengyel király alatt is. Zamojski 1605-ben bekövetkezett halála után Heidenstein befolyása csökkent. 1612-ben lemondott hivataláról és nyugat-poroszországi, Sulęcynoban fekvő birtokaira vonult vissza. Evangélikusként született, 1591-ben áttért a katolikus hitre.¹²²

Heidenstein Báthory Zsigmondnak ajánlott történeti műve Krakkóban jelent meg, először 1584-ben *De bello Moscovitico commentariorum libri sex*, azaz *Az Orosz háborúról szóló feljegyzések hat könyve* címen.

Ezt a művet Heidenstein mint *secretarius regius*, azaz királyi titkár jegyezte. A mű tárgyául Báthory István 1579 és 1581 között vívott három livóniai hadjárata szolgált. A háborúban Báthory István győzött, Oroszország békekötésre kényszerült, és lemondott Livóniáról. Azzal kapcsolatban, hogy miért Báthory Zsigmondnak, a király unokaöccsének ajánlja művét Heidenstein, 11 évvel a havasalföldi hadjárat előtt a következőket írja:

„Először is, felséges fejedelem, amikor nagybátyádnak, a legdicsőbb királynak a tetteiről írtam, senkit sem találtam, akinek méltóbb módon kellett volna ajánlanom azokat, mint neked, akire úgy tűnt, hogy nemcsak e dicsőség nagy része vonatkozik a rokonság jogán, és mintegy örökségképpen, hanem akivel kapcsolatban mindenki azt várja, hogy a hasonló dolgok dicsőségére fellobbantva nem kisebb igyekezettel maga is majd egykor áhítozni fog.”¹²³

¹¹⁹ RMNy I. 719. Az OSZK RMK II. 241/1 jelzetű példányát használtam.

¹²⁰ RMNy I. 786. Az OSZK RMK I. 286 jelzetű példányát használtam.

¹²¹ BARANYAI DECSI, 1866

¹²² FORSTREUTER, 1969, 251–252.

¹²³ „Primum Sigismunde illustrissime, cum de rebus a patruo tuo clarissimo rege gestis scriberem, cui rectius dicere eos debebam, quam tibi, nullum reperiebam: ad quem nimirum non modo magna pars gloriae huius propinquitatis iure ac quasi haereditate pertinere videbatur, verum quem ad similibus rerum gloriam iam incensum non minori contentione ipsum etiam olim aspiraturum omnes exspectarent.” Ld. HEIDENSTEIN, 1584, A₃a.

Heidenstein előszavában először leírja a historia és a commentarii közötti különbséget, bemutatja, milyen a jó történetíró. Szerinte az ideális a kortárs történetíró, aki saját tapasztalatai alapján írja le az eseményeket, így ő tudja az igazsághoz leghívebben rögzíteni azokat, ráadásul számtalan ember közös tudása kötelezi az igazságtól való el nem térésre.

Ha a kortárs történetíró maga nem volt is szemtanú, közvetlen információkhoz juthat azoktól, akik részesei voltak a rögzítendő eseményeknek, így a többi szemtanú is megszólaltatható, akiknek egyes tudása egyesül a történet leírójának tudásában. Heidenstein elmondja, hogy Báthory István dicső haditetteinek tolmácsolásához a *commentarii*, a feljegyzések műfaját választja. A műfajválasztásban példaként Caius Iulius Caesar történeti műveit követte, de megjegyzi, Caesar azokkal akkor dicsőséget szerzett magának, hogy nehéz a nyomába érni.¹²⁴ Heidenstein szerint az a műfaj, amit feljegyzéseknek hívnak, az igazi történetírásnak mintegy keze alá szolgál. Azokat, amiket a história feldíszít, egyszerűen és csupaszon írja meg. A feladata az, hogy a lehető legigazabbul mesélje el, hogy mik történtek. Az ilyen fajta feljegyzéseknek is van egyfajta sajátos választékossága és művelt emberhez méltó tisztasága. Lejegyzőjük a történéseknek inkább *narrator*a, mint *historicus*a.¹²⁵

Hogy Heidenstein miért ajánlotta Báthory István dicső haditetteiről szóló művét 1584-ben, még annak életében unokaöccsének, Zsigmondnak, csak találgatni tudjuk. Lehet, hogy a művet Báthory István rendelte meg, hogy saját dicső tetteinek megörökíttetésével hasonló tettekre sarkallja Zsigmondot?

Időrendben a következő szerző, aki Báthory Zsigmondnak ajánlotta történeti művét, a német Veit Marchthaler. Kereskedő létére belekóstolt a történetírásba is, érdeklődési köre igen széles volt, egy a perzsa királyokról szóló arab kézirat kiadását is szorgalmazta,¹²⁶ miközben magyarországi útleírást is készített. 1564 és 1641 között élt. 1600 utáni életéről pontos dokumentáció maradt fenn: városi hivatalokat viselt Ulmban. 1582 és 1600 között szinte folyamatosan Magyarországon élt, üzleti megbízásokat teljesített a neves bécsi bankár és kereskedő, Lazarus Henckel érdekében. 1595-ben, a nyomtatási hely feltüntetése nélkül, talán Bécsben jelent meg a *Rerum a Sigismundo [...] Transylvaniae principe contra Turcas gestarum*

¹²⁴ HEIDENSTEIN, 1584, A₂b: „Quamquam minime hic quidem me fugit, huius etiam generis commentariorum propriam quandam esse elegantiam ac dignam homine erudito puritatem. Quae nisi maxima difficillimaque essent, minime, qui princeps in hoc genere est, Caesar tantam laudem consecutus Commentariis suis fuisset, ut ne imitatione quidem a quoque exprimi posse iudicentur.”

¹²⁵ HEIDENSTEIN, 1584, A₂a-b: „Nam ut de caeteris taceam, ei, quam commentarios vocari iam obtinuit, quae iustae historiae quasi subserviens, ea quae illa exornet, simpliciter ac nude scribit, quis nescit iure ab omnibus propemodum concessum iam esse, ut etiam sine ullo orationis ac praeceptorum ornatu, quam verissime saltem quae gesta sint, narret? Hoc igitur scriptionis genere, bellum, quod a patruo tuo Stephano Poloniae rege, cum Ioanne magno Moscoviae duce gestum est, a me pertextum, non tam ut ab historico, quam a qualicumque narratore, ad te nunc mitto.”

¹²⁶ NÉMETH S., 2002, 3–23.

brevis enarratio című műve. Ebben, noha a címe Báthory Zsigmond 1595-ös havasalföldi hadjáratának leírását ígéri, valójában Erdély történetét tekinti át a kezdetektől egészen a dicsőséges hadjáratig. Művének margináliái megmutatják, miként jut el a szerző a régi tudósoknak a szerencse forgandóságával kapcsolatos különböző vélekedéseitől Erdély dicséretén át Zsigmond törökök felett aratott győzelméig, és a szerző ehhez való gratulációjáig. Marchthaler előszavában nem titkolja, hogy a mű megírásának indoka az volt, hogy gratuláljon Zsigmondnak győzelmeihez és diadalmeneteihez. Azt is leírja az előszóban, hogy rövid elbeszélése nem saját tapasztalatain alapszik, hanem kétes hitelű beszámolókat írásain. Így kéri Zsigmondot, ha ezek folytán valami hiba csúszott volna a műbe, tanúsítson elnézést.¹²⁷ A műről és szerzőjéről külön fejezetben még szólni fogunk.

A rákövetkező évben, 1596-ban, Kolozsvárt jelent meg Jacobinus János *Brevis enarratio rerum a serenissimo Transylvaniae principe Sigismundo anno MDXCV. gestarum* című műve. Jacobinus Kolozsvár városának jegyzője lett, ezt a tisztséget 1598. november 1-jéig viselte; és ekképp írja alá mind a *Brevis enarratio...* c. történeti művét, mind a *Chorus Musarum* című lakodalmi köszöntő versét.

Címe alapján azt gondolhatnánk, hogy esetleg Marchthaler művét vehette alapul Jacobinus az 1595-ös havasalföldi hadjárat lejegyzése során, de a hasonló cím és ugyanazon dedikált ellenére két teljesen különböző munkáról van szó, annál is inkább, mivel Marchthaler mások beszámolóira támaszkodik, Jacobinus viszont, mint szemtanú, mint az események részese ír. Az előszóban ezt el is mondja: „De mivel felségetek havasalföldi tetteinek, ha nem is meghatározó módon, de részese voltam, úgy ítéltém, hasznos lesz a fáradság, ha azokat nem megírva – az ugyanis nagyobb tehetséget kívánna – hanem csak csiszolatlan stílusban összeszerkesztve felségeteknek ajánljam.”¹²⁸

Jacobinus kifejti ajánlásában, hogy mi a történelem haszna, méltósága és gyönyörűsége:

„Ugyanis ha azokat a dolgokat nézzük, amelyeket méltán keresünk a szabad művészetekben, a hasznót, a méltóságot és a gyönyört, abból az okból kell ajánlani leginkább a történelmet, mert belőle értjük meg, hogy mi történt egykor sokakkal,

¹²⁷ HEIDENSTEIN, 1584, A₂b: „[...] non potuerim intermittere, quin quod a Tua C. hoc anno Turcica rabies senserit vulnus, exili admodum sermone referrem, deque speciosis inde tuis victoriis ac triumphis communis laetitiae socius, congratularer.” Illetve HEIDENSTEIN, 1584, A₃a: „Sicubi autem etiam in brevi hac synopsi et epitome (quibus ob loci distantiam periculosae referentium fidei et scriptis standum erat) aliquis error obrepsit: Tua illum Celsitudo Sigismundi olim Hungariae regis exemplo dissimulando condonare [...] dignetur.”

¹²⁸ JACOBINUS, 1596, A₃b: „[...] verum quia rebus Transalpinicis ab t. seren. gestis, nonnulla ex parte non praefui quidem, sed interfui, operae pretium me facturum iudicavi, si eas non quidem descriptas (id enim maius requirit ingenium) sed rudi tantum Minerva compilatas tuae sereniss. dedicarem celsitudini.”

könnyen megtanuljuk, és az élénk helyezett példákból magunk alkotjuk meg cselekvéseink szabályát, határozzuk meg egész életünk rendjét.”¹²⁹

Szerinte a történelem haszna, „hogy benne, mint valamifajta színházban a szemünk elé tárul a szerencse forgandósága, az országok változásai, [...] nyugalomban ülve tanuljuk meg, hogy mi az, ami kerülendő, és mi a kívánatos.”¹³⁰

„Méltósága is van a történelemnek, mert a leghatalmasabb királyok és fejedelmek [...] viselt dolgairól, [...] továbbá a [...] népek boldogulásáról és dicsőségéről [...]”¹³¹ mesél.”

Továbbá:

„A történelem nem nélkülözi a gyönyörűséget sem, mert egyrészt minden tudomány és minden szabad emberhez méltó megismerés gyönyörködtet minket, másrészt pedig hihetetlen gyönyört iszik magába a lélek és a legédesebb táplálékkal él, míg a régi dolgokat olvasva élvezi a leghíresebb férfiak társaságát. Királyok, fejedelmek, híres hadvezérek és a legbölcsebb államférfiak közt forog, mintegy elébe tárt festményen szemléli őket maga előtt.”¹³²

A történetírás feladata az, hogy maradandó írásművet hozzon létre, amely az emlékezést segíti, a tetteket halhatatlanná teszi, hogy a dolgok ne merüljenek feledésbe.

Ezek után Jacobinus azzal indokolja művének megírását, hogy sok minden van, mi emlékezésre méltó, de mind közül a havasalföldi győzelem a legméltóbb a dicsőségre.

Bartoniek Emma állapította meg, hogy „a 17. századi magyar és erdélyi történetírás erősen kiaknázta Jacobinus szép kis munkáját, mint egy dicsőséges haditett egyetlen, s egyben legmegbízhatóbb forrását, magáról Jacobinusról pedig elismeréssel, sőt szeretettel emlékezik

---

¹²⁹ JACOBINUS, 1596, A_{2a}: „[...] etenim si ea, quae merito in artibus liberalibus requiruntur, fructum, dignitatem et voluptatem spectemus, eo maxime nomine commendanda est historia, quod cum ex ea intelligimus, quid olim multis evenerit, facile erudimur atque exemplis propositis ipsi nobis normam componimus actionum nostrarum vitaeque totius instituimus rationem.”

¹³⁰ JACOBINUS, 1596, A_{2b}: „[...] in qua, veluti in theatro quodam ob oculos ponuntur fortunae vicissitudines, regnorum mutationes, [...] ex quibus quae vitanda nobis sint, quaeve expetenda [...], sedentes in otio docemur.”

¹³¹ JACOBINUS, 1596, A_{2b}: „Habet etiam dignitatem suam historia, enarrat enim res gestas inter summos reges et principes, [...] porro salutem populorum et gloriam [...]”

¹³² JACOBINUS, 1596, A_{2b}: „Neque vero voluptate caret historia, nam cum omnes artes omnisque libero homine digna cognitio nos delectat, tum vero incredibilem haurit animus voluptatem aliturque pabulo suavissimo, dum vetera legens fruitur consuetudine clarissimorum virorum, versatur inter reges virosque principes, inter praeclaros bello duces et sapientissimos rerumpublicarum moderatores, intuetur veluti in tabula picta [...]”

meg.”¹³³ S ez valóban így van, felhasználta művét az erdélyi történetírók sora Baranyai Decsi János, Somogyi Ambrus, Bethlen Farkas. Két históriás ének alapjául is szolgált még a 16., illetve a 17. században.

A következő szerző Baranyai Decsi János, aki három művét is Zsigmondnak ajánlotta.

Baranyai Decsi Decsen született, Tolna vármegyében. Tanult Debrecenben, majd Kolozsvárt. Losonczi Bánffy Farkas fejedelmi tanácsúr őt választotta 1587-ben Ferenc nevű fia mellé útitársul, hogy elkísérje annak peregrinációján. Baranyai Decsi 1589-ig Wittenbergben tanult, majd Strasbourgban folytatta tanulmányait. Ezután hazatért, és mivel a mintegy ötéves külföldi tartózkodása alatt a török elpusztította otthonát, övével együtt Erdélyben, Kolozsváron talált menedéket Báthory Zsigmond fejedelemsége alatt, 1592 végén. Ezt követően a marosvásárhelyi iskola tanára lett, 1595-től pedig rektora. 1601-ben itt halt meg.¹³⁴

Nézzük a három szóban forgó, történeti tárgyú, vagy a történetírással kapcsolatba hozható művét, amelyek Báthory Zsigmondnak lettek ajánlva:

1593-ban Kolozsváron jelent meg a *Syntagma institutionum iuris imperialis ac Ungarici* című értekezése, ami bár jogi témájú, előszava foglalkozik a történetírás kérdéseivel. Ebben vázolta fel a magyar történetírás történetét és jelölte ki feladatát. Három évvel később, 1596-ban, Szebenben jelent meg Sallustius-fordítása, *Az Caius Crispus Salustiusnak két historiaia*. Ennek előszava is kitér a történelem tanulmányozásának hasznosságára.

Végül a *Commentarii de rebus Ungaricis* előszava is Báthory Zsigmondnak szól.

A *Syntagma* keletkezéséről Baranyai a bázeli teológiaprofesszorhoz, Johann Jacob Grynaeushoz írt levelében ír. Ebből kiderül, hogy magyar nemes és tekintélyes urak megbízták őt, hogy külföldi jogtudósokat kérjen föl a magyar, illetve a római jog összevetésére, amit azok, a magyar törvények nyelvezetének döbbenetes barbársága miatt visszautasítottak, így Baranyai, kénytelen volt, ahogy mondja: „[...] részint mások segítségével egyrészt Strasbourgban, másrészt Wittenbergben, [...] a római és a magyar jog rendelkezéseit egy rövidke kérdésekből és válaszokból egybefoglalt Syntagmába”¹³⁵ összeszerkeszteni.

Ez a mű, ha úgy tetszik egy 16. század végi magyar jogharmonizációs kísérlet, amely azonban visszhangtalan maradt. Ugyanakkor a mű ajánlása és az olvasókhöz írt terjedelmes előszava a historiográfia számára fontos forrásul szolgál. Baranyai az olvasóhoz szóló előszavában kifejti, hogy a honi tudományosság minden területen kitüntette magát, még

¹³³ BARTONIEK, 1975, 305.

¹³⁴ LUX, 2003, 207–209.

¹³⁵ „[...] partim ab aliis cum hic Argentinae tum Witebergae adiutus, concinnavi institutiones iuris imperialis et Ungarici in unum Syntagma brevissimis quaestionibus et responsionibus comprehensum [...]” Ld. SZABÓ, 1989, 57–58. Nr. XXVI. A levél Strasbourgban kelt, 1592. február 5-én.

költőink is akadnak, de két tudományterületet elhanyagolt, ez pedig a jogtudomány és a történelem. A Zsigmondnak szóló ajánlásból és az előszóból kihámozható alapgondolat egy jelöletlen Cicero-helyre vezethető vissza:

„Cur ergo non idem in iure civili, praesertim cum in causis et in negotiis et in foro conteramur, satis instructi esse possumus ad hoc dumtaxat, ne in nostra patria *peregrini* atque *advenae* esse videamur?”¹³⁶ „Hát miért nem lehetünk a polgári jog területén is – különösen mivel a peres ügyekben, intézkedésekben és a fórumon kopik el életünk –, eléggé megtalpalva ahhoz, hogy ne tűnjünk a saját hazánkban idegennek és jövevénynek?”¹³⁷

A Zsigmondnak szóló ajánlásból és az előszóból az erre épülő gondolatok a következők, először is a joggal kapcsolatban:

„Siquidem nihil est, quod minus e republica sit, quam principem *in sua patria* peregrinum ac hospitem esse legesque, quarum et conditor defensorque bonarum, et corrector malarum esse deberet, ignorare.” Azaz: „Semmi sem kevésbé államérdek, mint hogy a fejedelem a maga hazájában idegen és vendég legyen, és ne legyen ismerője a törvényeknek, melyek közül a jókat alkotnia és védelmeznie, a rosszakat pedig javítania kellene.”¹³⁸

Megfontolandó továbbá:

„Erit enim sine cognitione huius facultatis peregrinus, hospes ac advena *in ea patria*, in qua praesidium clientibus, opem amicis, cunctis civibus lucem ingenij ac consilij porrigere et quasi totius oraculum reipublicae esse debeat.” Azaz: „Ugyanis ennek a tudománynak a megismerése nélkül idegen, vendég és jövevény lesz [aki jogtudományt nem ismeri] abban a hazában, amelyben híveinek védelmet, barátainak segítséget, az összes polgárnak a szellem és a bölcs tervezés fényét kellene nyújtania, és az egész állam mintegy jóshelyének kellene lennie.”¹³⁹

„His enim lucubrationibus videor effecisse, ut et vixisse me posteritatis [...] *patriaeque* studiosum testarer et tantam saltem legum cognitionem assequerer, ne in iis prorsus hospes ac peregrinus essem.” Azaz: „Ezekkel a munkálkodásaimmal ugyanis úgy tűnik elértem, hogy bizonyossá vált, hogy az utókor [...] és a haza javára is törekedve

¹³⁶ CICERO, 1969, 97. (De oratore 1, 58, 249).

¹³⁷ CICERO, 2012, 268., ford. Adamik Tamás.

¹³⁸ BARANYAI DECSI, 1593, a₃b.

¹³⁹ BARANYAI DECSI, 1593, a₆a.

éltem, és a törvényeknek legalább akkora ismeretére tettem szert, hogy ne legyek azokban egyenesen vendég és idegen.”¹⁴⁰

A történelemmel kapcsolatban is megtaláljuk a cicerói gondolatot:

„Si unus quidam scriptor barbarus, nomine Marcus, maiorum nostrorum originem ac res gestas in adversaria non retulisset: peregrini certe ac hospites *in ipso natali solo* esse cogemur.” Azaz: „Ha egy bizonyos barbár író, név szerint Márk, őseink eredetét és tetteit nem jegyezte volna fel keze ügyébe eső lapokra, bizonyosan idegeneknek és vendégeknek kényszerülnénk lenni épp a szülőföldön.”¹⁴¹

A *peregrinus* és a *hospes* kifejezések határozzák meg Baranyai Decsi gondolatmenetének lényegét. Vagyis a jogtudomány elhanyagolása oda vezet, hogy saját hazánkban válunk idegenekké, vendégekkel és jövevényekké. A hazai tudományra vár tehát a római és a magyar jog együvé rendezése. Ezt Baranyai Decsi vállalja is, és el is végzi. De a történetírással sem más a helyzet. Ha nem vállalkozik hazai tudós saját történetünk megírására, akkor szintén jövevények és idegenek leszünk tulajdon hazánkban. Ezért kívánatos, hogy az ezen a téren alkotó minden szerző minden művét és töredékét összegyűjtve az egész magyar történelem igaz módon, röviden és tisztán, egészen a kezdetektől Baranyai Decsi saját koráig egy műbe és rövid összefoglalásba legyen szerkesztve, méghozzá a mieink részéről.¹⁴² Baranyai Decsi ezt a feladatot is vállalná.

Sallustius-fordításának előszava is kitér a történelem tanulmányozásának hasznosságára. A címlevél után kezdődik a fordító ajánlása Zsigmondnak. Ezt követi Az *olvasókhoz* című előszó, amely magyar nyelvű, és 1595. szeptember 29-én kelt.

Miért fordította le Baranyai Decsi Sallustiuszt? Mert hasznosnak ítéli – ahogy mondja: „minden rendbélieket, de főképpen az fejedelmeket, urakat, nemeseket és egyéb főrenden valókat *édesíteném* az históriának olvasására, melyekből mind egyéb jó és tisztességes dolgokat, s mind penig hadviselésben való eszességet és jó módot tanulhatnának”¹⁴³ meg akarja mutatni, „mint kellene tisztességes mulatságokkal magokat gyönyörködtetni”¹⁴⁴

¹⁴⁰ BARANYAI DECSI, 1593, a₇b–a₈a.

¹⁴¹ BARANYAI DECSI, 1593, a₈a.

¹⁴² „Sed, ut mea quidem fert opinio, ad perfectionem antiquitatis nostrae hoc desideratur, ut collatis omnibus omnium in hoc genere scriptorum monumentis ac fragmentis universa rerum Ungaricarum historia vere, breviter ac pure inde usque a primordio ad hanc nostram memoriam, in unum quoddam corpus ac breve compendium redigatur et quidem redigatur a nostratibus, ne semper accersita peregrinorum industria, nostram orbi accuset infantiam ac negligentiam plusque certe barbaram.” BARANYAI DECSI, 1593, a₈a.

¹⁴³ BARANYAI DECSI, 1596, (:)₁b.

¹⁴⁴ BARANYAI DECSI, 1596, (:)₃a.

Hiszen „valamennyi vers ebben az históriában vagyon, annyi bölcs értelem és tanuság adatik ezekből minden renden való embereknek”.¹⁴⁵

Elmondja javaslatát, mely szerint „az mi nemzetünkben levő fő tudós embereknek is igen jó volna tisztességes multságban avagy idejekben való dolgoknak históriáját megírniok, avagy Iulius Caesar, Livius, Tacitus, Curtius és egyéb efféle bölcs historikusoknak írásokat magyar nyelvre fordítaniok. Úgy tanulnának eszességet, és úgy tudnák megböcsülleni efféle munkákat.”¹⁴⁶

Végezetül pedig örömét szeretné megosztani Zsigmond 1595-ös győzelmeivel kapcsolatban, amelyet így fogalmaz meg: „az kegyelmes Isten az mi fejedelmünk által megvereté és megszegyeníté, nem különben, mint amaz nagy Góliátot megveré régen az kis Dávid által.”¹⁴⁷

A harmadik munka, vagyis a *Commentarii de rebus Ungaricis* ajánlásából megtudjuk, mi a célja a történetírásnak: „Ha ugyanis a fejedelmek nagyszerű tetteit tudós emberek írásban nem rögzítik, jogos magasztalással nem dicsőítik, bizony, a sír, mely testünket eltakarja, hírüket is beborítja, nevüket is kitörli az utókor emlékezetéből.”¹⁴⁸ Ezt pedig nem engedheti meg Baranyai Decsi.

Tudja, hogy amire vállalkozik, nem egyszerű feladat:

„[...] a történetírás nehéz és veszedelmes dolog. Először is azért, mert a tettekhez méltó szavakat kell találni, amit közönséges elme nem mindig old meg dicséretesen. Aztán, ha valami bűnt megrósz, sokan rosszindulatnak és irigységnek hiszik; ha egyesek erényét dicséred, ügyeskedésnek és hízelgésnek tulajdonítják. [...] A legnagyobb nehézséget pedig az okozza, a legjobb ítélőképességet az követeli, hogy az elbeszélés folyamán a közreműködőket sem szabad megsérteni, de a szent igazságnak is épségben kell az utókorra szállania.”¹⁴⁹

Miért ajánlotta (ezt a) művét (is) Zsigmondnak? „De ne akarjak világoskodni a napnak: bár sok minden visszariaszthatott volna attól, hogy munkámat, bármilyen is legyen az, Felségednek bemutassam, mégis Felséged páratlan kegyelmessége, az a pártfogás és jóság,

¹⁴⁵BARANYAI DECSI, 1596, (:)_{2a} és (:)_{1b}–(:)_{2a}.

¹⁴⁶BARANYAI DECSI, 1596, (:)_{2b}.

¹⁴⁷BARANYAI DECSI, 1596, (:)_{3a}.

¹⁴⁸BARANYAI DECSI, 1982, 29.

¹⁴⁹BARANYAI DECSI, 1982, 30.

amivel mind a tisztos tudományokat általában, mind személy szerint engem támogatott, arra készítetett, hogy munkámat mindenekelőtt Felsőgednek ajánljam.”¹⁵⁰

De mit is jelentett ez a pártfogás? Megvilágítja ezt annak a levélnek a részlete,¹⁵¹ amit Baranyai Decsi írt Hunyadi Ferencnek 1596. augusztus 16-án. Ebben beszámol arról, hogy bár három művét is a fejedelemnek ajánlotta, a viszonzás, amit munkájáért kapott, vajmi kevés. Menedék és letelepedés mellett rangos állást is várt. A történetírással kapcsolatos nagyívű terveibe legjobban az udvari történetírói állás illeszkedett volna, de reményeiben csalatkoznia kellett, amelynek így adott hangot ugyanebben a levélben: „Amens ego sim, si vel litteram unquam in cuiusquam honorem scripsero”, vagyis: „Bolond legyek, ha valaha bárki tisztességére egy betűt is írni fogok.”

A szóban forgó, történeti tárgyú munkák előszavából kirajzolódik, hogy a szerzők tevékenységük terepét elsősorban a kortárs történelem rögzítésében látták, és a *commentarii* műfajában valósították meg. A közelmúltban történt dicsőséges tettek megörökítése is bajos dolog, de rögzíti a szerzők saját korának eseményeit, ami egyben alkalmas a hódolat bizonyítására is. Az még feltárára vár, hogy milyen egyéni indokok ösztökölték őket az itt felsoroltakon kívül műveik megírására.

¹⁵⁰ BARANYAI DECSI, 1982, 35.

¹⁵¹ „Amint Németországból visszatértem, egészen ezen ország díszítésére szenteltem magamat, azt gondolván, hogy kibujdosott rokonaimmal együtt itt majd tanulmányaimra nézve valamely kissé nyugalmasabb állomást nyerek. Ezen szándékkal ajánlottam a Felsőged fejedelemnek azt a valóban nagy fáradtsággal szerkesztett „Syntagmamam.” De nemcsak, hogy méltó jutalmát nem nyertem ezen munkámnak, de még a felét sem kaptam vissza költségeimnek. Nemsokára ezután, fényes föltételekkel a pataki gymnasium igazgatására meghívtak, bizony akaratom ellenére tartottak vissza azok a szomorú halállal kimult pártfogóim, és nagy támogatás reménységével ezen iskola igazgatójává tettek. Mit tettem itt, minden támogatástól s a szokott fizetéscskétől is csaknem egészen megfosztva, álljon más tudósok ítéletén, én törekedni fogok, hogy a maradék előtt, ha a végzet úgy akarja, annak bizonyosságát adjam. Azt bizonyonnyal merem állítani, hogy egy magam, ily nagy szorultságra jutva is, többet tettem az ifjúság oktatásában, mint haton azok közül, akikről látjuk, hogy azt igen fényes fizetésért teszik. De ezen fáradtsággal sem elégedve meg, hogy más tudós férfiakat is hasonlókra s nagyobbakra ösztönözzek, s a fejedelem kegyét és segélyét megnyerjem, szorgalmam más kisebb mutatóványain kívül, még két meg nem vetendő fontosságú munkámat ajánlottam fel a minap a Felsőged fejedelemnek. Egyik volt az általam magyarra fordított Sallustius, melyet midőn a Felsőged fejedelemnek ajánlottam, ugyanaz történt velem, ami Theodorus Gazával, ki midőn Aristotelesnek azt az állatok historiájáról irt roppant nagy munkáját görögből lefordítva, ha nem csalódom, Julius pápának ajánlotta, attól oly édes-kevés pénzt kapott, amennyire a könyv díszes kötését becsülték volt. Csak annyiban volt Gaza nálam szerencsésebb, amint illett is, hogy ha ő többet nem, legalább a kötés árát megkapta, nekem pedig, tőlem még azt is megtagadtatván, minden munkám és fáradtságom kárba veszett. Magyarország históriája pedig, melyet körülbelül ötévi folytonos munkával összeszededtem és tehetségem szerint egybe állítottam, mennyi izzadtságomba került, Istent hívom bizonyosságul, mert az emberek ítéletét a kellőnél igazságtalanabbnak tapasztalom. Midőn ezen dolgozatomat is a Felsőged fejedelemnek ajánlottam, s azért valami útiköltséget kértem, mind abból, amit megnyerni óhajtok vala, semmit nem nyerhettem. Mit tegyek hát? Vajon azoknak szenteljem munkáimat, a kik se nem kívánják, sem ingyen elfogadva sem becsülik?” Ford. Koncz József. Az idézet helye: KONCZ, 2006², 19–20. A latin nyelvű levél szövegét Szabó Károly közölte. Ld. SZABÓ, 1881, 470–493.

3.2. Szamosközy István kéziratban maradt ars historicája

A Báthory Zsigmondnak ajánlott, nyomtatásban is megjelent történeti művek előszavain kívül Szamosközy István egyik kéziratban maradt traktátusát is érdemes tüzetesebb vizsgálat alá vetni, amennyiben a fejedelemnek szóló, a történetírás elméletét taglaló írásokról szólunk.¹⁵²

Istvánffy Miklósnak a magyarok történetéről szóló művéhez gyűjtött hatalmas forrásanyag egyik tagja egy Zágrábban őrzött kódex. A kódexet először Berlász Jenő ismertette.¹⁵³ Írt az újabban előkerült Istvánffy-kódex külsejéről, tartalomjegyzékéről, történeti háttéréről, végül a kódex tartalmának kifejtéséről. A kódex 142 számozatlan folióból áll. Berlász tartalmi ismertetésében a 122-iktől a 129-ig levélig terjedő részt a *Relatio Stephani Zamosii ad [...] dominum Stephanum Szuhay, episcopum Vaciensem, Camerae Hungariae praefectum etc., et dominum Nicolaum Isthvanffy, regni Hungariae propalatinum et. sac. caes. et reg. maiestatis in Transylvania commissarios etc. Albae, anno 1598.* című rész foglalalja el.¹⁵⁴ A kódexet újra kézbe véve azonban Balázs Mihály és Monok István megállapították, hogy ugyanezen levelek tartalmazzák még a *De editione Historiarum Bruti ad serenissimum Transylvaniae principem* című művet is.¹⁵⁵ Ez a kézirat Szamosközy István autográf műve, amelynek értelmezését nagyban elősegítette az a levél, amelyet Szamosközy Szuhay Istvánnak és Istvánffy Miklósnak, II. Rudolf biztosainak írt 1598-ban, és lektori jelentése elé csatolt. Ebben előadta, hogy a legutóbbi időkben írta meg véleményét az erdélyi fejedelemnek Brutus történeti munkájáról, és sürgette a mű kinyomtatását. Erre azonban részben a háború, részben a főurak ingadozása miatt nem került sort. A címzetteket arra figyelmezteti, hogy tegyenek meg mindent Brutus művének megjelentetése érdekében. Ebből világos, hogy Szamosközy akkor adta át Brutus művéről írt lektori jelentését Istvánffyéknek, amikor azok már megszerezték Báthory István egykori udvari történetírójának kéziratát.¹⁵⁶

1588-ban még Báthory Zsigmond határozottan ellenállt a Brutust udvarába hívni szándékozóknek. A jezsuita Leleszi Jánosnak írt, Gyulafehérváron, 1588. július 12-én kelt levelében arról számolt be, hogy két nappal korábban hogyan állt ellen az ország vezetőinek, így Géczi Jánosnak, Gálffy Jánosnak és Kovacsóczy Farkasnak, akik egy bizonyos Michael Brutust, hitehagyót és eretneket akartak ráerőltetni, hogy az történelemre tanítsa. Legalább – mondták neki – egyszer egy héten hallgassa meg, hogy ne legyen teljesen híján az

¹⁵² Szamosközy az ars historica műfajába tartozó művére Monok István hívta fel a figyelmemet.

¹⁵³ BERLÁSZ, 1974, 218–228.

¹⁵⁴ BERLÁSZ, 1974, 219.

¹⁵⁵ BALÁZS–MONOK, 1987, 261.

¹⁵⁶ BALÁZS–MONOK, 1987, 250.

ékesszólásnak. Ezt a fejedelem könnyen cáfolta azzal, hogy inkább áll szándékában azt az időt komolyabb és filozófiai tanulmányokkal tölteni, amelyben otthonosan forgolódnak a jezsuita atyák, mintsem olyan dolgokra szánjon időt, amiket tud is, és nagyra sem tart. Ezzel a vitának vége is lett. Könnyen kikövetkeztethető, hogy milyen védelmezője és terjesztője lesz a katolikus hitnek, ha ilyen bátran és állhatatosan ellenszegült kísérletüknek – írja magáról Zsigmond.¹⁵⁷

Jakob Wujek jezsuita Aquaviva generálisnak címzett, Gyulafehérváron, 1588. augusztus 21-én kelt levelében arról számol be, hogy a tanácsos urak a fejedelemre akarták kényszeríteni Michael Brutust, elmondásuk szerint azzal a szándékkal, hogy a fejedelem a magyar történelmet elsajátítsa; de valójában azért, hogy a jezsuitáktól lassanként eltávolítsák. Kísérletük meghiúsult a fejedelem bátor ellenszegülése miatt. Brutus legalábbis még nem érkezett meg, és arról sem tudni, eljön-e majd valamikor. Az pedig szinte biztos, hogy a fejedelemhez másik új tanár sem fog érkezni a jezsuitákon kívül. Nem annyira szívesen fordít gondot ugyanis tanulmányaira, és remélhető, hogy rövidesen képes lesz mellőzni azokat és vállalni az ország kormányzását.¹⁵⁸

Michael Brutus magyar történelmet tárgyaló műve végül is csak 1863-ban került kiadásra.¹⁵⁹ Szamosközy Szuhay Istvánnak és Istvánffy Miklósnak szóló levelének és Szamosközy Brutus művéről írt recenziójának szövegét szintén Balázs Mihály és Monok István publikálta. A szöveget Tar Ibolya fordította le magyarra.¹⁶⁰ Szamosközy a lektori jelentést korántsem biztos, hogy a fejedelemnek átadta, talán belátta, hogy a mű kiadása tőle nem várható.¹⁶¹

A recenziót megelőző levél, amely a fenti két személynek szól, akik császári biztosok voltak Erdélyben, Gyulafehérváron kelt, 1598-ban. Szamosközy a levél elején kifejezésre juttatja, hogy a műbírálata *superioribus temporibus*, azaz a legutóbbi időben készült. Határozottan írja, hogy Brutus történeti művéről kiadásáról szóló írását Erdély fejedelmének odaadta – *scriptum quoddam [...] ad [...] principem Transylvaniae dederam*. Talán ebben bőségesebben tárgyalta, mint feladata lett volna, véleményét a szerzőről, és azon volt, hogy a történeti munka megjelenjék. Afeletti aggodalma, hogy meghiúsul a mű kiadása, igazolást nyert

¹⁵⁷ LUKÁCS, 1981, 161–162.: „Decima Julii cum mane ex templo rediissemus, tres nos invaserunt: dominus gubernator, Ioannes Gálfi, qui marsalcus et dominus Volfgangus, regni cancellarius. Qui qemdam Michaellem Brutum, haericum et apostatam ad docendam historiam nobis obtrudere volebant. [...] Saltem, inquiunt, semel in hebdomadis audiatur, ne omnino eloquentia caremus. Quos facile refutavimus: malle nos id temporis gravioribus studiis et philosophicis, in quibus patres se versant, quam in illis rebus impendere, quas et scimus et non magni facimus. Hic finis nostrae contentionis. Iam facile potest conicere, qui simus futuri in religione catholica defendenda et propaganda, cum tam fortiter et constanter [...] restiterimus eorum conatibus.”

¹⁵⁸ LUKÁCS, 1981, 174.

¹⁵⁹ BRUTUS, 1863.

¹⁶⁰ BALÁZS – MONOK, 1992, 49–85.

¹⁶¹ BALÁZS – MONOK, 1992, 49.

a háborús idők, és az ország előkelőinek közönye miatt. Bírálatainak példányát azért küldi el a címzetteknek, hogy megismerjék, ki volt és milyen volt Brutus. Brutus műve – *tantus thesaurus* – most idegen hatalom alá került. De a címzettek még gondoskodhatnak arról, hogy ez az oly nagy kincsestár a homályból, ami eddig borította, ha egyáltalán van még valami remény arra, hogy megjelenjen, napvilágot lásson, hogy a magyar történelem fényes emlékét, atyáink tisztas emlékezetét ne foszlassa semmivé méltatlan gyász, sőt az utókor se vádolja vagy hibáztassa a levélírókat hanyagságáért vagy súlyosabb bűnökért, és kárhoztassa örökre.¹⁶²

A *De editione Historiarum Bruti* bevezető soraiban Szamosközy arról ír, hogy Brutus művét a fejedelem bízta rá azzal, hogy amennyire rajta áll, javítsa szövegét. Emellett tartotta feladatának, hogy ítéletet is alkosson róla.

A műismertetés abból indul ki, hogy a korábbi századokban is, és a mostani időkben is az a szokás, hogy az uralkodók írásba foglaltatják tetteiket, hogy azokat az utókor emlékezetére hagyják. Így tett Mátyás, aki Bonfiniét, és így tett Báthory István is, aki Brutust választotta erre a feladatra. A nemeslelkű és bátor férfiak könnyen nélkülözik az élet külső javait, például a társaságot, a gazdagságot, az egészséget, a vagyont, azt azonban nem viselik közönyösen, ha árnyék vetül a nevükre és a megítélésükre. Akik a közjóért élnek, azoknak semmi sem fontosabb, mint hogy hírnevük örökre fennmaradjon. A dicsőség és hírnév utáni vágy ösztönzi a nemes lelkeket és bátor tettekre sarkallja őket.

Brutus nemes vetélkedésből Bonfiniét választotta példaképül, és Szamosközy szerint felül is múlta. A két szerzőt összevetve elmondható, hogy mindkettőjüket jellemzi az eseménygazdagság és az ékesszólás, de Bonfini arányosabban szerkeszt. Brutus a műve elején részletezőbb, míg Bonfini munkájának elején szűkszavúbb és a későbbiekben terjengősebb. Bonfini életközelibb, Brutusban több az erő és szellem. Bonfiniét a könnyedség jellemzi, Brutust a szorgalom. Ha költőkhöz kell viszonyítani őket, akkor Bonfini Ovidiuszhoz, Brutus pedig Vergiliuszhoz hasonlít. Bonfinihez inkább a komédia, Brutushoz a tragédia illik, ez a témául választott korszakokból is ered, hiszen Bonfini az ország legvirágzóbb állapotáról, Brutus pedig a pusztulásról ír. Összefoglalóan az a jellemzőjük, hogy Bonfini sokfélét ír, Brutus pedig egy témáról kimerítően. Az előbbi a tanulatlanabbak, az utóbbi a tanultabbak számára vonzóbb.

A fejedelem akkor cselekszik a leghelyesebben, ha mielőbb gondoskodik Brutus művének kiadásáról. E szándékot sok minden késleltetheti ugyan, a zavaros idők, a háború terhe, a kincstár szűkössége, de annál inkább kell támogatni a kiadást, mert minden habozás és

---

¹⁶²BALÁZS – MONOK, 1992, 50.

késlekedés csak árthat. Sok váratlan dolog történhet, ami kárt képes tenni a könyvekben, például tűzvész, fosztogatás, gondatlanság, rablás, de az idő múlása is. Ezeknek a történéseknek sok híres könyvtár látta kárát, pl. Mátyás budai könyvtára is.

Történeti művet kétségkívül nehéz dolog írni, mert mindannak, ami a költőt, a szónokot, a filozófust külön-külön ékesíti, a történetíróban egyszerre meg kell lennie. A költő számára elég, ha gyönyörködtet, és tetszése szerint tárgyalja a témát. Nem túlságosan érdekes számára, hogy megtörtént dolgokat, vagy éppen meséket beszél el. A szónok, ha meg tud győzni akár kitalált dolgokkal, tettekkel, tanúkkal, már megtette a kötelességét. A filozófus, ha jól tanít, a közvélekedés szerint teljesítette feladatát, s ha ékesszóló, nem kap szidást, ha pedig nem az, nincs rajta számon kérve. Ugyanis elég, ha szavakba foglalja azt, amit akar és világosan megmondja, hogy mit kell érteni rajtuk, ahogy azt Cicero is teszi a legfőbb jóról írott művében. Ha ezt a történész mindezt nem egyesíti magában, aligha fog feladatának eleget tenni.¹⁶³ Brutusban mindez együtt van, *ut merito deorum pandora dici interque patricos Romanos Romanae olim urbis historicos accenseri possit*. Ugyanis egyfelől gyönyörködtet, másfelől híven beszél el a történetekről és meg tud győzni, mert jól tanít és ékesszólása méltó a történelem nagyszerűségéhez.

Hibái Brutus művének is vannak, kiadása előtt két dolgot figyelembe kell venni. A műben a szavak bőséges áradata miatt sok fárasztó rész van. Ezek a részek zavarosak, a szavak össze vannak dobálva, a történet folyamatossága gyakran megszakad, és nem lehet kikövetkeztetni az értelmét, hacsaknem valamilyen hiányzó rész szerencsés kiegészítésével. Továbbá a szerző mondatai néhány helyen hosszúra nyúltak, szavak és események mintha egy gomolyagba lennének összehordva, ami a szöveget igen homályossá teszi néhol. A körmondatokat tehát több részre és mondatra kell bontani, hogy az elbeszélés folyama több tagra osztva könnyebben felfogható és megérthető legyen. Ezenkívül van, hogy Brutus téved. Ilyen például, hogy az árulás bűnét (*crimen proditionis*), amelynél nem is lehet

¹⁶³ A kézirat ennél a szöveghelyénél Istvánffy kezével ez áll: „Iustus Lipsius Cornelius Tacitushoz írott előszavából.” Szamosközy vonatkozó sorai így szólnak: „Quae sane res a difficultate est: singula enim rerum ornamenta, quae poeta, quae orator, quae philosophus habere debet, uni historico omnia inesse debent. Poetae satis est, si delectet et rem utcumque tractet, qui nec magni interesse ducit, rem ne gestas, vel fabulas tradat. Orator si probe persuadere fictis factis ac quomodocumque conquisitis testibus conetur, munus suum implese dicitur. Philosophus si apte doceat, suas partes probe obiisse putatur a quo, si afferat eloquentiam non aspernabimur, si non habet, non admodum flagitabimus.” Vö. LIPSIUS, 1574, 3: „Historiam apte scribere, imperator, maiorum temporibus non solum magna, sed etiam rara laus fuit. Utriusque causa a difficultate est, difficultas ex eo, quod quae scientiis fere singula proponuntur, ea historiae legitimae universa. Poeta si adposite ad delectationem, orator ad fidem, philosophus ad vitam dicat, implese munus suum videtur. Historiae scriptor nisi haec tria simul misceat et temperet, frustra se iacet in singulis, neque adlegi aliter inter meliores illos et quasi patricos historicos a prudenti censore potest.” Szamosközy tehát azt a gondolatot, hogy a történetírónak egyszerre kell rendelkeznie azokkal a képességekkel, amik egyenként a költőt, a szónokot és filozófust jellemzik, Lipsiustól kölcsönözte.

visszataszítóbbat elgondolni, Brutus gyakran felrója nemzetünknek, vagy ami ugyanaz, a megbízhatóságát hiányolja. Szamosközy úgy gondolja, hogy az árulás szót valami enyhébb, szelídebb kifejezéssel kell helyettesíteni, mert e vádaskodások miatt nem is annyira Brutust, mint olasz és német történetírókat kell megróni, akikből Brutus sokat vett át. Így Jovius csak abban tudós, hogy az olaszokat az égig emelje, és a magyarokat vádolja árulással és állhatatlansággal. Ugyanígy tesznek a német írók is. Azonban tüzetesebben vizsgálva a történeteket Szamosközy szerint kiderül, hogy szinte egy magyar vár, megerősített város sem a magyarok, hanem az olaszok, a spanyolok feladása, árulása, gyávasága, félelme miatt veszett el és jutott a török hatalmába. Buda a németek árulása miatt került török kézre, Esztergomot egy olasz és két spanyol árulta el, Székesfehérvárt az olasz vezér adta fel, Temesvárt ugyan a magyar Losonci, de a spanyolok fenyegetései és gyávasága miatt, Lippát egy spanyol veszttette el. Szolnokról előbb a németek, azután a spanyolok menekültek el az éj leple alatt. Azelőtt pedig Nándorfehérvárt a rácok jutatták török kézre. A minap pedig Győr veszett el – *et nuper Iaurinum [...] amissum fuit*¹⁶⁴ – mivel a német kapitány gyalázatos módon megadta magát, hogy ne árulásról szóljunk. Kétségtelen, hogy Gyulát is németek habozása veszejtette el, a vár feladásának bűnét mégis a szokásos mesterkedéssel Kerecsényi várkapitányra hártították.¹⁶⁵ A németek szokása a maguk sértő módján, hogy az egész magyar nemzetnek ilyen gáztetteket rójanak fel.

Brutus a mohácsi csatával kapcsolatban is megismétli az árulás vádját, de a huszonötezer katonából alig három-, négyezren menekültek csak meg, ahogyan erről Brodarics István, II. Lajos kancellárja, aki részt vett a harcban, megírta. Ezzel kapcsolatban úgyszintén nem kell hallgatni – *quoque ille semiteuto* – a félig német Zsámbokyra, aki hazája történelmét akár egy szű rágja – *patriarum historiarum teredo* – aki János király ártatlan nevére, noha nem érdemelte meg, rásütötte a gonosz bűn bélyegét, mert csapataival elkésett. Zsámboky ezt az árulás bűnének meri nevezni, de ezt az élesnyelvű mocskolódást – *satyricam maledicentiam* – Brutus több helyen méltán helyesbíti. Brutus történeti munkájának abban a részében is alaptalanul vádolja árulással a magyarokat, amikor János király és Ferdinánd viszályát fejti ki. Ezekben az időkben a vélemények megoszlása miatt két királyt választottak, s mindkét király magát akarta Magyarország igazi, törvényes uralkodójának tekinteni. Ebből következett, hogy

¹⁶⁴ Ez a fordulat Szamosközy Brutusról írt recenziójának terminus post quemje. Győr feladására 1594. szeptember 29-én került sor. Ebből az is következik, hogy Szamosközy akkor írta ezt a munkáját, amikor Brutus művének kiadását támogató törökpárti urak már nem voltak az élők sorában. Ld. BALÁZS–MONOK, 1987, 251.

¹⁶⁵ Istvánffy kezével a Szamosközy kéziratához fűzött sorok: „Kerecsényit nem kell védeni azért, mert helytelenül cselekedett. A megadást inkább félelmének és kicsinyhitűségének kell tulajdonítani, semmint árulásnak.” Ld. BALÁZS – MONOK, 1992, 7. Istvánffy ezen a helyen az árulás szóra keres, ha nem is enyhébb és szelídebb, de igazabb és találóbb kifejezéseket, tulajdonképpen Szamosközy elgondolása szerint.

gyakran átpartoltak egyiktől a másikhoz, s mivel nap mint nap újabb példák voltak erre, a kölcsönös elpartolás és átpartolás tisztességes dolognak tűnt. *Neque vero transitio crimen habet, sed transitionis causa* – De maga az átpartolás nem bűn, hanem csupán az oka az. Például ha valaki attól, akinek a győzelméért tévedésből küzdött, holott nem kellett volna, átpartol a jobb ügy képviselőjéhez, az nem hogy nem vádolható, hanem teljes dicséretet érdemel. Mert ez nem állhatatlanság vagy a saját fél elárulása, hanem a szándék megváltoztatása, amelyet egy tévedésből felocsúdó ember határozott el, és ezt senkinek sem lehet hibájául felróni. Bizonyos, hogy akik akkor Jánostól Ferdinándhoz mentek át, vagy megfordítva, azok vagy menekültek, vagy átpartoltak, – erősebb kifejezést, az árulás szót nem lehet rájuk használni. E dolgokat az utókornak kell megítélnie.

Szamosközy legvégül néhány nyelvészeti kérdés taglalását követően újra Brutus művének kiadására buzdítja Zsigmondot azzal, hogy nem szabad vele addig várni, amíg az ország minden zavartól mentes és nyugodt lesz.

Szamosközy szövegének ismertetői és közreadói megállapítják, hogy a Brutus művének kapcsán írt recenzió *ars historicájára* a késő reneszánsz kommentáló, ítélező, ugyanakkor bonyolult, szentenciákkal dúsított, intellektuális prózastílusa jellemző, amely eszményképét főleg Tacitusban keresi.¹⁶⁶ Szamosközy, mielőtt Bonfini és Brutus munkásságát összevetné, annak a véleményének ad hangot, hogy Brutus elsősorban Liviust, utána Tacitust és Sallustius követi, akik az eseményeket úgy tárgyalják, hogy egyszersmind életbölcseket és olyan példákat is adnak, amelyek az embernek minden tevékenységében javára szolgálnak.¹⁶⁷ Aki igazán képes olyan művet írni, amely olyan bölcs mondásokkal van megtűzdelve, amik akár Apollóntól is származhatnak, az nem más, mint Sallustius. Szamosközy is éppen így, Sallustius gondolatát felhasználva színesíti recenzióját, amikor arról ír, hogy az emberek többségét Bonfini műve kiadásának feladata hidegen hagyta. Ők így azokra a „kalmárookra és mézeskalácsárusokra hasonlítanak, akik egyik napról a másikra élnek, hogy azt ne mondjam, *a barmokra hasonlítanak, melyek csendben élik le életüket, s nem tudják végiggondolni, mi lesz velük holnap és holnapután.*”¹⁶⁸

¹⁶⁶ BALÁZS–MONOK, 1987, 253.

¹⁶⁷ BALÁZS – MONOK, 1992, 54.: „Atque ideo hic quoque noster ne latum quidem unguem a veterum vestigiis discedere voluit, Livio in primis, postea Tacito et Sallustio (hos enim eo ordine pono, quo ille eos imitari videtur), qui ita res narrant, ut vitae praecepta et documenta multa simul tradant, in omni actione homini salutaria.”

¹⁶⁸ BALÁZS – MONOK, 1992, 74.; 57.: „Hi non sunt dissimiles institorum cupidinationumque turbis, quae in diem tantum vivunt, ne dicam ipsis *pecoribus similes, quae vitam silentio transigunt, nec quid cras et perendie futurum sit secum, expendere possunt.*” Vö.: SALLUSTIUS, 1957, 2.: „Omnes homines, qui sese student praestare ceteris animalibus, summa ope niti decet, *ne vitam silentio transeant veluti pecora, quae natura prona atque ventri oboedientia finxit.*” (Catilinae coniuratio 1,1)

3.3. Veit Marchthaler történeti munkája Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemről¹⁶⁹

Veit Marchthaler művének címe, amelynek bemutatását tűzte ki célul ez a fejezet, *Rerum a Sigismundo illustrissimo et fortissimo Transylvaniae principe contra Turcas gestarum brevis enarratio. Authore Vito Marchtalero*, vagyis Zsigmond, Erdély neves és bátor fejedelme török ellen viselt dolgainak rövid elbeszélése.¹⁷⁰ A negyedréti formátumú, 24 számozatlan levélből álló nyomtatvány címlapján a cím alatt egy Szentírásból vett idézet olvasható a Zsidókhöz írt levél 11. fejezetéből, továbbá a megjelenés éve: „anno Christi MDXCV”. Annyit tehát bizonyos, hogy 1595-ben látott napvilágot a *Brevis enarratio*, mivel azonban az impresszumban sem a nyomdász neve, sem a megjelenés helye nem szerepel, a nyomdahelyet a mai napig vitatja a szakirodalom. Apponyi Sándor szerint az ebben a nyomtatványban használt kurzív betűtípus azonos Werbőczy 1581-ben, Bécsben, Leonhard Nassinger műhelyében készült Tripartitumának betűtípusaival.¹⁷¹ Ennek alapján a szóban forgó nyomtatvány megjelenési helyének Bécsnek tartja. Ugyanakkor Apponyi azt is megjegyzi, hogy ugyanez a kurzív betűtípus előfordul jóval később is, az 1628-ban, Tübingenben megjelent, ifjabb Dietrich Werlin műhelyében nyomtatott másik, egy Marchthaler által közreadott kiadásban is, minthogy a bécsi készlet kereskedelmi kapcsolatok révén Tübingenbe került. A német VD16 bibliográfia tétele szerint, a wolfenbütteli Ulrich Kopp meghatározása alapján¹⁷² Prágában jelent meg. Ez a kérdés még nincs megnyugtatóan tisztázva.

A mű szerzője nem ismeretlen a magyar szakirodalomban, Németh S. Katalin több tanulmányában foglalkozott vele, legutóbb a 2014-ben megjelent *Magyar dolgokról* című tanulmánykötetének egyik, Marchthaler *Ungarische Sachen* című művéről szóló írásában.¹⁷³ Ebben a tanulmányban foglalja össze Marchthaler életének fontosabb állomásait. Eszerint 1564 és 1641 között élt és futotta be nem mindennapi pályáját. 1600 utáni életéről pontos dokumentáció maradt fenn; miután 1600. augusztus 8-án hazatért Ulmba, beválasztották a városi tanácsba, volt házassági bíró, hadi tanácsos, később Handwerksherr és Pflugherr is.

¹⁶⁹ A fejezet a már korábban megjelent tanulmányomon alapul, ld. SZVORÉNYI, 2017.

¹⁷⁰ A nyomtatványt a német bibliográfia, a VD16 is számon tartja (VD16 M 942). Lévéen a mű magyar vonatkozású, Apponyi Sándor *Hungarica* gyűjteménye is ismeri. Az ebbe a gyűjteménybe tartozó példányt használtam, amelynek jelzete: OSzK App. H. 562.

¹⁷¹ APPONYI, 2004, I, 362–363.

¹⁷² VD16 M 942.

¹⁷³ NÉMETH S., 2014, 9–33.

1624-ben főbíró, végül karrierje csúcspontján titkos tanácsos. 1640-ben pedig a kereskedő céh céhmesterévé (Stubenmeister) választották. 1641-ben meghalt.¹⁷⁴ Mielőtt 1600-ban végleg Ulmban telepedett le, átmenetileg udvari szolgálatban állt Prágában, Frankfurtban és Stájerországban (Graz). Még korábban, 1580 és 1600 között, vagyis amikor a Zsigmond tetteiről szóló műve megjelent, felső-magyarországi és erdélyi utazásokon vett részt. 1580-tól Lazarus Henckel, a tekintélyes ulmi kereskedőház, a Schermer kereskedőház képviselője szolgálatában állt. Németh S. Katalin kutatásai ennek a húsz évnél, vagyis a magyarországi és erdélyi utazások időszakának feltárására vonatkoznak. Marchthaler kereskedői tevékenysége mellett szakított időt útleírása, az *Ungarische Sachen* című kézirat munkájára¹⁷⁵ lejegyzésére. Ismereteink szerint az egyetlen, nyomtatásban megjelent munkája, a jelen tanulmányban bemutatandó, 1595-ben megjelent *Brevis enarratio*. A címlap hátulján Zsigmondnak ajánlva disztichonokban írt, Szinán pasa felett aratott győzelmet dicsőítő költemény olvasható Eustachius Löbl a Leventhal tollából. Ezt követi az *Illustrissimo principi ac domino* kezdetű, Zsigmondnak szóló ajánlás, amelynek aláírója a szerző, Vitus Marchthaler. Az ajánlás keltezése Bécs, 1595. december 13. Ezután maga a mű olvasható. A rövid írásnak belső tagolása nincs, a főszöveg lényeges tartalmi pontjait címszerű félmondatok foglalják össze néhány szóban a margón. A nyomtatványt *Eustathii Lobelii a Lewenthal ad authorem virum peritissimum Vitum Marchtalerum ἐπίτασις*¹⁷⁶ címmel – utószóként – szintén Löbl írása zárja. Bár a művet nem tagolják belső címek, mégis elkülöníthető részekre bontható. A bevezető rész a szerencse forgandóságáról, majd a peripatetikusok, illetve a csillagászok vélekedéseiről, és Dániel évhatedjeiről, valamint a könyörgés erejéről szól. Ezt követi Erdély dicsérete, majd az Erdélyhez köthető nagy formátumú hadvezérek felsorakoztatását a szerző Zsigmonddal zárja, bemutatva annak életét és hősi tetteit, amelynek csúcspontja a havasalföldi hadjáratban aratott győzelem. A munkát Zsigmond győzelmének fogadtatásával fejezi be. Tehát a bevezető oldalakból kiderül, hogy a szerencse a szerzett és remélt dicsőséget háborúban is, békében is egyetlen óra alatt felforgathatja. Akit az imént még győzelmét ünnepeve láttunk vonulni, kicsivel később villához kötve, ütlegek és kínzások közepette nézhetjük meg. Mindkét gondolat Liviustól való,¹⁷⁷ Marchthaler szövegében jelöletlen idézetekként szerepelnek. Hozzáfűzi még

¹⁷⁴ NÉMETH S., 2014, 10–11.

¹⁷⁵ A kézirat magyar fordítását Németh S. Katalin jelentette meg, ld. MARCHTHALER, 2020. A kiadvány recenzense én voltam, ld. SZVORÉNYI, 2020.

¹⁷⁶ Az ἐπίτασις szót egy korabeli görög–latin szótár (ld. GESSNER – HARTUNG, 1562, L₂b; VD 16 G1761) – többek között – a latin amplificatio és exaggeratio szavaknak felelteti meg. Eképpen bővítést és halmozást jelenthet, ha a szó nem sajtóhiba.

¹⁷⁷ MARCHTHALER, 1595, A_{4a}: „Multi enim rebus in humanis incerta reputantes casuum, cum nusquam minus, quam in bello eventus responderere cernerent: parta simul ac sperata, et Marte, et pace, decora unius horae fortunam

a szerző, hogy a szerencse, kénye-kedve szerint, nem véve figyelembe az érdemeket, bárkit felemelhet, vagy a mélybe taszíthat. Működése egy folytonosan forgó kerékhez hasonlítható.

Mások, nevezetesen a peripatetikusok, akiknek vezetője Aristotelés, amellet vannak, hogy az országlás és a hatalom teljességét, kezdeteit, gyarapodását, csökkenését bizonyos periódusok határozzák meg és írják körül. Megfigyelhető a hatalomnak felemelkedő és leszálló ága, van felemelkedése, csúcspontja, majd hanyatlása.

Tőlük teljesen eltérnek és különböznek a csillagászok, akik mindent az égi jelenségek befolyásának tudnak be, mert amelyik bolygó uralmának alá van vetve valamilyen vidék vagy tartomány, annak más csillaggal való találkozása vagy együttállása okoz szerencsés vagy rettenetes dolgokat.

A pogányok említett következtetései közül némelyek bizonyos módon és mértékben elfogadhatók, mégis a szent olvasás arra tanít bennünket, hogy az Istent, mindeneknek teremtőjét sem a szerencse, sem a csillagok nem kötik meg és tartják bilincsben, hiszen – mint Dániel könyve¹⁷⁸ beszámol róla – ő az egyedüli, aki megdönti és megalkotja az országlást. Az ő akaratától és előrelátásától függ minden, ami az égen, a csillagok között, éppígy ami a földön az emberekkel egymás között történik és esik meg.

Dániel évhatedjeivel kapcsolatban kifejti, hogy a hetvenszer hét év periódusa megfigyelhető a zsidó nép történetében is. A hetvenszer hét év körülbelül ötszázat tesz ki, amennyi idő eltelt az egyiptomi kivonulástól Salamon templomának megépítéséig. Ugyanennyi évig állt a templom a babiloni fogságig, és kicsivel kevesebb idő telt el a végső pusztulásáig.

Ennyi évig tartották uralmuk alatt az asszírok Ázsiát, és ennyi évig volt Athén zsarnokok uralma alatt, ennyi ideig állt a spártaiak állama, eddig irányították Rómát consulok. De ebből mégsem következik, hogy az összes ország és hatalom története ebben a körülbelül ötszáz éves periódusban zajlik le. Vannak ugyanis ellenpéldák: a perzsák és a görögök egyeduralkodó uralma csak kétszázharminc évig tartott, a rómaiak királyukat kétszáznegyvenöt év után üzték el. Tehát nem ez a számszerűen is kifejezett periódus határozza meg a hatalmi változásokat, sokkal inkább az isteni hatalom, a kifürkészhetetlen fensőbbiség akarata.

---

evertere:” Ehhez ld. LIVIUS, 1878, 352.: „... nusquam minus quam in bello eventus respondent” (Ab urbe condita 30, 30, 20), illetve LIVIUS, 1878, 352.: „[...] simul parta ac sperata decora unius horae fortuna evertere potest” (Ab urbe condita 30, 30, 22). Következő párhuzam: MARCHTHALER, 1595, A_{4a}, a mondat folytatásaként: „[...] quem modo exultantem ac propemodum ovantem victoria incedere viderint, paulo post sub furca vinctum inter verbera et cruciatus conspici [...]”

Ehhez ld. LIVIUS, 1874, 28: „huncine” aiebat „quem modo decoratum ovantemque victoria incedentem vidistis, Quirites, eum sub furca vinctum inter verbera et cruciatus videre potestis, quod vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent?” (Ab urbe condita 1, 26, 10)

¹⁷⁸ Dániel könyvének a magyar historiográfiában betöltött szerepéről újabban ld. BENE, 2014, 87–116. A wittenbergi protestáns apokaliptikus történeteszemlélethez és magyarországi hatásához pedig ld. LÁSZLÓ, 2016, 23–31.

Mivel a történelem folyása Istentől függ, hozzá könyörgésekkel lehet fordulni. Így maradt el Ninive megbüntetése, így engesztelte meg Mózes Istent, és még sorolhatók a példák a Bibliából. A könyörgés nyújtja a legalkalmasabb és legbiztosabb menedéket és vigaszt az emberi törekenység számára. Isten támaszt néha olyan férfiakat, akik népüket felemelik. Néha egy ember erényessége és nagysága szerez az egész népnek és hatalomnak méltóságot és megbecsülést. A rómaiaknál ilyen volt Scipio. De a többi nemzetből sem hiányoznak a Scipiók, azaz egyedülálló és serény, hadi tudományban jeles vezérek.

Az eddig vázolt tartalmi pontok és a gondolatmenet felbukkan a *Chronicon Carionis* című világtörténet Kaspar Peucer által 1572. szeptember 14-én kelt, Ágost szász választófejedelemhez írt ajánlólevelében is.¹⁷⁹ Előfordul szószerinti egyezés is, ami egyértelműen átvételre utal, illetve a gondolatmenet alátámasztására felhozott példák sok esetben egyeznek, például a csillagászok csillagai és Dániel évhatedjei esetében.¹⁸⁰

¹⁷⁹ CARION, 1592. Az *Epistola dedicatoria* a *iia–*iiiib lapokon olvasható. A *Chronicon Carionis* Kaspar Peucer Ágost szász választófejedelemhez írt ajánlólevelével először 1572-ben, Wittenbergben jelent meg, ld. VD 16 M2715. Az 1563-ban megjelent *Tertia pars Chronici Carionis* (ld. VD 16 P 1951) szintén Peucer által írt ajánlólevelének címettje Zsigmond magdeburgi érsek, német prímás. Ez az ajánlólevelél 1562. február 21-én kelt Wittenbergben, szövege teljesen eltér az Ágosthoz írt ajánlólevelél szövegétől.

¹⁸⁰ Például a csillagászokról MARCHTHALER, 1595, B_{1a}–b: „Multum ab his discrepant et diversi sunt mathematici, eorum vim omnem ac virtutem influentiis adscribentes coelestibus, cum cui planetarum regimini pro climatum diversitate regio aliqua vel provincia subiecta sit, eius cum alio sydere concursum et constellationem vel foelicia vel atrocía portendat omnemque universa haec inferior directionem et ordinem coelesti acceptum referat firmamento atque transcribat natura. Itaque cum fundamenta urbis Romanae iacerentur, urbi illi verticalem, ultimam in cauda ursae maioris fuisse memorant stellam eamque certum ac evidens orbis terrarum caput fore, praesagium extitisse: siquidem longius progressa ipso iam latere Persei capiteque serpentis urbi imminente Romanae potentiae labem ac ruinam apportarit, ipsumque tum altum ac superbum caput eius sub vertice stellae extulisse Byzantium, donec inde quoque digressa imperii habenas ad Germanos devolveret. Quin cum Asia a Saracenis invaderetur, infaustum illud et infoelix capitis Medusae sydus in sinistra Persei Asiae et Graeciae astitisse vertici: idemque postmodum Italis et Neapolitanis appropinquans, magnas earum partium et terribiles secum invexisse commotiones atque perturbationes, nec ad hodiernum diem usque tuto citra magnum aliquod mortalium detrimentum et incommodum apparere posse atque conspici.”

Peucer gondolatait ld. CARION, 1592,*vib: „Romae, cum ea conderetur, ex propinquo radiis verticalibus, affulsisse tradunt ultimam stellam in cauda ursae maioris atque hoc positu ei despondisse imperium orbis terrarum. Inde digredienti successisse latus Persaei et caput serpentis, quae hostilibus radiis idem imperium destruxerint. Eandem stellam, cum supra Byzantium constitisset, ex urbe Romana sedem imperii traduxisse et postea Francis, tandem Germanis ideas axioma attulisse. Asiam et Graeciam, quando Saracenis et Turcicis armis devastatae et sub iugum redactae sunt, tradunt infestis e vertice radiis capitis Medusae, quod sinistra manu tenet Perseus, pulsatas esse et ex eiusdem sideris affulsione simili in eadem calamitates praecipitatas esse ulteriorem Italiam, qua hodie late patet regnum Neapolitanum.”

Dániel évhatedjeiről MARCHTHALER, 1595, B_{2a}–b: „Me quidem non latet, nobis in citato modo Daniele universalem quandam septuaginta annuarum hebdomadam (quae in computatione temporum ab extructione templi Hierosolymitani et renovatione politiae Iudaicae, ad incarnationem usque Messiae per calculum quingentos annos circiter conficiunt) exhiberi, in eaque multo maximas semper commutationes in orbe contigisse. Etenim in regno Iudaico id spacium ab emigratione Aegyptiaca populi Israelitici ad aedificationem templi usque Solomonis exquisite deprehenditur, totidem et annos templum istud ad captivitatem Babylonicam ac paulo minus rursus ad novissimam et extremam demolitionem stetisse, fide historica constat. Tot annos tenuere ac possederunt Assirii Asiam, totque occupatae a tyrannis fuere Athenae. Tantum temporis Spartanorum respublica duravit, tamdiu Romanum per consules administratum. Is demum finis ac terminus augusti caesarum moderaminis fuit, nec paucioribus quam quingentis penes Germanos quievit annis, novaeque passim sedes et regna in Polonia, in Galliis et Hungaria quaesita ac constituta fuere.”

Ezt követően tér rá a szerző tulajdonképpeni tárgyára, Erdély történetére. Ezt Erdély dicséretével vezeti be. Rövid idézet a műből:¹⁸¹

„Ugyanis, hogy magamat a legnagyobb és legkisebb dolgokat elkülönítve csak a közepesek vizsgálására korlátozzam, kérdem, e dologra melyik vidék lehet alkalmasabb és célszerűbb, mint a hédombú, vagyis inkább hétvárú Erdély. Amely, ha hitelesnek kell tartanunk az évkönyvek történeti emlékeit, a komor, erdős és műveletlen pusztából, vagy pontosabban a római gonosztevő és proskribált számkivetettek szállásából és menedékhelyéből kies, boldog, népes és gyümölcsöző, aranyban, ezüstben, rézben, acélban, ólomban, vasban, sóbányákban, ezentúl hét nagy és hosszú folyóban, lovakban, barmokban, halakban, vadakban, gabonában és borban bővelkedő, dús és gazdag tartományá és fejedelemséggé (ezért is méltán mondják kenches Erdelorzaghnak, azaz Dacia thesaurariának) nemcsak hogy változott, hanem a tetejébe még hosszú sorban sok kiváló és vitéz hőssel, vajdával és fejedelemmel lett megajándékozva és híresült el.”¹⁸²

Marchthaler nagy formátumú alakok felsorolásával mutatja be Erdély történetét. Elsőként Decebalt említi, aki tizenhat éven át hadakozott a rómaiakkal, és Traianus csak alig tudta legyőzni. Decius, aki később császár lett, Pannóniából, vagyis inkább Daciából származott. Itt nagyot ugrik a szerző az időben, és Hunyadi Jánosról ír, Cariont és Peucert követve. Hunyadit a törökök villámló rettenetének nevezték (*fulmineus Turcorum terror*),

---

Peucer mondatait ld. CARION, 1592, *viib: „Periodus universalis definitur in Daniele septuaginta hebdomadam mentione, quibus tempus exprimitur et ab instauratione templi politiae post captivitatem Babylonicam usque ad Christum. Complectuntur illae autem annos circiter quingentos. Hanc periodum lege quadam sancita divinitus magnis imperiis fatalem esse et universales mutationes afferre, ostendunt omnium temporum historiae, si a prima antiquitate repetantur. Compertum est enim magno exemplorum consensu ea circumacta, in ipso quasi articulo anni quingentesimi, vel paulo ante mutationes incidere, quibus vel versa regna, vel translata alio, esse desinunt, vel in novam commutantur formam. Ac servavit eandem Deus ipse in suo populo. Tot enim sunt anni ab exitu populi ex Aegypto usque ad aedificationem primi templi. Totidem annos stetit utrumque templum et duravit principatus ducum, ac post hos regum successio et a captivitate restituta gentis Iudaicae politia. Totidem annos Assyrii tenuerunt Asiam, imperarunt Athenis reges, stetit respublica Laconica, rexerunt rempublicam Romanam consules, sedes monarchiae fuit urbs Romana ab Augusto usque ad Valentinianum, ultimum Constantii et Placidiae filium. Vertitur et nunc quingentesimus annus, quo rerum in orbe Christiano potiuntur Germani et regna sunt, Gallia, Polonia, Ungaria.”

¹⁸¹ Fordítás: Sz. R.

¹⁸² MARCHTHALER, 1595, B₄b: „Nam, ut maximis minimisque seclusis me in mediocrium tantum contemplatione contineam: quae, quaeso, huic rei aptior magis et idonea regio esse potest, quam septicollis vel septicastrensis potius Transylvania, quae (si historicis et annalium monumentis fides est habenda) e tetrica, sylvestri et inculta eremo vel verius e facinorosorum proscriptorumque Romanorum et exulum hospitio ac receptaculo in amaenam, laetam, populosam, frugiferam, auro, argento, cupro, calybe, plumbo, ferro, salinis, septem praeterea spaciosis et excurrentibus fluminibus, equis, pecoribus, piscibus, feris, frumento et vino uberem, irriguam, abundantem ac divitem provinciam principatumque (unde et merito Kenches Erdelorzagh, id est Dacia Thesauraria dicitur), non translata solum fuit, sed multis insuper praestantissimis longa serie ac bellicosissimis heroibus, wayvodis, principibus dotata atque nobilitata.”

síremléke – írja Marchthaler – a mai napig látható Gyulafehérváron. Hunyadi Mátyással kapcsolatban kiemeli, hogy a földkerekség két leghatalmasabb uralkodója felett aratott győzelmet. Ezután szó esik egy bizonyos Jánosról, családnév nélkül említve, aki erdélyi vajda volt, és együtt harcolt Szilágyi Mihállyal és Kinizsi Pállal a kenyérmezei csatában a Maros mellett. A velük harcoló erdélyi vajda azonban Báthory István volt, itt Marchthaler összekeverte a keresztneveket.

II. Lajos, bár vereséget szenvedett Mohácsnál, szintén ugyanilyen fényes győzelmet aratott volna, ha az erdélyi vajda seregével ott lett volna. A szerző hangsúlyozza, hogy az erdélyi részvétel kétség kívül a győzelmet jelentette volna Mohácsnál, de idézi azt a vádat is, miszerint Szapolyai hitszegő késedelmességgel inkább bevárni és látni akarta a király, az előkelők és a csapatok pusztulását.¹⁸³

Izabella királyné mint menekült és számkivetett, Erdélyt kapta meg. Izabella szerepét egyszerre pozitívnak és negatívnak látja Marchthaler. Egyrészt kormányzása alatt kezdett Erdély önálló lenni, ez pozitív, de vele együtt lopózkodott be ravaszul az oszmán szövetség ártalmas nyavalyája is, ami negatív. Marchthaler röviden ejt szót Báthory Istvánról, aki királyi méltóságra jutott és az oroszokkal viselt hadat, illetve Báthory Kristófról, aki bölcsen és lelki nagysággal irányította Erdélyt. Megemlíti Báthory Kristóf temetését és síremlékét.

Ezt követően tér rá fő témájára, vagyis Zsigmond fejedelem élete és pályájának bemutatására, ami a következőképpen történik. Bár korán árvaságra jut és az árváknak sok igazságtalanságot kell kiállniuk, az árvák gyámja, gondoka és atyja az Isten. Zsigmondot aggasztja a török szövetség is, amelynek célja Erdély szolgaságra juttatása. Az ördög műve azonban az, hogy a török párt makacsul ragaszkodik ahhoz az elhatározásához, hogy mást ültet Zsigmond helyébe, vagy rábírra, hogy a pártjukra álljon. Arra az esetre, ha ez nem történik meg, még meggyilkolását is eltervezték. Az isteni gondviselést mutatja az is, hogy míg Zsigmondot más dolgok foglalkoztatták, például tudományok és nyelvek tanulmányozása, addig a török a keresztényekkel nem viselt háborút. Sőt, még az is az isteni közreműködés eredménye, hogy amikor a szükség úgy hozta, a szászok is Zsigmond mellé álltak a Németföldről magukkal hozott hűségéről tanúságot téve, és őt követelték fejedelmüknek. Ugyanígy az isteni segítségnek és bosszúállásnak volt köszönhető, hogy a Zsigmond elleni lázadók és összeesküvők megbűnhődtek, kivégezték őket, sem a rokonok, sem a kormányzók nem menekülhettek. A

---

¹⁸³ MARCHTHALER, 1595, C₂a: „Et procul dubio eandem quoque Hungariae rex Ludovicus de Turcis victoriae adeptus fuisset gloriam, si ad lucutosae pugnae diem suo cum exercitu Transylvanus affuisset, nec, cuius arguitur, infida sua mora et regis et procerum et maximarum copiarum acerbissima et calamitosissima funera totius Christiani nominis irreparabili iactura expectare ac videre maluisset.”

Mindenható vezette Zsigmondot arra is, hogy Havasalfölddel és Moldvával együtt a Habsburgokhoz társulva a török ellen küzdjön.

Lucifer közreműködése is bemutatásra kerül, ő mozgatja Zsigmond ellenségeit, mind a törökpárti összeesküvőket, mind Szinán pasát, aki betör seregével Havasalföldre. Isten segítségével azonban Zsigmond legyőzi a Lucifer által támogatott Szinán pasát. Itt rövidre fogott beszámolót kapunk a havasalföldi hadjárat eseményeiről.

Megfigyelhető tehát, hogy Isten óvja Zsigmondot és a német szövetségbe tereli, míg külső ellenfelét, a törököt, Szinán pasát, és belső ellenzékét mindig az ördög mozgatja. Zsigmond dicsősége, Marchthaler szerint, a dákokat legyőző Traianuséhoz mérhető, ami túlszárnyalja Kyrosét és Nagy Sándorét, hiszen azok csak az egész föld feletti uralomért harcoltak, míg Zsigmond a kereszténység sértetlensége, a vallás és a hit terjesztése érdekében ütközött meg az ellenséggel. Zsigmond bölcsessége és bátorsága nemcsak a határos népek számára vált ismertté, hanem széltében és hosszában Ázsiában, Európában és Afrikában is elterjedt a híre. A birodalom rendjei is mind hálát adva Istennek gratulálni fognak győzelméhez.

Zárásul kéri a szerző Istent, hogy hallgassa meg múzsái kegyes és alázatos kérését, hogy Zsigmondot, a földkerekség legvágyottabb fejedelmét, a törökök villámát (mint Hunyadi János), őrizze meg az arany középúton, hogy kevély se legyen a szerencsés dolgok közepett, és a szerencsétlen dolgok se nyomasszák, élete legyen hosszú, és minden Krisztus dicsőségéért fáradhatatlanul és buzgón harcoló hősie bajnokkkal együtt vezesse el az örök élet koronájáig. Áttekintve a mű tartalmát láthatjuk, hogy Zsigmond mint ideális fejedelem áll előttünk, aki nem a szerencse alárendeltje, hanem az Isten kegyeltje. Az evangélikus vallású Marchthaler az események császárhű és németbarát bemutatását tárja az olvasó elé.

Felmerül a kérdés, vajon miért írt egy kereskedő- és bankház alkalmazottja egy ilyen művet, milyen körülmények bírhatták rá. Direkt utalás erre vonatkozóan nem található a műben. Báthory Zsigmondnak Marchthaler *Brevis enarratio*ójában ábrázolt idealisztikus képe továbbá ellentétben áll a szerzőnek azzal a rosszalló véleményével, amit útleírásában alkotott Báthory Zsigmondról, részben a jezsuiták pártfogolása, részben könnyelmű életvitele miatt.¹⁸⁴

A *Brevis enarratio*ót talán nem is a saját érdeke, hanem megbízójáé mondathatta tollba vele, aki a tizenötéves háború egyik legjelentesebb finanszírozójaként ismert Lazarus Henckel, birodalmi bankár volt.

Lazarus Henckel von Donnersmarck egy magyarországi kamarai tisztviselő fiaként született, kezdetben egy ulmi kereskedőház bécsi faktora volt, majd önálló kereskedésbe

¹⁸⁴ NÉMETH S., 2005, 334–335. Itt mondok köszönetet Font Zsuzsának, aki felhívta erre a figyelmet.

kezdett saját bécsi székhellyel. A Habsburg-országokat átfogó kereskedelmi tevékenysége a tizenöt éves háborúban bontakozott ki igazán. Hadiszállításokat vállalt hitelben, a német birodalmi hadisegélyeket előlegezte az udvarnak, tetemes összegek mentek át a kezén, 1604-ben már közel egymillió volt a követelése.¹⁸⁵ Magyarországgal és Erdéllyel kapcsolatos tevékenységét illetően Josef Kallbrunner konkrét üzletekről is beszámol,¹⁸⁶ Henckel például Ausztriából Magyarországra és Erdélybe is szállított vasárut, késeket és kaszákat. Emellett jelentős volt borkereskedelmi tevékenysége is. Valóban meglepő mértékű azonban a marhakereskedelme volt, 1590-ben mintegy ötezer marhát hajtatott Magyarországról Bécsbe. Henckel bankári tevékenysége a háború kitörésével 1593-tól szélesedett ki.¹⁸⁷ Henckelt és Marchthalert a munkakapcsolaton kívül rokoni szál is összekötötte. Henckel lánya, Martha Henckel az unokatestvére volt. Németh S. Katalin mutat rá, hogy Marchthaler kettős okból, rokoni kapcsolata révén és mint alkalmazottja képviselte a Birodalom legjelentősebb pénzügyi finanszírozójává váló Henckelt.¹⁸⁸ Marchthaler magyarországi és erdélyi tartózkodása, utazásai Henckel kereskedelmi és pénzügyi ügyleteit szolgálták. Az itt tárgyalt mű megírásában feltehetőleg az is szerepet játszott, hogy valamely kereskedelmi vagy pénzügylet zökkenőmentesen bonyolódjék le Erdély és a Henckel bankház között, fenntartsa, illetve elmélyítse a jó viszonyt az erdélyi fejedelemmel.

---

¹⁸⁵ MAKKAI, 1960, 219.

¹⁸⁶ KALLBRUNNER, 1931, 142–156.

¹⁸⁷ KALLBRUNNER, 1931, 146–147.

¹⁸⁸ NÉMETH S., 2002, 13–14.

4. A havasalföldi hadjárat szemtanúi

4.1. Jacobinus János *Brevis enarratio*jának műfaja, első kiadásának példányai és kiadástörténete

Ha az RMNy műfajmeghatározásából indulunk ki, Jacobinus *Brevis enarratio*ja haditudósítás.¹⁸⁹ A 16. századi magyar retrospektív bibliográfia tárgymutatója ugyanebbe a műfajba sorolt még további négy kiadványt. Idetartozik Abafáji Gyulay Pál *Commentarius rerum a Stephano rege adversus magnum Moschorum ducem gestarum anno 1580.* című műve (Kolozsvár, Heltai özvegye, 1581),¹⁹⁰ Erhard Pöckhl *Neue Zeitungja* (Monyorókerék, Mannel, 1587),¹⁹¹ szintén egy *Zeitung*, amelynek létezése csak egy 16. századi adat alapján feltételezhető,¹⁹² végül Pellérdi Péter *Báthory Zsigmondnak, Erdélyország fejedelmének győzhetetlen nyereségéről Thergovistia, Bukares és Girgio alatt [...]* (Németújvár, Manlius, 1596).¹⁹³ A hazai nyomtatványok körébe tartozó haditudósítások tehát jelentek meg latin, német és magyar nyelven is. Jacobinus és Pellérdi művének tárgya azonos, mindkettő az 1595-ös havasalföldi hadjáratáról szól,¹⁹⁴ a többinek más a témája.

---

¹⁸⁹ RMNy I. 780.

¹⁹⁰ RMNy I. 491.

¹⁹¹ RMNy I. 599.

¹⁹² RMNy I. 768.

¹⁹³ RMNy I 785.

¹⁹⁴ Pellérdi művével kapcsolatban ld. az értekezés külön fejezetét.

Jacobinus műve azonban a műfajhoz tartozó hazai nyomtatványok közül leginkább Gyulay Pál munkájával¹⁹⁵ rokonítható, nem pusztán a latin nyelv és a hasonló terjedelem, hanem szerzőik humanista műveltsége és előadásmódja miatt is.¹⁹⁶ Mindkét szerző egy igen sikeres, rövid idő alatt lezajló hadivállalkozás megörökítését tűzte ki céljául, Jacobinus Báthory Zsigmond törökök elleni sikereit beszélte el, Gyulay Báthory István második oroszországi hadjáratáról, Rettenetes Iván felett 1580-ban aratott győzelméről írt. Mindketten részt is vettek a megörökített hadjáratokban, szemtanúként nyílt alkalmuk beszámolni az eseményekről, uralkodók „viselt dolgairól.” Gyulay *Commentarius*a „bizonyára hivatalos és az európai közvéleménynek készült, tehát bizonyos mértékben propagandacélú beszámoló egy nagy jelentőségű hadiakcióról,”¹⁹⁷ s ez Jacobinus művének esetében sincs másképp. Munkáik külföldi utóélete is hasonló. Nem sokkal hazai megjelenésüket követően külföldön is ki lettek adva történeti munkák gyűjteményes kiadásaiban. Gyulay műve – szerzője nevének feltüntetése nélkül – 1582-ben Rómában is megjelent a *De rebus gestis Stephani I. regis Poloniae* című gyűjteményes kiadásban, amelynek szerkesztője Flaminus Nobilius álnév alatt Báthory István udvari történetírója, az már említett olasz Brutus volt.¹⁹⁸ Jacobinus műve a kolozsvári első kiadást követően négy évvel, 1600-ban Frankfurtban jelent meg a francia Jacques Bongars (1554–1612)¹⁹⁹ szerkesztette *Rerum Hungaricarum scriptores varii historici, geographici [...]* című műben.

Így helyezhető el tehát Jacobinus műve a kortárs magyarországi és európai nyomtatványok környezetében.

A *Brevis enarratio* tartalmának ismertetésétől e helyütt három okból is eltekintünk. Egyrészt előszavának gondolatait a mű historiográfiai környezetének vizsgálata kapcsán már részleteztük, másrészt a témáját adó havasalföldi hadjárat történeti hátterével foglalkozó fejezet passim idézni fogja, harmadrészt az értekezés mellékletében olvasható a mű teljes magyar fordítása is.

¹⁹⁵ A szerző életéhez ld. SZABÓ, 1974, 3–69. A *Commentarius*hoz ld. SZABÓ, 1974, 26–31. és BARTONIEK 1975, 302–303.

¹⁹⁶ BARTONIEK, 1975, 304. Ld még: BARTONIEK, 1975, 302.: „Rövidségük és egyetlen történeti esemény – hadjárat – leírására korlátozódásuk ellenére is Decsy és Szamosközy hatalmas műveihez csatlakoznak Gyulay Pál és Jacobinus János munkái, e két tisztán tudományos humanista historiola.”

¹⁹⁷ BARTONIEK, 1975, 303.

¹⁹⁸ SZABÓ, 1974, 30.

¹⁹⁹ Érdemeihez a magyar történetírás történetében ld. BARTONIEK, 1975, 220–221.

A *Brevis enarratio* 1596-os kolozsvári kiadásának három példánya ismeretes. Mindhárom példány teljes. Megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban,²⁰⁰ a berni egyetemi könyvtárban,²⁰¹ és a Svédországban lévő strängnäs-i székesegyházi könyvtár gyűjteményében.²⁰²

A berni példányról először Gábor Gyula adott hírt,²⁰³ majd őt követően Ferenczi Zoltán.²⁰⁴ A címlapon a következő bejegyzés olvasható: „Donabat C. Rittershusio Joannes Budakerus Bistricensis Transylvanus comes, itineris Pragensis mense Julio 1596.” A kiadvány tehát már megjelenését követően négy hónappal Erdélyből külföldre került, sőt, e példánya lett a Bongars használati munkapéldány is fentebb idézett, 1600-ban megjelent művéhez. A strängnäs-i példány egy tíz tagból álló kolligátum tagja, amelynek többi tagja nem RMK. A possessorbejegyzés szerint a kötet az olmtützi jezsuiták birtokában volt 1598. szept. 19-től. Ez a példány is igen gyorsan, bő két évvel a mű hazai megjelentetése után már külföldön volt. Az OSzK-ban őrzött példány ex librise szerint Todoreszku Gyula és neje, Horváth Aranka könyvtárába tartozott.

A *Brevis enarratio* kiadástörténete a következőképpen adható:

Editio 1. Kolozsvár, 1596. RMNy I. 780.

2. Bongars RHS 1600. p. 536–547. (*Rerum Hungaricarum scriptores varii historici, geographici [...]*. Frankfurt am M., 1600.)²⁰⁵

3. Reusner RMP 1603. p. 211–227. (*Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum imperatoribus a capta Constantinopoli usque ad hanc aetatem nostram bello militiaque gestarum exeges, sive narrationes illustres variorum et diversorum auctorum. Recensente Nicolao Reusnero*. Frankfurt am M., 1603.)²⁰⁶

4. Reusner RMP 1627. p. 211–227. (*Syndromus rerum Turcico–Pannonicarum historiam centum quinquaginta annorum complectens, qua quicquid a capta Constantinopoli ad annum usque [...] MDC. inter Christianos Turcasque [...] gestum est, [...] perscribitur [...]*. [Rec. N. Reusner.]. Frankfurt am M., 1627.)²⁰⁷

²⁰⁰ Jelzete RMK II. 262.

²⁰¹ Universitätsbibliothek Bern, jelzete MUE Bong V 968:3. Valószínűleg a jelzet „Bong” megjelölése is Bongarsra utal.

²⁰² Domkyrkobiblioteket Strängnäs, jelzete Q 257 (7).

²⁰³ GÁBOR, 1912, 307–308., a címlap fotóját ld. 303.

²⁰⁴ FERENCZI, 1913, 241–242.

²⁰⁵ VD16 B 6601

²⁰⁶ VD17 23:230278P

²⁰⁷ VD17 23:230309F

5. Schwandtner SRH 1746–48. I. p. 742–756. (*Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini* [...]. *Cura et studio J. G. Schwandtneri*. I–III.) Bécs, 1746–48.²⁰⁸

6. Schwandtner SRH 1765. III. p. 141–166. (*Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini* [...]. *Cura et studio J. G. Schwandtneri*. I–III.) Nagyszombat, 1765.

7. Schwandtner SRH 1766–68. III. p. 31–46. (*Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*. *Cura et studio J. G. Schwandtneri*. I–III.) Bécs, 1766–1768.²⁰⁹

8. Reusner RMP 1770. p. 215–231. (*Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum imperatoribus a capta Constantinopoli usque ad annum MDC. bello militiaque gestarum narrationes illustres variorum et diversorum auctorum, recensente N. Reusnero, recusae.*) Kalocsa, 1770.²¹⁰

9. Kovachich SRHM I. 1798. p. 141. sqq. (*Scriptores rerum Hungaricarum minores*. Ed. M. G. Kovachich. I–II., Appendix.) Buda, 1798.

10. Bónis Gy.–Valentiny A., Kolozsvár 1947.

9. RMKT XVII/1 p. 511–519. (*A tizenöt éves háború, Bocskay és Báthori Gábor korának költészete*. S. a. r. BISZTRAY Gyula, KLANICZAY Tibor, NAGY Lajos, STOLL Béla.) Budapest, 1959.

Az itt vázolt kiadástörténet Kulcsár Péter *Inventariumán* alapszik.²¹¹ Három tévedését korrigáljuk itt. Az „Ms. Bern, BB; mem. Gábor Gy., MKSz 1912. p. 307–308.” sor kéziratra mutat („ms. = exemplar manu scriptum”), ám Bernben a kolozsvári, 1596-os első kiadás egyik nyomtatott példánya található, amelyről Gábor Gyula tett említést. Jacobinus *Brevis enarratio*jának nem ismeretes sem autográf kézirata, sem egykorú, illetve későbbi másolata. A Kulcsárnál kilencedikként feltüntetett kiadásban,²¹² Kovachich Márton György *Scriptores rerum Hungaricarum minores* (Buda, 1798.) című kútfőgyűjteményében nem szerepel Jacobinus műve, ezért a kiadások sorából törlendő. Továbbá szövegkiadásra utal a nála tizedikként feltüntetett „Bónis Gy.–Valentiny A., Kolozsvár 1947.” sor is, de Bónis és Valentiny nem a *Brevis enarratio*, hanem Jacobinus formuláskönyve okleveleinek szövegeit adták közre. Ez utóbbi tévedés minden bizonnyal Bartoniek Emma művéből származik, ahol a *Brevis enarratio* kiadásai között van szerepltetve a szerzőpáros által 1947-ben megjelentetett formuláskönyv: „J. J., Brevis enarratio, Ed. Bónis Gy.–Valentiny A. (Kolozsvár, 1947).”²¹³

---

²⁰⁸ Petrik III. 354.

²⁰⁹ VD18 80268196

²¹⁰ Petrik V. (Pótlások) 426.

²¹¹ Ld. KULCSÁR, 2003, 256.

²¹² „9. Kovachich SRHM I. 1798. p. 141. sqq. (*Scriptores rerum Hungaricarum minores*. Ed. M. G. Kovachich. I–II., Appendix.) Buda, 1798.”

²¹³ BARTONIEK, 1975, 305.

A kiadástörténetből látható tehát, hogy a *Brevis enarratio* Bongars gyűjteményének megjelenésével (1600) csaknem egyidőben belekerült Nicolaus Reusner (1645-1602) történeti munkákat tartalmazó kiadásába (1603) is. Ezt követően, majd másfél évszázad elteltével adta ki újra (1746) az osztrák Johann Georg Schwandtner (1716–1791), aki Bél Mátyás tanítványa volt. Bő kétszáz évvel ezután pedig az Régi Magyar Költők Tára XVII. századi sorozatának első kötetében (1959.) az egyes históriás énekekhez írt jegyzetek között a 11. szám²¹⁴ alatt adta ki szövegét Stoll Béla. Értekezésünk is mellékletben közli a *Brevis enarratio* szövegét, az 1596-os, kolozsvári első kiadás szövegének alapján.

Külön fejezet fog foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy hogyan épült bele a *Brevis enarratio* szövege más erdélyi történetírók műveinek textusába.

4.2. Pellérdi Péter levele – A havasalföldi hadjárat története egy másik szemtanútól

Jacobinus *Brevis enarratio rerum a serenissimo Transylvaniae principe Sigismundo anno MDXCV. gestarum* című műve²¹⁵ tehát az egyik beszámoló Báthori Zsigmond 1595-ös havasalföldi hadjáratának eseményeiről. Egy másik kortárs beszámoló Pellérdi Pétertől származik, aki szemtanúja volt a történéseknek, és szintén megörökítette egy levélben²¹⁶ ugyanennek a hadjáratnak a történetét. A levél ezt követően nyomtatásban is megjelent,²¹⁷ Németújváron, 1596-ban, Manlius János nyomdájában, *Báthori Zsigmondnak, Erdélyország fejedelmének győzhetetlen nyereségéről, [...] miként az vitézlő Pelérdi Péter által megirattatott az egész história egy magyarországi főúrhoz levele által* címmel. Noha a nyomtatvány címlapjáról csak annyi derül ki, hogy egy közelebről meg nem nevezett magyarországi főúrhoz szól Pellérdi Péter levele, a levélnek meghatározható a címzettje. Ahogy arra Sörös Pongrác rámutat,²¹⁸ ez Nádasdy Ferenc magyar királyi főlovászmester, Vas és Sopron vármegyék főispánja volt.

Felvetődik tehát a kérdés, meríthette-e mondandóját Jacobinus Pellérditől.

²¹⁴ Erre az énekre vonatkozólag: *História, melyben az felséges Bathori Sigmondnak, erdélyi fejedelemnek 1595. esztendőben való viselt hadai irattatnak meg [...]*. Kolozsvár, Heltai Gáspár, 1596. (RMNy I. 779. = RMK I. 283.).

²¹⁵ Az OSzK RMK II. 262. jelzetű példányát használtam.

²¹⁶ PELLÉRDI, 1914, 136–156.

²¹⁷ RMNy I. 785.

²¹⁸ PELLÉRDI, 1914, 136–37.

Pellérdi mint Zsigmond aludvarmestere vett részt a hadjáratban és levelét a hadjáratot betetőző, 1595. október 30-án vívott gyurgyevői csata után, november 1-jén írta. Igen friss, élénken megírt tudósítás tehát írása, amit Pellérdi Báthori Zsigmondnak is megmutatott.²¹⁹ Levelének végén ugyanis írja Pellérdi,²²⁰ hogy „[...] ez idevaló állapotunkról N. ennél igazban sem nyilvánban senkitül ez nem informáltatik, bizvást meghihet N. mert mindenütt ott voltam, sőt urunk is elolvasta”, előtte pedig: „Mert bizony sietve írtam, és nem is szintén egyvégben, mert gyakorta felköltöttek helyembül, az minemű hivatalban Ófelsége után sok jámbornak kell választ adnom és sok dologhoz kell látnom, minthogy szolgálom, osztán ugyan nem is vagyok szépíró [...]”

A megjelölt levél alsólendvai Bánffy Györgynek és Kristófnak szóló, 1596. február 24-én kelt ajánlásában írja Manlius,²²¹ hogy amikor folyó év január 21-én Bánffyéknál volt Alsólendván, részletesen közölték vele egyebek mellett azt a históriát is, amely az erdélyi fejedelem haditetteiről szólt. Manlius ezt a rövid és igaz históriát csorbítatlanul és abban a sorrendben, ahogy mások azt magyar nyelven megfogalmazták, a nagyságos Bánffyak híres neve alatt szóról szóra kinyomtatatta és közreadta, hogy minden későbbi olvasó értesülve erről a győzelemről és a török erősségek elfoglalásáról másokénál biztosabb értesülésekkel rendelkezessen. Ezért nagyon kéri nagyságos pártfogóit,²²² ne vegyék tőle rossz néven, hogy ezt a vékony és kicsiny értekezéscskét (tudvalóan ezek nagyobb műre méltók) kiváló nevük alatt jelenthesse meg.

Manlius is érezteti tehát, hogy a történések Pellérdi levelénél kiforrottabb feldolgozásra is érdemesek.

Pellérdi levelét és Jacobinus históriáját elolvasva és összevetve azonban nem érhető tetten szószerinti fordítás, nincs olyan magyar mondata az aludvarmesternek, amely pontosan megfelelné a kolozsvári jegyző latin sorának. Van azonban egy azonos szerkezetű mondat, és egy azonos fordulat, amely mindkettőjükénél felbukkan. Pellérdinél²²³ az ajánlás és a levél

²¹⁹ Az OSzK RMK I. 285a/1. jelzetű példányát, a Todoroszku-példányt használtam. Az OSzK RMK I. 285a/2. jelzetű példány a Knauz-példány. B_{2a}.

²²⁰ PELLÉRDI, 1596, B_{2a}.

²²¹ PELLÉRDI, 1596, A_{1b}.

²²² PELLÉRDI, 1596, A_{1b}: „Quapropter Mag. V. obnixie oro, ne in malam partem accipiant, quod hoc tenuem et exiguum tractatum (utpote quae maiore opere dignae sunt) sub Mag. V. exiguo [!] nomine in lucem dederim.” Az *exiguo* szó kézzel *eximiora* van javítva. Manlius sajtóhibájára már Sörös Pongrác is – aki a Knauz-példányt vetette össze Pellérdi eredeti kéziratával – rámutatott. Az OSzK Todoroszku-példányában ugyanez a sajtóhiba és javítás található. Feltesszük, hogy nincs, illetve nem volt másképp ez a Kornfeld-példányban sem. A két példányban is megfigyelhető azonos sajtóhiba és javítás arra enged következtetni, hogy nemcsak Pellérdi, hanem Manlius is sietősen dolgozott, és a kézírásos javítást még Manliusnál azelőtt eszközölték, hogy a példányok vándorútjukra indultak volna.

²²³ PELLÉRDI, 1596, A_{2a}.

megírásának megokolása után áll, hogy: „[...] csakhamar az mi Kegyelmes Urunk menyegzőjének utána esék Őfelsége értésére, hogy immár Szinán basa kívánsága szerint az mely erősségeket építeni akart volna, [...] mind véghez vitte volt [...] . De az Úristen az mi Kegyelmes Urunknak is szívét országbeli jámbor híveivel fel indétván ennek az kegyetlen Szinán basa hada ellen [...] mindjárt késedelem nélkül Őfelsége menyegzője után mindenüvé elirata és erős parancsolattal meghagya, hogy [...]” Jacobinus művének első mondata:²²⁴ „*Posteaquam Sigismundus Transylvaniae princeps affinitatem cum inclita domo Austriaca, Maria Christierna Caroli archiducis Austriae filia in matrimonium ducta, contraxisset, ad eam statim curam cognitionemque convertit animum, quomodo rebus Christianorum prope nutantibus consulere, ditionemque suam ab hostibus tueri posset.*”²²⁵

A kitüntetett helyen, vagyis a művek elején álló két mondat azt hangsúlyozza, hogy a házasságkötést követően azonnal a törökkel való szembefordulás foglalkoztatta a fejedelmet.

Pellérdi tudósít²²⁶ arról is, hogy miután a székelyek a feketehalmi táborban megkapták régi szabadságukat, és megtörténik a sereg mustrája „Tarcz váránál az Brassóhoz tartozó mikor Feketehalomból osztán megindultunk azon kellett által mennünk, ott igen szoros hely vagon, ahon csak egy-egy szekér mehett el, oth számláltak meg az menny élés tár szekér velünk volt háromezer hétszáz tizennyolc ... .” Jacobinusnál²²⁷ is esik szó egy olyan szoros helyről, ahol csak egyesével mehetnek át a szekerek: „Locus est non longe a Danubio, ubi densissima virgulta in iustam excreverunt proceritatem, ut sylvae praebeant speciem, ibi coenosissimi aquarum rivi permeatu difficillimi crebris locis interfluunt, nec aliter nisi ponte transeuntur, unicum dumtaxat iter angustissimum viatori transitum praebet, vix qua singuli carri ducantur.”²²⁸ Ez a hely azonban nem a Töröcsvártól nem messze fekvő szorossal azonos, amely alkalmas a szekerek egyesével történő megszámlálására, hanem azzal kapcsolatban kerül megemlítésre, hogy Mihály vajda győztes csatája megvívása után táborhelyre alkalmas és a töröktől biztonságos helyet keres.

A két írást összevetve tehát elmondható, hogy azok egymástól függetlenek, így párhuzamos forrásai az 1595-ös hadjárat történetének.

²²⁴ JACOBINUS, 1596, B_{1a}.

²²⁵ „Miután Zsigmond, Erdély fejedelme rokonságot kötött a neves ausztriai házzal, Mária Christiernát feleségül véve, rögvést arra a feladatra és gondolatra fordította figyelmét, hogy miképpen gondoskodhatnék a keresztények csaknem megingó ügyéről és hogyan védhetné meg az ellenségtől hatalmát.”

²²⁶ PELLÉRDI, 1596, A_{3a}.

²²⁷ JACOBINUS, 1596, A_{4b}.

²²⁸ „A hely nincs messze a Dunától, ahol a sűrű bokrok akkorára nőttek, hogy erdőre emlékeztetnek, ott sok helyen nehezen meglábalható sáros vizű patak folyik keresztül, s csak hídon lehet átkelni rajtuk, egyetlen, igen szűk út nyújt az úton lévőnek átjárást, ahol alig juthatnak át a szekerek egyesével.”

Szószerinti átvételen nem érhető Jacobinus, és a fent taglalt szöveghelyek egybecsengései és párhuzamosságai ellenére sem látjuk igazolhatónak, hogy olvasta volna Pellérdi művét.

5. A *Brevis enarratio* történeti háttere – Erdély a tizenötéves háború előestéjén

5. 1. Erdély és a Porta viszonya

A II. Rudolf és a Porta között 1592-ben kötött béke csak névleges volt. Rabló- és portyázó harcok követték egymást a horvát határtól egészen Felső-Magyarországig. Főként a boszniai pasa, Hasszán intézett betöréseket a Kulpa és a Száva mentén, a Porta tudtával és jóváhagyásával. Ugyanakkor a Porta azt is célul tűzte ki, hogy az adófizető területeit jobban kezében tartja. Erdélynek békeidőben a töröktől való függése nem volt nyomasztó, belügyeibe nem történt a Porta részéről beavatkozás, de a tartományt semmiképpen nem akarták elveszíteni. Ingerülten vették tudomásul Jósika olasz követségének tényét, és arra gyanakodtak, hogy Zsigmond törökellenes keresztény családból akar feleséget választani. Ezt mindenképpen meg akarták akadályozni, ezért Musztafa csász 1592 áprilisában, a gyulafehérvári országgyűlésen megjelent, és közölte a szultánnak az ügyre vonatkozó intelmét. Arra figyelmeztette, hogy ne hozasson magának Itáliából feleséget, mert így az ő legnagyobb ellenségét választaná. Ha már házasodni kíván, vegye el a szultán leányát, vele együtt megkapja egész Magyarországot.²²⁹ A bizalmatlanság egyre nőtt, Ferhád nagyvezír továbbá 1592

---

²²⁹ SZILÁGYI, 1877a, 406.: Hardeggnek az áprilisi országgyűlésről készült jelentése szerint: „Zum andern hat der Gesambte vermeldet, der Türggische Kaiser hat seinen herrn embietten lassen, das Er khaine aus Italia zum Weib nehmen soll, den Er wierdt lme seinen ergisten feindt nehmen, khünne Ims also in khainen weeg zuegeben oder

tavasznán megállapította, hogy Erdély nem fizette még meg 1589-es adóját. Az adót be is hajtatta.

A magyarországi területeken kezdetüket vették a törökök és a németek közötti harcok. A háború kitört, az ürügyét éppen Hasszán pasa Sziszek alatt elszenvedett súlyos veresége adta, amelyre 1593. június 22-én került sor.²³⁰ Zsigmond is nagyobb figyelmet fordított határai védelmére. Nagybátyját, Bocskai István nevezte ki Várad kapitányává, a vár fontosságára így figyelmeztette: „Miérthogy penig az hely mind a török birodalommal s mind az német párttal határos, mind az két felé való vigyázása szüntelen légyen, mindent értsen és halljon és az hírekhez képest, az mint illik, mind belső, s mind külsőképpen úgy viselje magát, minket is, az mit bizonytal érthet, arról mindgyárást bizonyossá tégyen. Azon légyen minden úton, hogy az földet rablástól, hódoltatástól oltalmazza, az török szomszédságát beljebb az ő határoknál ne bocsássa, minden ellenünk való szándéknak és gonosz igyekezetnek idején mindennél eleit vegye, mikor penig külső ellenségtől kivántatik az mi birodalmunkat oltalmazni, abba úgy viselje magát és úgy tekintsen kiljebb, hogy mindenkor az ház és hely megmaradására, oltalmára nagyobb tekinteti legyen, ebben igen cautus és circumspectus legyen, hogy se együnnen, se másunnan valami szerencsétlenség ott az földön és helyben rajtok ne essék.”²³¹

Az 1592-es év viszonylag nyugalomban telt el, de 1593-ban már sokasodtak a baljós előjelek. A januárban leváltott Szijavus nagyvezír utóda Szinán pasa lett. A változás Erdély számára kedvezőtlen volt, mert Szinán régi ellensége volt az erdélyieknek. Hatalomátvétele egyben az Ausztria elleni háború biztosítéka is volt. Az albán származású, és töretlen becsvágyú, III. Murád szultánt a kezében tartó Szinán ez alkalommal harmadízben lett nagyvezír.

Szinán hadjáratát előkészítve Erdély segítségére is számított. Augusztus elején két követe ment el Gyulafehérvárra, Mehmed csausz alias Veresmarti Gergely, és Ibrahim, lippai bég, alias Márkházy Pál, mindketten erdélyi renegátok. Szinán serege számára élelmet követelt, valamint azt is, hogy Zsigmond személyesen menjen el hozzá Belgrádba. Követeléseit augusztus végén azzal tetézte, hogy a fejedelem készüljön fel arra, hogy csapatait egyesítse a törökkel. Szeptember elején újabb követe révén közölte azt a parancsát, hogy Zsigmondnak a budai pasát, Hasszánt kell segítenie, aki Felső-Magyarországon Kassa és Tokaj ellen vonult. Szinán követeléseit Zsigmond számára egyre kínosabbá váltak, hiszen azt jelentették, hogy

---

gestatten, da er aber heyratten will, vund khaine in Siebenburgen findt die Ime gefellt, so wöll Er Ime sein leibliche Tochter sambt dem Khünigreich Vngarn geben.”

²³⁰ KRUPPA, 2014, 219.

²³¹ SZILÁGYI, 1877a, 408.

keresztény fejedelemeként keresztények ellen harcoljon az oszmánok oldalán. A kérdést eldöntendő 1593. szeptember elsejére Gyulafehérvárra Zsigmond egyetemes gyűlést hirdetett. A rendek a követendő útra nézve eltérő véleménnyel voltak. Voltak, akik azonnal el akartak szakadni a Portától, mások bár elismerték Szinán követeléseinek méltánytalanságát, nem akarták felbontani a törökkel kötött szövetséget. Köztes álláspontot képviselt Kendy Sándor, aki szerint egyik hadban álló félhez se csatlakozzék Erdély, hanem húzza az időt. A fejedelemség küldjön ajándékokat a Portára, ezekkel rávéve arra, hogy az erdélyi sereg határokon belül maradjon. Kendy Sándor indítványát el is fogadták.²³²

A tárgyalások során a fejedelemnek rá kellett jönnie, hogy országának jelentős része nem áll mellette a törökellenes oldalon. Mivel nem tudta még, hogyan vigye végbe akaratát, az időnyerést választotta. Követeket küldött nyugatra, így Kakas Istvánt Lengyelországon keresztül Angliába, Carrillot pedig Rómába, mert meg akarta szerezni a pápa tanácsát. Ameddig csak lehetséges volt, Zsigmond megpróbálta a Portát visszatartani a döntő elhatározástól. Szeptember közepén Sennyey udvarmestert küldte el gazdag ajándékokkal Szinánhoz Belgrádba, akinek az volt a feladata, hogy a nagyvezír elé tárja, hogy Erdély szorult helyzetében nem képes élelmiszert szállítani a török tábor számára. Az időközben érkező csauszok azonban a budai pasa számára élelmiszert követeltek, a temesvári pasa csapatokat kért, Szinán pedig arra szólította fel Zsigmondot, hogy foglalja el Szatmár és Kálló erősségét a császáriaktól. Zsigmond lassanként el is indította seregét, ami október 3-án Kolozsvárra érkezett, de hogy a keresztény hatalmak ne vegyék komolyan a hadmozdulatát, követet küldött Kassára Christoph Teuffenbachhoz, felső-magyarországi kapitányhoz, akit így értesüléseket nyert a török terveiről. A követ előkészítette a fejedelemnek a császáriakkal történő első kapcsolatfelvételt is. Zsigmond megtévesztésből Szinánt arról tájékoztatta, hogy nagy császári haderő áll készen Erdély megtámadására. Ez azonban nem volt így, mert Teuffenbach egyik embere már az erdélyi táborban tárgyalt a lehetséges egységről. Szinán ért el bizonyos hadisikereket a Dunántúlon, de a temesvári beglerbég semmire sem jutott az erdélyiek segítségével. Miután Szinán hadát téli szálláshelyére küldte, Zsigmond is felozlatta seregét.

Az erdélyi habozó politika nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a török a háború első évében számottevő hadisikert nem könyvelhetett el, a határ menti császári erődítményeket az erdélyiek pedig nem támadták meg. A keresztények egyesült erői így sikerrel ostromolhatták és vehették be az egyik legjelentősebb török várat, Füleket. Vagyis az első háborús év, 1593 is megmutatta, hogy milyen fontos szerepet játszik Erdély tétlensége vagy tevőlegessége. A pápai

---

²³² SZILÁGYI, 1877a, 295–296.

kúria ezt talán hamarabb fel is ismerte, mint a császári Prága, és el is követett mindent, hogy Erdélyt elidegenítse a Portától.²³³

5.2. Carrillo első tárgyalásai Rómában és Prágában

Miután 1592 végén a háború már elkerülhetetlennek látszott, Carrillo rendfőnökénél tudakozódott Rómában a további teendői felől. 1592. november 4-én Gyulafehérvárott kelt, Aquaviva generálisnak írott levelében, kifejezést ad abbéli, a fejedelmével közös félelmének, hogy a keresztények ellen kényszerül hadat viselni. Azt javasolta Zsigmondnak, hogy forduljon a pápához tanácskérés végett, mert mindenfelől nehézségek fenyegetnek. Ha a fejedelem soha nem is hagyna fel hitbéli meggyőződésével, könnyen elárulhatják más vallású emberek és kockára fog kerülni a fejedelemség a fejedelemmel együtt. Arra kéri tehát Aquavivát, hogy írja meg neki részletesen, mi a teendője, minden eshetőségre figyelve. Arra is ügyeljen, hogy a dolog bonyolódhat úgy, hogy amíg a válaszra vár, szükséges lesz akár az egyik, akár a másik párthoz csatlakoznia, ha veszélyt jelent majd az az idő, amíg a válaszra vár. Ha a keresztények ellen hadat viselni lesz kényszerűség, nem tartaná méltónak, hogy egy jezsuita is tovább maradjon Erdélyben. Mégis tudja, hogy a jó fejedelem a legjobb indulattal van abban az irányban, ami Carrillo kötelessége is, a Báthoryakkal együtt, de a félelem leginkább a fiatalokban munkálkodik sokat a jog és a méltányosság ellenében.²³⁴ A rendfőnök tekintetbe véve a lehetőségeket 1593. január 30-án közölte utasításait, miszerint közös félelmükre, hogy a fejedelem igaztalan hadat kényszerül viselni, a pápa azt válaszolja, hogy jobb dolgokban

²³³ SZILAS, 2001, 43–46. A Szentszék által küldött pápai nunciások, követek, vizitátorok, ügynökök (pl. Attilio Amaltheo, Alessandro Comuleo, Alfonso Visconti, Ludovico Anguisciola, Paolo Giorgi) tevékenységének köréhez és feladataihoz (az erdélyi katolicizmus megerősítése, a Báthory család belső viszályainak elsimítása, a pápai pénzsegélyek célba juttatása, segítség a fejedelem megházasításában, a török elleni szövetség kibővítése, majd a háború eredményes lefolytatása) ld. KRUPPA, 2014, 302–355. A *Marciare verso Constantinopoli* Ippolito Aldobrandini jelmondata volt, akit 1592. január 30-án választottak meg pápának, és a VIII. Kelemen nevet vette fel. Trónralépte több szempontból is fordulópontot jelentett a térség történetében. Hosszú ideig uralkodott, így volt ideje célkitűzéseit véghezvinni. Lengyelországban többször megfordult, a régióból első kézből származó információkkal rendelkezett, a szereplők jó részét személyesen ismerte, továbbá elődeinél határozottabb szándéka, mondhatni életcélja volt a török elleni harc megszervezése és Konstantinápoly visszafoglalása.

²³⁴ VERESS, 1906, 36.: „a quo vereor, et veretur serenissimus ne cogatur identidem contra Christianos bellum movere. Quod tamen tuta conscientia et salva religione fieri non posse significavi consuluique, ut Suam Sanctitatem hac de re consuleretur, undique namque angustiae sunt. Si nunquam detrectaverit, prodetur facile ab hominibus alienae religionis et principatus periclitabitur una cum principe. Vestram ergo Patrem ad me, rogo, diserte perscribat, quid mihi faciendum sit, in omnem eventum. Et advertat res posse ita implicari, ut opus sit, me hic ad unam vel ad aliam partem resolvere, si periculum fuerit in mora, qua expectarem responsum. Si contra Christianos cogetur bellum movere, non iudicarem dignum, ut ullus nostrum amplius hic maneret. Scio tamen principem bonum optimae mentis esse, uti et in nostro negotio est, una cum illustrissimis Bathoreis, sed timor maxime in iuvenibus multa operatur praeter ius et aequitatem.”

reménykedik. Maga is ebben bízik és erősen óhajtja. Ha a dolog mégis oda jutna, amitől Isten tartson távol, botrány nélkül Erdélyben nem maradhatnak a jezsuiták, különösen mivel az udvarban forgolódnak és a fejedelemmel együtt, akinek tanácsosai, az igazságtalan háború támogatóinak is gondolhatnák őket. Reméli mégis, mint mondotta, hogy nem lesz helye ilyen megfontolásnak, hanem inkább az lesz Isten segédelmével, hogy többen jöhetnek oda, biztonságban tevékenykedhetnek és fejthetik ki működésüket.²³⁵

Amikor a háború 1593-ban kitört Magyarországon, Zsigmond szeptember 20-án Carrillot Rómába küldte titokban. A titoktartás az egész út folyamán tartott. Carrillo október 9-én érkezett Bécsbe, és innen jelentette rendfőnökének, hogy Rómába tart és a pápával kell beszélnie. A generális azonban hiába kért tőle pontosabb felvilágosítást, nem kapott választ. Carrillo november 8-án ért Rómába. A pápához nem a generálisa, hanem a toszkán nagyherceg római követe jelentette be.²³⁶ A tárgyalások bizonyára csak a legalapvetőbb kérdéseket érintették. Zsigmond védelmet szeretett volna kapni a keresztény hatalmaktól arra az esetre, ha elpártol a töröktől és az ezért megtámadná. Egy velencei követ, Polo Paruta lovag 1593. december 11-én kelt beszámolója szerint Zsigmond követelései túlzók lehettek, bár ezeknek részletei nem ismertek.²³⁷

A pápai diplomácia már Carrillo római követsége előtt mozgásba lendült. Róma szándéka arra irányult, hogy létrehozza a Spanyolország, Vatikán és Velence alkotta ligát, és egyúttal a kelet-európai államokat is mozgósítsa a török ellen. Róma Erdéllyel kapcsolatos politikája abból indult ki, hogy a Porta Erdély katonai együttműködését szerződés és szokásjog alapján követeli meg. Ilyen okok azonban egyetlen keresztény fejedelmet sem kötelezhetnek arra, hogy keresztény hatalmak ellen szálljon harcba török oldalon. A szerződéseket ugyanis erőszakkal kötötték meg. A fejedelem számára az lenne a legkedvezőbb, ha nem szerződne a törökkel. Így veszteség nélkül megtarthatná seregét arra az esetre, ha netán meg kellene védenie Erdélyt a töröktől. Az is remélhető továbbá, hogy a török erők a magyarországi hadműveletekkel lesznek elfoglalva, így nem marad sem erejük sem idejük Erdély ellen fordulni. Zsigmondnak fel kell használni minden ürügyet a török és erdélyi erők egyesülésének megakadályozására. Hivatkozhat arra, hogy Erdélyben nagy a nyugtalanság, amelynek okai

²³⁵ VERESS, 1906, 40–41.: „Ac primum de eo veremini, ne serenissimus bellum iniustum suscipere cogatur, respondit pontifex se meliora sperare. Quod si etiam confidimus ac vehementer optamus. Si tamen eo veniretur, quod Deus avertat, omnino sine scandalo manere isthic nostri non possent, praesertim cum in aula versentur et cum principe, cuius consilii participes atque iniusti belli fautores praesumerentur. Speramus tamen ut dixi, non fore locum huic consultationi, sed id potius futurum, Deo iuvante, ut plures isthuc venire ac tuto versari et laborare possint.”

²³⁶ SZILAS, 2001, 48.

²³⁷ VERESS, 1906, 50–51.

Gálffy udvarmester és Gyulay szenátor, továbbá hogy unokafivére, Boldizsár megbízhatatlan. Mindezek a körülmények a Portán jól ismertek, így bocsánatkérései hihetőnek fognak majd tűnni. De hivatkozhat akár arra is, hogy csak akkor kötelezhető a hadba vonulásra, ha a szultán személyesen vezeti a hadjáratot. Zsigmondnak látnia kell, hogy minél erősebb a török Magyarországon, annál nagyobb a veszélye annak, hogy Erdély végérvényesen török befolyás alá kerül.

Róma azt is belátta azonban, hogy háború esetén ez a halogató politika nem sokáig képviselhető. Ezért megbízta egyik követét, Comuleo (Komulovič) Sándort, hogy puhatolja ki, nem akarna-e Zsigmond az osztrák ház vagy a német birodalom védnöksége alá kerülni. Ez esetben a pápa gondoskodna arról, hogy a fejedelem a nemrégiben elhunyt Károly főherceg leányát vehesse feleségül. Zsigmond így a legtekintélyesebb keresztény uralkodókkal, II. Fülöppel és II. Rudolffal kerülhetne rokonságba.²³⁸

Ha Zsigmondnak azonban mégis a török mellé kellene állnia, a pápa ígéretet tesz arra, hogy titokban értesíti őt, hogy mi történik a ligában és milyen eredménnyel zárodnak az esetleges török elleni felkelések. A pápa ugyanis nemcsak a nyugati hatalmakat akarta megnyerni a liga számára, hanem be akarta vonni a szövetségbe Havasalföldet, Moldvát, Lengyelországot, sőt Oroszországot is. Comuleo Sándor feladata volt a tárgyalásokat előkészíteni, aki Erdélyből a moldvai vajdához, majd Lengyelországon keresztül a kozákokhoz, végül Moszkvába utazott.²³⁹

Carrillo megérkezése Rómába jól jött a pápai diplomácia számára, kedvező fogadtatásra talált abbéli szándéka, hogy nem akar Ausztria ellen harcolni. Az idő elérkezni látszott arra, hogy Prágában szövetség kovácsolódjék Erdély és a Habsburg Birodalom között. A terv nehézségekbe ütközött azonban, mert először is tisztázásra szorult, hogy milyen államjogi viszonyban áll egymással Erdély és a Magyar Királyság. A Szent Koronához tartozik-e, vagy teljesen elszakadt Magyarországtól? Zsigmond szuverén fejedelem-e, vagy pusztán vajda, s így a magyar király alattvalója? A magyar országgyűlés soha nem ismerte el Erdély 1541-es elszakadását, de az egyesítésre vonatkozó törekvések mind megghiúsultak. Az 1571-ben Speyerben János Zsigmond és II. Miksa által kötött szerződés kimondta ugyan, hogy ha János Zsigmond fiúörökös nélkül hal meg, Erdély visszaszáll Magyarországra, azonban időközben az erdélyi államiság annyira megerősödött, hogy az erdélyiek Báthory Istvánt választhatták meg új fejedelmüknek. Bár ő csak a vajda méltóságot viselte, és titkos ülésen letette a hűségesküt II. Miksa német-római császár és magyar király előtt, de utódai Kristóf és Zsigmond esetében nem

²³⁸ SZILAS, 2001, 49–50.

²³⁹ SZILAS, 2001, 50.

tudunk ilyesmiről.²⁴⁰ A magyarok e kérdéssel kapcsolatos álláspontját fogalmazza meg 1594. január 12-én, Prágában kelt rövid beszámolójában²⁴¹ Kopácsy Ferenc, II. Rudolf egyik ügynöke. A beszámoló szerint Erdély Magyarország része, és a fejedelem jelenlegi uralkodása jogellenes. Ha Zsigmond készséget is mutat a császárral szövetségben a török ellen harcolni, megfontolandó, hogyan teheti ezt meg, és hogy a saját nevében cselekedne-e, vagy az egész országot képviselné-e. Feltételhez kötné-e a csatlakozást? Hogyan szabhat azonban feltételeket a vajda urának, a királynak? „Nam waiwoda, ut Transilvaniam imperatoriae Maiestati subiiciat, nullam per se potestatem habet eo, quod dempto Turcico dominio nihil privati vel proprii in provinciam aut in eius incolas iuris habet. Est enim unus tantum in regno Hungariae nobilis.” – Ugyanis a vajdának, hogy Erdélyt a császári felségnek alávesse, magától semmi hatalma sincs azért, mert a török uralma nélkül a tartomány, vagy annak lakói felett semmi személyéhez fűződő, vagy saját joga nincsen. Ugyanis csak egy nemesember a Magyar Királyságban. Zsigmond ugyanakkor szuverén fejedelemként akart tárgyalásokba bocsátkozni, ebben a tiszteben képviselte őt Carrillo Rómában. Róma elfogadta Zsigmondnak ezt az igényét, és Specianot, prágai nunciust bízta meg, hogy egyengesse a császári udvarban a tárgyalások ügyét, még Carrillo odaérkezte előtt.

Prágában Zsigmond érdemet szerzett azzal, hogy nem támadta meg Felső-Magyarországot, bár az udvarban nagy volt az Erdély iránti ellenszenv is. A prágai nunciust, Specianot meg kellett nyernie a tárgyalások számára a császári tanácsosokat, és a házasság ügyét is elő kellett mozdítania. Carrillot a házasság ügyének könnyen meg lehetett nyerni a császári udvar részéről érkező biztatás fejében. Mivel a nuncius körültekintően járt el, amikor 1594. január 3-án Carrillo Prágába érkezett, már nem fenyegetett a tárgyalások elhúzódása. Január 7-én, amikor a császár fogadta, megszerezte tőle a fontosabb pontokra való beleegyezését. Először is, a császár segítségére sietne, ha a török megtámadná, azután elismeri szuverén fejedelemnek, végül pedig biztosította jóindulatáról a házassági tervét illetően is. Először jegyesnek V. Vilmos bajor herceg leánya lett kiszemelve, a herceg azonban egyszer már elutasította Zsigmond kérését. Így a bíboros államtitkár, Cinzio Aldobrandini, arra utasította a nunciust, hogy eszközölje ki azt, hogy Zsigmond a Habsburg-házból kapjon feleséget, különben a szerződés megkérdőjeleződhet. Carrillo január 10-én hagyta el Prágát,

²⁴⁰ SZILAS, 2001, 50.

²⁴¹ Közli SZILAS, 2001, 132–137., 134.: „Ad quam si rationem Transilvani quod nunc prae se ferre videntur, animum convertant, erit diligentissime cognoscendum. Quo se modo ad praestandam obedientiam offerunt. Et imprimis. An waiwoda suo tantum vel totius provinciae nomine agat. Deinde. An simpliciter faciunt, ut veros decet subditos, si cum conditione (praeterquam protectionem atque contra communem hostem auxilium petant) videndum quo id faciant. Et quae ac quales regi a subditis offerri possint conditiones waiwoda offerre possit, non video.”

azzal a szándékkal, hogy hamarosan visszatér a fejedelem végleges válaszával. Február 2-án érkezett Gyulafehérvárra, ahová 6-án Teuffenbach követe, Kiss Mátyás is eljött a császár levelével, 7-én pedig az addig Kővárban várakozó Comuleo pápai nuncius is a fejedelmi udvarba jött.²⁴²

Kiss Mátyás, amíg Gyulafehérváron tartózkodott, Carrillon és Comuleon kívül csak Geszti Ferenc tanácsúrral és Ajkay Péter főlovászmesterrel beszélt. Semmit nem ért el, mert nem tárgyalhatott sem az erdélyi tanácsurakkal, és a császár levelét is bontatlanul adták vissza neki a levél címzése miatt, ami a vajda titulust használta.²⁴³

Teuffenbach a történeteken megütközött. Először azt hitte, Zsigmond őszinteségében nem lehet bízni és ennek tulajdonította, hogy megbízottját nem bocsátották a tanácsurak elé. Később megtudta, hogy a levélvisszaadás Carrillo tanácsára történt, de ebből is csak azt gondolta, hogy Zsigmond csak szemlélni akarja a háborút, anélkül, hogy részt vállalna belőle. Ugyanazért neheztelt, amiért az erdélyi rendek is, ti. hogy az oly fontos országról és vére menő dolgokról „fremde geistliche Personen”, idegen lelki emberek (értsd papok) tárgyalnak, akik inkább becsvágyukra, mint a lényeg állására tekintenek.²⁴⁴

5.3. Carrillo második útja Prágába

Az elsődleges feladat a gyulafehérvári udvarban az volt, hogy az 1594. február 4-re meghirdetett országgyűlés lezárulta után a fejedelem feltételeit pontról pontra rögzítsék. A megbeszélések szűkebb körben folytak, csak a Báthoryak, a szenátorok, néhány befolyásosabb nemes és Carrillo között folytak a tárgyalások. A pápa parancsára Báthory bíboros is Erdélybe utazott Lengyelországból, hogy a tanácskozásokon részt vegyen. Abban egyetértés volt köztük, hogy ha már harcra kerül a sor, inkább, a keresztények oldalán teszik, mint a keresztények ellen. Fontosnak tartották még, hogy meg kell ragadni a császárral szemben az Erdély helyzetének biztosítására nyíló lehetőséget. Eltérés abban volt, hogy Báthory András bíboros az alkotmányjogi formák és a történelmi hagyományok megőrzésével kívánta a csatlakozást lefolytatni, míg Zsigmond tisztán családi szövetekezést akart, és azt, hogy a császár ismerje el Erdély szuverenitását. András is a töröktől való elszakadás mellett volt, de aképpen, hogy

---

²⁴² SZILAS, 2001, 52.

²⁴³ Kiss Mátyás a történetekről megbízójának, a kassai főkapitánynak, Christoph Teuffenbachnak címzett, Kassán, 1594. február 24-én kelt levelében számol be. Szövegét közli VERESS, 1906, 445–448.

²⁴⁴ SZILÁGYI, 1877a, 12.

Erdély ismerje el a magyar korona fennhatóságát, maradjon meg a szabad fejedelmválasztás joga, továbbá szerződésben legyenek biztosítva Erdély jogai és kiváltságai. A szenátorok és a főurak vele szavaztak, Zsigmonddal szavazott Carrillo és Comuleo.²⁴⁵

Szilágyi Sándor a tárgyalásokra vonatkozó megállapításait Szilas László azzal pontosította, hogy a pápai követ nem vett részt a tárgyalásokon, mert amikor a feltételek megfogalmazásáról tudósítja Rómát, mindig Carrillo beszámolóira hivatkozik. Továbbá a bíboros sem vehetett részt a tanácskozáson. Valamint Carrillo éves jelentésében is arról szól, hogy a jelenlévő szenátorok, akik közül majdnem mindenki jelen volt, egyhangúlag döntöttek úgy, hogy Carrillót vissza kell küldeni a császárhoz a szerződés cikkelyeivel és feltételeivel. Carrillo így utazott tehát Prágába, a bíborossal tehát nem tudott alaposan tárgyalni.²⁴⁶

Báthory András bíborost nagyon aggasztották a fejlemények. Véleményét két levélben fejtette ki Carrillonak, aki közben már 1594. február 23-án elindult második prágai küldetésére. Az egyikben, amely 1594. március 9-én kelt Gyulafehérváron,²⁴⁷ arra tér ki, hogy Carrillo egyedül arról gondoskodjék, hogy a császári felség olyan ígéreteket tegyen, amikért jótállhat, nehogy később a magyar állam azt mondja, hogy tudta nélkül a császári felség semmit nem tehet, s nem is köteles tenni. A dolgot jobban megértve úgy látja, hogy cél tekintetében eltér véleménye Carrilloétól, s hogy ő másik, messze könnyebben elérhető és hasznosabb célt tűzött ki, azaz azt, hogy mindig is óhaja volt, hogy Erdély és Magyarország egyesüljön, ahogy régen is volt, minden joguk, méltóságuk és hivataluk közös legyen. A magyarok nem egyeznének bele Erdélynek Magyarországtól való elszakításába, de az erdélyiek sem adnák fel a szabad fejedelmválasztás jogát, hogy mások irányítása alatt éljenek. „Iusta sunt ergo petenda, idque ita, ut quod Caesarea Maiestas concedet, idem tota etiam Hungaria concedat confirmetque.” – Tehát jogos dolgokat kell kérni, s azt úgy, hogy amit a császári felség megenged, ugyanazt megengedje és megerősítse egész Magyarország is.²⁴⁸

Egy hónapra rá, Báthory András Sárospatakon, 1594. április 8-án kelt levelében²⁴⁹ újra csak hangot ad aggodalmainak, miszerint tudomást szerzett arról, hogy a fejedelem, és ő is, valamint a szenátus és a főnemesség gyökeresen más véleményen van. – „Ut video, differimus a sensu et senatorum et praecipuae nobilitatis toto coelo.”²⁵⁰ A bíboros figyelmeztette Carrillót, hogy mindaz, amiben meg kell állapodni, a királyság rendjeinek megerősítésére szorul. Az sem

²⁴⁵ SZILÁGYI, 1877a, 306.

²⁴⁶ SZILAS, 2001, 53–54.

²⁴⁷ Szövegét közli VERESS, 1906, 55–57.

²⁴⁸ VERESS, 1906, 56.

²⁴⁹ Szövegét közli VERESS, 1906, 59–60.

²⁵⁰ VERESS, 1906, 59.

tetszett neki, ami Carrillo utasításában állt, hogy erre a császári felségnek kell gondot fordítania. Mert mi van akkor, ha nem értenek egyet azzal? Mi van akkor, ha azt hozzák fel, tudtuk nélkül a császári felség semmit sem köteles határozni? Végül arra hívja fel Carrillo figyelmét, hogy most gyűlt össze az egész magyar nemesség, most találkozott Magyarország minden előkelője.²⁵¹ Most van szükség arra, hogy magunkról gondoskodjunk, nehogy örökre gyászolni akarjunk – írta Carrillonak.

Carrillo 1594. március 22-én nyújtotta be Prágában első beadványát, amelyben arról írt II. Rudolfnak, hogy évek óta szolgálja Báthory Zsigmondot, aki semmire sem vágyik jobban a maga kegyessége érdekében és a keresztényekkel szemben érzett szeretetében, mint hogy szövetséget kössön a császári és királyi felséggel a közös, és a kereszténység esküdt ellensége ellen. Erre buzdítja a fejedelmet VIII. Kelemen pápa is, és kéri mielőbb jóindulatú válaszát,²⁵² mert a fontos ügy halasztása veszedelemmel járhat.

Carrillo összefoglalta röviden Báthory Zsigmond kívánságait és azokat az okokat, amelyek őt a török elleni háborúra ösztökélik,²⁵³ a következő 15 pontban:

- 1.) Mindkét fél egyetértésével és beleegyezésével bontható fel e szövetség, és köthető új az ellenséggel.
- 2.) Ismerje el a császár a saját és örököseinek nevében Erdély és a Partium szuverenitását, és ígérje meg, hogy ehhez megszerzi a Magyar Királyság rendjeinek és karjainak hozzájárulását. A fejedelem óhajtja továbbá, hogy az örökösödés családjá mindkét nemére vonatkozólag az elsőszülöttség jogával úgy nyerjen megállapítást, hogy a férfi alacsonyabb fokon is megelőzze a nőket.
- 3.) A császár adjon a fejedelemnek címet és titulust, és azt tekintélyével a szokásos módon erősítse meg.
- 4.) A császár tegyen ígéretet, hogy a felséges fejedelemnek osztrák vérből való feleségről fog gondoskodni.

---

²⁵¹ VERESS, 1906, 59–60.: „Igitur quidquid fiet, sit cum ordinum consensu. Caeterum nec aliud mihi valde placet, quod Reverentia Vestra in instructione habet, daturam Caesaream Maiestatem operam, ut in comitiis primis, re bene confecta, haec omnia confirmentur ab ordinibus regni. Quid, si non consenserint? Quid, si se insciis Caesaream Maiestatem nil statuere debuissent vociferabuntur? Nunc, nunc opus est, ut nobis provideamus, ne in perpetuum lugere velimus. Nunc tota nobilitas confluit, nunc proceres omnes coiere Ungariae.”

²⁵² VERESS, 1943, 90.: „Supplicio autem ego omni cum reverentia et submissione, cum res sit eius generis, quae iam [iu]re primo praeforibus existente moram absque magno [periculo] non patiat, dignetur conditionibus discussis primo quoque tempore benignum responsum dare.”

²⁵³ SZILAS, 2001, 54–55.

- 5.) Mivel e szövetségben kölcsönösen hely és idő szükségszerűsége szerint segítség nyújtandó, a katonaság annak a félnek a részéről kapja zsoldját, amely fél segítségül küldi. Amiket az ő fegyverei vesznek el az ellenségtől, azok a fejedelem hadizsákmányául számítanak, amiket pedig közös erővel, azokat méltányos módon, erejükhöz mérten és a méltányosság szerint minden körülménnyel számot vetve osszák el.
- 6.) A császár a fejedelemnek és Erdélynek ígérje meg, hogy semmilyen időben, akármilyen eset, vagy sorsváltás történék, el nem hagyja, hanem fegyvert is, pénzt is, amennyire annak szüksége és haszna követeli, mindig bőségesen a rendelkezésére bocsátja úgy, hogy amikkel a maga üdvét, ha szükséges lenne, védené és óvna, a császár gondoskodása révén készen és kéznél legyenek.
- 7.) Amekkora segítséget pedig e célból óhajtana a fejedelem, az idővel jobban elvállik, most pedig szeretne részint magyar lovasból és [...] és németből, részint gyalogosból még [...], meghatározott számban tizenkétezret, akiket a császár költségén kell ellátni. Azután pedig hogy pénzből is, a különféle hadi célokra éppúgy meghatározott összeg rendeltessék. Valamint azok a katonai segélycsapatokat, amelyeket az ellenségtől nyert el, azoknak elosztásakor követeli, hogy a fejedelem erőihez számítanak.
- 8.) A császár ígérje meg, hogy a legközelebbi birodalmi gyűlésen kieszközli, hogy Erdélynek, és más vidékeknek, ha Erdéllyel szövetségben állnak, védelmét vállalja az egész birodalom.
- 9.) Hogy a császár méltóztassék gondoskodni arról, hogy a fejedelem és unokatestvérei az aranygyapjas rendhez, s így jobban a császári családhoz számítanak.
- 10.) Mivel a háborúk kimenetele kétséges, s sok dolog történhetik vélekedés ellenére hirtelen, ha netán a fejedelmet az a szükség érné, hogy erőiben kimerülve nem lenne képes tovább tartományát védelmezni, hanem az ellenség felülkerekedésével abból távozni kényszerülne, a császár ígérje meg, hogy e végső szükségében valami alkalmas, azaz Erdély tartományához fogható befogadásról, s más, életének méltóságához mért tisztességes viteléhez való dolgokról gondoskodni fog.
- 11.) Hasonlóan a fejedelem Báthory unokatestvéreivel és bizonyos főemberekkel, akik a fejedelem üdvéhez kötött életüket és javaikat a keresztény név okából kockáztatják, a császár jóindulatúan úgy járjon el, hogy a császár birtokain, ha valami szerencsétlenség történék velük, menedéket és tőle valamilyen könnyítést érdemeljenek.

- 12.) Ha – ami mindenkinek óhaja – a császár oly kiváló és dicső kísérletei a közös ellenség ellen eredményre jutnának, akik most Erdély országában a törökök gazsága folytán lakóhelyeikről elűzve és megfosztva élnek Magyarországon lévő ősi javaiktól, amikből a császár, vagy a maga idejében az ő fejedelme visszaszerezne, azok végre Isten jótéteményéből megszabadított hazájukban, ugyanolyan joggal azokkal, akik már a császár hűségén vannak számon tartva, és javaik tulajdonlására úgy ezek, mint azok, egyenlőképpen, a királyság törvényeinek és a császárnak kellő és kijáró alávetettségben nyerjenek jogot.
- 13.) Mivel pedig a fejedelmet bizonyos szerződés köti ezidáig az ellenséghez, meg kellene egyezni a császárral abban, hogy nem azonnal, hanem a kedvező pillanatban szakad el az ellenségtől és támadja meg azt.
- 14.) A fejedelem kötelezi magát, hogy addig is, akárhogy is kényszerítené és sürgetné arra a török, hogy a császár területeire támadjon, vagy bármi nehézséget vagy kárt okozzon neki, csak tartományának határait, amennyire rajta áll, fogja védelmezni, így tartva bizonytalanságban és várakozásban az ellenséget, hogy semmi okot és alkalmat ne találjon arra, hogy neki ártson.
- 15.) Miután pedig a keresztény fegyverek meggyengülésével (bár az Isten nekik bőségesen ad erőt) úgy gondolná, hogy már itt a cselekvés alkalma, tovább nem késlekedve semennyit se ahol a leginkább alkalmasnak fog tűnni az ellenségre támad.²⁵⁴

Veress Endre a dokumentum fontosságát rendkívül nagyra értékeli, mert ezzel az irattal indult meg Báthory Zsigmond szorosabb kapcsolata a császári udvarral, ami első lemondásához is vezetett.²⁵⁵ A feltételek előzetes rögzítésével Carrillo a tárgyalások gyorsítását kívánta elérni, azok azonban elhúzódtak a császári tanácsosok halogatási politikáján és hideg viselkedésén és bizalmatlanságán.²⁵⁶ Április 15-én kapta meg Carrillo a császár válaszát dekrétum formájában, amelynek főbb pontjai szerint II. Rudolf megígérte, hogy Zsigmondot a megfelelő titulussal el fogja látni, biztosította támogatásáról a házasság ügyében is, valamint az aranygyapjas rend

²⁵⁴ A feltételek latin szövegét közölte VERESS, 1943, 91–94. A szöveg Veress közlése szerint néhol hézagos, a papír kirohadt helyeket tartalmaz. A pontokat nem mindenhol szó szerint fordítottam. Az olvasatok sem mindenhol biztosak. A 12. pontban Veress conatur olvasatot közöl, holott biztosan *conatus* (plur. nom.) állt az iratban, amelynek jelzői a szövegben az *eximii* és a *gloriosi* szavak. Vö. VERESS, 1943, 93.: „Si (quod optandum est omnibus) Vestrae Maiestatis tam eximii et gloriosi contra communes hostes conatur [recte: conatus] prospere successerint [...]”

²⁵⁵ VERESS, 1943, 94.

²⁵⁶ SZILAS, 2001, 56–57.

odaítélésében is. Olyan egyezés került így tető alá, amelyben a császár katonai segítségnyújtást ígért Erdélynek, Teuffenbach felső-magyarországi főkapitány megbízást kapott, hogy segítse a fejedelmet. Ha Zsigmond elveszítené Erdélyt, a birodalomba menekülhetne, ahol rangjához méltó helyen élhetne. Az esetleg visszafoglalt magyarországi helyeken is elismerték az Erdélyben letelepedett magyarországiak tulajdonjogát. A magyarországi királyságot érintő pontokban végleges beleegyezést Rudolf nem adhatott a magyar országgyűlés előzetes meghatalmazása nélkül Erdély szuverenitására és örökösödésére vonatkozólag. Szintén kérdéses volt a hadizsákmány elosztása, hiszen Rudolf itt sem nyilatkozhatott minden keresztény uralkodó nevében, akik a harcban részt vennének. Rudolf aggályát fejezte ki a Német Birodalom Erdélynek nyújtandó védelmét illetően, hiszen Magyarország esetében sincsen kifejezett segítségnyújtási ígéret. Amennyiben viszont a török megtámadná Erdélyt, a császár háborús segílyt nyújtana neki.²⁵⁷

Veress Endre hozzáfűzése szerint a végzés nem elégítette ki Carrillot, de nem tett az egyes cikkelyekre írásban megjegyzéseket, csak szóban közölte észrevételeit az udvari emberekkel, a végleges választ Zsigmondra bízva. Ezek után Prágát elhagyta, és május 3-án ért Kolozsvárra, hogy onnét a fejedelmi udvarba tartson tovább.²⁵⁸

5.4. Báthory Zsigmond kettős politikája

Carrillo prágai tárgyalásai után Zsigmond már kettős politikát folytatott. Egyrészt igyekezett a Portát értesíteni a császári erők minden csapatmozgásáról, a seregek számait eltűlozva, és maga is segítséget kérve ellenük, másrészt igyekezett a Bánát magyar és szerb lakosságát a török ellen fordítani.²⁵⁹ Palatich György, akkori lugosi bán közreműködésével felvette a kapcsolatot a szerbekkel, akik kijelentették, hogy hajlandók a lázadásra, és felajánlották számára a despota címet. Zsigmond viszonzásul zászlót küldött nekik annak jeleként, hogy híveinek tekinti őket, és hogy segítségükre fog sietni. Kilátásba helyezte továbbá, hogy az erdélyiek, a magyarországiak, valamint a két Valachia vajdáival közösen ostrom alá fogja venni Temesvárt.²⁶⁰ A szerbek nyílt támogatása ugyanakkor a Portától való elszakadást jelentette volna. Carrillo visszatérével azonban a májusi országgyűlés napirendre tűzhetette a császárral

²⁵⁷ SZILAS, 2001, 58.; az 1594. április 15-én kelt dekrétum szövegét közli VERESS, 1943, 95–99.

²⁵⁸ VERESS, 1943, 99.

²⁵⁹ SZILAS, 2001, 59.

²⁶⁰ BETHLEN, 2004, 288.

való szövetség kérdését és ezt követően délen megtámadhatóvá lett volna a török. A májusban tartott tordai országgyűlésen Kovacsóczy Farkas kancellár terjesztette elő Zsigmond elgondolását.²⁶¹ A kancellár beszédében kitért arra, hogy Magyarország nem veszhet el anélkül, hogy Erdély vele együtt ne veszne, vagyis nem várható az meg, míg a török tűzzel-vassal elpusztítja Magyarországot. Ha Erdély nem segíti Magyarországot a háborúban, rútul cserbenhagyja szövetségét. A kancellár beszéde után mások is szóltak. Különösen a harci vágytól égő lelkű ifjak voltak azon a véleményen, hogy minden törökkel kötött egyezményt fel kell bontani, és Rudolffal kell szövetségre lépni, a törököt karddal, mintsem arannyal kell a határoktól távol tartani. Magyarország leggazdagabb vidékei, amelyek azóta pusztaságok, tanúsítják a török megbízhatatlanságát, állhatatlanságát és álnokságát. Ismeretes, hogy csak a közelmúltban hány várost, földet, és szent helyet dúlt fel. Magyarország most szolgaságban van, de Erdély sem élvezheti sokáig ősi jogait, Magyarország elfoglalása után ugyanis a szomszédos országok és tartományok meghódítása fog következni.

A szenátorok nagy része azonban úgy vélte, hogy a törökkel kötött megállapodás minden pontját be kell tartani, és ha azok közül valamelyik holmi kétes elgondolások miatt bizonytalanná vált volna, azt helyre kell állítani. Ennek a javaslatnak a legfőbb szószólója Kendy Sándor volt, aki szinte egyedülálló meggyőzőerővel bírt, ezért az ő véleménye lett mérvadó.²⁶²

A tordai országgyűlésen az erdélyi belpolitikai élet és Fejedelmi Tanács is már egyértelműen két, egymással élesen szembenálló táborra szakadt. A háborús párt élén a fejedelem állt, akit a hozzá hasonló fiatalokon kívül az erdélyi katonai vezetés többsége is támogatott. A békepártot Kendy Sándor vezette. Kovacsóczy kancellár, mielőtt a Kendy körül tömörülő, a fejedelmi kormányzat Padovában peregrinált tagjaihoz csatlakozott volna, még megpróbált közvetíteni a két párt között.²⁶³ A feloldhatatlan véleménykülönbségek miatt feloszlatták a tordai országgyűlést, mivel a pártok széthúzása miatt semmi érdemlegeset nem sikerült határozni, az egész kérdést elnapolva alkalmasabb időre halasztották. De az az álláspont maradt mérvadó, hogy „amíg a keresztény sereg el nem foglalja Budát, ... a török szövetség felmondásának szándékát csendben várakozva tartás titokban, és jóindulatot színlelve békítsék meg a törököt, amit a szükség akaraton kívül úgyis kikényszerít, és ügyeljenek arra, hogy nem is annyira barátságosak, mint inkább nyilvánvalóan ellenségesek ne legyenek.”²⁶⁴ Ez a

---

²⁶¹ SZILAS, 2001, 59.

²⁶² BETHLEN, 2004, 299–301.

²⁶³ BETHLEN, 2004, 301., 687. jegyzet.

²⁶⁴ BETHLEN, 2004, 302.

vélekedés azonban Zsigmond szövetségi politikájának bizonytalan időre való elhalasztását is jelentette egyben.

Június elején találkoztak a szenátus tagjai és vármegyék főispánjai abból a célból, hogy szűkebb körben vitassák meg a szóban forgó helyzetet. Bizonyos azonban, hogy ezen pápai követ nem vett részt, és David Ungnad, Mátyás főherceg követe sem, valószínűsíthető azonban, hogy Carrillo ez alkalommal azt is közölte a szenátussal, hogy a pápa tizenötezer gulden pénzsegélyt bocsátott a fejedelem rendelkezésére.²⁶⁵

5.5 Erdélyi országgyűlések 1594-ben

1594. június 11-én, a gyulafehérvári országgyűlés idején került sor újra a szövetségi politika tárgyalására. Zsigmond azonban érzékelte a számára kedvezőtlen hangulatot, ezért a gyűlést nem a szokásos helyen, a templomban tartatta meg, hanem palotájának nagytermében, és még az előző nap őrséget állíttatott a terembe vezető utakra. A tanácsurak viszont, az ellenzék vezérei, elsősorban Kendy Ferenc és Sándor, nem akartak fegyveresek között tanácskozni, ezért a gyűlés termét elhagyták, és szállásukon saját katonáikkal őriztették magukat.²⁶⁶ A következő napon Zsigmond javaslatait újra Kovacsóczy terjesztette a rendek elé, majd a fejedelem személyesen tartott beszédet, oldalán atyai unokatestvéreivel, Báthory Istvánnal és Boldizsárral, nagybátyjával, Bocskai Istvánnal, rokonával, Geszty Ferencsel és a két Kendyvel oldalán. Beszédében kitért arra, hogy a törökkel való szövetség bilincset a legnagyobb szükséglettől kényszerítve vállalta Erdély, de az elmúlt években is a váradi terület és más, Erdélyhez tartozó vidékek pusztításnak estek áldozatul, így a szövetséget a török már megszegte. Azzal is nagy kár érte Erdélyt, hogy az álnok szövetség biztosítékaként a szolnoki bég, Sehszüvár több mint kétszáznyolcvan falut kiszakított az Erdély fennhatósága alá tartozó területek közül.²⁶⁷ Most az Erdélybe szökött magyar rabokat a fejedelemség kénytelen

²⁶⁵ SZILAS, 2001, 60.

²⁶⁶ SZILÁGYI, 1877a, 314.

²⁶⁷ A helyzet érzékeltetésére ld. KRUPPA, 2014, 259–260.: A határ menti szandzsákok, a jenői, a lippai, a gyulai, és a szolnoki bégek és tímárbirtokosok, akik mögött a temesvári, illetve a budai pasa, végsősoron pedig a mindenkori nagyvezír állt, a határsávban egész sor erdélyi falura törtek rá. Lakosaikat, főként a gyermekeket és a nőket elhurcolták, illetve az életbenhagyottakat arra kényszerítették, hogy ne addigi uraiknak adózzanak, hanem a töröknek. A portyázások és a hódoltatás hatalmas területeket érintettek, a források hol több tucat, hol több száz települést említenek. Az is adathozható, hogy több mint hatszáz ilyen helyről esik szó. Az erdélyi követségek a panaszkodáson keresztül a Porta tisztviselőinek megvesztegetésén át számos eszközt bevetettek – hasztalan. Az erdélyiek legtöbb panasza Ibrahim jenői bég, egy erdélyi kalandor és renegát ellen irányult, akinek keresztény neve Márkházi Pál volt.

kiszolgáltatni a töröknek, ellenben az Erdélyből megszökötteket nem szolgáltatja vissza. A török az adó beszedésénél is visszaél hatalmával, mert a legtisztább aranyat is, mint nem tisztát veszi számításba, holott a különbözetet ő sikkasztja el, majd fizeteti meg újra. A török hajlamos az egyszeri ingyen ajándékot, ismételt, mintegy kötelezettségként követelni. Most van itt az alkalom, hogy a rendek eldöntsék, a kettő közül melyiket akarják inkább vállalni: „A törökök szövetségét, akik nem elégszenek meg azzal, hogy [...] fortélyos cselvetések valamennyi fajtájával a szolgaság kelepccéjébe csalogattak, hanem már azon mesterkednek, hogy szinte teljesen eltöröljék a magyar nevet; vagy mégis a keresztényekét, akikhez a vallás, a legszentebb hit, a vérokonság és a felebaráti szeretet révén a legközelebb állunk, és egyikünk üdve a másiktól függ.” Zsigmond beszédét így zárta: „Én [...] szeretetemhez mérten intelek, hivatalom tekintélyével buzdítalak, a fenyegető veszedelem nagysága miatt kérlek benneteket erre és könyörgök nektek, főképpen pedig azért, hogy a rácok számára [...] kellő időben elegendő támogatásról gondoskodjatok, mivel ezt kívánja tőlünk a méltóság és a kényszer is.”²⁶⁸ A fejedelem ilyen fellépése egészen váratlan volt, szenvedélyes vita kezdődött. Az azonban nem megállapítható, hogy hoztak-e döntést egyáltalán, és ha igen, milyet. A Joseph Trausch kiadásában megjelentetett *Chronion Fuchsio–Lupino–Oltardinum* szerint az elpártolás ügyében nem született semmilyen döntés azon az országgyűlésen az ország fontos főurainak távolléte miatt, és a végleges döntést július 1-jére halasztották, úgy, hogy az azon való megjelenést minden nemesnek megparancsolták, de nem mint országgyűlésre, hanem mintegy háborúra.²⁶⁹

A valódi probléma azonban nem az volt, hogy a két szembenálló oldal melyike tud hatásosabb érvelést felmutatni álláspontja mellett, tehát nem a háború vagy béke kérdésének eldöntése volt a viták tétje, hanem az, hogy Erdély a császár vagy a szultán oldalán kapcsolódjék-e be a háborúba.²⁷⁰

Baranyai Decsi János történeti műve szerint a főurak hálát adva a fejedelemnek a haza iránti gondosságáért, arra hivatkozva, hogy a döntés nagyon súlyos, időt kértek és kaptak tőle a tanácskozásra, majd mindenki a szállására vonult vissza. Másnap összegezték a véleményeket, egybehívták a tanácsot, és az ország odahívott rendjei azt válaszolták, hogy a fejedelemnek vannak bölcs és nagy tapasztalatú tanácsosai, úgyszólván amit velük közösen határoz és a haza üdvére cselekedik, annak ők együttesen és egyenként engedni fognak és aláírják.²⁷¹

²⁶⁸ BETHLEN, 2004, 318–326., itt olvasható a beszéd teljes terjedelmében. A beszéd ezen kívül ismeretes még két rövidebb megegyező, és még egy, valamiképp eltérő változatban. Ld. SZILÁGYI, 1877a, 315, 1.) jegyzet.

²⁶⁹ TRAUSCH, 1847, 110.

²⁷⁰ KRUPPA, 2014, 296.

²⁷¹ BARANYAI DECSI, 1982, 166–167.

Bethlen Farkas sem számol be arról, hogy született volna döntés.²⁷² Ezzel ellentétben egy korabeli, magát meg nem nevező erdélyi személy tudósítása szerint minden derék ember teljes egyetértése és legfőbb boldogsága kísérte azt a döntést, hogy a török szolgaságra nemet mondjanak és fegyveres szövetségre lépjenek a többi keresztény fejedelemmel együtt az egész kereszténység legfélelmetesebb és legkegyetlenebb ellensége ellen.²⁷³

Alfonso Carrillo egyik generálisának írott, június 27-ikei keltezésű leveléből kiderül, hogy a fejedelem öt napon belül tervezte a hadba szállást.²⁷⁴ A sereg valóban össze is gyűlt július elején Gyulafehérvár alatt. A tanácskozások ismét elkezdődtek, s a fejedelmet ezúttal Geszty Ferenc képviselte.

Carrillo július 11-én írt levelében arról tudósít, hogy a fejedelem azon a napon az ország minden rendjének támogatásával elérte, hogy az nyíltan szakítson a törökkel és ellenük szent háborút folytasson. Halálos seb ejthető a törökön, amennyiben jobb karját, Erdélyt elválasztják tőle. A fejedelem sereget küldött a tatárok ellen, és a szerbek segítségére is állított ki haderőt, Facsád várát pedig elfoglalta.²⁷⁵

Ez utóbbi levél hangja nagyon bizakodó és örömteli („iucundiorum nactus sum nunc materiam scribendi”), csak azt fájjalja, hogy neki is részt kell vennie abban a követségben, ami a császárt keresi fel a szövetség ügyében, de nincs mit tennie, mert a fejedelemnek nincsen bizalma akkor, ha ő nincs a követek között.

Augusztus 18-án írt levelének elején Carrillo ismét hangot ad korábbi örömének („laetissima nova perscripsi”), hogy az ország minden rendje és főura kivétel nélkül a török elleni hadüzenet mellett döntött. Levelében a következőképpen adja elő a történéseket: a gyűlés helyéről a jezsuita templomhoz ment a fejedelem csaknem az egész gyűléssel, ahol elénekelték az esti zsoltosmát és a Te Deumot. A fejedelem Carrillot bízta meg, hogy a végzésről minél előbb értesítse levélben a pápát, a császárt és Mátyás főherceget. Minden résztvevőnek tizenöt napot engedett, hogy hazatérjen, felkészüljön a háborúra, és felszerelve a leggyorsabban újra térjen vissza a táborba, hogy hadba vonuljon a török ellen. A gyulafehérvári gyűlésről való eltávozás után néhányan az előkelők közül suttogni kezdték, hogy nem szívesen adták beleegyezésüket a keresztény ügybe, sőt, ígéreteiket és a határozatokat felül akarják vizsgálni. Ezt sokkal nyíltabban merték megvallani négy nap elteltével a tatárok megérkezésekor, akikben csakúgy, mint a törökben, jobban bíztak.

---

²⁷² BETHLEN, 2004, 327–329.

²⁷³ HATVANI, 1859, 65.

²⁷⁴ VERESS, 1943, 106.

²⁷⁵ VERESS, 1943, 107–108.

A fejedelem Báthory Boldizsárt, fővezérét küldte seregével a tatárok ellen, de az mégsem ment el, hanem elküldve a sereget a tatárok ellen a határok védelmére, maga Tordán maradt néhányakkal azok közül, akik a török pártján voltak. A tatárok ürügyén minden katonájától, még lovas és gyalogos testőrségétől is megfosztották a fejedelmet, akinek valakivel Boldizsár megüzente, hogy velük együtt tartson a törökkel, vagy gondoskodják személyéről más módon, világosan kijelentve, hogy az országból távozik, és a kormányzást őrá hagyja. Éppen ezt üzentette meg egy bizonyos másik személy révén a kancellár is. A fejedelem Carrillot küldte el a császárhoz, hogy nyújtson gyors segítséget, Carrillot azonban Boldizsár, a főparancsnok, és a tordai összeesküvők nevében a határ közelében elfogták, visszavezették és börtönbe vetették Bethlen várában, ami Báthory kardinálisé.

Három nap múlva Boldizsár elküldte titkárát, aki az ő nevében börtönéből megszabadította, és lehetőséget adott arra, hogy a fejedelemmel együtt szabadon távozzék az országból. Elmondta, hogy a fejedelem már búcsút mondott Erdélynek és a határra menekült, a kormányzást pedig Boldizsárra hagyta. Carrillo a határ felé indult, estére eljutott Káplánba, Kővár közelébe, ahová ugyanazon az estén a fejedelem is megérkezett, aki mindent rögvest elbeszélte neki.

Carrillo Gyulafehérvárról július 18-án, hétfőn távozott. A következő napon, kedden, az előkelők közül ketten felfedték a fejedelem elleni árulást. Ugyanis azok, akik Tordán voltak, elhatározták, hogy a fejedelmet átadják a töröknek, vagy kivégzik, mint a töröktől való elpártolás vezérének, hogy ezen a módon megbékíthessék a törököt, és irányukban kiengesztelhessék. Carrillora ugyanez a sors várt volna. De a fejedelem hívatta a kancellárt, és meghagyta neki, hogy menjen Tordára, és üzenje meg a nevében a törökpárti összeesküvőknek, hogy önként rájuk akarja hagyni az ország kormányzását, mert látja, hogy megátalkodott törökpártiak, maga azonban a kereszténységnek ígért tettei és esküje miatt, amellyel kötelezte magát, hogy tovább nem lehet a török csatlósa, inkább szeretne közemberként keresztényekkel élni, mint fejedelemként törökökkel. Így Loretóba fog menni, és a kormányzást Boldizsárra hagyja.

Az összeesküvők, amikor látták, hogy a fejedelemséget megszerezték, engedték a fejedelmet biztonságban távozni a határig, s Carrillot ugyanebből az okból megszabadították, azt gondolva, hogy a fejedelem semmiképpen sem fog tovább maradni az országban.

A fejedelemnek jelentették, hogy katonák állnak lesben abból a célból, hogy távozására minél hamarabb sor kerüljön az országból. Az összeesküvők tehát rögvest általános gyűlést hívtak össze Kolozsvárra, amelyen azon fáradoztak mindenféleképp, hogy új fejedelmet válasszanak, a résztvevőknek azt előadva, hogy az ő akaratuk ellenére menekült el a fejedelem

az országból, s nem akarja tovább az országot kormányozni. A fejedelem azonban Carrillo biztatására Kővárban megállt, ennél fogva megtartotta a maga pártján Huszt és Várad várát is, amelyet az összeesküvők csellel akartak elfoglalni. Nagyon sok levelet írt az ország lakóinak, amelyekben mindenről elszámolt, előadva az összeesküvést és hogy mekkora állhatatlansággal akartak az összeesküvők visszakozni azoktól a dolgoktól, amelyekről a keresztények érdekében a gyulafehérvári gyűlésen rendben végzés született. Az országot elhagyni nem akarja, sem senkit feloldozni hűségükje alól, kész értük meghalni, csak akarjanak a keresztények oldalához csatlakozni. Az ország lakossága így nyert okítást és értesítést, a három nemzet és az összes katona pedig felkelt az összeesküvők ellen, megerősítve, hogy törvényes fejedelemnek Zsigmondot tartja, és ameddig ő életben van, nem akar mást annak elismerni. Ezt követően megháromszorozva tisztségét és ugyanígy megháromszorozva tekintélyét is, rögvest visszahívták a fejedelmet az egész ország legnagyobb örömére. Az összeesküvők pedig különféle módokon próbálkoztak elnyerni a fejedelemtől, hogy nagy gaztettüket kegyesen bocsássa meg nekik, s engedelmességükről ígéretet tesznek e török elleni háborúban. De a fejedelem nem akart nekik, akiket már hatalma alatt bírt, megbocsátani. Miután tehát a helyzet így megszilárdult, a fejedelem azt akarta, hogy Carrillo induljon el a császárhoz, akihez nyolc és fél nap alatt el is jutott. A császár az egész udvarral együtt rendkívül jókedvű lett, a legnagyobb jóindulattal fogadta, és beleegyezését adta Carrillonak, hogy nyomban küldjenek segítségül kétezer puskás lovast.

Így számolt be tehát Carrillo Aquaviva generálisnak címzett, Regensburgban kelt levelében az erdélyi történésekről.²⁷⁶

Veress Endre, a levél szövegének közlője egyik jegyzetében hozzáfűzi, hogy a július 11-én tartott gyulafehérvári általános országgyűlés iratai hiányoznak, így nem állapítható meg, hogy az „ún. keresztény párt milyen indokok és érvelés alapján állott el egyhangúlag a töröktől, elfogadván a fejedelem ajánlatát.”²⁷⁷ A tatárok érkezésének híre valóban pánikhangulatot válthatott ki, minden rendelkezésre álló katonai erőt mozgósítottak, beleértve a fejedelem testőrségét is. Báthory Boldizsár volt hívatott visszaverni betörésüket, aki a sereget elküldte ugyan, de Tordán maradt, ahol a táborban a rendek is összegyűltek. A korábbi határozatokat érvénytelennek akarták nyilvánítani. Szamosközy István feljegyzése²⁷⁸ szerint Zsigmond úgy alkudott meg Báthory Boldizsárral, amelyről levelet is adott saját kezével és pecsétjével, hogy

²⁷⁶ VERESS, 1943, 110–115.

²⁷⁷ VERESS, 1943, 111., 2. jegyzet.

²⁷⁸ SZAMOSKÖZY, 1880, 36–37.

Boldizsár adjon neki évről évre tízezer aranyat, míg ő Itáliába és több keresztény országba peregrinál, s így egész Erdély Báthory Boldizsárra száll. Így megegyezve Boldizsárral 1594. július 20-án el is hagyta Gyulafehérvárt. Ezt megelőzően a Tordára gyűlt rendek azt a végzést hozták, hogy újra esküdjék meg az 1588-as medgyesi articulásokra,²⁷⁹ közöttük arra, amely kitiltja a jezsuita rendet Erdélyből,²⁸⁰ mert huszonegyedik életévét betöltve perfecta aetasra jutott. De Zsigmond nem ment el a tordai országgyűlésre, mert a tanácsurak azt is végezték ott, hogyha nem esküszik meg újra, és a törökre való támadást el nem hagyja, más fejedelmet rendelnek az országban, aki Boldizsár lesz. Zsigmond haladék nélkül Kővárra ment, de ott megállt. „Ez Zsigmond kimenetele az országból és idegen országban való szándéka ugyan csak tettetésképpen volt, vagy csak az urakat megcsalhasa és visszajövén megölesse, hanem ugyan valóban el akart Olaszországban menni, és ugyan az fejedelemséget is Báthory Boldizsárnak adta volt örökben, vagy csak egy ideig, míg Zsigmond ismét visszatér, azt nem tudom, de az nyilván dolog, hogy teljességgel ki akart ez országból menni, és ennyi sok akadályból az spanior incselkedése miá kifejthesse magát.”²⁸¹

Az idézetből egyaránt kiderül a különben jól tájékozott Szamosközy Zsigmond szándékai felőli tanácstalansága, és Carrillo, mint minden baj okozója iránt érzett ellenszenvé. Zsigmond kővári tartózkodását követően a hatalom ellenzéke kezébe került, az új fejedelem megválasztására összehívták az országgyűlést Kolozsvárra. Az országgyűlésen július 29-én akarták megválasztani az új fejedelmet.²⁸² Biztosnak tűnt, hogy ez Boldizsár lesz, aki be is költözött a fejedelmi szállásra. Szamosközy szerint Zsigmond távozása után a következőképpen képzelték el a tanácsurak Erdély kormányformáját: „nem monarchiát, vagy singularis principatust akartak ez országban rendelni, hanem aristocratiát, mint Velencében vagyon. Az tizenkét tanács lött volna az fejedelem és azután száz ember. Ezeknek akarátja és tanácsa szerint gubernáltatott volna ez ország.”²⁸³ Ez a terv azonban ekkor és Erdélynek ebben a helyzetében eleve kudarcra volt ítélve, elképzelhetetlen volt, hogy egy forrongó országot egy tizenkét tagú tanács irányítson.²⁸⁴ Voltak néhányan, akik úgy vélekedtek, hogy nem kell választani más fejedelemnek, míg Zsigmond életben van. Ha azt mondják, hogy elmenekült, ennek a dolognak

²⁷⁹ SZILÁGYI, 1877a, 236–248.

²⁸⁰ SZILÁGYI, 1877a, 238–239.; 240.: „(8) Végeztük továbbá ezt is, hogy az mostan exprobatott Jesuitarum secta ez hazában nullo unquam temporum in successu admittáltassék, sőt ha vocatióra is ezen végzésünk ellen ez országba bejönni merészelné, mindeniknek szabad legyen őket persecuálni és marhájukban zsákmányt tenni.”

²⁸¹ SZAMOSKÖZY, 1880, 37.

²⁸² TRAUSCH, 1847, 111.

²⁸³ SZAMOSKÖZY, 1880, 37.

²⁸⁴ SZILAS, 2001, 63.

az okára kell rájönni. Magát a fejedelmet kell megkérdezni a maga szándéka felől, s ha valaki tudja, hogy hol van, az tárja fel, s ők elmennek oda.²⁸⁵

A rendek igyekeztek az országot megnyugtatni, és Erdélyt a törökkel kibékíteni, de az ellen, hogy Zsigmond visszatérjen, amelyre állhatatlan természete miatt volt esély, nem tettek semmit. Bizonyosak voltak távozásában. De Zsigmond Kővárban hűséges hívei között volt, a tatárok pedig a betörést követően gyorsan távoztak. Szamosközy beszámol arról, hogy Zsigmond Kővárba szólította Bocskai Istvánt, aki nagybátyja és váradi kapitány volt, míg Geszty Ferenc, dévai kapitány, aki Zsigmondnak szintén rokona volt, Kolozsvárra indult. Bocskai István és Keresztúry Kristóf, Kővár kapitánya azt tanácsolták Zsigmondnak, hogy ne távozzék, mert mellette lesznek, és a fejedelmi székébe visszaültenek. Közben a huszti várkapitány, Kornis Gáspár is Kővárra érkezett, Geszty Ferenc pedig visszatért Kolozsvárról. Mindannyian arra törekedtek, hogy a visszatérésre rávegyék. Kendy Sándor, és a többi tanácsúr Kolozsváron pedig megijedtek, és nem tudták, mit tegyenek. Kornis Gáspár a fejedelemtől Kolozsvárra ment, és felkeresve titokban az ott lévő főembereket és székelyeket Zsigmond pártjára állította őket.²⁸⁶ A kolozsvári gyűlésen úgy határoztak, hogy küldöttséget menesztenek Kővárba, hogy Zsigmondot visszahívják. A határozatot Kendy Sándor is megszavazta. Erre azt a többiek is késedelem nélkül megszavazták. A küldöttség tagjaivá választották Báthory Boldizsárt és Iffjú Jánost, a nemesek közül Kendy Gábort, Siger Jánost, Bogáthy Boldizsárt és Tholdi Istvánt, továbbá minden városból egy-egy követet, akik késlekedés nélkül útnak is indultak. A követséget Kovacsóczy Farkas is elkísérte Sukig, de utána visszafordult. Róla az a hír járta, hogy azért tért vissza, mert részese volt a Zsigmond elleni cselszövésnek, és nem akart elébe kerülni. A követség Désnél megállt, és nem akart addig továbbmenni, míg Zsigmond nem küld nekik bántatlanságukat biztosító okiratot, nem csupán nekik, hanem az összes tanácsúr részére is.

Amikor a követek ezt megkapták, elmentek Kővárra, kérelték a fejedelmet, hogy akár önszántából, akár másvalakinek tanácsára szánta rá magát a távozásra, felejtse azt el, és sürgősen térjen vissza övéihez, amely valamennyi rend szerint a legkívánatosabb, és segítsen az ország zavaros helyzetén. Az ő oltalma jelenti ugyanis egyedül ennek a súlyosan beteg országnak minden reménységét és orvosságát. Erre Zsigmond azt válaszolta, hogy a közérdeket és a békességet mindenféle sérelemnél előbbre valónak tartja, és nincsen semmi oka, hogy bosszút álljon, mert az az alattvalók támogatásának elnyerése szempontjából semmi előnnyel

---

²⁸⁵ TRAUSCH, 1847, 111.

²⁸⁶ SZAMOSKÖZY, 1880, 38.

és haszonnal nem kecsegtet. Megígérte, hogy a jogtalanságokat teljesen elfeledi.²⁸⁷ Zsigmond elhagyta Kővárat, Kolozsvár felé indult, nagyszámú sereggel, amelyről az Erdélyhez csatolt részokról és Váradról Bocskai István, Máramarsból Kornis Gáspár, Kővár környékéről Keresztúry Kristóf, a dévai várból Geszty Ferenc gondoskodott.

Amikor Zsigmond a Kolozsvártól nem messze fekvő Szamosújvárhoz ért, a rendek elküldték hozzá Kovacsóczy Farkast és Kendy Sándort, hogy ők is meghívják a rendek nevében a gyűlésre. Zsigmond augusztus 8-án vonult be Kolozsvárra. Az ellene fordultakat gyalázó gúnyirat terjesztését megtiltotta, a tilalomról szóló rendelkezését pedig ki is függesztette szerte a városban. A gyűlést feloszlatták, és szintén Kolozsvárra hirdettek újabb gyűlést, augusztus 17-re.²⁸⁸ A rendek nem a kitűzött napra jöttek össze, hanem később. A megnyitás napjául a fejedelem egy későbbi rendelete egy Szent János fővétele körüli napot említ,²⁸⁹ amely Szilágyi Sándor szerint augusztus 25-ét, vagy 26-át jelentheti. Szent János fővétele augusztus 29-re esik.²⁹⁰ Amint a rendek összegyűltek, a kancellár révén Zsigmond beküldte előterjesztését, miszerint a fejedelem csak a keresztényekkel való szövetségben látja megmaradásukat, a magyarországiaknak kötelességük segítséget nyújtani, mert ha azok elbuknak, Erdélyre kerül a sor. Mindenkinek akkor kell segítséget nyújtani, amikor arra szüksége van, és könnyebb a törökkel egyesült erővel állni a küzdelmet, mint magukban. A szövetség továbbá kényszerűség is, mert a törökök a megbuktatásukra törnek, kiengesztelésükre már nem lehet gondolni. Gondoskodni kell tehát katonáról és pénzről, a külföldi segítségről majd a fejedelem fog gondoskodni. A rendek még felvilágosítást kértek Bocskaitól és Kovacsóczytól, hogy miért akarják felbontani a török szövetséget, hiszen ha hozzá is járulnak, hogy a németekhez csatlakoznak, erejük úgy is elégtelen lesz. Erre Kovacsóczy válaszolt, de a tanácsurak a felvilágosítás után sem akartak azonnal határozni, s kérték a fejedelmet, várjon a válaszukra következő napig, amely augusztus 27-re esett.²⁹¹ Ekkor a fejedelem elrendelte, hogy minden nemzet írásban adja le szavazatát. Fehérvár megye, néhány magyar tagja az országgyűlésnek, továbbá az udvarhelyi, a sepsi, a kézdi, az orbai, a csíki székely székek a török szövetség felbontása ellen szavaztak, de a többi vármegye és a többi székely szék valamint a szászok, tehát a nagy többség a felbontás mellett voksolt.²⁹²

---

²⁸⁷ BETHLEN, 2006, 65–66.

²⁸⁸ BETHLEN, 2006, 66–67.

²⁸⁹ SZILÁGYI, 1877a, 330.

²⁹⁰ SZENTPÉTERY, 1912, 47–48.

²⁹¹ SZILÁGYI, 1877a, 331.

²⁹² SZILÁGYI, 1877a, 331.

A következő napon, augusztus 28-ikán, vasárnap délelőtt az összes főrangú összegyűlt, hogy Zsigmondot a templomba kísérje. Amikor beléptek házába Zsigmond halogatta az indulás idejét, majd visszavonult egy másik szobába. Ekkor Király Albert, az udvari lovasság kapitánya berontott abba a helységbe, ahol az urak voltak egy csapat hajdúval, felolvasták azoknak a nevét, akiknek elfogását elrendelték, és lefogták őket. Így Báthory Boldizsárt, Zsigmond nagybátyját, Kendy Sándort és Ferenc nevű testvérét, Iffjú Jánost, akinek felesége, Majláth Margit Báthory András özvegye volt, Kovacsóczy Farkas kancellárt, akik mindannyian tanácsurak voltak. A főnemesek közül Kendy Gábort, az előbb említett Kendyek testvérét, Forró Jánost, Fehér megye főispánját, Bornemissza Jánost, aki Báthory István oroszok elleni hadjáratában tüntette ki magát, Gerendi Jánost, Torda megye főispánját, Lónyai Albertet, Szilvássy Boldizsárt, Szalánczy Jánost és fiát, Györgyöt, Szentegyedi Gergelyt, a kincstári birtokok igazgatóját. Mindnyájukat a fejedelem házában helyezték őrizet alá úgy, hogy a fejedelem tudta nélkül senki ne juthasson be hozzájuk.²⁹³ A foglyokat ezt követően különböző helyekre vitték. Augusztus 30-án ötüket, Kendy Sándort, Iffjú Jánost, Kendy Gábort, Forró Jánost és Szentegyedi Gergelyt Kolozsváron nyilvánosan kivégezték.²⁹⁴ A kivégzésekre bírósági vagy országgyűlési tárgyalások nélkül került sor, fejedelmi parancsra hajtották végre azokat.²⁹⁵ Szilas László gondolatmenete²⁹⁶ szerint a kortársak általános véleménye szerint Zsigmond rokonai, Bocskai és Geszty volt a felelős a kivégzésekért.

Ezt erősíti meg Szamosközy véleménye is, akinek tudósítása egyértelműen bizonyítja Bocskai vezető szerepét a történetekben. Bocskai közölte az elfogottakkal a halálos ítéletüket is: „készüljete, mert a virradatot nem éritek meg, imhol tinta, papíros, ha mit akartok, írjatok.”²⁹⁷ Szintén Szamosközy írja, hogy amikor Nádasdy Ferenc kérdőre vonta Zsigmondot, „hogy miért kellett az nagy laniénát cselekedni az urakon [...] holott azt ígérted volt, hogy törvény nélkül nem bántod [őket], minden nyilván és titkon reád szól. [...] Ezeket hallván urunk úgy sírt és zokogott, mint az gyermek. Énnekem is sírnom kellett – így mond Nádasdy – hozzá képest. Így mondja aztán Zsigmond: látja Isten, nem én akaratomból vagyok, Geszty Ferenc és Bocskai István nem hagyának békét, éjjel, nappal reám járanak, nem lón nyugodalmam miattuk. Én csak megengedtem, de nem hagytam, hogy megöljék [őket]. Adjanak ők okot róla Isten előtt.”²⁹⁸

²⁹³ BETHLEN, 2006, 77–79.

²⁹⁴ BETHLEN, 2006, 81–82.

²⁹⁵ SZILÁGYI, 1877a, 335.

²⁹⁶ SZILAS, 2001, 66.

²⁹⁷ SZAMOSKÖZY, 1880, 45.

²⁹⁸ SZAMOSKÖZY, 1880, 42–43.

Carrillo ezen események alatt nem tartózkodott Erdélyben. Ezt bizonyítja, hogy augusztus 18-ikái levelét, amelyben a júliusi eseményekről beszámol, Regensburgban írta. Szamosközy sem említi Carrillo nevét a leszámolások kapcsán. Báthory András bíboros, Boldizsár fivére az egyik, aki Carrillót vádolja a kivégzések kapcsán. 1594. október 10-én VIII. Kelemen pápának írt levelében írja: „Sed pater Alphonsus, huius tragediae dux et author apud principem efficit, ut persuaderet nobis viventibus principem vires cum Christianis coniungere non posse. Expedire igitur, hos capite damnare, per quos impediri negotium existimabat,”²⁹⁹ azaz Carrillo, ennek a tragédiának a vezére és felbujtója, a fejedelemnél elérte, hogy meggyőzze arról, hogy míg életben vagyunk, a fejedelem erőit a keresztényekkel nem egyesítheti. Tehát kieszközölte, hogy fővesztésre ítéljék azokat, akikről azt gondolta, feladatában akadályozzák. De egy jezsuita, Caspar Alabianus Krakkóból azt jelentette Aquaviva generálisnak október 8-án, hogy Báthory András jezsuitákat hibáztató véleményével, bár terjeszti azt, egyedül van: „Causam istius tragoediae solus [...] cardinalis Bathorius dixit [...] regi et [...] cardinali nostro (Radziwillo) et aliis esse Jesuitas. Solus, inquam, ipse.”³⁰⁰ De később véleményét Báthory András is megváltoztatta, mert ugyanebben az évben a lengyel szejmben tartott beszédében, amelyet Zsigmond ellen tartott, a jezsuitákról már nem esett szó, valamint amikor fejedelem lett 1599-ben rövid időre Erdélyben, pert indított Bocskai ellen Boldizsár kivégzése miatt, de a jezsuiták ellen nem, sőt ekkor Carrilloval is találkozott személyesen, de szemrehányással sem illette.³⁰¹

Egy másik személy, aki a jezsuitákat akarta felelőssé tenni a történelemért, Fabio Genga volt. Őt a fejedelem küldte el Rómába, hogy tudósítsa a Kúriát a történelemről. Annak, hogy ilyen vádak terjesztett Genga, Carrillo egyik Prágából küldött levele a bizonyíték, amelyet a generálisnak írt Rómába, 1594. december 27-én. Ebben azt írja, hogy rendtársa, Leleszi János december 2-án írt leveléből értesült arról, hogy Fabio Genga azt terjeszti Rómában, hogy a jezsuiták az okai annak, hogy a fejedelem megölette a nemeseket. Ezért most az erdélyiek szemében gyűlöletesek a jezsuiták, s éppen ebből az okból el is űzték őket. Carrillo csodálkozásának ad hangot, hogy miként terjeszthető ilyen valótlanosság, és kéri, hogy vizsgálta meg Aquaviva a helyzetet, hogy kellően védekezhessen a vád ellen rendtársainak érdekében.³⁰²

---

²⁹⁹ VERESS, 1906, 493–494.

³⁰⁰ VERESS, 1943, XXXVIII.

³⁰¹ SZILAS, 2001, 66–67.

³⁰² VERESS, 1943, 144.

Carrillo jelentéseiből kiderül, hogy a törökbarát párt megsemmisítését már Kővárban elhatározták és megtervezték Zsigmond katonai erővel bíró támogatói. Carrillonak sürgősen a császárhoz kellett mennie a szerződés megkötése érdekében, Bocskai, Geszty és Kornis pedig arról gondoskodtak, hogy Erdélyben a tervezett szövetséget ne lehessen megakadályozni. Ha Carrillo sejthette vagy tudhatta is, hogy erre miként kerül majd sor, folyamatosan úgy írt, hogy hangsúlyozza afeletti örömét, hogy az események idején nem volt jelen, mert valaki még azt gondolná, hogy az ő tanácsára történtek. Carrillonak feladata volt, hogy Erdélyt kiszakítsa a török szövetségből, de az az állítás, hogy ezt az ellenzék véres megsemmisítésével kívánta volna elérni, minden alapot nélkülöz.³⁰³

Az 1594. augusztus 17-től szeptember 1-jéig tartó kolozsvári országgyűlés artikulusai rendelkeztek a hadfelkelésről, a Báthory István féle törvények alapján szavaztak meg húsz kapu után egy lovas. A gyalogos egy hónapig saját költségén él, azt követően a fejedelemén. Ha fejedelem táborba száll, szükség szerint mindenki követi. Elrendelték a hadkészültséget. A szolgák állíthattak maguk helyett hadba helyettest a vármegye zászlaja alá. Az egy házhelyes nemes, ha nem tudott lovas kiállítani, gyalogost volt köteles. A székelyekre a hadfelkelésben hasonló rendszabályok vonatkoztak. Megszavazták az adót, a szokásos 99 pénzt és Várad építésére 50 pénzt. Elrendelték, hogy a korábban megszavazott fogadott hadak továbbra is fenntartandók, ezek költségeit egyenlő teherviselésnek kell fedeznie, az eddig ehhez adóval hozzá nem járuló városokra is kirótták a fizetés kötelezettségét. A katonaság bérét felemelték.

A fogságba vetett Gerendy János fizetőmester utóda Teke Ferenc lett. A kivégzett Kendy Gábor, a rendi pénztár conservatora utódjául Bánffy Gábort választották. Gondoskodtak a végvárok karbantartásáról.³⁰⁴ Az országgyűlés rendelkezései tehát minden tekintetben a hadkészültséget tartották szem előtt, a kivégzettekről és a fogvatartottak ügyéről az artikulusok nem rendelkeztek. Miután az országgyűlés feloszlott szeptember 1-jén, Zsigmond intézkedett a fogvatartottak ügyében. Gerendi Jánost, aki Bocskai István veje volt,³⁰⁵ és Lónyai Albertet száműzték Magyarországra. Kendy Ferencet és Bornemissza Jánost Gyaluba vitték, majd kivégezték szeptember 12-én, a Szamosújváron fogvatartott Báthory Boldizsárt és Kovacsóczy Farkast pedig még szeptember 11-én. Ugyanekkor ölték meg Szalánczy Lászlót is, aki számos alkalommal járt követségben korábban a Portán. Őt azzal vádolták, hogy az összeesküvő urak

³⁰³ SZILAS, 2001, 67, és 90. jegyzet.

³⁰⁴ SZILÁGYI, 1877a, 336–338.

³⁰⁵ KULTSÁR, 1805, 77.

parancsára kivonta a katonaságot a töröktől nemrégiben elfoglalt Facsád várából.³⁰⁶ Báthory István, Boldizsár és András testvére Lengyelországba menekült Andráshoz.³⁰⁷ Szilvássy Boldizsárt, Tamásfalvi Dénest és Szalánczy Györgyöt a gyulafehérvári börtönbe vitték.³⁰⁸ Mindannyiukat egyben jószágvesztésre is ítélték. A fejedelemhez csak ezüsből így több mint kétszázhusz mázsa került, amelynek értéke hatszázhatvanezer forintot tett ki.³⁰⁹

Zsigmond 1594. november 16-án Gyulafehérvárra részleges országgyűlést hirdetett. A gyűlés megnyíltával a fejedelem kijelentette, hogy hadait a keresztények seregéhez csatolja, s ebből a célból Rudolf császárral szövetséget fog kötni. A rendek ismételten kimondták a Portától való elszakadást. Újra ötven-ötven pénzt szavaztak meg portánként a végek számára tartott hadak költségeinek fedezésére, a fejedelem szükségleteire, azaz a Prágába küldendő követség költségeinek fedezésére pedig portánként huszonöt-huszonöt pénzt. A gyűlés november 21-én oszlott fel. A korábban, még november 1-jén elrendelt hadfelkelés szerint minden tizedik ember fegyverbe lett szólítva, és részint Geszty Ferenc vezérletével Lugos irányába vonult, hogy hír szerint arra vonuló tatárokat feltartóztassa, másrészt Székely Mózes vezetésével Facsádot kezdte ostromolni, de nem járt sikerrel. Visszatérével nagyobb hadművelet nem kezdődött, de a határviillongások és ellenségeskedések folyamatosak voltak.³¹⁰

5.6. Török hadi sikerek a Dunántúlon

Közben a magyarországi hadszíntéren rendre török sikerek születtek. Szinán nagyvezír mintegy százezer főre tehető serege a dunaföldvári haditanácsot követően Tata ellen vonult, amit Paksi György védett háromszáz fővel. A vár ostromára július 19. és 23. között került sor. Miután a törökök a várat körülzárták, három napig lőtték a falait. Július 23-án Paksi szabad elvonulás fejében a várat feladta. Tata várkatonasága Komáromba ment. A nagyvezír szandzsákhelyéette Tatát és megparancsolta, hogy falait javítsák ki. Néhány nappal ezt követően, július 28-án elindult az oszmán had Győr irányába. Útközben a had egy kisebbik része ostrom alá vette Szentmártont (Pannonhalmát), amely július 30. körül esett el. Védői szintén szabad elvonulás fejében adták át a várat, de az elvonuló őrség egy részét levágta a török. A török had ezután a

³⁰⁶ BETHLEN, 2006, 85.

³⁰⁷ BETHLEN, 2006, 85.

³⁰⁸ HATVANI, 1859, 71–72.

³⁰⁹ SZILÁGYI, 1877a, 339.

³¹⁰ SZILÁGYI, 1877a, 340–341.

hadjárat fő célpontja, Győr ellen fordult. Július 31-én megérkezett a várhoz, és hozzáfogott ostromához. A győri végvidéki főkapitányság székhelye a Királyi Magyarország legerősebb, legkorszerűbb erősségének számított. Az őrség száma az ostrom alatt a bejutott erősítések miatt emelkedett mintegy hatezer főre. A közelben, a Szigetközben állomásozott az Esztergomtól visszahúzódó Mátyás főherceg, Rudolf császár öccse, negyven-, ötvenezres seregével. Győr felmentését nem merte megkísérelni, csak erősítést és utánpótlást juttatott be a várba, és támadásokkal próbálta az ostromot zavarni. Augusztus 14-én a tatár hadak is csatlakoztak a török táborhoz, Gázi Girej kán vezérletével. A vár birtoklásáért folytatott hosszú küzdelem végül a törökök javára dőlt el. A vár haditanácsa szeptember 26-án az ellenséggel való tárgyalások mellett döntött. A megmaradt őrség szeptember 29-én hagyta el a várat. Az elvonulók nagyobb károkat nem szenvedtek. Győr, mint az észak-dunántúli végvári vonal legfontosabb vára Bécs kulcsának számított, ezért a várat feladó Hardegget és Perlint bíróság elé állították, és 1595 júniusában ki is végezték őket. Valószínű, hogy a protestáns Hardegg bűnbaknak kellett, és elítélésével Mátyás főherceg katonai fiaskóit is leplezni akarták.³¹¹

Az erdélyi törökellenes fordulattal kapcsolatban Illésházy István jegyezte fel, hogy Báthory Zsigmond a moldvai és havasalföldi vajdával együtt „elhajlának az török császártul és hajlának Rudolphus római császárhoz. Mely dolog nagy csoda lón, hogy az török császár alioquin in summo gradu potentiae lévén, az római császárnak is Győr alatt hadát, öccsét megvervén és Győrt megvevén desperatis rebus Christianorum ellene támadának a török császárnak.”³¹² A feljegyzés rávilágít arra, hogy Erdély háborús szereplésében tulajdonképpen kezdettől fogva egy sajátos, a háború alakulásával aszinkronban lévő mozgás érzékelhető,³¹³ hiszen e fordulatra éppen abban az évben kerül sor, amikor a keresztény erők súlyos vereséget szenvedtek a magyarországi hadszíntéren. Az imént citált Illésházy-idézet az 1595-ös évre vonatkozó feljegyzések elején olvasható, bevezető szavai („azonban ubi deficit humanum auxilium, incipit divinum”) után olvasható mondat, ti. hogy „egy új csillag is láttatott vala az égen” azonban nem „Báthoryt nevezi a keresztények számára alkalmas pillanatban megcsillanó fényes csillagnak,”³¹⁴ hanem egy 1595 őszen valóban észlelt égi jelenségre utal, amit Báthory Zsigmond fényes győzelmének előjeleként értelmeztek. Illésházynál is kedvező előjelként szerepel az új csillag, csak hogy nála arra a nagy csodára utal előzetesen, hogy Zsigmond a

---

³¹¹ TÓTH, 2000, 154–163.

³¹² ILLÉSHÁZY, 1863, 20.

³¹³ LELE, 1991, 109.

³¹⁴ Ld. LELE, 1991, 109.

moldvai és havasalföldi vajdákkal együtt éppen akkor pártolt el a töröktől, amikor az különben hatalmának legfelsőbb fokán állt.

5.7. Moldva és Havasalföld

A két román vajdaság, Moldva és Havasalföld stratégiai fontosságú helyen feküdt Lengyelország, Erdély és a fekete-tengeri útvonalak között. Helyzetük nem volt könnyű, mert mindkét vajdaság szorosabb alávetettségben élt, és trónjuk is állandó adásvétel tárgyát képezte, így egyik vajdaságban sem került uralomra huzamosabb ideig uralkodni képes dinasztia. Ennek eredménye az volt, hogy vajdáik uralma a 16–17. században csak néhány évig, vagy hónapig tudott hatalmon maradni.³¹⁵

Az augusztusi erdélyi fordulat magával rántotta a vonzáskörében lévő két román vajdaságot, Moldvát és Havasalföldet is. Ebben annak is része volt, hogy a Porta erdélyi felügyeletet hagyott jóvá a vajdaságokon. A szultán parancsából, de Zsigmond katonai erejének köszönhetően került hatalomra Áron vajda Moldvában még 1592-ben, és Mihály is Havasalföldön, 1593-ban.³¹⁶ 1594. október 5-én a három vazallus ország szövetséget kötött egymással, amelynek irányítója Báthory Zsigmond lett. Erdélyi hadak nyomultak be Havasalföldre, és amikor mind Mihály, mind Áron biztosítva érezte magát, az országukban lévő törököket egy napon, november 13-án levágatták. Így egyrészt a törökkel való békülés útja is el lett zárva számukra, másrészt Zsigmond mint biztos szövetségeseire számíthatott rájuk.³¹⁷ Mihály vajda lemeszároltatta Bukarest és más török várak őrségeit, Áron vajda pedig elfoglalta Tighina (Bender) és Dnyeszterfehérvár (Belgorod), majd a következő évben Iszmail erősségeit. A vazallus országok elpártolásának nem csak politikai, hanem katonai következményei is voltak, hiszen az erdélyi-havasalföldi-moldvai koalíció veszélyeztette a létfontosságú dunai szállítási útvonalat és a magyarországi török hódoltság helyzete is bizonytalanabbá vált. Ennek sorra kerülésére az oszmán vezetés nem számított, s csak jelentősen késve tudott reagálni a következő évben.³¹⁸

Mind Lengyelországról, mind Erdélyről elmondható, hogy a 90-es évek elején szorult helyzetbe került. Fokozottan igaz ez a két román vajdaság történetére is, amelyet az állandósuló

³¹⁵ KRUPPA, 2014, 232.

³¹⁶ TÓTH, 2000, 147.

³¹⁷ SZILÁGYI, 1877a, 340.

³¹⁸ TÓTH, 2000, 147.

politikai zűrzavar jellemzett. Uraik kísérletet tettek kapcsolataik szorosabbra fűzésére a környező oszmánellenes hatalmakkal, de ezzel csak újabb viszálykodásoknak adtak terepet.³¹⁹

5.8. A szövetségkötés Prágában

1594 végén indult el az ünnepélyes követség Prágába Bocskai István vezetésével. A követség tagjai Csáky Gergely fejedelmi tanácsos, Alfonso Carrillo, a teológia doktora és a fejedelem gyóntatója, továbbá Siger László és Frátai János jogi doktorok, valamint Huet (Süveg) Albert nagyszzebeni szász királybíró voltak. A titkos és kényes természetű ügyeket Carrillo intézte. A követség feladata volt Zsigmondnak feleséget kérni, és megkötni a szövetséget Rudolf császárral. Zsigmond Bocskait ellátta titkos utasítással is, amely a fejedelem által meghatározott feltételek minimumát jelölte ki. Az eredeti dokumentumon kívül Bocskai írásával olvasható: „privata instructio, csak magamnak való.”³²⁰

Zsigmond elvárásait huszonhat pontban foglalta össze. Főbb pontjai szerint Bocskai megérkezése után egyeztessen a már Prágában tartózkodó Carrilloval, a császár előtti audencián nyilván és *patetice* nyilvánítsa ki igyekezetét az egész kereszténység, a *domus Austriaca* és a magyar nemzet irányába. A császár tegyen ígéretet, hogy Erdélyt nem hagyja magára a háborúban, hanem mindenféle eszközzel segíteni fogja, és nem köt vele különbékét Erdély nélkül. A császár Kassán tétessen le a török háború költségére évenként száz-, százezer forintot, amit Zsigmond kizárólag csak hadi kiadásaira fog fordítani. Az erdélyiek hadjáratán vegyen részt a kassai generális minden ágyújával és hadinépével. Ha valaki Zsigmond felmenői vagy alattvalói közül az osztrák ház számára „kedvetlenségben estenek,” azok nyerjenek bocsánatot. Ha valami veszedelem vagy szerencsétlenség történne Erdéllyel a háború során, a császár gondoskodjon a fejedelem és a vele együtt lévők számára állapota szerint való helyről. A császár adjon Zsigmondnak szabad keresztény fejedelemnek való illendő és szokott titulust. A császár vesse be tekintélyét a spanyol királynál az aranygyapjas rend érdekében. Az erdélyi fejedelemség maradjon önálló, ne függjön a császártól se a gyűlések, se a törvények tekintetében, és azt Zsigmond szabadon kormányozhassa úgy, hogy a császárt elismeri fensőbbségnek, mint a többi szabad fejedelemség. Zsigmond minden ősi jószágga, úgymint Kővár, Huszt, Bánya, Tasnád *particulari privilegio* legyenek. Ami jószágot és tartományt Zsigmond elfoglal, ahhoz a császár adjon titulust, továbbá a császári sast illeszthesse címerébe.

³¹⁹ KRUPPA, 2014, 237

³²⁰ SZILÁGYI, 1874, 15.

Az erdélyi fejedelem viszonthozományként felajánja Fogarast, vagy ha az nem volna elég, Enyedet is. A császár gondoskodjék a pápa pénzének óról-hóra való meghozása és kézhez vétele felől. Ha a házasság végbemegy, a császár hozassa el a menyasszonyt saját költségén Erdélyig. Ha Zsigmondnak jószágot kell megnevezni, az a sziléziai Oppeln és Ratibor hercegsége legyen. Az erdélyi fejedelem titulusa legyen serenissimus Transsylvaniae et partium regni Hungariae et utriusque Daciae. Ha a császár sokallja a százezer forintot, abból Bocskai engedhet, de a segítség előírt módon meglegyen. Ha nem Gregoriana Maximiliana lenne a feleségjelölt, Bocskai szóljon a firenzei herceg leánya felől. Ez a szerződés legyen mindkét részről testvéri szövetség, nem pedig alávetettség. A szövetségre esküdjenek meg a magyarországi karok és rendek is, ahogyan az erdélyiek is megesküsznek.³²¹

II. Rudolf császár 1595. január elején szívélyesen fogadta az erdélyi követséget Prágában. Kijelölte császári részről a tárgyalóbizottságot: Kutassy János kancellárt, Szuhay István váci püspököt, Erdődy Tamás horvát bánt, Pálffy Miklós pozsonyi és dunántúli főkapitányt, Forgách Simon pohárnokot és Joó János királyi személynököt, akik a magyar államtanács tagjai voltak.³²² A császárt udvarmestere, Paul Trautson képviselte. A legtöbb kérdésben még áprilisban megegyezés született, így a tárgyalások Erdély Magyarországhoz való tisztázatlan viszonyával foglalkoztak. Ebben a tekintetben komoly nehézséget támasztottak a magyar képviselők, mert nem egyezhettek bele olyan eredménybe, amely a magyar királyság érinthetetlenségét sértette volna. Ezért azt javasolták 1595. január 10-én kelt beszámolójukban, hogy Zsigmond esküvel fogadja meg, hogy ő és utódai a magyar királyt jogos uralkodóként elismerik, emellett pedig a királyság egy képviselője folyamatosan tartózkodjék az erdélyi udvarban, a fejedelem pedig személyesen vagy képviselője révén vegyen részt a magyar országgyűléseken. Így Erdély Magyarország részévé válna, és szükséges lenne az is, hogy bevezessék ott a magyar törvénykezést. Több tárgyalásra is sor került, ám egyik sem volt eredményes, mert az erdélyi küldöttség nem akart abba beleegyezni, hogy Zsigmond letegye a hűségesküt. Másik tisztázatlan pont a feltételek megerősítése volt. Zsigmond esküvel kívánta magát erre kötelezni, míg II. Rudolf csak szavát, aláírását és pecsétjét kívánta adni. Abban egyeztek meg, hogy a császár írásban teszi le az esküjét. A fejedelem által visszafoglalt magyar területek ügyében a magyar tanácsurak engedékenyebb álláspontra helyezkedtek, és csak a királyi udvartartás és az egyház egykori birtokait nem akarták átadni. A felek Zsigmond szuverenitási jogairól nem tudtak megegyezni, ezért ennek a kérdéskörnek az eldöntését a császár személyes döntésétől tették függővé, aki Zsigmond javára

³²¹ SZILÁGYI, 1874, 8–15.

³²² SZILÁGYI, 1877a, 343.

döntött. Így Zsigmond szuverenitása a férfiági örökösödés jogával el lett ismerve. Ha azonban nincsen fiúörököse, Erdély a magyar királyságra száll vissza. Ez esetben is a császár kötelezi magát utódai nevében is, hogy megtartja Erdély privilégiumait, és Erdélyt csakis ott született vajda fogja kormányozni. Az erdélyi fejedelem megkapja a serenissimus címet és birodalmi fejedelemmé nevezik ki, de részvételi és szavazati jog nélkül. A császárnak el kell érni Mária főhercegnőnél, hogy egyik leányát adja Zsigmondhoz, a spanyol királytól pedig eszközölje ki az aranygyapjas rendet. Háború esetén kölcsönös segítségnyújtás lép érvénybe. A meghódított területek közül azokat, amelyeket Zsigmond maga hódított meg, zálogként megtarthatja, a közös hódítások II. Rudolf kezén maradnak. Abban az esetben, ha Zsigmond vagy valamelyik utódja a háború során elveszítené Erdélyt, a császár köteles rangjukhoz méltó módon gondoskodni róluk. A küldöttségek kötelesek mindkét uralkodónak, valamint a rendeknek esküt tenni.³²³ Az 1595. január 28-án Prágában kelt szerződés utolsó, tizenkettedik pontja szerint „a fentebbi feltételeket és cikkelyeket mindkét fél mihamarabb szentesítse, és szigorú betartására kötelezzék magukat, úgy azonban, hogy ha a házasság, mellyel kapcsolatban a fenséges fejedelemnek határozott ígéretet tettek, nem jönne létre, egyik fél se legyen elkötelezve, hanem egyik is, másik is maradjon független.”³²⁴

5.9. Báthory Zsigmond házasságkötése Mária Krisztiernával

Báthory Zsigmond követei 1595. február 7-én érkeztek meg Grácba Prágából azzal a szándékkal, hogy uruk számára feleségül kérjék Habsburg Károly főherceg egyik leányát. A főherceg 1590-ben bekövetkezett halála óta a Mária főhercegnő uralkodott régensként kiskorú fia nevében. Mária főhercegnőnek a házasságot illetően voltak aggályai, de a házasságkötést magát nem ellenezte, abban a reményben, hogy legidősebb leánya, Anna után, aki a lengyel király felesége lett, egy másik is trónra juthat. Nem lehetett ellenére azért sem, mert az 1595. január 31-én Rudolf császár az Erdéllyel megkötött szövetségi szerződést követően tájékoztatta, hogy Mária egyik leányát Zsigmondnak ígérte feleségül.³²⁵ A főhercegnő azonban Bocskai kérése ellenére, tudniillik hogy a három idősebb leányát mutassa be, hogy azok közül essék a választás, felvonultatta mind a hét leányát, s közölte, hogy közülük csak a legidősebb, a másodszülött Mária Krisztierna lehet a választott. 1595. március

³²³ SZILAS, 2001, 68–69.

³²⁴ BETHLEN, 2006, 111.

³²⁵ BENDA, 1986, 5–7.

2-án Carrillo ünnepélyesen megkérte Mária Krisztierna kezét Zsigmond számára. Március 3-án Mária főhercegasszony közölte az erdélyi követséggel, hogy hozzáadja feleségül.³²⁶ Március 5-én, vasárnap írták alá a házassági szerződést, amely felenként 55000 forintban rögzítette a hozományt. Ehhez járult Zsigmond 60000 forintos menyasszonyi ajándéka, s ennek fedezetéül Fogaras vára, amit korábban Báthory Boldizsárhoz tartozott, de kivégzése után konfiskálva lett. Az esküvő napja június 11-re lett kitűzve, de a menyasszony betegsége miatt csak június 15-én tudott útnak indulni. Kassáig Miksa főherceg kísérte Mária Krisztiernát és édesanyját, innentől erdélyiek vezették a menyasszonyt Gyulafehérvárra, ahová augusztus 1-jén érkeztek meg. Az esküvőt augusztus 6-án tartották meg, az esketést Alfons Visconti pápai nuncius végezte, az ünnepi beszédet Carrillo mondta el.³²⁷

5.10. Az 1595. áprilisi gyulafehérvári országgyűlés

Azt követően, hogy márciusban már bizonyosnak tűnt a házasság, Zsigmond április 16-ra országgyűlést hívott össze Gyulafehérvárra. A II. Rudolfal kötött szerződést az erdélyi rendek ratifikálták, a hadi költségek fedezése érdekében adóemelést szavaztak meg. A négy bevett vallás számára biztosították a szabad vallásgyakorlatot. Eltörölték az 1588-as, jezsuiták ellen hozott medgyesei végzéseket.³²⁸ Carrillo Aquaviva generálisnak május 3-án kelt leveléből kiderül, hogy az erdélyi rendek megengedték, hogy a jezsuiták visszakapják lefoglalt javaikat, és hogy működhessenek gyulafehérvári és kolozsvári kollégiumaikban és kolozsmonostori rendházukban.³²⁹ Az országgyűlés elrendelte a hadfelkelést is, törvényt hoztak azok ellen, akik ebben nem vesznek részt. Az utolsó tárgyalások témáját az 1594-es kivégzések képezték. A kivégzettekkel szemben felhozott vádak szerint a fejedelmet a rémhírek terjesztésével menekülésre kényszerítették, új fejedelmet akartak választani, és Facsádot visszaadták a töröknek. Így felségsértést követtek el, és árulóknak lettek minősítve. A gyűlés ideje alatt megérkeztek a magyarországi követek is, akik előtt Zsigmond és a rendek a szerződés megtartására esküt tettek le. II. Rudolf is külön megerősítette a szerződést június 11-én. Az országgyűlés május 2-án oszlott fel.³³⁰

³²⁶ BENDA, 1986, 8.

³²⁷ SZILAS, 2001, 70.

³²⁸ SZILÁGYI, 1877a, 348.

³²⁹ VERESS, 1943, 16.

³³⁰ SZILÁGYI, 1877a, 349.

6. Erdély háborúban

6.1. Borbély György hadjárata

Miután 1595. január 28-án II. Rudolf és Zsigmond szövetsége létrejött, és ezt április 16-án az erdélyi rendek is helyben hagyták, a délvidék visszaszerzésének gondja az 1595. május 27-én karánsebesi bánná kinevezett Borbély György feladata lett.³³¹ Borbély korábban 1579-től 1580-ig lovaskapitányként szolgált Báthory István seregében,³³² s egykor Mágóchy Gáspártól tanult, aki gyulai alvárnagy (1543–1552), majd várnagy (1552, 1554–1559) és egi főkapitány (1564–1568) volt.³³³ Arad vármegyében, amely 1593-ban teljesen török fennhatóság alatt állt, a török jelentős haderőt tartott készenlétben a vidék főbb erősségeiben, Lippán, Tótváradon, Aradon, Világoson, Erdőhegyen, Jenőn és Topincson. Az erősségek deftereiből ismeretes, hogy az itt készenlétben álló török haderő létszáma valamivel meghaladta az ezer főt. Az utoljára felsorolt öt várban 713 katona képezte az őrséget, amelyhez az itteni hódoltságban 1800 ház tartozott, eszerint egy török katona felügyelete alatt 2-3 ház, vagyis mintegy 50 ember állt. A Marostól délre fekvő Fellak, Lippa, és Tótvárad vidékén 1300 ház feküdhett, így az egész arad-zarándi hódoltság házainak száma 1300-ra tehető, lakosságának lélekszáma pedig hatvanezer körül lehetett. Az 1558-as összeírás szerint Borosjenőben 345, Erdőhegyen 271, Lippán 247, Tótváradján 58, Világoson 37, Aradon 32, Topincson 28 ember szolgált, összesen 103 ordára (szakaszra) osztva.³³⁴

---

³³¹ MÁRKI, 1894, 350.

³³² BETHLEN, 2002, 291., 898. jegyzet.

³³³ BETHLEN, 2002, 233., 729. jegyzet.

³³⁴ MÁRKI, 1894, 347.

Megközelítőleg tehát ilyen török haderővel állhattak szemben az erdélyeik 1595 nyarán is. A készülődésükről tudomást szerezve Ahmed temesvári pasa augusztus 1-jén a gyulai, a csanádi a lippai és a jenői őrséggel augusztus 1-jén pusztította el Jófőt és körülötte fekvő hét falut, azon a napon, amikor Mária Krisztierna, a fejedelem menyasszonya megérkezett Gyulafehérvárra. Zsigmond 1500 lovassal támogatva a helyieket készült visszafoglalni az aradi és zarándi területeket.³³⁵

Ennek előzménye az volt, Borbély György serege Bokszeg várát megadásra kényszerítette. Az itteni török őrséget mintegy negyven fő alkotta. A magyar gyalogosok az oroszok elleni hadjáratban tanult módon alagutakat készítettek, amelyeken keresztül behatoltak a várba, és a felszínen álló törökökre tüzet nyitottak, akik hamar megadták magukat.³³⁶ Bokszeg kisebb erősségének elfoglalása után Borbély Lugosi Jánossal kiküldött kétszáz lovas és ötven gyalogot, hogy lovagolják körbe Varsóc erődjét és fogják el az oda irányuló szállítmányokat. Varsóc erődjének parancsnoka ekkor Deli Kurt aga volt, aki négyszáz katonának parancsolt. Varsócot kettős árok és kőfal védte, kívül pedig átlósan levert cölöpsor. Az erdélyieknek sikerült felgyújtani az erődöt, és a tűz elől menekülő törököket megölték. Az ostromban Deli Kurt is elesett. Az erődből menekülő törökök a cölöpsoron akadtak fenn, és itt ölték meg őket. Élve hármat fogtak el, akiket Borbély György elé vittek és kivégeztek, a bokszei foglyokat viszont szabadon engedték, akik Temesvárra mentek.³³⁷

A törökök Jófő és környékének elpusztítása után hasonló sikerrel portyáztak Várad körül is, és az esküvő ideje alatt szereztek némi zsákmányt. Amikor erről a fejedelem tudomást szerzett, azonnal toborzást tartott, és meghagyta nekik, hogy dúlják fel a török birtokában lévő Tótváradja mezővárost.³³⁸ Az erdélyi sereg a várost felégette, a várostól külön álló várat pedig megostromolva a körülbelül kétszáz fős török védelmet levágta, és a fontos helyet elfoglalta. A sereg ezután Sebes várába tért vissza, ahol egyesült Borbély csapataival. Borbély augusztus második felében Facsád ellen indult, annak háromszáz főnyi őrsége a várat augusztus 12-én feladta.³³⁹ Az elfoglalt várat Borbély Barrabási Péter őrizetére bízta, aki a marosszéki vörös gyalogosok vezére volt. Előőrsnek kiküldte Lugosi Jánost, hogy tegyen jelentést, ha közeleg a török Temesvár felől. Másnap hírül is hozták, hogy a temesvári pasa nyolcezer emberrel, továbbá a lippai és jenői bégekkel Facsád felé tart.

³³⁵ MÁRKI, 1894, 350.

³³⁶ BARANYAI DECSI, 1982, 226.

³³⁷ BARANYAI DECSI, 1982, 226–229.

³³⁸ BARANYAI DECSI, 1982, 230.

³³⁹ MÁRKI, 1894, 351.

Borbély serege bár számban alulmaradt a törökének, de vállalta a csatát. A törökök hadsora egy dombon állt fel, az erdélyiek a völgyben helyezkedtek el. Az ágyúk elsütésekor ugyan nagyobb veszteséget szenvedtek a törökök, de nagy erővel rárontottak az első ellenséges hadsorra, amit a szász gyalogosok alkottak, akiket hátra is vetettek. Ekkor azonban szemben találták magukat a törökök a lovassággal, ami megfutamította őket. Közben a várban foglyul őrzött törökök kiszabadultak, fegyvereket szereztek, de Barrabási legyőzte őket. A törökök közül vagy háromszázat megöltek a várban, a többi a váron kívül megfutamodott. A magyar veszteség körülbelül kétszáz főre tehető, a törökök közül viszont alig menekült meg valaki. A temesvári pasa akkor ugyan elmenekült, de foglyul esett Dzsáfer jenői és Memhet lippai bég, a volt budai pasa ifjú fia.³⁴⁰ A két fogoly béget néhány zászlóval Gyulafehérvárra küldték Zsigmondhoz, aki szemükre vetette a háború kiobbantását, majd Szamosújváron bebörtönöztette őket.³⁴¹ Az eseményekről hallva a (maros)eperjesi és a (maros)solymosi török őrség is elhagyta őrhelyét.³⁴²

Borbély nem sokat tétovázva a parancsnok nélkül maradt Lippa ellen vonult és ostromolni kezdte. A lippaiak először a gyulaiaktól kértek segítséget, de a gyulaiak azt válaszolták, hogy az ő bégük is meghalt, többségük sebesült, így nem segíthetnek. A levélvivőt a magyarok elfogták, és Borbély György elé vezették, aki tudomást szerezve a lippaiak helyzetéről, a vár feladásáról kísérelt meg a védőkkel tárgyalni. A várbeliek először elzárkóztak a vár feladásától a facsádiak sorsát felhozva, de miután látták az ostrom előkészületeit, és sor került az első rohamra is, ők küldtek követeket Borbélyhoz azzal, hogy sértetlenségük fejében a várat mégis feladják.³⁴³ Borbély, akinek lőpora elfogyott, fontosabbnak tartva a vértelen győzelmet, mint a bőséges zsákmányt, megparancsolta, hogy a török fegyverek felszerelésüket hátrahagyva vonuljanak ki. A törökök ezt visszautasították, azt kikötve, hogy fejenként két-két lóval és néhány szekérrel hagyhassák el a várat. Ebbe Borbély augusztus 18-án³⁴⁴ beleegyezett és másnap átadták a várat. A szabad gyalogok háborogtak, hogy a hadizsákmányból így nem részesülnek, de Borbély a távozók mellé kíséretet adott, így bocsátva el épségben mindannyiukat.³⁴⁵ „Így szereztek vissza a mieink Lippát csaknem veszedelem vagy fáradtság

³⁴⁰ Róla jegyzi fel Baranyai Decsi: „Memhetus item begus [sc. captus est] Lippensis, bassae olim Budensis filius, aetate florida, corpore obeseiore, quocum postea praesente etiam Memheto bassa de bellis Persicis Turcicisque historiis ac variis rebus nos etiam ipsi Albae collocuti fuimus.” Azaz a lippai bég volt az egyik a törökök közül, akivel Baranyai Decsi személyesen találkozott és szót váltott az eseményekről. Ld. BARANYAI DECSI, 1866, 188.

³⁴¹ BARANYAI DECSI, 1982, 236.

³⁴² MÁRKI, 1894, 351–352.

³⁴³ JACOBINUS, 1596, B₂b.

³⁴⁴ MÁRKI, 1894, 353.

³⁴⁵ BARANYAI DECSI, 1982, 238.

nélkül, amit őseink³⁴⁶ negyvennégy évvel ezelőtt hatalmas, százezer fegyveresből álló sereggel alig tudtak elvenni a törököktől, és mindjárt a következő évben ismét el is veszítettek.”³⁴⁷

Lippa megszerzése után a fejedelem megparancsolta a váradiaknak, hogy egyesüljenek a lugosiakkal, amire sor is került. Először a lugosiak, másnap, szeptember 17-én a váradiak vették ostrom alá a Lippa és Várad között fekvő Jenő várát. A váradi csapatok parancsnoka Királyi György volt. Az ostromlók először a várat védő Körös folyó csatornákkal való eltérítésére tettek kísérletet, de ezt az esőzések megghiúsították. Ezután megpróbálták az árkokat betölteni, és ágyúzni kezdték a falakat, amiben súlyos károkat okoztak. A haditanács úgy döntött, hogy október 15-én megrohamozzák a várat. A rohamot azonban a törökök visszaverték, nagy veszteséget okozva a magyaroknak. Nem sokkal korábban Borbély György Barrabási Pétert küldte az ostromlók segítségére két nagy ágyúval és három zászlóaljjal, majd Borbély is megérkezett a sikertelen rohamot követő napon. Az ostromlók a környező erdőkből fát halmoztak a falak alá. A törökök attól félve, hogy felperzselik őket, megüzenték, hogy hajlandóak tárgyalni a megadásról. Borbély György hajlott az ajánlatra, bár a szabad gyalogok igyekeztek megakadályozni, hogy megegyezés szülessen a vár feladásáról. Borbély a törökökhöz túszként Erdélyi Györgyöt küldte, ők is kezesül adták az olajbéget (alkapitányukat).

Megállapodtak az átadásban azzal a feltétellel, hogy életük és vagyonuk épségben tartásával távozhatnak az ostromlottak. A hajdúk azonban kijelentették, hogy őket nem köti az eskü, és kár a törököket büntetlenül elbocsátani. Borbély megfenyegette őket, ha adott szavát nem tartják tiszteletben. A hajdúk a fenyegetésen feldühödtek, és mintegy ezerötszázan kivonultak a táborból, és lesbe álltak azon az úton, ahol a kivonulóknak el kellett haladnia. Borbély György katonaságot bocsátott be a vár megszállására, akik kitűzték a fejedelem zászlaját.³⁴⁸ A vár megszállására Baranyai Decsi szerint szombatn került sor. Ezt követte vasárnap, október 22-én a kivonulás.³⁴⁹ Azonban 1595 októberének második felében 19-ére és 26-ra esett a vasárnap, 22-én szerda volt.³⁵⁰ Bizonyára másolási hiba okozhatta a dátum elcsúszását Baranyai Decsi szövegében, s ha valóban vasárnapi napon hagyták el a törökök a Jenő várát, mindkét dátum szóba jöhet valószínűként.

³⁴⁶ *maiores* – írja Baranyai Decsi, azaz eszerint nem a török sereg állt százezer főből (ld. MÁRKI, 1894, 353.), hanem az ostromló keresztény.

³⁴⁷ BARANYAI DECSI, 1866, 191–192.: „Ita Lippam nostri fere nullo cum periculo negotio recuperavere, quam maiores ante XLIV annos ingenti cum exercitu, quippe qui ad centum millia armatorum continuerit, vix Turcis adimere potuerunt et proximo statim anno rursus amiserant.”

³⁴⁸ MÁRKI, 1894, 353–355.; BARANYAI DECSI, 1982, 276–280.

³⁴⁹ BARANYAI DECSI, 1866, 228.: „Illucescente igitur die dominico, qui XXII. Oct. erat et coactis in arcem LX circiter plaustris barbari res omnes suas diligentissime collectas curribus imponunt et circiter horam tertiam pomeridianam cum liberis et uxoribus arce lacrymantes excedunt.”

³⁵⁰ SZENTPÉTERY, 1912, 117.

A törökök holmijukat hatvan szekérre rakták fel, és a kikötés szerint nem játszhattak össze más várak török őrségével, így törbe ejtve az őket Pálülése falváig kísérő magyar katonákat. Híre ment azonban, hogy a temesvári törökök ugyanehhez a faluhoz tartanak, és a jenőiek hiába erősítették, hogy semmit se tudnak a temesváriak szándékáról, a magyar kíséret magával víve két béget sorsukra hagyta őket. Miután védelem nélkül maradtak, a hajdúk lekaszabolták őket, és a zsákmánnyal együtt Szolnokhoz mentek, amelynek ostroma épp akkor folyt. Borbély György ezt megtudva elküldött értük, és a zsákmányt átengedve visszahívta őket táborába.³⁵¹

Jenő visszavételét követően a törökök maguk égették fel szarvasi és békési palánkjukat. Ezt követően hódolt meg Világosvár és Pankota is a keresztényeknek. Borbély György Gyulát és a Gyulához közel eső Erdőhegyet valószínűleg az idő előrehaladott volta miatt már nem támadta meg.

Az 1595-ös hadjárat végeredményeként ezen a fronton október végére tizenhárom vár vagy erősség szabadult fel a török iga alól: Facsád, Tótváradsza, Eperjes, Lippa, Solymos, Arad, Fellak, Nagylak, Csanád, Siri, Világos, Pankota és Jenő. Így Borbély hadjárata révén ismét az erdélyiek uralma alá került Arad és Zaránd vármegye nagy része.³⁵²

6.2. Zsigmond fejedelem havasalföldi hadjárata

Az Oszmán Birodalom elleni háborúban az al-dunai front vált főhadszíntérré. Havasalföld az élelemellátásban játszott fontos szerepet, valamint a dunai szállítási útvonal biztosítása érdekében a Porta elsődleges feladatának tekintette az ellene felkelt vazallus fejedelemségek hódoltatását. Ennek megfelelően a legközelebb eső terület, Havasalföld ellen terveztek hadjáratot, a tatárok pedig Moldva ellen vonultak.³⁵³ Giovanni Marco Islano gróf ezredes feljegyzései szerint 1595. január 5-én meghalt III. Murád szultán, akit az uralkodásban fia, az akkor huszonhét éves III. Mehmet követett. Ő kezdetben Ferhád pasára hallgatott, aki azzal szerzett nagy hírnevet, hogy a perzsiai hadjáratban győzött. Ferhád Szinán vetélytársa volt. A Szinán sikertelenségét hangoztató Ferhádra hallgatva a szultán megfosztotta azt a nagyvezírségtől, és helyette Ferhádnak adta az uralkodói pecsétet. Ferhád így hatalmas erővel

³⁵¹ MÁRKI, 1894, 355.; BARANYAI DECSI, 1982, 280–281.

³⁵² MÁRKI, 1894, 356.

³⁵³ TÓTH, 2000, 180.

elindult a Duna felé.³⁵⁴ Ferhád nagyvezír a lassú gyülekezés és az ellátmányozás nehézségei miatt csak június közepén érkezett a Duna partján Gyurgyevóval szemközt eső Ruszcsukra.³⁵⁵ Az átkelés érdekében hidat veretett a Dunán. Közben azonban Szinán intrikusai a Portán elérték, hogy Ferhádöt leváltsák, és visszahívják Isztambulba, majd Ibrahim pasa meg is ölette, a Héttoronyban fojtották meg 1595. július 7-én.³⁵⁶ A nagyvezíri tisztséget III. Mehmed szultán negyedízben is Szinánra bízta. A frakcióharcok lelassították a hadműveletek elindítását. A Ferhád helyébe lépő és Isztambulból július 16-án elinduló Szinán augusztus elején ért Ruszcsukba, befejezte a híd felépítését majd átkelt rajta.³⁵⁷ A sereg létszámát Istvánffy³⁵⁸ és Szamosközy³⁵⁹ több mint százezerre, Baranyai Decsi³⁶⁰ körülbelül kétszázezerre tette. Szinán szerette volna, ha a tatárok is csatlakoznak seregéhez, de Gázi Girej kán inkább a szultántól elszakadt Moldvát akarta fennhatósága alá vonni. A Havasalföldön Szinán seregével szemben álló Mihály vajda seregének létszáma tizenhatezer fő lehetett.³⁶¹ A sereghez nagy létszámban tartoztak erdélyiek is, Horváth Mihályt egy négyezer fős székely haddal még 1594 novemberében Mihály vajda segítségére küldte Zsigmond, Béldi János 1595 decemberében érkezett segítségül megint csak székely csapatokkal, Király Albert hada pedig két és félezer-háromezer főből állhatott. Az egyesült havasalföldi és erdélyi csapatok jelentős sikereket értek el 1594 végén és 1595 tavaszán, valamint kora nyarán. 1594 novemberében Bukarestben vágták le a törököt, decemberben felgyújtották Szvisztovot és Oreahovot, februárban megverték a tatárokat Serpatestinél, majd a Dunán átkelve Russzenál győzték le a törököket. Márciusban foglalták el Brailát, azután Cernavodát, Turtucaiat, majd Nikápolyt.³⁶² A Duna mindkét partját birtokába vevő Szinánt Mihály megpróbálta jóval kisebb seregével feltartóztatni, és szándékában állt megütközni is vele. A Gyurgyevó felől Bukarestbe vezető út egy helyen összeszűkült, dombok övezik a Neajlov folyó által elmocsarasított völgyet. Ezt a helyet

³⁵⁴ BENDA, 1983, 656.

³⁵⁵ TÓTH, 2000, 180.

³⁵⁶ BENDA, 1983, 656.

³⁵⁷ JACOBINUS, 1596, B₃a: Dum haec in iis partibus geruntur, Sinanus interea in Transalpinensi Valachia ponte ex navibus coniunctis facto ingenti comitatus exercitu Danubium superavit.”

³⁵⁸ ISTVÁNFY, 1622, 670.: „Interea Sinanus adulta iam aestate Byzantio digressus decimis quintis castris ad campos, quos Doburgianos vocant, pervenit indeque progressus castra haud procul Istro posuit, in quibus supra centum millia armatorum esse ferebatur.”

³⁵⁹ SZAMOSKÖZY, 1880, 54.: „Szinán bassa minden hadával, mely százezernél több volt [...]”

³⁶⁰ BARANYAI DECSI, 1866, 199.: „Dum haec in Ungaria geruntur, Sinanus interea bassa vezirius ducentis circiter millibus hominum comitatus ponte ex navibus facto Danubium ad Gyrgioviam arcem superaverat [...]”

³⁶¹ SZAMOSKÖZY, 1880, 97.: „Az következő tavaszon 1595. készített hadat Mihály vajda és ment Brailára, u. m. tizenhatezer emberrel, – azt megvötte és elrontotta, azután Cernavodára ment, azután Turtokay nevű várra, azután Nicapolra és azokat, kit megégetett, kit lerontott, elvesztett. Túl a Dunán égetett, raboltatott, számtalan sok kazdagsággal általköltözött oztán az Dunán és visszajött. Ez harcokban és hadakban Király Albert, Horvát Mihály és sok fő emberek voltak Zsigmondtól küldött segítségek.”

³⁶² TÓTH, 2000, 181.

választotta Mihály vajda, hogy szembeszálljon a törökkel. Szamosközy feljegyzése³⁶³ szerint „Kalugrain neve egy falnak erős helyen vagyon, víz és sár vagyon körüle nagy messze. A vizes sáron volt egy híd. Szinán basa minden hadával [...] túl volt azon a sáron, Mihály vajda innét. Ez a hely egy napi járóföld az Dunához.” Jacobinus ezzel egyezően számol be³⁶⁴ a hely fekvéséről, hozzáfűzi még, hogy a sűrűn nőtt bokrok erdőre emlékeztetnek, és sok helyen nehezen meglábolható sáros vizű patakok szelik át, az átvezető utat egyetlen híd képezi, az út igen szűk, szekérnyi szélességű. A törökök augusztus 22-én értek ehhez a szorozhoz, és csatasorba álltak. Másnap, 23-án került sor a calugareni csatára. Először megpróbált áttörni a gázlónál egy tizenkétezer fős janicsársereg, de azokat visszaverték. A harc váltakozó szerencsével folyt napkeltétől csaknem egészen estig, amikor Mihály parancsára beavatkozott a harcba egy táborától messzebb álló gyalogos csapat. Az havasalföldiek és erdélyiek rohama végül megfutamtította az oszmánokat.³⁶⁵ Az ütközetben Szinán élete is veszélyben forgott, a mocsárból kellett kimenteni.³⁶⁶ Mihály vajda zsákmányául esett néhány (Jacobinus négyet, Szamosközy tizenötöt ír) ágyún kívül Mohamed próféta szentnek tartott zöld zászlója is,³⁶⁷ amit Mihály azután a császárnak küldött Prágába.³⁶⁸ Bár a törökök vesztesége jóval nagyobb lehetett, és Mihály vajda a szorost is megtartotta, a győzelem legfeljebb morális jelentőségű volt.³⁶⁹ A török túlerő elől a vajda a határmenti hegyekbe vonult, így Szinán ellenállás nélkül foglalta el augusztus végére a két legnagyobb havasalföldi várost, Bukarestet és Tergovistét. Mivel ezek nem voltak megerősített helyek, körülsáncoltatta őket és fatornyokat építtetett. Számottevő őrsséggel látta el a két erősséget, Bukarestbe kétezer fős, Tergovistébe három és fél-négyezer fős helyőrség került. Szinán intézkedései arra mutatnak, hogy a korábban vazallus státuszban lévő Havasalföldet anektált vilajetté akarta tenni. Hasszán pasát nevezte ki havasalföldi beglerbéggé.³⁷⁰ A szultán és a szerdár Erdélybe küldött üzeneteiből világos, hogy nem feltétlen állt a Porta szándékában Erdély ellen is hadjáratot indítani. Egy velencei követjelentés még 1595 áprilisában arról számol be, hogy Szinán elődje, Ferhád megelégedett volna Havasalföld

³⁶³ SZAMOSKÖZY, 1880, 97.

³⁶⁴ JACOBINUS, 1596, B3b: „Locus est non longe a Danubio, ubi densissima virgulta in iustam excreverunt proceritatem, ut sylvae praebeant speciem: ibi coenosissimi aquarum rivi permeatu difficillimi crebris locis interfluunt, nec aliter, nisi ponte transeuntur, unicum dumtaxat iter angustissimum viatori transitum praebet, vix qua singuli carri ducantur.”

³⁶⁵ JACOBINUS, 1596, B4a.

³⁶⁶ SZAMOSKÖZY, 1880, 54.: „Ő maga mikor Szinán basa az hidon által futa, és sokan tódultak volt neki, leesik a hídról az sárba, és a janicsárok kapják ki onnat, mely nem jó jel volt Szinán bassának jövődjé hadára is.”

³⁶⁷ JACOBINUS, 1596, B4a: „... quatuor tormenta aenea cum aliquot signis, in iis viride etiam quoddam vexillum, quod ipsorum prophetae Mahumetis fuisse Turcae credebant, ob idque sacrum appellabant, intercipiunt.”

³⁶⁸ SZAMOSKÖZY, 1880, 54.

³⁶⁹ TÓTH, 2000, 181.

³⁷⁰ BENDA, 1983, 657–658.

és Moldva sorsának egyszer s mindenkorra való elrendezésével, Erdély hódoltatásáról nem ejtve szót.³⁷¹ Baranyai Decsi János beszámolójában pedig Tergoviste és Bukarest megerősítése kapcsán az áll, hogy ezek a munkálatok megakadályozták Szinánt abban, hogy Erdélyre törjön, vagy támadást kíséreljen meg a hegyek lábánál időző Mihály vajdára, nagy előnyt adva így neki, mert alighanem különben elűzhette volna vagy megsemmisíthette volna őt, mielőtt segítséget kap. Szinán, vesanus senex, az „örült vénember” minden győzelmi reményét ezekbe az erősségekbe helyezte, és nem feltételezte, hogy Zsigmond, princeps iuvenis, az „ifjú fejedelem” annyira merész volna, hogy meg merje támadni túlerőben lévő seregét. Úgy számított, hogy az ősz eltelik, és majd csak a következő tavaszon fordítja csapatait Erdély ellen.³⁷²

A hadjárat idő előrehaladott volt, valamint a havasokon való átkelés és a hatalmas sereg élelmezésének biztosítása nehéz feladatot rótt volna az oszmán hadvezetésre. Ezért a nagyvezír beérte Havasalföld megszállásával, amellyel vélhetően nyomást akart gyakorolni Erdélyre. A három számottevő, de igazán nem erős vár, Bukarest, Tirgoviste és Gyurgyevó megtartásán múlt, hogy török fennhatóság alatt marad-e Havasalföld. Szinán nem számított ellentámadásra Erdély részéről.³⁷³

Zsigmond anélkül, hogy a II. Rudolftól érkező segítségre tovább várt volna, augusztus 27-én indult el Gyulafehérvárról a Barcaságba, ahová korábban megparancsolta, hogy a hadai összegyűljenek. Még korábban megparancsolta, hogy a teljes székely nép mind a nyolc székből fogjon fegyvert, és e feladat végrehajtására Bogáthi Boldizsárt, Mindszenti Benedeket s Kornis Farkast jelölte ki.³⁷⁴ A székelységhez kiküldött biztosok és a fejedelem levelei a székelyek régi szabadságaik visszanyerésének ígéretét hangoztatták.³⁷⁵ Általános hadfelkelés lépett érvénybe. Pellérdi Péter, a fejedelem aludvarmestere írja: „mindjárt, késedelem nélkül Ófelsége menyegzője után mindenüvé leirata, és erős parancsolattal meghagya, hogy mihelyt Ófelségét hallják, hogy megindult, minden ember feje, jószága vesztese alatt jöttön-jöjön Ófelsége után. Az székelységnek is az ő régi szabadságokat Ófelsége megkiáltatá, hogy megadja, csak fejenként feltámadjanak, és míg Ófelsége oda érkezik Feketehalomban az táborban, tehát ők szálljanak oda.”³⁷⁶ A mozgósított nemesi had külső támogatással sem lett volna képes eredményesen felvenni a harcot a törökkel, és Zsigmond belátta, hogy ilyen rövid idő alatt nem

³⁷¹ LELE, 1991, 112.

³⁷² BARANYAI DECSI, 1982, 265–266.

³⁷³ TÓTH, 2000, 182.

³⁷⁴ JACOBINUS, 1596, B₄b–C₁a.

³⁷⁵ SZILÁGYI, 1877a, 354.

³⁷⁶ PELLÉRDI, 1914, 143.

tud kellő számú hadat felállítani a székelység nélkül. De a felfegyverzett székelyek önmagukban is jelentős hadat képviseltek. A jobbágysorban lévő székelyek hadba hívása azonban kockázattal is járt. Az 1562-es székely felkelés óta egyik fejedelem se szánta el magát a székelyek általános és fejenkénti hadba szólítására. A néhány nap alatt mozgósítható székely sereg nemcsak a kincstárat mentesítette a zsoldfizetés kötelezettsége alól, hanem egyetlen reális biztosítékát nyújthatta a törökellenes harc kedvező kimenetelének.³⁷⁷ A hadba hívást az 1562 előtti szabadságjogok visszaállításával, a század második felében elfojtott felkelések nyomán jobbággyá tett székelyek felszabadításával kötötték össze. Az általános mozgósítás jele a véres nyárs vagy kard körbehordozása volt. Nagy Szabó Ferenc, kortárs vásárhelyi emlékiró számol be arról, hogy „a székelységen [...] mindenütt véres nyársot hordoztak akkoron a nép között, hogy felkeljen minden és az ellenség felé menjen. Azt mondták akkor, hogy az régi székely törvény volt a nyársfordozás, melyet igen nagy és utolsó szükség korán szoktak vala cselekedni a régi székelyek.”³⁷⁸ Az ősi szabadságjogok visszaadásáról, és a székely nemesség rosszallásáról pedig ugyancsak ő így ír: „ebben az időtájban a székelységben igen sok vala a jobbágyság alatt a székely nemes emberek kezében. Ezt látván a fejedelem és ezeknek állapotjokat, hogy ezektől az ő hada megszapordhatnék, ha szabadságokat megadná, tehát gondolkodék magában és azoknak titkon levelet küldé, nékiek szabadságokat megígéré. Ennek nekiörülvén a nyavalyás székelyek csakhamar összegyűlének és Báthori Sigmond mellé menének. Ezt látván a székely nemes emberek igen bánák azt ők, hogy ilyen titkon és mód nélkül, ország akaratja és híre nélkül szabadságokat megadta vala az ő jobbágyaiknak [...]”³⁷⁹ A közszekelyek a székely nemességgel és lófőekkel hadba vonultak és már szeptember 3-a előtt Feketealomnál táboroztak.³⁸⁰ „Ez az Feketealom csak Brassónál vagyon, és ugyan Brassóhoz tartozó mezőváros is, de szép térhelyen vagyon az Barcaságban, Tegovistyához, ahun Szinán volt táborban, csak négy mérföld.”³⁸¹ Az augusztus 27-én Gyulafehérvárról induló fejedelem szeptember 3-án érkezett Feketealomra. Pellérdi szerint „Az székelyek immár előtt egynéhány nappal készen ott vártak bennünket. Kiket őfelsége Kornis Gáspár urammal és több fő népekkel, Bocskai István uram jelenlétével is, őmaga megmustrálta bennek, az kik ott valának székelyek a táborban tizennégyezerrel és hétszázan. A mustra lőn quarta 7-bris.”³⁸² Istvánffy Miklós a

---

³⁷⁷ DEMÉNY, 1979, 95.

³⁷⁸ NAGY SZABÓ, 1855, 44.

³⁷⁹ NAGY SZABÓ, 1855, 44.

³⁸⁰ DEMÉNY, 1979, 96.

³⁸¹ PELLÉRDI, 1914, 143.

³⁸² PELLÉRDI, 1914, 144.

táborba gyűlő székelyek számát ugyanennyire, tizennégyezer-hétszázhetvenötre tette.³⁸³ E szám arról tanúskodik, hogy a közsékelység is hadba vonult.³⁸⁴ „Urunk őfelsége mindjárt az szabadságra levelet immár megirata és megada nekik.”³⁸⁵

6.3. A székelység hadba vonulása és az erdélyi sereg

A feketehalmi szabadságlevél kiállítását követően a székely tábor választott követeit küldte el mind a nyolc székely székbe, hogy dúlással fenyegetve hívjanak hadba minden férfit, akit csak lehet.³⁸⁶ Pellérdi Péter írja, hogy „Ezt hallván és látván a székelyek, hogy levelek immár megvagyon, őmaguk egy néhányat magok közül kiválasztanak és hazabocsátanak, hogy valaki közülük nem jőne utánuk, azokat mindenütt akasszák. Ezt értvén azok is, akik otthon maradtanak volt közülük, füstönként csak tizenkét esztendő ifjú volt is, min jöttön-jött elannyira, hogy a székelység csakhamar többen gyűle huszonkétezernél, kik közül volt nyolcezerkétszáz, az többi mind dárdások és visszazegezett kaszások, kik mindaddig, míg a szükség kívánta, az maguk költségén szolgáltanak és bizony hogy jól is emberkedtenek.”³⁸⁷ Istvánffy Miklós arról szól, hogy a székelyek nagy számban a szabadság édességétől csábítva versengve jöttek a táborba, úgyhogy néhány napon belül összlétszámuk elérte a huszonnégyezer embert. Közülük kilencezer kétszáz volt puskás, a többi lándzsás és nyilas.³⁸⁸

A II. Rudolffal kötött szerződés értelmében Báthory Zsigmond megsegítésére német had is érkezett, akik új puskákat hoztak, amelyeket a székely gyalogok között osztottak szét. Nagy Szabó Ferenc erről így emlékezik: „A székelyeknek Báthori a császár puskáit – kit akkor

³⁸³ ISTVÁNYFY, 1622, 672.: „Post tridui quietem, quum ad Nigrum collem sextis castris perventum esset ac Calendae Septembres illuxissent, equites Germanos a Caesare nissos, qui tunc erant in itinere, expectandos duxit et Siculi eo, quo iussi erant, armati et frequentes convenerant, quos una cum Stephano Boscaio et Gaspere Cornisio patentibus in campis aspexit et perlustravit repertusque est numerus ad XIII millium DCC et LV armatorum.”

³⁸⁴ DEMÉNY, 1979, 97.

³⁸⁵ PELLÉRDI, 1914, 144.; ld. még ISTVÁNYFY, 1622, 672.: „Tanta promptitudine eorum visa atque collaudata edictum per tota castra conceptis verbis descripto publicari iussit, quo veteres libertates Siculis reddebantur.”

³⁸⁶ DEMÉNY, 1979, 103.

³⁸⁷ PELLÉRDI, 1914, 144.

³⁸⁸ ISTVÁNYFY, 1622, 672.: „At ii laetitia ingenti perfusi mox certos nuntios remiserunt cum seriis mandatis, ut qui suis in sedibus remanserant, impuberes tantum et aetate confectis domi relictis, omnes sub capitis paena in castra properarent. Quo cognito magnus eorum numerus dulcedine libertatis illectus certatim in castra venit, ita ut intra paucos dies omnium summa ad XXIII millia hominum accederet. Quorum IX millia et CC sclopetarii, caeteri hastati et sagittarii erant.”

fekete puskáknak hívtak vala – mind oda közikbe osztá, és igen szép hadat építte belőllek. Úgy hallottam, hogy közel voltak húszezeren, de én nem tudom, és nem láttam. Így indula akkor azért Báthori Sigmond a bassára, és elsőben szálla a Barcza mezejére minden hadával, és ő maga Brassóban szálla.”³⁸⁹

Szintén az ő memoriáléjában olvasható a német segítségről: „érkezék eközben Rudolphus császártól szép segítség, úgymint gyalog és lovas német – lehetett másfél ezer, igen szép had vala, mert láttam. Emellett küldött vala pénzbeli segítséget is, nem tudom jól, mennyi ezer tallért, némelyek ötezernek, némelyek többnek s ki pedig kevesebbnek mondotta hogy volt; valami aprószerű muskétákat is palackokkal együtt, minden puskához két-két palackok valának, nem tudom, hány ezer volt, némelyek ötezernek mondták. De elég, hogy volt, mert magam is láttam benne, sőt ma is hogy ezt írom, kettő vagyon a fogason benne.”

A hadba induló székelység létszámát a források nagyon különbözően ítélik meg. Szó esik hús-, sőt negyvenezer főről³⁹⁰ is. Demény Lajos szerint ha ezek közül kizárjuk a nem szemtanúk által megadott számokat, akkor a székely had létszáma huszonkétezer és huszonnyolcezer fő közé tehető. Ha a forrásokban szereplő legkisebb adatot vesszük alapul, akkor is huszonkétezer főről van szó,³⁹¹ amely egyszerre számított nagyon jelentős hadnak és a fejedelmet tetemes költségektől kímélte meg, hiszen ha ezt a hadat a kincstárnak kellett volna fizetnie akár csak egy hónapig, ahhoz legalább százezer tallérra lett volna szükség, ami pedig ötszörösét tette ki a Portának fizetendő rendes évi adónak.³⁹²

A székely had jelentősége még inkább nyilvánvaló, ha számát az egész erdélyi sereg számához viszonyítjuk. A havasalföldi hadjáratra induló erdélyi sereg összetételét, a különböző csapatok számát a legrészletesebben Pellérdi Péter taglalja.

Pellérdi a huszonkétezer székelyen kívül megemlíti, hogy „Váradról is Bocskay uram hozott volt nyolcszáz lovast, jót, mind kopjást, gyalogot tizenkét szakaszt, mind puskásokat. István vajda alias Rezman, az ki most moldvai vajda öfelsége után, az is érkezék csuda szép gyalogokkal, huszonhárom szakasszal, lovassal hétszáz(zal), huszonkét öreg tarackkal. Lengyelországból is egy jámbor úrfi, kinek neve Wayer János, szép szerrel, háromszáz

³⁸⁹ NAGY SZABÓ, 1855, 44.

³⁹⁰ VERESS, 1943, 198.: „Serenissimus princeps Siculis restituit antiquam libertatem ac nobilitatem, qua privati fuerant per Ioannem Arianum, cuius quidem ratione tenentur propriis expensis quadraginta millibus militare [...]” – írta Alfonso Carrillo Aquaviva generálisnak Rómába Gyulafehérvárról, 1595. szeptember 25-én.

³⁹¹ Ennek ellentmond Jacobinus adata, ugyanis a székelyek számát csupán körülbelül tizenhatezerre teszi, de szavaiból világosan kiderül, hogy csatlakozásukkal a sereg létszáma tetemesen megnőtt. Ld. JACOBINUS, 1596, C₂b: „Ingens erat barbarorum hostium multitudo, cuius respectu noster exercitus erat sane perexiguus, sed accedente Siculorum agmine, quorum erant capita circiter sexdecim millia, qui arma ferre possent, mirum in modum augmentabatur.”

³⁹² DEMÉNY, 1979, 104.

kozákokkal, kiknek egy-egy hosszú puskájok vala, s egy-egy mordály puskájok volt, mindeniknek kézi íja és nyila ahhoz, szép dárdája háta megött, azon szép lobogócskája. Az német fegyveres is elérkezék ezerhatszáz, ezek is bizony jó szerrel. Az Szeben város ezer fekete darabantot tart esztendőről esztendőre continue, azok mind puskások, azok is elérkezének. Az brassaiak ezer kék darabantja is érkezék [...]. Medgyes, Segesvár ezek is ezer zöld köntösű darabantot tartanak, azok is mind puskások, azok is elérkezének. Beszterce város azok is ezer vörös gyalognak fizetnek continue, mind puskások, azok is eljönnek. Urunknak, őfelségének udvarában azelőtt ötszáz kék fizetett darabantja volt mindenkoron az régi szokás szerint, de most őfelsége immár ezerre töltötte szintén azokat is, ezek velünk voltak. Szászsebes, Szászváros, Szerdahelyszék, Nagysinkszék ezek is ötszáz puskást adtanak [...] az magok költségén, ezenkívül minden vármegyéből minden nemes ember személy szerint. Udvara nép őfelségének kétezer, lóval, szép szerrel. Bocskay uram háromszáz lóval, cancellarius uram kétszáz, Csáki István uram száz, Gyulafi uram kétszáz lóval, annak kivüle, az mire őfelségétől fizetésük vagyon, mert urunk is száz-száz lóra fizet nekik, mint Török Istvánnak is, Sennyey Miklósnak is, Bess Györgynek is, Huszár Péter uramnak is és sokaknak, azaz hogy kétezer lovagnak és ezer gyalognak fizetnek az őfelsége tárházából.”³⁹³

Az erdélyi nemesi had létszámát külön Pellérdi nem jelzi, de a fejedelmi had a császári és lengyel kozák csapatokkal együtt majd tizenháromezer főből állt, így alig valamivel többől, mint a székely had fele. Azaz a székely haderő a teljes sereg kétharmadát adta ki.³⁹⁴

A havasalföldi vajda, Mihály serege a hegyekbe húzódva várta Báthory segítségét. Létszámáról szintén Pellérdi úgy számol be, hogy „az havasalji vajda is készen várt bennünket, Mihály vajda az ő népével, álgúival és szép tarackjaival és szép néppel, sok jó oláhokkal, kik legalább voltak Mihály vajdával is nyolcezeren lovag és gyalog in summa.”³⁹⁵

Demény Lajos számítása szerint a fejedelmi had, Mihály havasalföldi vajda, Ștefan Răzvan moldvai vajda csapatai, a császártól és a lengyel kozákoktól érkezett segítséggel összesen majd huszonnégyezer főből állt, míg a székelyek létszáma legalább huszonkétezer volt.³⁹⁶ A székely sereg létszáma tehát a teljes szövetséges haderő felét tette ki.

---

³⁹³ PELLÉRDI, 1914, 144–146.

³⁹⁴ DEMÉNY, 1979, 105.

³⁹⁵ PELLÉRDI, 1914, 145.

³⁹⁶ DEMÉNY, 1979, 105.

Szeptember végén Zsigmond elindult hadával a Barcaságból és a töröcsvári szoroson keresztül átkelt a havasokon.³⁹⁷ Erre október 3-án került sor.³⁹⁸ Pellérdinek itt, a szorosnál alkalma nyílt megszámolni a sereget kísérő társzekereket is, mert „ott igen szoros hely vagyok, ahun csak egy-egy szekér menet el.”³⁹⁹ Háromezer-hétszáztizennyolc szekeret számlált össze, amiken három-négy ember ült. Október 4-én Rukarnál hadiszemlére került sor.⁴⁰⁰ Istvánffy Miklós⁴⁰¹ szerint a sereget kilenc részre osztották. Húszezer lándzsás lovast, továbbá harminckétezer gyalogot, valamint ötvenhárom ágyút számláltak össze. Ehhez a hadhoz csatlakozott Mihály vajda és Király Albert vezetésével október 6-án egy nyolcezer seregrész.

Tóth Sándor László számítása szerint így hatvanezer főre tehető az egyesült erdélyi, moldvai, havasalföldi sereg, de szerinte is ennek a felét a székelyek tették ki.⁴⁰² Baranyai Decsi János is körülbelül hatvanezerre teszi a sereg összlétszámát.⁴⁰³ Illésházy István feljegyzése szerint a sereg Brassó alatt azonban csak harmincezer főt számlált, a császári segítség pedig ezerkétszáz főből állt.⁴⁰⁴

A nyolc napig Rukarnál időző szövetséges had⁴⁰⁵ Jacobinus szerint kettős céllal állapodott meg. Egyrészt hogy bevárja a német segédcapatokat, másrészt a társzekereket. Haditanácsot is tartottak még azt megelőzően, hogy a sereg átkelt volna a havasokon. Baranyai Decsi János értesülései szerint ekkor sok főúr hivatkozva az ellenség nagy számára és a veszély nagyságára igyekezett lebeszélni a fejedelmet arról, hogy a törökkel megütközzék. Az erdélyieknek elég, ha elállják Szinán útját, hogy ne nyomulhasson tovább. Egyetlen nagy tekintélyű ember akadt, Kornis Gáspár, aki ennek az ellenkezőjét szorgalmazta, azaz hogy harccal döntsék el a dolgot. Zsigmond részint az ő biztatására, részint saját elhatározásából kijelentette, hogy száműzetéssel sújtja azt, aki ezután le akarja beszélni a csatáról.⁴⁰⁶ A

³⁹⁷ PELLÉRDI, 1914, 146.

³⁹⁸ SZILAS, 2001, 73.

³⁹⁹ PELLÉRDI, 1914, 146.

⁴⁰⁰ TÓTH, 2000, 183.

⁴⁰¹ ISTVÁNFY, 1622, 672–673.: „[...] ipseque [sc. princeps] paucis post diebus difficillimo et caenosissimo itinere superatis magno labore alpibus ad villam Rucariam, sub earum radicibus sitam pervenit, ibique copias denuo recensuit, quae in universum in novem agmina divisae XX millia equitem hastatorum ac XXXII peditum constituebant. Tormenta currulia LIII ac magnus carrorum numerus, quibus pulvis sulphureus et res bello necessariae vehebantur ac impedimenta exercitus longo ordine praecedebant [...].”

⁴⁰² TÓTH, 2000, 183.

⁴⁰³ BARANYAI DECSI, 1866, 214.: „Toto igitur exercitu, qui ad LX circiter hominum millia habuisse iudicabatur, in hunc modum ordinato [...].”

⁴⁰⁴ ILLÉSHÁZY, 1863, 25.

⁴⁰⁵ JACOBINUS, 1596, C₂b: In eo loco [sc. ad villam Rukar] princeps octidui moram duxit, partim ut Germanica auxilia expectaret, partim vero ut interea carri, quorum maximus erat numerus et propter itineris coenositatem difficillime per alpes transportari poterant, in castra pervenirent.”

⁴⁰⁶ BARANYAI DECSI, 1866, 216.: „Indixerat igitur princeps, dum adhuc cis alpes commoraretur, militare consilium, ut utrum obviam Turcis proficiendum, an in Transylvaniae finibus manendum esset, deliberandum proposuerat. Plerique procerum, considerata hostium multitudine periculique magnitudine, principi, ne cum barbaris multis verbis dissuaserunt. Sed Transylvanos fecisse, quod iter Sinano, ne ulterius progrediatur, obstruxerint. ... . Unus

fejedelemnek az volt a szándéka, hogy ha a törökök lehetőséget adnak a csatára, akkor megütközik velük, ha azonban nem, megfosztja váraiktól, felszerelésüktől, és az egész tartományból kikergeti őket.⁴⁰⁷

A rukari tábornok követően a sereg két nap alatt egy síkságra ért, ami egy mérföldre van Tergovistétől és a fejedelem arra készült, hogy a következő napon csatába bocsátkozik.⁴⁰⁸ A Tirgovistenel táborozó Szinán nagyvezír nem kereste az ütközet alkalmát az előrenyomuló keresztény sereggel, hanem október közepén téli szállására indult. Baranyai Decsi⁴⁰⁹ és Istvánffy⁴¹⁰ szerint ezt Szinán félelemből tette, a hír szerint a saját szemével is meggyőződve⁴¹¹ a keresztény sereg létszámáról. Más vélekedés szerint azért vonult vissza, mert közeledett a hadjárati idő végét jelentő, október 26-ra eső Kászim-nap.⁴¹²

Pellérdi beszámolójában azt írja, hogy a sereg október 16-án jutott el Tergoviste alá, a napot a sereg a következő virradatig lóháton töltötte, majd táborba szállt. Ennek a napnak az estéjén a fejedelem sáncokat ásított a vár alatt és kasokat töltetett. Harmadnapon, október 18-án kezdték a várat lövetni. „Az lövés meg nem szűnt mind kívül, s mind pedig belül, de minthogy a palánknak az fája rettenetes temérdek nyersfa volt, az sövény is nyers, az tapasz is kívül lágy, meg nem száradhatott volt jól meg. Belül pedig volt két ölnyi töltése az is mind nyersföld, körös-körül az magassága az palánknak bizony volt kétkopjányi, annak pedig három foglalása volt közben-közben. Lövéssel semmit neki nem árthatnak vala, hanem aztán az nagy sokaság az rettenetes lövésnek füsti alatt az tapasztot sok helyen letörték, az sövényt porral, aszúfával felgyújtották, lajtorjákon neki az ostromnak, tüzet, aszúfát sok ezer kötéssel vittek fel az fokokra, az nagy füsttől az törökök az sok lövés miatt nem láthatnak ki, sőt valahun csak egy lövőhelyek volt is, azokat a mieink mindjárt elvették tőlük és így rájuk gyújták. Aztán hogy

---

inventus st prae ceteris, vir magnae auctoritatis ac erga principem fidei, Caspar Kornis, qui summo studio in id incubuit, ut princeps exercitui praeesse, ac rem Marte cum barbaris discernere vellet. Huius igitur cohortatione partim, partim vero suapte adductus princeps anathema eum esse pronunciauit, quicumque sibi, ne in conflictu adesset, dissuadere porro susciperet.”

⁴⁰⁷ BARANYAI DECSI, 1866, 214.: „Mox omnibus rite dispositis eo, quem retulimus ordine, acies contra Sinanum progredi iussit eo animo, ut si is copiam pugnandi faceret, confestim cum eo confligeret, sin minus, Turcas arcibus impedimentisque exutos tota provincia pelleret.”

⁴⁰⁸ JACOBINUS, 1596, C3a: „Comparatis iis rebus, quas tanti belli usus requirebat princeps ex eo loco movens alteris castris in quandam planiciem spacio unius miliaris ab oppido Tegovistia, ubi Sinani castra erant, distantem, exercitum duxit, eo animo et apparatu, uti sequenti die (quod Deus bene verteret) praelium committeret.”

⁴⁰⁹ BARANYAI DECSI, 1866, 217.: „Fama est Sinanum e monte praerupto, qui aequo fere spatio ab utrisque castris aberat, copias principis speculatum fuisse ac apparatu eius territum, consilium fugae confestim suscepisse.”

⁴¹⁰ ISTVÁNFY, 1622, 673.: „Mons erat castris haud procul subterlabene Dambovicia fluvio, in longum exporrectus, quo consenso ferunt Sinanum castra nostrorum eminens speculatum fuisse, eaque dissimulato metu, quem, uti exitus docuit, haud parvum animo conceperat, verbis elevasse.”

⁴¹¹ JACOBINUS, 1596, C3b: „Mons erat praeruptus, qui aequo fere spatio ab castris utrisque aberat, ex cuius summo vertice plerique credunt ipsummet Sinanum principis exercitum, cum in locum castrorum veniret, speculatum fuisse.”

⁴¹² TÓTH, 2000, 183.

nem olthatták a tüzet, kijöttek belőle és mind levágták őket. Isten az várat ugyanazon nap este mintegy kilenc órakor ada kézbe, kit Szinán basa minden erejével hat egész hétig csinált, azt Isten nekünk hat óráig mind kezünkben ada.”⁴¹³ A keresztény seregből kevesen haltak meg, azok közül is elsősorban székelyek, akik kitüntették magukat az ostromban. Megöltek körülbelül nyolcszáz törököt, élve fogták el Ali pasát és Mehmet béget, akik a várban voltak.⁴¹⁴ A tergovistei várban lévő hatalmas mennyiségű lőporon és a többi felszerelésen kívül harmincnolc kisebb és négy nagyobb ágyú lett hadizsákmány.⁴¹⁵

A hadizsákmányról Pellérdi úgy számol be, hogy „mindennek szabad nyereséget kiáltott urunk, számtalan kincset, aranyat találtak benne, csak egy székelynek is jöttöt hatezer aranya egy zsákban, senki tőle el nem merete venni, sok jó ló, sok ezüst marha, számtalan sok por, golyóbis, álgúy kettő nagy, az golyóbisa ötvenhat fontot nyom, öreg tarack fent a töltéseken negyvennégy, Isten nagy kegyességet mutata őfelségének itten is.”⁴¹⁶ Az ostromlók veszteségét Istvánffy hatvan főre teszi,⁴¹⁷ Pellérdi legfeljebb negyvenre azzal, hogy „azok is csak szegény gyalogok voltak”⁴¹⁸

Szinán Tergoviste alól Bukarestig, majd onnan pedig Gyurgyevóig vonult vissza.⁴¹⁹ A keresztény szövetséges had október 23-án indult el Tergoviste alól és két mérföldet haladt Bukarest felé.⁴²⁰ Szinán visszavonulása során feldúlta a vidéket, és minden falut és települést felgyújtott, ezért a szövetségesek nem azon az úton követték, amerre menekült, hanem Bukarestet bal felől elhagyva.⁴²¹ Bukarest védői a várat felgyújtották és elhagyták azt.⁴²²

---

⁴¹³ PELLÉRDI, 1914, 147–148.

⁴¹⁴ BARANYAI DECSI, 1866, 221.: „Periere e nostris pauci iique Siculi, vulnerati plurimi [...]. Nostris caesis circiter octingentis barbarorum, oppido potiti Ali bassam et Memhetum, qui se in arce constituerant, vivos comprehendunt.”

⁴¹⁵ BARANYAI DECSI, 1866, 222.: „Inventa sunt in arce Tergovistana praeter ingentem pulveris tormentarii ceterorum commeatuum copiam XXXVIII minora, quatuor iustae magnitudinis tormenta bellica.”

⁴¹⁶ PELLÉRDI, 1914, 148.

⁴¹⁷ ISTVÁNYFY, 1622, 675.: „In tanta autem re conficienda ex nostris LX milites gregarii cecidere, sauciati tamen complures.”

⁴¹⁸ PELLÉRDI, 1914, 148.

⁴¹⁹ TÓTH, 2000, 183–184., SÖRÖS 1914, 148–149.

⁴²⁰ PELLÉRDI, 1914, 149.

⁴²¹ JACOBINUS, 1596, D_{2a}: „Capta itaque eo, quo dictum est modo Tergovistia, copias promovet [sc. princeps] eo consilio, uti ubicunque Sinanum assequutus fuisset, belli fortunam cum eo periclitaretur. Quoniam autem qua Sinanus iter fecerat, agros populaverat, vicos omnes et villas exusserat et omnia in eam redegerat vastitatem, ut exercitus duci per eam partem neutiquam posset, alio quam quo is iverat itinere Bucuresto ad laevam relicto, quo nondum pervaserat vis Turcica, princeps ductabat exercitum.”

⁴²² BARANYAI DECSI, 1866, 223.: „Uno enim omnes consensu, quasi dato ad capiendam fugam classico, impedimentis plerisque partim relictis, partim ne usui possent, corruptis, arcem incensam deserunt et qua cuique proximum commodissimumque videbatur, diffugiunt.”

Bukarest tehát ostrom és ellenállás nélkül került Báthory birtokába, s továbbra is eltökélt szándéka volt, hogy megütközzék a törökkel.⁴²³

Gyurgyevó vára nehezebben bevehetőnek számított, mint Tirgoviste és Bukarest, mert a két ágra szakadó Al-Duna szigetén feküdt. A várat két híd kötötte össze a Duna partjaival.⁴²⁴ Zsigmond serege lassú menetelésben követte a törököket, akik őrséget hagyva a várban, átkeltek az Al-Dunán. A török sereg nagyobbik része már átkelt a folyón, amikor megérkezett Zsigmond elővédje. Az oszmán had utóvédje, a sereg málhájával és szekereivel és a havasalföldi zsákmánnyal még a Duna bal partján volt, amikor a keresztény sereg elővédje megérkezett. A törököket először az elővéd, majd az érkező derékhad is megtámadta a parton és a hídnál. A túlsó parton a törökök ágyúzással próbálták távolabb tartani a keresztényeket, de nem sok sikerrel. Az innenső parton, vagy a Dunába vezett a török elővéd.⁴²⁵ Az oszmán veszteséget Istvánffy ötezer főre teszi.⁴²⁶ Írja még, hogy a keresztény sereg zsákmánya lett hatezer szekér, amin a törökök holmija és kereskedők áruja voltak, valamint az ágyúk, amiket már nem tudtak átvontatni. Több mint négy-ötezer moldvai és havasalföldi keresztény fogoly lett ismét szabad. Az ütközet napja leírása szerint október 28-án volt.⁴²⁷ Demény Lajos szerint október 25-én már folytak a harcok Gyurgyevó alatt.⁴²⁸ Tóth Sándor László szerint is október 25-én zajlott le az összecsapás, amelyet nem tekint nyílt csatának, mert az oszmán sereg zöme nem vett benne részt, a török utóvédet mészárolta le a nagy túlerőben lévő szövetséges had.⁴²⁹ Pellérdi arról ír, hogy „szintén huszonnyolcadik napján octobrisnak, hogy immár reggel indulni

⁴²³ ISTVÁNYFY, 1622, 675.: „Bucorestum incendit [sc. Sinanus] et quanta potuit adhibita celeritate turpissime fugiens Girgionem ire maturavit. Sigismundus relicto ad laevam Bucoresto ... fugientes insequi statuit, firmo eo sibi proposito consilio, ut ubicunque eos assequutus fuisset, manus consereret et fortunam belli cum eis periclitaretur.”

⁴²⁴ Fekvéséről így ír ISTVÁNYFY, 1622, 676.: „Girgionis situs arte et natura satis munitus est, iacet enim in peramaena insula, quam Ister paulo supra arcem in duos divisus alveos ac non multo post in unum iunctus cursum efficit pontesque habet utrinque duos, ad dimidii stadii spacium inter se distantes” BARANYAI DECSI, 1866, 230–231.: Gyrgovia est arx egregie loci natura et arte munita, quippe ubi Danubius paulo supra arcem spatio divortium in gemina agit brachia, quorum pars nonnulla, quae iusti fluminis speciem refert, terram duorum iugerum magnitudine ambiens rursusque in unum alveum refluxens insulam constituit. Ita quo loco undae in se coeunt, illic arx a Georgio, uti ferunt, despota exstructa ac aquis Istri undique circumdata emergit, nec nisi ponte adiri potest, quo superato, decem circiter passuum spatio terrae interiecto, alter pons in ipso Istro exstructus, priore maior, ipsius arcis *reducibus* atque muris annectitur.” Baranyai Decsi leírása szó szerint támaszkodik JACOBINUSÉRA (1596, D_{2a}–D_{2b}), aki – helyesen – a vár lábáról, *radicibus* ír.

⁴²⁵ TÓTH, 2000, 184.

⁴²⁶ ISTVÁNYFY, 1622, 676.: „Periere in ea pugna ad quinque millia hostium, partim caesa, partim profundis aquarum gurgitibus hausta, nec minor iumentorum numerus captus est. Carrorum, qui variis belli apparatusibus ac non solum privatis militum rebus, sed etiam negotiatorum mercibus onerati erant, sex millia in nostrorum potestatem redacta, simul cum tormentis, quae transvehi non potuerant. Sed iucundum prae aliis spectaculum fuit, supra quattuor aut quinque millia captivorum Christiani nominis eo bello e Moldavia et Valachia in servitutem rapta, pristinae libertati et salutis vindicasse.”

⁴²⁷ ISTVÁNYFY, 1622, 675.: „Igitur Sigismundus consilio suorum usus XXVIII. die Octobris Girgionem propius castra promovit [...].”

⁴²⁸ DEMÉNY, 1979, 107.

⁴²⁹ TÓTH, 2000, 184.

akarnánk az táborhelyről, ahol egy mezőben voltunk, csak hozanak egy törököt urunk elejben és monda, hogy Szinán bassa még tegnap által költözött az Dunán hadának az derekával, mert megvitték neki az oláhok bizonynal, hogy az erdélyi király hétfőn avagy kedden odaérkezik, ez volt pénteken általköltözése, ide által pedig mintegy nyolcezer törököt az számtalan oláh rabokkal és sok rakodott szekérral hagyott volt, hogy az hídra nem merte az terhes szekereket addig által költöztetni, míg nem az lovas sereg mennyen előbb által [...]. Mi pedig azt megértvin mindjarast indultunk egy végben, hogy aznap szintén délután négy órakor jutottunk Girgo alá szombaton és nem kedden”⁴³⁰ 1595. október 28-a keddre esett,⁴³¹ a Pellérdi levelében foglaltak szerint a keresztény sereg pedig már szombaton, azaz 25-én Gyurgyevóhoz ért. Tehát október 25-e tekinthető az összecsapás dátumának. Zsigmond a következő napon ostrom alá vette Gyurgyevó várát is. Jacobinus beszámol arról, hogy egy kicsit előrehaladva ütött tábort, majd hozatta az ágyúkat és lövetni kezdte a várat a rákövetkező napig, amíg rés keletkezett a falon, majd parancsot adott az ostromra.⁴³² Ennek megfelelően az ostrom 27-re tehető. Az ostromlók dolgát megkönnyítette, hogy a várban lévőknek nem volt lőpora. Szinán ugyan korábban sokat hagyott szekereken a Duna bal partján, de azt nem tudták bevinni a várba a keresztények hirtelen érkezése miatt.⁴³³

Pellérdi szerint az ostromlók 29-én két helyen ástak a vár alatt sáncot, este kezdték löni, virradatig rést ütöttek a falon, és az azt követő estén, október 30-án ostromolták meg.⁴³⁴ „Volt nyolcszáz török benne, több egynél el nem szaladt benne, az is az Dunába ugrott alá és által úsza Szinán felé.”⁴³⁵ A várban lévő két nagyobb és harmincnyc kisebb ágyú a keresztények hadizsákmánya lett, veszteségük hatvankét fő, de főember egy sem, hanem csak gyalog volt. A hidat egyik part felől a keresztények, a másik part felől az oszmánok vágják át.⁴³⁶ Jacobinus műve végén beszámol még arról, hogy a várat felégették, őrséget nem hagytak benne, mert nagy nehézségekbe ütközött volna az ellátása. A sereg a győzelmet követően Gherganiig vonult vissza. Onnan Zsigmond kevesek kíséretében Brassóba ment előre, maga mögött hagyva a

⁴³⁰ PELLÉRDI, 1914, 150–151.

⁴³¹ SZENTPÉTERY, 1912, 117.

⁴³² JACOBINUS, 1596, D₃b: „Sequenti die princeps, cum animadverteret non magnopere hostium insidias reformidandas, paullum ex eo loco, ubi exercitus noctem transegerat procedens, castra fecit, mox admotis [...] tormentis [...] arcis moenia quassari iussit. Quae res cum usque in sequentem diem impigre fuisset administrata, ingensque in moenibus factus esset hiatus, [...] imperatum a principe fuit, ut [...] homines armati ad oppugnandam arcem procederent.”

⁴³³ JACOBINUS, 1596, D₃b: „Maximo tunc damno principis exercitus affici potuisset, nisi ii, ui in arce erant, pulvere tormentario destitui fuissent, Sinanus enim antea omnem fere pulverem tormentarium transferri curaverat; magnam quidem pulveris vim cis Danubium in carris reliquerat, quo obsessi uti potuissent, sed is propter inopinatum nostrorum adventum in arcem importari non potuit [...]”

⁴³⁴ PELLÉRDI, 1914, 151–152.

⁴³⁵ PELLÉRDI, 1914, 152.

⁴³⁶ PELLÉRDI, 1914, 152.

sereget Bocskai István főparancsnok vezérlete alatt. Brassóból tért vissza a fejedelem Gyulafehérvárra.⁴³⁷

A szövetségesek ezzel az október végi kettős győzelemmel tetőzték be ellentámadásukat, amelynek során valamennyi oszmán kézen lévő várat elfoglaltak a Havasalföldön. Az erdélyi vezetésű hadjáratok az Al-Dunánál és a Maros-vidéken a Habsburgok számára is előnyösek voltak, mert a császári hadvezetés sikereit annak is köszönhette, hogy a török főerők le voltak foglalva Havasalföldön.⁴³⁸

A havasalföldi győzelem nagy visszhangot keltett Európában, mert a törökök évtizedek óta nem szenvedtek ekkora vereséget itt. A hadjárat és győzelmek megmutatták, hogy a Porta részéről nem fenyegeti veszély Erdélynek II. Rudolffal való szövetségét. Zsigmond a kereszténység hőségévé vált.⁴³⁹

7. A havasalföldi hadjárat híre Európában

7.1. A havasalföldi hadjárat visszhangja

Miután a század második harmadában felerősödött nyugaton az érdeklődés a török háborúkkal kapcsolatban, hatalmas mértékben bontakozott ki az 1593-ban meginduló tizenöt éves háború kapcsán. Báthory Zsigmond havasalföldi hadjáratát is nagy európai érdeklődés kísérte. A sikeresen záruló hadjáratot követően számos illusztrált kiadvány jelent meg. Wilhelmné Cenner Gizella tanulmányaiban⁴⁴⁰ ezek közül az illusztrációk közül tárgyal több ábrázolást. Az ábrázolások alapján végigkövethetők a hadjárat cselekményei.

Borbély György, karánsebesi bán portréja szerepel egy 1598-ban Nürnbergben megjelent *Stulweissenburgische, Türkische, Tartarische und Siebenbürgische Historia* című röpirat címlapján. Az ovális mellképen Borbély páncélban látható, szekercével kezében. Ebben az időben ritkán fordul elő, hogy alacsonyabb nemesi sorból származó hadvezér vagy háborús hős ábrázolása röpiratillusztrációként felbukkanna.⁴⁴¹

A frankfurti grafikus és kiadó, Theodor de Bry 1596-ban megjelent *Pannoniae historia chronologica* című művében látható rézmetszet a hidat ábrázolja, amit Szinán nagyvezír veretett a Dunán. De Bry metszete a török sereg sokaságán kívül hangsúlyozni kívánta a

⁴³⁷ JACOBINUS, 1596, D_{4a}-b.

⁴³⁸ TÓTH, 2000, 185.

⁴³⁹ SZILAS, 2001, 73.

⁴⁴⁰ CENNER WILHELMB, 1970, 220–232.; CENNER WILHELMB, 1973, 56–67.

⁴⁴¹ CENNER WILHELMB, 1973, 58.

technikai segélycsapatok felkészültségét is, hogy a keresztény csapatok későbbi fényes győzelmét még inkább hangsúlyossá tegye. Ez a kép a hídverő szolgálóhadak technikai tevékenységének ábrázolása szempontjából jelentős, bepillantást nyújt az egykorú ácsmesterség munkamódszereibe.⁴⁴²

Egy másik, 1595-ös, *Crabatische, Ungerische und Türckische Handlung* című nürnbergi röpiraton a calugareni ütközet után Mihály vajda hadizsákmányául esett fő hadi lobogó és a számára készített sátor látható. A német fametsző keveset tudott a korabeli török lobogók jellemzőiről, így azt nyugati mintára alkotta meg. Mivel az akkori írásos források erről a zászlóról azt állították, hogy Mohamed prófétáé volt, a művész őt is ábrázolta rajta, noha az iszlám szigorúan tiltja az emberábrázolást, így tehát aligha nézhetett ki a szóbanforgó lobogó.

Egy nürnbergi röplapot illusztráló fametszeten egy sátor belsejében láthatjuk Báthory Zsigmondot a fogságba esett Hasszán pasa kihallgatása közben. A röplap *Newe Sybenbürgische Victoria* címmel jelent meg, 1596-ban.⁴⁴³

Tergoviste bevételéről több grafikai ábrázolás is született. Az előbb említett nürnbergi röplap metszője tömegeket felvonultató, mozgalmas kompozíciójú metszetén balról a falak övezte város látható, amelynek házai között török sátrak is állnak. A kép jobb oldalán a keresztény sereg látható. A háttérben sziklás hegycsúcs áll. A művész az ostrom több fázisát is bemutatta egyszerre, a számokhoz fűzött magyarázatok szerint egyszerre vehető szemügyre a képen a város bevétele, Szinán csapatainak visszavonulása, és a fosztogató török csapatokkal történt összecsapást. A fekete sas, mint szerencsét és győzelmet jósó előjel is meg van örökítve rajta. A lapon egy üstökös is látható, amelynek megjelenése szintén kedvező ómen.

A szóban forgó fametszet szolgált Theodor de Bry előbb említett művében található rézkarcábrázolás mintájául, aki azonban előképe zsúfolt kompozícióján némileg lazított, és fontos momentumaira nagyobb hangsúlyt helyezett, de az egyes képrészek számozását és magyarázatait teljesen megőrizte. De Bry rézmetszetének pedig nagy vonalakban megfelelően Hans Sibmacher készítette el rézkarcát sógora, Hieronymus Ortelius Nürnbergben, 1602-ben megjelent *Chronologia, oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen [...]* című műve számára. A könyv illusztrációinak fekvő téglalap formátumához alakított művének elrendezése még levegősebb és áttekinthetőbb lett. Mivel Ortelius kiadványa számos új kiadást megért, ezt a metszetet tekinthetjük Tergoviste ostroma legelterjedtebb ábrázolásának.⁴⁴⁴

⁴⁴² CENNER WILHELMB, 1973, 58.

⁴⁴³ CENNER WILHELMB, 1973, 59.

⁴⁴⁴ CENNER WILHELMB, 1973, 59.

Német művészek metszetei mellett ismeretesek olasz nyelvterületről, Velencéből is grafikai lapok, amelyeknek a havasalföldi hadjárat a témája. Az egyik az 1597-ben megjelent *Teatro delle più moderne impresi de guerra fatte si nell' Ungheria* című rézkarcgyűjtemény, a másik az egy évvel korábban, 1596-ban megjelent *Ritratti dei più valorosi Capitani [...]* című mű portrészorozata, amelyben külön lap van szentelve Báthory Zsigmond lovas alakjának. Mindkettő Giacomo Franco kiadásában jelent meg Velencében. A kiadó maga grafikus is volt, de a sorozatokon pusztán a „Franco forma” szignatúra szerepel, így e képek a műhely munkájának tekinthetők.⁴⁴⁵

Theodor de Bry fenti művében a gyurgyevői csatáról is szerepel ábrázolás, amelyen a törökök tolongó menekülése látható a Duna hídján. Giacomo Franco rézkarca viszont az egész csataterre kiterjed, az írásos források és jelentések alapján ábrázolta a két sereg összecsapását. A keresztény csapatok gyurgyevői győzelmének emlékéért megörökített egy olasz rézmetszet is, Alitenuis Gatti és Giovanni Antonio Pauli kiadásában, ami az ifjú fejedelmet ábrázolja lovon, a háttérben folyó csatával. A győztes Zsigmond vonásai feltűnően fiatalosak a metszeten, aminek oka talán az, hogy az ábrázolás alapjául egy Zsigmond által még 1592-ben Firenzébe elküldött miniatűr szolgálhatott, amit leánykérés céljából juttatott el oda jövődöbelijére.⁴⁴⁶

Kevésbé díszes az augsburgi Bartholomeus Keppeler fametszete, ami Zsigmondot félalakos profilnézetben ábrázolja, jobbában joggal, feje mellett balról a sárkányfogas Báthory címerrel. A metszet jobb felső sarkában a Gyurgyevő vára látszik a háttérben, alatta a fekete sas. Az arctípus, a beállítás és a fegyverzet egy másik augsburgi mester, Dominicus Custos közvetítésével került az erdélyi pénzérmékről a grafikába.⁴⁴⁷

Alexander von der Mair nagyméretű rézkarcán egyesítette a tudományosan száraz geográfiai ábrázolást a manierizmus gazdag ornamentikájával és antikizáló megjelenítésmódjával. A rézkarc alsó jobb sarkában diadalív látható,⁴⁴⁸ feliratai az ifjú fejedelmet dicsőítik:

SIGISMVNDO BATHOREO CHRISTOPH. F. QVOD EIVS VIRTUTE ET CONSILIO
HOST. EXERCITUS CAESI, MVLTA CHRISTIANOR. MILLIA IN LIBERTATEM
ASSERTA, OPPIDA CAPTA, FINES PROLATI, SINANVS CASTRIS EXVTVS VLTRA

⁴⁴⁵ CENNER WILHELMB, 1973, 60.

⁴⁴⁶ CENNER WILHELMB, 1973, 60.

⁴⁴⁷ CENNER WILHELMB, 1973, 61.

⁴⁴⁸ CENNER WILHELMB, 1973, 271., 24. kép; FARKAS, 2006, 187., 6. kép.

DANVBIVM FVGATVS ET PROFLIGATVS EST. DACIA RESTITVTA FORTISS. PRINCIPI.

A diadalív bal oszlopán a SCIPIONI HVNGARICO, a jobb oldalán az ALEXANDRO DACICO feliratok olvashatók. A diadalív tetején a római viseletbe öltözött, ágaskodó lovon ülő, fején babérkoszorút viselő Báthory Zsigmond látható, lova alatt pajzsát feje fölé tartó török harcos fekszik. A mögöttük látható fegyver- és lobogócsoporthoz az ünnepies alkalmakra emelt ideiglenes díszítő alkotmányok túlsúfolt elrendezését utánozza.⁴⁴⁹

Báthory Zsigmond havasalföldi hadjáratának egykorú ábrázolásai arról a nagy várakozásról árulkodnak, amellyel egész Európa a fiatal fejedelem tetteit figyelte. Erről tanúskodik az írott és képi források lelkesültsége, a források változatossága és nagy száma. Tudjuk azonban, hogy az erdélyi fejedelem fényes diadalát nem követte további eredményes folytatás. A grafikus anyag elsősorban azért vizsgálatra érdemes, mert a magyar vonatkozású kép publicisztika első virágkorából származik.⁴⁵⁰

A havasalföldi hadjárat kapcsán készített képi ábrázolások nagyobb lélegzetvételű elemzését Farkas Gábor Farkas készítette el.⁴⁵¹ A szerző az 1595-ben tapasztalt égi jelenség kapcsán tér ki a sas és a csillag korabeli metszeteken látható ábrázolásaira⁴⁵² és a mítosz képi változataira.⁴⁵³ Zsigmond havasalföldi hadjárata során, a Kárpátok tövében fekvő Rukar melletti táborban felbukkanó sasról Jacobinus János írt először,⁴⁵⁴ a következőképpen:

„Míg a fejedelem sátrát kifeszítették, hirtelen meglepő látvány tárult a katonák elé. Egy hatalmas sas ugyanis a hegyek felől lebukva a fejedelem sátra mellé telepedett. Meglátva a testőrök, akik éppen ott voltak, odaszaladtak és mivel olyan nagy volt, hogy nem tudott hirtelen felemelkedni a földről, elfogták és a fejedelem sátrába vitték. Miután

⁴⁴⁹ CENNER WILHELMB, 1973, 61.

⁴⁵⁰ CENNER WILHELMB, 1973, 63.

⁴⁵¹ FARKAS, 2006, 162–200.

⁴⁵² FARKAS, 2006, 173–181.

⁴⁵³ FARKAS, 2006, 181–193.

⁴⁵⁴ JACOBINUS, 1596, C₂b: „Ubi dum tentorium eius extenderetur, novum subito spectaculum militibus apparuit. Aquila namque ingenti magnitudine praecipiti volatu ex alpebus delapsa prope principis tentorium cecidit, quam conspicati milites praetoriani, qui forte aderant, accurrentes, cum repente humo se tollere prae magnitudine non posset, captam in principis tentorium deduxerunt. Quod cum in vulgus exisset, ut sunt varia hominum ingenia, alii aliud ex eo omen coniectare, pars ipsum Sinanum per aquilam designari, qui manus nostrorum non esset evitaturus, pars etiam sinistre augurium interpretabantur, quippe cum aquila Romani imperii sit signum, quod ea in captivitatem devenerit, perniciem nostri exercitus, qui eiusmodi uteretur signo praesignificari augurabantur.”

ez szélesebb körben elterjedt, ahogy az emberek természete is más, egyesek így, mások úgy értelmezték az előjelet. Voltak, akik szerint a sas magát Szinánt jelképezi, aki nem kerülheti el a mieink kezét, mások rossz előjelnek vélték, mert a sas a római császárság jelképe, és mivel fogságba került, így az annak jegyében járó seregünk pusztulását vetíti előre.”

Részletesebben, Jacobinus szövegét bővítve ír ugyanerről Baranyai Decsi János, akinél a sasról szóló történet így szól: „(a fejedelem) megérkezett Havasalföldre, ott ütött táborát október 4-én Racari falu mellett a hegyek tövében. Miközben itt a fejedelem sátrát kifeszítették – ő maga még nem érkezett meg –, egy öregségtől már fehér sas sebes röppeléssel leszállt a hegyekből, nagy termete miatt nem tudott gyorsan fölemelkedni, az odaszaladó testőrök megfogták és a fejedelemhez vitték. Ez az előjel mindenkit megijesztett, mintha ez a sas egy jövendő hullához repült volna, és mert a sas a Római Birodalom címere, fogságba esése veszedelmet jósolt a mieinknek. De amikor a történelemben járatosak gondosabban meghányták-vetették a dolgot, a tanultabbak azt erősítették, hogy bár a jövendő egyedül Isten kezében van, a történelmi feljegyzésekből nem kétséges, hogy ez a legszerencsésebb előjel, és nem hozhat mást a fejedelemnek, csak fényes győzelmet, méltóságának módfeletti gyarapodását.”⁴⁵⁵ Ezt követően a marosvásárhelyi tudós tanár antik példákkal hozakodik elő, amelyek szerint a sas felbukkanása kedvező előjelnek számít.⁴⁵⁶ Majd fejtegetését és művének e fejezetét így zárja: „Hasonló jellegű volt az a páros, vagyis kettős nap, amit Hunyadi Ferenc, a fejedelem orvosa, a finom szavú költő látott.”⁴⁵⁷

A hadjárat szemtanúja, Jacobinus rövid beszámolójában égi jelenségről nem írt. Azonban Baranyai Decsi, aki maga nem volt a táborban, Hunyadi Ferenc megfigyeléséről akár első kézből is értesülhetett, hiszen Hunyadival jó viszonyban volt. Egy mondatnál többet azonban ő sem szentelt a jelenségnek.

⁴⁵⁵ BARANYAI DECSI, 1982, 261–262.; BARANYAI DECSI, 1866, 212–213.: „... ibique IV. die Octobris ad mapalia Rukkae vici in faucibus alpium castra metatus est. Ibi dum tentorium principis extenditur, cum nondum ipsemet eo pervenisset, aquila senio iam albicans praecipiti volatu ex alpibus delapsa est, et manu ab ingruentibus praetorianis, cum repente humo se prae magnitudine tollere non posset, comprehensa ac ad principem deducta. Terruit omen principis cunctos, quasi cadaver futurum eo aquila advolasset et cum aquila Romani Imperii sit signum, ea capta periculum nostris immineret. Sed cum a peritis historiarum peritius considerata res fuisset, quamvis futuri eventus soli Deo constarent, tamen ex annotatis historiarum non dubitanter asseveraverunt doctiores, omen id laetissimum esse et non nisi victoriam celeberrimam et maximam dignitatis accessionem principi portendere.”

⁴⁵⁶ A Baranyai Decsinél itt felhasznált utalásokat Farkas Gábor Farkas azonosította. Ld. FARKAS, 2006, 168–171.

⁴⁵⁷ BARANYAI DECSI, 1982, 263.; BARANYAI DECSI, 1866, 213.: „Eiusdem generis fuit et parelius, seu geminatus Sol, a Francisco Hunyadino, medico principis ac poeta elegantissimo observatus.”

Ellenben mind a sas, mind az égi jelenség élénken foglalkoztatta a korabeli metszetek készítőit. Lucas Mayer német metsző egyszerre ábrázolta a sast röptének különböző fázisaiban és egy égen fénylő hatágú csillagot egy egylevelű *Neue Zeitung* fametszetén.⁴⁵⁸ A flamand Theodore de Bry rézmetszetén is szerepel a sas, de nála már nem csillagot, hanem üstökös láthatunk csóvával.⁴⁵⁹ Az 1596-os *Neue sybenbürgische Victoria* fametszetén is üstökös látható, jobb oldalán a fejjel lefelé bukó sassal.⁴⁶⁰ Ortelius 1602-ben megjelent *Chronológiájának* egyik rézmetszetén is láthatjuk az üstökös.⁴⁶¹

Zsigmond havasalföldi hadjáratának ábrázolásain feltűnő csillagászati jelenségek (üstökös, csillag) magyarázhatók fénytöréssel kapcsolatos légköri eseményekkel (halo, parhelia). Összekapcsolásuk pedig egy-egy történeti személlyel antik előképekre vezethető vissza.⁴⁶²

7.2. A hadjárat történéseinek propagandisztikus felhasználása a jezsuiták részéről

Az 1595-ös havasalföldi hadjárat visszhangjának tárgyalásához hozzátartozik a történések elemzése a propaganda szempontjából is. Kruppa Tamás 1997-ben megjelent tanulmányában a hadjárat és a jezsuita propaganda összefüggéseit vizsgálta.⁴⁶³ A keresztes hadjáratként szerveződő havasalföldi hadjáratról írott levelek és beszámolók alapján azt elemezte, hogy a harcot élethivatásának tekintő Báthory Zsigmond hogyan próbált megfelelni a miles Christianus ideáljának, illetve nevelői, a jezsuiták, hogyan próbálták meg Szent István és Szent László, a Hunyadiak és Báthoryak hagyományaihoz visszanyúlva felkészíteni erre a szerepre.⁴⁶⁴

A hadjárat eseményei három szakaszra oszthatók a beszámolók tükrében: felvonulás a török ellen és az égi jelek feltűnése, azután felkészülés a csatára, gyónás, a fegyverek megáldása és a sereghez intézett beszéd, végül harc és győzelem.⁴⁶⁵

Alfonso Visconti erdélyi pápai nuncius beszámolójából ismert, hogy október 6-án egy hatalmas sas jelent meg a táborban, amely türte, hogy elfogják. Alfonso Carrillo

---

⁴⁵⁸ FARKAS, 2006, 174.

⁴⁵⁹ FARKAS, 2006, 178.

⁴⁶⁰ FARKAS, 2006, 180.

⁴⁶¹ FARKAS, 2006, 182.

⁴⁶² FARKAS, 2006, 172.

⁴⁶³ KRUPPA, 1997, 307–327.

⁴⁶⁴ KRUPPA, 1997, 307.

⁴⁶⁵ KRUPPA, 1997, 307.

Gyulafehérváron, 1595. október 19-én kelt, Speciano prágai nunciushoz írt levelében pedig arról ír, hogy „15-én [...] üstökös tűnt fel a fejedelem serege felett több mint egy órán keresztül, bár az ég derült volt.”⁴⁶⁶ Illésházy István naplójában, az 1595-ös évnél is említve van az új csillag: „Azonban ubi deficit humanum auxilium, incipit divinum. Egy új csillag is láttatott vala az égen. Báthory Zsigmond, ki igen ifjú, 20 esztendőös vala, praktikát indéta [...] és elhajlának az török császártól, és hajlának Rudolphus római császárhoz.”⁴⁶⁷ Marcellus Pollardt a hadjáratba a fejedelmet elkísérő jezsuita gyóntató, Ladó Bálint levelére hivatkozva a csodás égi jelről megjegyzi, hogy Szent Zsigmond napján, korán, még a hajnal előtt tűnt fel, mint egyfajta fáklya égve az égen. Az olasz nyelvű beszámolók szerint a fejedelem a Zsigmond ünnepnapot nagy pompával ülte meg, feltehetőleg a névrokonság miatt, és mert védőszentje volt.⁴⁶⁸ Kruppa szerint a fejedelem jezsuita nevelőin keresztül tudatosan választotta példaképül névadó szentje életét. 1613-ban, halálakor a prágai Szent Zsigmond kápolnában temették el.⁴⁶⁹

Amikor Tergovisténél állt szemben a török és a keresztény sereg, a fejedelmet meggyóntatta és megáldoztatta Ladó Bálint jezsuita, majd Zsigmond a nunciustól térdre borulva kérte fegyverei megáldását, az egész sereg szeme láttára. Az olasz nyelvű beszámolók is kiemelik a fejedelem jámborságát. Mindez felfogható a miles Christianus ideáljának tudatos imitálásaként.⁴⁷⁰

Tergovisténél azonban Szinán és Zsigmond nem ütközött meg, mert a fejedelem táborába érkező két szökött rab hírül adta, hogy a nagyvezír megrettenve az erdélyi sereg nagyságától megfutamodott. A törökök csata nélkül történő megfutamodása tehát már a harmadik égi jel, ami isteni beavatkozásra enged következtetni. Tergoviste sikeres ostroma után Baranyai Decsi így számol be: „Nem tudom e helyen hallgatással mellőzni, milyen örök emlékezetre méltó példáját adta a fejedelem Isten iránt érzett hasonlíthatatlan hálájának a győzelemért. Mihelyt jelentették neki, hogy Tergovistét elfoglalták, roppant örömeben azonnal leugrott lováról, a többieket is leszállította, és letérdelve a puszta földre forró hálát adott a mindenható jó Istennek, bizony oly áhítattal és hévvel, hogy amikor az imát befejezve fölkelt a földről és lovára ült, csak akkor vette észre, hogy sisakját a földön felejtette, aztán a körülállók nyújtották oda neki, úgy tette a fejére. Mily szép példa lehet a késő utókornak, nemcsak a mi

⁴⁶⁶ VERESS, 1906, 166, Veress hozzáfűzi még, hogy a levél firenzei példányának szövegében ez áll: „[...] supra tentorium principis, cum equum conscenderet.”

⁴⁶⁷ ILLÉSHÁZY, 1863, 20.

⁴⁶⁸ KRUPPA, 1997, 308–309.

⁴⁶⁹ KRUPPA, 1997, 310.

⁴⁷⁰ KRUPPA, 1997, 310–316.

seregeinknek, hanem az egész földkerekségnek, amikor az ifjú uralkodó és a sok vezér aranytól, vastól tündöklő teljes fegyverzetben térdepel a táborban, együtt imádkoznak a jámborokkal, és a barbárok fölött aratott győzelem szerzőjének Istent vallja! Így kell szent háborút szentségesen viselni; nem a kurvák tömegével kell, mint egyes nemzeteknél tapasztaljuk, a török legyőzésére indulni.”⁴⁷¹ A Zsigmond buzgó áhítatáról Illésházy Istvánnál is olvashatunk: „az erdélyi fejedelem mind Tergovicsa alatt, mind Bukerest alatt látván, hogy az török tábor elment előtte, lováról leszállván az egész tábor előtt térdére leesett, felszóval hálákat ada az Úristennek, hogy nem ő előtte futnak az ő ellenségei, hanem az Istennek színe előtt.”⁴⁷²

A gyurgyevói győzelmet követően a jezsuiták leveleikben Zsigmondot Dávidhoz és Júdas Makkabeushoz hasonlítják,⁴⁷³ VIII. Kelemen pápa pedig a defensor fidei december 24-én megszentelt aranykardját küldi el Zsigmondnak apostoli áldásával. A kardot az új nuncius, Ludovico Anguiscola vitte el a gyulafehérvári udvarba.⁴⁷⁴

A miles Christianusnak, a keresztény vitéznek, avagy Krisztus katonájának azonban nemcsak buzgó hitéről, alázatáról, Istennek való hálás mivoltáról kell megismerkednie, hanem bátorságáról is.

Arról Pellérdi Péter históriájában olvashatunk, hogyan tüntette ki magát bátorságával a fejedelem, személyesen példát mutatva a harcokban.⁴⁷⁵

A miles Christianust jellemző pietas és fortitudo példái után Kruppa Tamás bemutatja, hogy az ideális harcos, a lovagkirály középkori jellemzése kitapintható a Hunyadi Jánosról, Hunyadi Mátyásról, Báthory Istvánról és Báthory Zsigmondról szóló leírásokban is. Eszerint az erények

⁴⁷¹ BARANYAI DECSI, 1982, 271–272.; és BARANYAI DECSI, 1866, 220.: „Hic vero non possum tacitus praeterire singularis a principe gratitudinis erga Deum pro concessa victoria exemplum aeterna memoria dignissimum. Simulac enim nunciatum est ei, captum esse Tergovistum, ingenti statim perfusus equo dissiliit ceterisque idem facere iussit ac fixis humi genibus ardentis Deo ter Optimo Maximo gratias egit, tanto certe zelo ac fervore, ut cum finitis precibus surrexisset e terra equumque conscendisset, tum demum animadvertit, *pileum* se humi reliquisse eumque a circumstantibus ministris porrectum capiti imposuerit. Quam pulcrum [!] exemplum erit ad seram posteritatem, non dico exercitibus nostris, sed toti terrarum orbi, iuvenem principem et duces plerosque eius panopliis auro ferroque distinctis flexis genibus stare in castris et precationem cum piis omnibus coniungere authoremque omnis contra barbaros victoriae Deum agnoscere. Hoc demum est sacrum bellum sacro modo gerere; non cum ingenti meretricum turba, uti in quibusdam nationibus factitare videmus, ad debellandos Turcas procedere.” Hozzáfűzném, hogy Baranyai Decsi a sisakra a *galea* szót használja, pl. BARANYAI DECSI, 1866, 111., 115., 326.; míg a szövegben olvasható *pileus* süveget jelent.

⁴⁷² ILLÉSHÁZY, 1863, 25.

⁴⁷³ KRUPPA, 1997, 316–317; KRUPPA, 2010, 45.

⁴⁷⁴ KRUPPA, 2010, 50.

⁴⁷⁵ PELLÉRDI, 1914, 147.: „Harmadnapra aztán, úgymint 18. die 8bris bizonyában lövetni kezdte urunk, mindenütt pedig maga ő maga jelen lévén a sáncban forgódott rettenetesül, kin mind az egész had csudálkozott. Mely nagy bátorsággal Őfelsége mindeneket biztatott, azt látván úgy tetszik, még az tűz víz is mind csak semminek tetszik vala az embereknek az Őfelsége gyönyörűsége vigasztalásit, bátorító szavait hallván.” 153: „Bizony hogy mindenhez kész mint egy közlegény, mert nem volt oly sánc egy vár alatt is, akiben jelen nem volt volna, úgy találtak löni a sáncba az várbul, hogy csak az *süvege* fölött ment el a golyóbis és hallotta, hogy valaki lebukkant az lövés előtt, meg igen pirongatá.”

már korán megmutatkoznak a mértéktartó életmódban, valamint abban, hogy a testi kiválóság a hitben való alázattal párosul, továbbá abban, hogy az ideális lovag buzgó katolikus, aki minden idejét országa és az egyház ügyeinek szenteli.⁴⁷⁶

Ha a pietas és a fortitudo jellemezte is Zsigmondot, akár a valóságban is, a constantia bizonyosan nem, mert fejedelmi trónjáról később több alkalommal is lemondott, majd visszatért.

Láthatjuk így, hogy jezsuita rend számára rendkívül fontos volt, hogy neveltjét a miles Christianus szerepébe állítsa. A fejedelem megjelenésével is hangsúlyozta, hogy keresztes hadjáratot viselő uralkodó. A mezőkeresztesi táborba egy fehér zászlóval vonult be, amin egy vörös kereszt volt látható.⁴⁷⁷ A jezsuita Marcellus Pollardt Bartholomaeus Villernek 1595. október 24-én, Szamosújváron kelt levelében beszámol arról, hogy 20-án megérkezett hozzá Hosszúthóty István, aki 1587-ben a Grazban tanult filozófiát a jezsuitáknál, és jelenleg a fejedelem komornyikja. Az ő elmondása alapján tudósítja az ausztriai jezsuita rendtartomány főnökét, hogy annyi magyar katona tér katolikus hitre, hogy Ladó Bálint pater, aki az egyetlen jezsuita a táborban, nem győzi a gyónásuk meghallgatását, s csodának tűnik, hogy a megtértek közül eddig senki nem esett el.⁴⁷⁸ Írja még, hogy a fejedelem meggyónt Ladó paternél és megáldozott, fegyvereit a nuncius úrral megáldatta, felöltve fegyverzetét térdet hajtva áldást kapott és felkelve a következőket mondta: „Nunc armis catholicis munitus, spero fore, ut bonus Deus mihi famulo suo victoriam de suis inimicis det, sum etenim et catholicus et filius et servus catholicorum.”⁴⁷⁹ – „Most, a katolikus fegyverekkel megerősítve remélem, hogy a Jóisten nekem, szolgájának győzelmet ad ellenségei felett, ugyanis katolikus is vagyok, fia is, szolgája is a katolikusoknak.” Lováról aztán a hadat hangosan és vidáman a Krisztusért folytatott bátor harcra buzdította. Ezek után bocsátotta útjára komornyikját hitveséhez, akiről megtudta, hogy gyengélkedik.

A fejedelem beszédéről egy olasz nyelvű nyomtatvány is tudósít, amelynek címe *Oratione del Serenissimo Sigismondo Battori Prencipe di Transilvania*. 1595-ben, Veronában jelent meg. Ez a beszéd is, valamint VIII. Kelemen pápának a győzelem után jóval, 1596. január 20-án kelt brevéje is Szent Pál apostol Efezusiaknak írt levelének verseit visszhangozza.⁴⁸⁰

⁴⁷⁶ KRUPPA, 1997, 318–325.

⁴⁷⁷ KRUPPA, 2010, 45.

⁴⁷⁸ LUKÁCS, 1987, 162.: „Milites Ungari tot quotidie convertuntur ad fidem catholicam, ut p. Valentinus Lado, qui unicus ex nostris in castris versatur, audiendis eorum confessionibus non sufficiat, et quod mirum videtur, nullus eorum, qui conversi fuerunt, hactenus occubuerat.”

⁴⁷⁹ LUKÁCS, 1987, 163.

⁴⁸⁰ KRUPPA, 2010, 48., 50. és KRUPPA, 2015, 112.

„Ezért öltsetek fel az Istennek teljes fegyverzetét, hogy a gonosz napon ellenállhassatok, és mindent legyőzve megtarthassátok állásaitokat. Így készüljete fel: csatoljátok derekatokra az igazság övét, öltsetek magatokra a megigazulás páncélját, sarunak meg a készséget viseljétek a békeesség evangéliumának hirdetésére. Mindehhez fogjátok a hit pajzsát, ezzel elháríthatjátok a gonosz tüzes nyilát. Tegyétek fel az üdvösség sisakját, és ragadjátok meg a lélek kardját, vagyis az Isten szavát.”⁴⁸¹

A Mair-metszeten szereplő diadalív-ábrázolást Cennerné Wilhelmb Gizella fiktívnek tartotta.⁴⁸² Azonban egy mantuai követ, Cesare Viadana jelentése szerint a fejedelem a havasalföldi hadjáratról nem egyszerűen mint győztes uralkodó, hanem mint győzelmes Caesar tért vissza, akinek tiszteletére diadalívet, szobrokat és győzelmi oszlopokat állítottak.⁴⁸³

A Scipiora és Nagy Sándorra, mint az antik kor két legnagyobb hadvezérére történő hivatkozás toposznak tekinthető. Scipiora hivatkozik a kortárs események kapcsán Girolamo Frachetta, aki a Szentszék szolgálatában állt, és sok művet írt a tizenöt éves háborúról, és Veit Marchthaler *Brevis enarratio*ja is az események kapcsán. Szintén Frachetta az, aki szónoklataiban Nagy Sándorhoz hasonlítja Báthory Zsigmondot rendkívüli bátorsága tekintetében, és abban a vonatkozásban is, hogy bár jóval kisebb sereggel vette fel a harcot egy nagyobb létszámú ellenséggel szemben, ennek ellenére mégis fényes győzelmet aratott.⁴⁸⁴ A török feletti győzelem nagy feladata, amely Scipio és Nagy Sándor vállalkozásaihoz fogható, csak egy Isten által kijelölt lovagé lehet, akit sikerei is igazolnak.

A havasalföldi hadjáráthoz kapcsolódó propaganda oka az lehetett, hogy kellő erő híján sem a Német-Római Császárság, sem a Szentszék nem tudott sem jelentős anyagi, sem katonai segítséget nyújtani az oszmánok elleni harchoz, de az is, hogy Zsigmond grandiózus győzelme alkalmat nyújthatott a fejedelemség rekatolizációjára.⁴⁸⁵ A hiányzó érdemi támogatás pótlására adódó propagandisztikus eszközök a gyurgyevői győzelem körül nagy hírverést csapó szerzők szándéka ellenére végső soron, a későbbi történések fényében mégiscsak a kudarc példázataivá váltak.⁴⁸⁶

---

⁴⁸¹ Ef 6, 13–17.

⁴⁸² CENNER WILHELM, 1973, 271., 24. kép.

⁴⁸³ KRUPPA, 2010, 53.

⁴⁸⁴ KRUPPA, 2010, 54.

⁴⁸⁵ KRUPPA, 2010, 55. és KRUPPA, 2015, 118.

⁴⁸⁶ KRUPPA, 2015, 118.

8. A *Brevis enarratio* szövegének utóélete

8.1. Jacobinus János szöveghelyei Baranyai Decsi Jánosnál – szövegkritikai tanulságok⁴⁸⁷

Ez a fejezet azt tűzi ki céljául, hogy megvizsgálja, miként használta fel Jacobinus János szövegét Baranyai Decsi János, azaz miként került bele egy rövidre fogott haditudósítás szövege egy nagyobb lélegzetű történeti munkába egy közös téma, Báthory Zsigmond 1595-ös havasalföldi hadjáratának és előzményeinek megírása során. Jacobinus műve címéhez híven rövid beszámolóját nyújtja a hadjáratnak, egyetlen év, az 1595-ös év eseményeit tárgyalja. Baranyai Decsi műve főképp Erdély történetével foglalkozik, sűrű kitekintéssel a királyi Magyarország történéseire, 1592 és 1598 között, a szóban forgó hadjáratot ő is tárgyalja.

A szerzők szövegeit a következő kiadásokban vizsgáltam:

Joannes Jacobinus, *Brevis enarratio rerum a serenissimo Transylvaniae principe Sigismundo anno MDXCV. gestarum. Authore Ioanne Iacobino, notario urbis Caudiopolitanae. Claudiopoli 1596. (typis Heltanis).*⁴⁸⁸ Az OSzK-ban őrzött példányt használtam.⁴⁸⁹

A szöveghelyre az ívjelzést megadva utalok.

Baranyai Decsi János, *Baronyai Decsi János Magyar historiája 1592–1598. Commentariorum de rebus Ungaricis libri qui extant.* A szerző életével közli Toldy Ferenc. Monumenta

---

⁴⁸⁷ A fejezet a már korábban megjelent tanulmányom átdolgozása ld. SZVORÉNYI, 2014.

⁴⁸⁸ RMK II. 262 = RMNy I. 780.

⁴⁸⁹ Jelzete RMK II. 262.

Hungariae Historica – Magyar Történelmi Emlékek. Második osztály: Írók. XVII. kötet. Pest, 1866.

A szöveghelyre a decas, a liber és a caput számát megadva hivatkozom.

A két szerzőnél csak azokat a mondatokat vizsgáltam, amelyekben szó szerinti egyezés van. Az egyező szavakat dőlt betűvel jelöltem. Mivel a szövegegyezést mutató mondatok mennyisége tetemes, több tucat szöveghelyről van szó, egyenként felsorolni őket nincs mód, mert a fejezet terjedelmét aránytalanul megnövelnék, itt csak a szövegátvételek fontosabb típusait ismertetem példákkal szemléltetve, a két szerző latin mondatait megfeleltetve egymásnak, és közölve a Baranyai Decsi forrásául szolgáló Jacobinus helyek magyar fordítását. A két szerző összes párhuzamba állítható szöveghelyét a Mellékletben közlöm. Baranyai Decsi ránk maradt teljes szövegének fordítását Kulcsár Péter készítette el.⁴⁹⁰

Az alábbiakban megfeleltetem egymásnak a szöveghelyeket, és hozom Baranyai Decsi forrásának, a Jacobinus-részletnek a fordítását. A fordításokat én készítettem.

Baranyai Decsi szövegátvételei a következő módon tipizálhatók:

Az első csoportba azok a helyek tartoznak, amelyeket Baranyai Decsi szó szerint kiírt a forrásából.

Lássunk erre példát:

Jacobinus: Secundum hanc victoriam <i>nostr</i>i optima spe pleni, eundem victoriae cursum continuari, <i>dum Lippam versus contenderent, Turcae, qui Eperiessi erant, metu eorum quae Fadsatensibus evenisse audiuerant, igne tectis iniecto castellum inflammant, ipsique ex eo profugiunt: Solimossienses etiam eandem veriti fortunam, castellum deserentes qua cuique visum fuit sese contulere.</i> (B2b)	Baranyai Decsi: Devictis in hunc modum Barbaris, <i>dum nostri Lippam contendunt, Turcae, qui Eperjesi erant, metu eorum, quae Facziadensibus evenisse audiverant, igne tectis iniecto castellum inflammant, ipsique ex eo profugiunt. Solymosienses etiam eandem veriti fortunam, castellum deserunt, et qua cuique commodissimum ac proximum fuit, diffugiunt.</i> (10. 8. 9.)

⁴⁹⁰ BARANYAI DECSI, 1982

A győzelmet követően a mieink eltelve a reménnyel, hogy a győzelemsorozatot folytathatják, míg Lippa felé tartottak, a törökök, akik Eperjesen voltak, hallottak a Facsádon történekről és félelmükben csóvát vetve felgyújtják a várat, maguk pedig elmenekülnek onnan. A solymosiak is megrettenve attól, hogy osztoznak a facsádiak sorsában, a várakat elhagyva elmentek, amerre láttak.

További példa még:

Jacobinus: <i>Lippensium audita deditione ii, qui Solimossi, Vilagosvari, Canadi, Nadlaki, Fellaki, Pankotae, Siri, et Aradi erant, similem fortunam veriti, castella deserentes, qua cuique visum fuit, sese contulere. (B_{3a})</i>	Baranyai Decsi: <i>Audita hac Lippensium deditione Barbari, qui Világosvári, Pankotae, Siri, Cianadi et Aradi erant, similem fortunam veriti, desertis castellis, qua cuique proximum fuit, diffugere. (10. 8. 10.)</i>

A lippaiak megadásáról hallva azok, akik Solymoson, Világosváron, Csanádon, Nádlakon, Fellakon, Pankotán, Sirin és Aradon voltak, attól tartva, hogy hasonló sorsra jutnak, elhagyva váriakat elszéledtek, amerre láttak.

Példa ugyanerre:

Jacobinus: <i>Ibi postero die tria simul auspicatissima accipit nuncia, primum de Lippa capta, alterum de profligata parte copiarum Sinani, uti superius declaratum est, tertium de remigratione Tartarorum, quorum Chamus (ita illi suum imperatorem solent appellare) multis barbarorum collectis Moldavis, atque adeo ipsis Transylvanis exitium intentare dicebatur. (C_{1a})</i>	Baranyai Decsi: <i>Ibi postridie eius diei, tria simul accipit auspicatissima nuncia, primum de Lippa capta, alterum de profligata parte copiarum Sinani, tertium de remigratione Tartarorum. (10. 9. 4.)</i>

Ott a következő napon egyszerre három nagyon kedvező hírt is kap, az elsőt Lippa elfoglalásáról, a másodikat Szinán egyik seregrészének fentebb leírt elpusztításáról, a harmadikat a tatárok hazatéréséről.

Baranyai Decsi ezen a helyen is szó szerint kiírta Jacobinust:

Jacobinus: <i>Ubi dum tentorium eius extenderetur, novum subito spectaculum militibus apparuit. Aquila namque ingenti magnitudine praecipiti volatu ex alpibus delapsa, prope principis tentorium consedit, quam conspicati milites praetoriani, qui forte aderant, accurrentes, cum repente humo se tollere prae magnitudine non posset, captam in principis tentorium deduxerunt. (C₂b)</i>	Baranyai Decsi: <i>Ibi dum tentorium Principis extenditur, cum nondum ipsemet eo pervenisset, aquila senio iam albicans praecipiti volatu ex alpibus delapsa est, et manu ab ingruentibus praetorianis, cum repente humo se prae magnitudine tollere non posset, comprehensa, ac ad principem deducta. (10. 9. 9.)</i>

Míg a fejedelem sátrát kifeszítették, hirtelen meglepő látvány tárult a katonák elé. Egy hatalmas sas ugyanis a hegyek felől lebukva a fejedelem sátra mellé telepedett. Meglátva a testőrök, akik éppen ott voltak, odaszaladtak és mivel olyan nagy volt, hogy nem tudott hirtelen felemelkedni a földről, elfogták és a fejedelem sátrába vitték.

A következő csoportot azok a helyek alkotják, ahol Baranyai Decsi érdemi értelmi változtatás nélkül átfogalmazza Jacobinus mondatát.

Erre példa:

Jacobinus: <i>Hunc in modum a solis fere ortu usque in vesperum alternante fortuna vario Marte pugnatum fuit: tandem vero sole in occasum vergente melior fortuna nostris affulsit, siquidem ex mandato Palatini quaedam peditum acies, quae longius castris abfuerat peropportune affuit. (B_{4a})</i>	Baranyai Decsi: <i>Tandem postquam toto die certatum fortiter utrinque fuisset, sole in occasum vergente nova peditum nostratum acies irruit, ac coniunctis cum iis, qui totius diei pugnam in ardentissimo aestu sustinuerant, viribus hostem confestim terga dare cogit. (10. 9. 2.)</i>

Így folyt a harc napkeltétől csaknem egészen estig, váltakozó hadiszerencsével. Végül azonban napnyugtakor a mieinkre mosolygott rá a szerencse, mert a vajda parancsára egy gyalogos csapat, amely messzebb állt a tábortól, a legjobbkor bocsátkozott harcba.

Példa ugyanerre:

Jacobinus: <i>Tunc ipsemet etiam Sinanus in eas fuit redactus angustias, ut fuga e ponte in paludem delapsus, vix a suis ereptus in castra reduceretur. Hostibus hoc pacto intra castra repulsis, nostri splendida de hoste reportata victoria, ingenti praeda onusti ovantes se in castra recepere. (B_{4a}-b)</i>	Baranyai Decsi: <i>Tunc ipsemet etiam Sinanus copiarum dux in eas fuit redactus angustias, ut inter fugiendum e ponte in paludem delapsus, vix a suis ereptus in castra reduceretur. Ita pulsus in castra Barbaris, ovantes nostri ac divite praeda onusti ad suos se recepere. (10. 9. 2.)</i>

Maga Szinán is olyan szorongatott helyzetbe került, hogy menekülés közben a hídról a mocsárba bukott, övéi alig tudták kiragadni és a táborba vezetni. Táborába visszaúzva így az ellenséget, a mieink fényes győzelmet aratva, hatalmas zsákmánnyal megrakottan, ujjongva vonultak vissza a táborukba.

Szintén nem történik érdemi értelmi változtatás ennél a szövegátvételnél:

Jacobinus: <i>Eo audito, princeps graviter commotus delectum statim haberi iubet, certamque nobilium manum cum iis militibus, qui antea Iofeo advocati fuerant, ad Totvaradgiam, oppidum Turcicae ditionis diripiendum mittit, quibus serio imperat, ne ullam occasionem qua saltem aliquid detrimenti hostibus inferre possent, intermitterent, superiorem vero iniuriam Iofei acceptam simili incommodo illato rependerent. (B₁b)</i>	Baranyai Decsi: <i>Quae cum Principi innotuissent, supra quam cuique credibile sit, indolens et excandescens, tantam suorum cladem primo quoque tempore ulcisci statuit. Proinde delectu confestim habito certam cum iis militibus, qui Jofeö advocati fuerant, nobilium manum ablegat, iisque serio mandat, ut tantam miserae plebis lanienam ulturi, Tótvaradgiam oppidum Turcicae ditionis diripiant, et superiorem Jofeö cladem simili incommodo illato compensent. (10. 8. 7.)</i>

Ennek hallatán a fejedelem erősen felindulva rögvest parancsot ad a sorozásra, és a nemesek biztos csapatát azokkal a katonákkal együtt, akiket korábban elszólítottak Jófőről, Tótváradja, egy török fennhatóság alá tartozó város feldúlására küldi. Meghagyja nekik komolyan, hogy ne szalasszanak el semmilyen alkalmat, amellyel kárt tehetnek az ellenségben, és a Jófőnél elszenvedett gázságot viszonzozzák hasonló veszteséget okozva.

A következő csoportot azok a szöveghelyek alkotják, ahol Baranyai Decsi kiegészíti Jacobinus szövegét valamilyen adattal vagy megjegyzéssel:

Jacobinus: <i>Dum haec in iis partibus geruntur, Sinanus interea in Transalpinensi Valachia ponte ex navibus coniunctis facto, ingenti comitatus exercitu Danubium superaverat, et iam Principis copiis, quas in ea provincia habebat, imminere dicebatur, nullo alio proposito, quam ut exercitu principis ad interneccionem caeso, ac Michaele etiam provinciae Palatino, qui iam se provinciamque principi subiecerat, capto, pristinum provincialibus iugum, quod non ita pridem cervicibus excusserant, imponeret. (B_{3a}–B_{3b})</i>	Baranyai Decsi: <i>Dum haec in Vngaria geruntur, Sinanus interea Bassa Vezerius ducentis circiter millibus hominum comitatus, ponte ex navibus facto, Danubium ad Gyrgioviam arcem superaverat, et in Transalpinam Valachiam irruerat. (10. 9. 2.)</i>

Míg ezek történnek arrafelé, Szinán közben a havasalföldi Oláhországban összekapcsolt hajókból hidat verve hatalmas sereg kíséretében átkelt a Dunán, és állítólag már a fejedelemnek azokat a csapatait fenyegette, amelyek abban a tartományban voltak. A szándéka az volt, hogy a fejedelem seregét mind egy szálíg levágva és Mihályt, a tartomány vajdáját, aki a fejedelem alá vetette magát és tartományát, foglyul ejtve a tartománybéliek nyakába rakja a korábbi ígát, amelyet nem annyira régen ráztak le magukról.

Ehhez Baranyai Decsi hozzáfűzte, hogy Szinán vezírpasa, a serege kétszázezer főből áll, és hogy a hajóhíd Gyurgyevónál volt.

Jacobinus:	Baranyai Decsi:

<i>Cui negotio tres insignes nobilitate viros Balthasarem Bogathium, Benedictum Mincenthium, et Volffgangum Cornisium praeficit, qui confestim mandata expediunt, armatamque plebem in eum qui praefixus fuerat locum cogunt. (B4b)</i>	<i>Ei negotio tres autoritate insignes viros praeficit: Balthasarem Bogathium, Benedictum Mindszenti, et Volfgangum Kornisium, quibus postea et Stephanum Tholdium adiunxit. (10. 9. 4.)</i>

Vezetőnek három jeles nemest, Bogáthi Boldizsárt, Mindszenti Benedeket és Kornis Farkast jelöli ki, akik azonnal végrehajtják a parancsot és a fegyveres népet a kitűzött helyre gyűjtik.

Itt még egy nevet hozzáfűz a névsorhoz Baranyai Decsi, Tholdi Istvánét.

Ehhez példa még:

Jacobinus: <i>Moldaviensi etiam Palatino perscribit, ut coactis in provincia quibus posset copiis, Transalpinensi se coniungeret, quippe ubi ipsemet quoque sit futurus. Quo accepto mandato palatinus Stephanus nomine, qui tunc ei provinciae praeerat, statim iter ingreditur, cumque recta ob metum Tartarorum proficisci non posset, versus fines Transylvaniae contendit, ut facto per provinciam itinere principis se coniugeret [!] copiis, cum quibus deinde una exercitum suum in Transalpinam duceret. (C1b)</i>	Baranyai Decsi: <i>Moldaviae Palatino scribit nomine Stephano, quem Aaroni surrogaverat, ut coactis in provinciam, quibus posset copiis, Transalpinensi se coniungeret, et coniunctis cum eo consiliis fortiter rem contra Barbaros administraret. Is accepto Principis mandato confestim iter aggreditur, cumque recta ob metum Tartarorum proficisci non posset, versus fines Transylvaniae contendit. (10. 9. 4.)</i>

A moldvai vajdának is megírja, hogy a tartományban összeszedve a csapatokat, amennyit csak bír, egyesüljön a havasalföldivel, ahol maga is ott lesz. Ezt a parancsot kapva az István nevű vajda, aki akkor a tartomány élén állt, rögvest útnak indul, és mivel egyenesen a tatároktól való félelme miatt nem haladhatott, Erdély határai felé tart, hogy a tartományon keresztül véve útját csatlakozzék a fejedelem csapataihoz, hogy aztán velük együtt vezesse seregét Havasalföldre.

Itt Baranyai Decsi hozzáfűzi, hogy a moldvai vajda neve István, akinek elődje Áron volt.

Példa még arra, hogy Jacobinus gondolata kiegészül Baranyai Decsinél:

Jacobinus: <i>Audita palatini profectione Ioannes Zamoiscius Poloniae regis cancellarius, in Podolia magno militum numero coacto inscio ipso Rege in Moldaviam irrumpit, provinciamque absente Palatino facile occupat, cuius administrandae curam Ieremiae cuidam obscuro alias homini, sed qui gratia plurimum apud eum valebat, committit. (C₁b–C₂a)</i>	Baranyai Decsi: <i>Audita Palatini profectione Ioannes Zamoiscius Poloniae Cancellarius, ac summus copiarum dux, magno militum numero in Podolia coacto, quum Principi Sigismundo privatam ob causam indignaretur, inscio ipso, uti postea dictitatum est, Rege in Moldaviam irrumpit, occupataque per absentiam Stephani Vajvodae provincia, Ieremiam ei titulo Palatini substituit, eumque in obsequium Poloniae iurare cogit. (10. 9. 5.)</i>

A vajda útjáról hallva Zamojski János, a lengyel király kancellárja, Podoliában nagyszámú sereget gyűjtve a király tudta nélkül betör Moldvába, és a tartományt a vajda távollétében könnyedén elfoglalja. A tartomány kormányzásának feladatát egy bizonyos Jeremiásra, egy különben ismeretlen emberre bízza, aki nagy kegyben állt előtte.

Itt Baranyai Decsi megjegyzi, hogy mindezt azért teszi Zamojski János, mert személyes okból neheztelt Zsigmond fejedelemre.

Példa ugyanerre az esetre:

Jacobinus: <i>Ipsemet quoque paucis post diebus castra movens alpibus aegre ob coenosissimi itineris difficultatem superatis ad villam Rukar in ipsis Transalpinæ finibus et alpium angustiis castra ponit. (C₂b)</i>	Baranyai Decsi: <i>Postquam omnes undique copiae coierunt, et diligenter lustratae iuxta atque armatae fuerunt, Princeps nihil iam ultra cunctandum ratus, impedimentis praemissis cum omni exercitu, alpibus aegre ob coenosissimi itineris difficultatem et angustias superatis, in Transalpinam profectus est, ibique IV. die octobris ad mapalia Rukkae vici in faucibus alpium castra metatus est. (10. 9. 9.)</i>

Maga is néhány nappal később, táborot bontva és a sáros út miatt nagy nehézen átkelve a hegyeken, Havasalföld határán, Rucăr falunál, a szorosnál ütött táborot.

A táborverés dátumát Baranyai Decsi adja meg, október 4-ét.

Az átvételek utolsó csoportjába azok a szöveghelyek tartoznak, ahol Baranyai Decsi kurtít Jacobinus mondatán:

Jacobinus: <i>Instructo ergo quem secum habebat exercitu, in ipsis angustiis Sinano occurrit, militesque cohortatus, ut memores pristinae Hungarorum virtutis se ducem authoremque sequerentur, magno animo in hostem invehitur. (B4a)</i>	Baranyai Decsi: <i>Proinde instructis, quas secum habebat copiis, in ipsis angustiarum faucibus Sinano occurrit, paucisque pro tempore suos cohortatus, excelso in hostem animo invehitur. (10. 9. 2.)</i>

Hadrendbe állítva tehát a seregét Szinán elé vonult az átjárónál, buzdítva katonáit, hogy ne feledkezzenek meg a magyarok ősi vitézségéről, és hogy kövessék őt vezérüként és példaadójukként, és bátran az ellenségre ront.

Itt Baranyai Decsi elhagyja azt, hogy Mihály vajda a magyarok ősi vitézségére emlékeztette volna a seregét a csata előtt, egyszerűen csak annyit ír, hogy *pro tempore*, a helyzetnek megfelelően buzdította őket.

Ezen a helyen is megkurtítja Baranyai Decsi Jacobinus beszámolóját:

Jacobinus: <i>Eoque expedito oppugnari arx coepta est, sed nostris eo facilius oppugnatio fuit, quod obsessi pulvere tormentario, ut diximus, destituti, sclopetis et tormentis maioribus uti in nostrorum perniciem non poterant, quorum loco lapidibus eos infestabant. Sed ea oppugnatio brevis fuit, neque diu obsessi restiterunt, propterea quod ingruente nostrorum multitudine, praeter eos qui</i>	Baranyai Decsi: <i>Eo expedito, cum hostes bombardario pulvere destituti duntaxat nostros inspectarent, nec oppugnationem diu ferre possent, cataphractis Italis primum subeuntibus, Siculisque ac ceteris Vngaris, deinde eos subsequentibus, Arx Gyrgiovia, quae centum circiter abhinc annis Turcico paruit imperio, defensoribus destituta, universis Turcarum copiis inspectantibus in</i>

hiatum superare contendebant, alii ex aliis arcis partibus muros conscendebant, vix ullo ipsis resistente, obsessi enim plerique desperatione adducti in abditis locis delitescebant, pauci propugnacula tuebantur. Quo factum est, ut qua parte moenia concussa erant, inde etiam depulsis barbaris qui eam partem tuebantur, arx defensoribus destituta, omnibus qui in ea erant trucidatis, capta fuerit. Ita <i>Girgioum</i> tanti <i>arx</i> momenti, ut <i>quae centum circiter ab hinc annis Turcico paruit imperio</i>, intra tam breve temporis spacium viribus Transylvanicis oppugnata inspectante ipso Sinano <i>universonque</i> eius exercitu, <i>in principis potestatem</i> venit. (D_{3b}–D_{4a})	<i>potestatem</i> Transylvanorum redacta est. (10. 9. 15.)

Összekészülve elkezdtek ostromolni a várat, a mieinknek azonban az ostrom annyival könnyebb volt, hogy az ostromlottak nem használhatták puskáikat és ágyúikat a mieink ellen, mert mint mondtuk, nem volt nekik lőporuk, ehelyett köveket dobáltak rájuk. De rövid volt ez az ostrom, nem sokáig állt ellen az ellenség sem, mert amikor a mieink benyomultak – egyesek a résen keresztül igyekeztek bejutni, mások a vár egyéb részein hágtak a falakra – alig találtak ellenállásra, a legtöbb ostromlott ugyanis reményét veszítve félreeső helyekre bújt el, a bástyákat kevesen védték. Így történt, hogy elűzve a falak omladékait védelmező barbárokat is, a védők nélkül maradt vár elesett, miután minden benne lévőket lemészároltak. Gyurgyevó nagy jelentőségű vára, amely körülbelül száz éve török fennhatóság alá tartozott, az erdélyi erők oly rövid ideig tartó ostromát követően Szinán és egész seregének szeme láttára a fejedelemé lett.

Baranyai Decsinél nem dobálnak követ a törökök, saját ostromukat lőpor híján csak nézni tudják, tehát az ostromra nem is veszteget szót, csak arról ír, hogy milyen sorrendben hatoltak be a várba az ostromlók.

Összefoglalva tehát a két szerző közötti a szövegátvételek úgy tipizálhatók, hogy Jacobinus mondatai vagy változatlanul bekerülnek, érdemi értelmi változtatás nélkül átfogalmazásra kerülnek, kiegészülnek, vagy éppen megrövidülnek Baranyai Decsi művében.

A két szerző szövegeinek összevetésének vannak szövegkritikai vonatkozásai is. Baranyai Decsi János szövege javítható forrásának, Jacobinusnak a szövege alapján.

Erre hoznék most példákat:

Jacobinus: Hi quam <i>possunt celerrime</i> in hostium ditionem contendunt, et postquam <i>ad oppidum noctu pervenissent, comparatis iis quae ad oppugnationem facerent</i>, orto iam sole oppugnationi insistunt, <i>oppidoque per vim</i> potiuntur, <i>Turcis, qui ducenti circiter in eo erant, omnibus trucidatis, sex tantum de muro praecipites se dedere, quod sperarent tranato Marusio flumine salutem se consecuturos: verum ii etiam a nostris intercepti fuere.</i> (B₁b)	Baranyai Decsi: Itaque accepto hoc Principis mandato, quam <i>possunt celerrime</i> in hosticum ducunt, et simulac <i>ad oppidum noctu pervenerunt, comparatis omnibus, quae ad oppugnationem (necessaria)</i>, aggrediuntur. <i>Oppidum vero per vim</i> nullo fere cum periculo suorum capiunt, incendunt, diripiunt; <i>Turcas omnes, qui ducenti circiter in eo fuerant, trucidant, senis</i> duntaxat eorum <i>de muro</i> desilientibus, <i>quod sperarent transacto Marusio flumine salutem se consecuturos. Verum ii etiam a nostris intercepti fuere, atque in captivitatem abducti.</i> (10. 8. 7.)

Ők olyan gyorsan, ahogyan csak tudnak, az ellenség területe felé tartanak, és miután éjjel a városhoz értek, előkészítve mindent, amit ostromnál tesznek, már napkeltekor nekifognak az ostromnak, és a várost elfoglalják. Az ott lévő összes törököt, körülbelül kétszázan voltak, megölik, csak **hatan** ugrottak a Marosba, mert azt remélték, ha átússzák, megmenekülnek, de a mieink őket is elfogták.

A Baranyai Decsinél zárójelben szereplő *necessaria* Toldy szövegjavítása – előkészítve mindent, ami az ostromhoz szükséges, de Jacobinusból világos, hogy onnét a *facerent* ige hiányzik.

Baranyai Decsinél Toldy Ferenc kiadásában⁴⁹¹ a *senis* alak, Jacobinusnál a *sex* szó olvasható. Nyilvánvaló hogy a Marosba nem hatos csoportokban, hatosával ugrottak a menekülni szándékozó törökök, hanem ezt csak hatan tették. Baranyai Decsi művének később másolt kéziratában⁴⁹² a *senes* szó szerepel (... *senes* duntaxat eorum de muro dissilientibus), amit nyilvánvalóan a *dissilientibus* alak miatt javított Toldy szövegkiadásában jobb híján *senisre*. A Jacobinusnál helyes *sex* szó romlott tehát először a kéziratban *senes*, majd annak kiadásában *senis* alakra.

A következő helyen nincs szó szövegátvételtől, de megkockáztatjuk, hogy javítható Baranyai szövege Jacobinus alapján:

Jacobinus: Hi quod intellegebant se numero hostibus ipsis multis partibus esse inferiores, tantae autem barbarorum multitudini tantulum exercitum temere obiicere minime esse integrum arbitrabantur, in loca retro tutiora ad radices alpium , ubi ab hostibus tuti essent, maximis itineribus contendunt. (B ₄ b)	Baranyai Decsi: Ita nostri Barbaris ingruentibus in ipsas avium fauces retrocesserunt, ibique Principem Sigismundum mandato eius expectare statuerunt. (10. 9. 2.)

Mivel ők tudták, hogy számban alatta maradnak az ellenségnek, és azt gondolták, hogy a legkevésbé sem józan dolog, hogy egy akkora barbár sokaság elé vessenek vaktában egy kicsiny sereget, biztonságosabb helyre, a **hegyek** lábához tartanak sietősen, hogy ott nyugtuk legyen az ellenségtől.

Mihály vajda győztes csatája után a visszavonulásról dönt. Baranyai Decsi művének kéziratában is,⁴⁹³ és annak szövegkiadásában is⁴⁹⁴ *in ipsas avium fauces* áll, ami azt jelentené,

⁴⁹¹ BARANYAI DECSI, 1866, 184.

⁴⁹² Coll. Pray. XVII/6., f. 82v.

⁴⁹³ Coll. Pray. XVII/6., f. 85r.

⁴⁹⁴ BARANYAI DECSI, 1866, 200.

hogy épp a madarak szorosához vonultak vissza. Jacobinus *alpium*ot ír, tehát nem a madarak szorosáról, hanem a hegyek lábáról van szó. Ebben az esetben az *alpium* romlott *avium*ra.

Egy másik példa:

Jacobinus: Quare <i>omnem</i> statim plebem <i>Siculicam</i>, <i>quae octo continetur sedibus</i>, (ita illi districtus suos appellant) <i>arma sumere</i> imperat, <i>eamque in campis Barcensibus castrametari</i> iubet. Cui <i>negotio tres insignes nobilitate viros Balthasarem Bogathium, Benedictum Mincenthium et Volfgangum Cornisium praeficit</i>, qui confestim mandata expediunt, <i>armatamque plebem in eum, qui praefixus fuerat locum cogunt.</i> (B₄b)	Baranyai Decsi: His rebus acceptis Princeps <i>Siculos omnes, qui octo sedibus continentur, arma sumere</i> iubet, <i>eosque in castris Barcensibus castra metari</i> mandat. Ei <i>negotio tres</i> autoritate <i>insignes viros praeficit: Balthasarem Bogathium, Benedictum Mindszenti, et Volfgangum Kornisium</i>, quibus postea et Stephanum Tholdium adiunxit. (10. 9. 4.)

Ezért rögvest megparancsolja, hogy a teljes székely nép, amely a nyolc székben van – így hívják a kerületeiket – ragadjon fegyvert és kijelölteti a táborhelyet a barcasági **mezőkön**. Vezetőnek három jeles nemest, Bogáthi Boldizsárt, Mindszenti Benedeket és Kornis Farkast jelöli ki, akik azonnal végrehajtják a parancsot és a fegyveres népet a kitűzött helyre gyűjtik.

Zsigmond fegyverbe szólítja a székelyeket. Megparancsolja, hogy verjenek tábort. Hol történt ez? Baranyai Decsi művének kéziratában is,⁴⁹⁵ és annak szövegkiadásában is⁴⁹⁶ *in castris Barcensibus* áll, azaz a barcasági várakban. Jacobinusnál *in campis Barcensibus* olvasható, vagyis a barcasági mezőkön. Ebben az esetben a *campis* romlott *castris* alakra.

Egy további példa:

⁴⁹⁵ Coll. Pray. XVII/6., f. 85v.

⁴⁹⁶ BARANYAI DECSI 1866, 202.

Jacobinus: <i>Ipsemet quoque Princeps, quo alacriores eorum animos, ad ea quae mandaret subeunda redderet, die Dominico, qui fuit VI. Calend. Septembris</i> Anni M.D.XCV. <i>Alba Iulia cum aulicis suis copiis, impedimentisque omnibus excedens, modico itinere prope Sabesum castra ponit, uti eius rei fama audita reliquae etiam provinciae copiae quamprimum in castra confluerent.</i>	Baranyai Decsi: <i>Sed et ipsamet Princeps XVI. Calendas Septembris Alba Iulia cum aulicis suis copiis impedimentisque omnibus excedens, modico itinere ad Sabesum castra locat, ut suo exemplo ceteras Regni copias quamprimum evocaret.</i> (10. 9. 4.)
(B₄b–C₁a)	De ugyanehez szintén: Baranyai Decsi: <i>Diximus capta Lippa et copiis hinc inde collectis, Principem Alba Iulia VI. Cal. Septembris cum omnibus impedimentis excessisse etc.</i> (10. 9. 6.)

Maga a fejedelem is, hogy parancsainak serényebb teljesítésére ösztönözze őket, 1595. **augusztus 27-én** vasárnap Fehérvárról kivonulva összes udvarához tartozó csapatával és felszerelésével rövid utazás után Sebes mellett üt tábor, hogy a hír hallatára a tartomány többi csapata is minél előbb a táborba gyűljön.

Ez esetben a dátum száma romlott. Baranyai Decsi kéziratának,⁴⁹⁷ és annak szövegkiadásában is⁴⁹⁸ belekerült az X, a tízes, Jacobinusnál ez hiányzik, csak a VI. áll, így helyes dátum augusztus 27. Ez a dátum ugyanerre az eseményre vonatkozólag, tudniillik hogy mikor indult el Zsigmond a hadjáratra Gyulafehérvárról, előbukkan Baranyai Decsinél újra, két fejezettel odébb is, ott helyesen.⁴⁹⁹

Itt is romlott Baranyai Decsi szövege:

Jacobinus: <i>Moldaviensi etiam Palatino perscribit, ut coactis in provincia quibus posset copiis,</i>	Baranyai Decsi: <i>Moldaviae Palatino scribit nomine Stephano, quem Aaroni surrogaverat, ut</i>

⁴⁹⁷ Coll. Pray. XVII/6., f. 85v.

⁴⁹⁸ BARANYAI DECSI 1866, 202.

⁴⁹⁹ Coll. Pray. XVII/6., f. 86r; BARANYAI DECSI 1866, 205.

<i>Transalpinensi se coniungeret, quippe ubi ipsemet quoque sit futurus. Quo accepto mandato palatinus Stephanus nomine, qui tunc ei provinciae praeerat, statim iter ingreditur, cumque recta ob metum Tartarorum proficisci non posset, versus fines Transylvaniae contendit, ut facto per provinciam itinere principis se coniungeret [!] copiis, cum quibus deinde una exercitum suum in Transalpinam duceret. (C₁b)</i>	<i>coactis in provinciam, quibus posset copiis, Transalpinensi se coniungeret, et coniunctis cum eo consiliis fortiter rem contra Barbaros administraret. Is accepto Principis mandato confestim iter aggreditur, cumque recta ob metum Tartarorum proficisci non posset, versus fines Transylvaniae contendit. (10. 9. 4.)</i>

A moldvai vajdának is megírja, hogy a **tartományban** összeszedve a csapatokat, amennyit csak bír, egyesüljön a havasalföldivel, ahol maga is ott lesz. Ezt a parancsot kapva az István nevű vajda, aki akkor a tartomány élén állt, rögvest útnak indul, és mivel egyenesen a tatároktól való félelme miatt nem haladhatott, Erdély határai felé tart, hogy a tartományon keresztül véve útját csatlakozzék a fejedelem csapataihoz, hogy aztán velük együtt vezesse seregét Havasalföldre.

Zsigmond levélben megüzeni Istvánnak, a moldvai vajdának, hogy szedje össze a haderejét.

Hol tegye ezt? Tegye ezt a fennhatósága alatt álló tartományban, *in provincia*, ahogy Jacobinusnál áll. Ez az olvasat romlott Baranyai szövegének kéziratában⁵⁰⁰ és annak szövegkiadásában is⁵⁰¹ a hová kérdésre válaszoló *in provinciam* alakra.

A következő esteben a Baranyai Decsi szövegében szereplő úr pótolható Jacobinusra támaszkodva:

Jacobinus: Iamque non longe a finibus aberat, cum <i>quaedam Polonorum manus ei occurrit, uti eius remoraretur iter, cum quibus etiam praelio decernit, et magna eorum strage edita, atque opulentis onustus spoliis iter inceptum continuat, tandemque superatis</i>	Baranyai Decsi: Id dum factum, ecce <i>quaedam Polonorum manus ei occurrit, qua ... pulsa Coronam appellit, solutoque ibi militibus stipendio <i>in castra Principis ad arcem Barcensem tunc posita se contulit. (10. 9. 4.)</i></i>

⁵⁰⁰ Coll. Pray. XVII/6., f. 85v.

⁵⁰¹ BARANYAI DECSI 1866, 202.

alpibus in castra principis, quae tunc ad arcem Terchuar erant posita, pervenit. (C ₁ b)	

Már nem volt messze a határtól, amikor egy lengyel csapat került elébe, **hogy késleltesse az útját. Megütközik velük és nagy veszteséget okozva, gazdag zsákmánnyal terhelve folytatja megkezdett útját.** Végül a hegyeken átkelve a fejedelem táborába jut, amely akkor Töröcsvárnál volt.

Zsigmondhoz tartva a moldvai vajda találkozik egy lengyel csapattal, és vereséget mér rá. A *qua... pulsa – amelyet elűzve* szavak között kitett pontokkal Baranyai Decsi szövegének kézírata is,⁵⁰² és Toldy szövegkiadása is⁵⁰³ űrt jelez. Jacobinusnál olvasható bővebben, hogy mi történt.

Ebben az esetben is javítható Baranyai Decsi szövege:

Jacobinus: <i>Girgioum arx est egregie loci natura, et arte munita, quippe Danubius paullo supra arcem spacio aquas diuidit, quarum pars nonnulla quae iusti fluminis speciem refert terram duorum circiter iugerum magnitudine ambiens, rursumq(ue) in suum alueum refruens, insulam constituit: quo loco undae in se coeu(n)t, illic arx aquis undiq(ue) circumdata emergit, nec nisi ponte adiri potest. Quo superato decem circiter passuum terrae spacio interiecto alter pons in ipso Danubio exstructus maior priori ipsius arcis, ut dictu(m) est, radicibus annectitur. (D₂a–D₂b)</i>	Baranyai Decsi: <i>Gyrgiovia est arx egregie loci natura et arte munita, quippe ubi Danubius paulo supra arcem spatio divortium in gemina agit brachia, quorum pars nonnulla, quae iusti fluminis speciem refert, terram duorum iugerum magnitudine ambiens, rursusque in unum alveum refruens insulam constituit. Ita quo loco undae in se coeunt, illic arx a Georgio, uti ferunt, Despota exstructa, ac aquis Istri undique circumdata emergit, nec nisi ponte adiri potest, quo superato, decem circiter passuum spatio terrae interiecto, alter pons in ipso Istro exstructus, priore maior, ipsius arcis reducibus atque muris annectitur. (10. 9. 15.)</i>

⁵⁰² Coll. Pray. XVII/6., f. 85v

⁵⁰³ BARANYAI DECSI 1866, 203.

Gyurgyevó vára a természettől és mesterségesen is kitűnően meg van erősítve, mert a Duna nem sokkal a vár felett kettéválk. A folyamág körülbelül kétholdnyi földet ölel körül, majd ismét visszatérve medrébe szigetet alkot. Ahol a víz egyesül, ott magasodik a vár, mindenünnen vízzel körülvéve, csak hídon közelíthető meg. Ezen átkelve, körülbelül tízlépésnyi távolságra, egy másik híd van építve a Dunán, az előzőnél nagyobb, és mint mondtuk, a vár **lábához** kapcsolódik.

Baranyai Decsi szövegében a *reducibus* alak áll. Ez a szövegben értelmezhetetlen, ugyanis azt jelenti, hogy valami vagy valaki visszatér, és ezen a helyen az arcis, a vár jelentésű szóval kellene szoros kapcsolatban állnia. Jacobinusnál *radicibus* olvasható, azaz a vár gyökeréről, az aljáról van szó. Itt a *radicibus* romlott Baranyai Decsi művének kéziratában⁵⁰⁴ és szövegkiadásában⁵⁰⁵ is olvasható *reducibusra*.

Az utolsó példa:

Jacobinus: <i>Ad quem barbari studio transeundi certatim accurrebant, cumque alter alterius praevertere conaretur transitum, magnas in ipso ponte turbas dabant, ita ut ad arma devenientes sese invicem confoderent. Multi sive natandi peritia freti, sive iam desperatione salutis acti praecipites de ponte in profluentem delapsi, eius gurgitibus absorbti interiére. Magno autem barbaris subsidio carri fuerunt, quorum maximo numero sese undique circumsepserant, ut equestris exercitus ad eos penetrare non posset. (D₂b)</i>	Baranyai Decsi: <i>Ad hoc Barbari studio evadendi certatim accurrerunt, et dum quisque alterum praeire conatur, tantas in ipso ponte turbas excitarunt, ut ad arma devenientes sese invicem confoderent. Multi sive natandi peritia freti, sive etiam desperatione salutis acti, in profluentem desiliunt, eiusque gurgitibus absumpti interiére. Magno tamen Barbaris subsidio carri quoque fuere, quibus sese ita undique circumsepserant, ut equestres copiae non facile ad eos penetrare possent. (10. 9. 15.)</i>

Ehhez rohantak versengve a barbárok, hogy átkeljenek, és mivel egyik a másikat próbálta megelőzni az átkelésben, a hídon nagy tolongás támadt, akkora, hogy fegyverre kelve egymást szúrták át. Sokan akár azért, mert bíztak az úszástudásukban, akár azért, mert elvesztették a

⁵⁰⁴ Coll. Pray. XVII/6., f. 90r.

⁵⁰⁵ BARANYAI DECSI 1866, 231.

menekülésbe vetett reményüket, a hídról fejest ugorva a folyóba az örvényektől **elnyelve** pusztultak el.

Baranyai Decsi szövegének kéziratában⁵⁰⁶ és szövegkiadásában⁵⁰⁷ is az „elveszve” jelentésű *absumpti* áll, Jacobinusnál *absorbti*, azaz „elnyelve”, az örvényektől beszűrcsölve pusztultak el a folyóba ugró törökök.

Ilyen szövegkritikai észrevételek tehetők tehát összeolvasva Jacobinus és Baranyai Decsi szövegét. Baranyai Decsi művének Toldy-féle szövegkiadása azokon a helyeken, ahol Jacobinus a forrás, egy 18. században másolt kéziraton alapul.

A szóban forgó kézirat olvasatait is a vizsgálódás körébe vonva megállapítható, hogy Toldy olvasatai egy kivételtől eltekintve egyeznek a kéziratban álló olvasatokkal. A szövegek összehasonlítása azonban rendre arról tanúskodik, hogy a romlott szöveghelyek javíthatók Jacobinus szövegének figyelembevételével. Az imént felsorolt helyeken tehát nem Toldy olvasatai tévesek, hanem a kéziratba kerültek a másolás folytán hibák. Toldy szövegkiadásának előszavában panaszkodik is a kézirat hibáira, és írja, hogy Baranyai Decsinek nagyon rossz másolók jutottak.⁵⁰⁸ Ezt ez a vizsgálódás is alátámasztja.

Említettem a fejezet elején, hogy Baranyai Decsit Kulcsár Péter fordította magyarra. A fordítás mellékmunkálatai során forráslistát is készített, amikre Baranyai Decsi műve támaszkodik.⁵⁰⁹ Ebben felsorolt fejezetszámokat is, ahová Jacobinus mondatai beépültek, és fordításához írt előszavában jelzett néhány szövegkritikai észrevételt is.⁵¹⁰

8.1.2. Baranyai Decsi János történeti művének (*Commentarii de rebus Ungaricis*) datálásához⁵¹¹

⁵⁰⁶ Coll. Pray. XVII/6., f. 90r.

⁵⁰⁷ BARANYAI DECSI 1866, 231.

⁵⁰⁸ Ld. Toldy említett szövegkiadásnak Bevezetését: BARANYAI DECSI, 1866, XXXII.

⁵⁰⁹ BARANYAI DECSI, 1982, 10–11.

⁵¹⁰ BARANYAI DECSI, 1982, 14–15.: A következő megállapítást „másutt meg az derül ki, hogy a lyuk valóban üres: ecce quaedam Polonorum manus ei occurrit, qua ... pulsa Coronam appellit (10.9.4.): a *qua pulsa* közé nem kellene a pontok, mert a forrás, Jacobinus is így írja” Kulcsár tévesen tette, mert a Jacobinusnál álló mondat („Polonorum manus ei occurrit, *uti eius remoraretur iter, cum quibus etiam praelio decernit et magna eorum strage edita* atque opulentis onustus spoliis iter inceptum continuat tandemque superatis alpbibus in castra principis, quae tunc ad arcem Terchvar erant posita, pervenit.” JACOBINUS, 1596, C₁b) mutatva a hiányzó szavakat történetesen indokolja a *qua ... pulsa* használatát Toldy szövegkiadásában (ld. BARANYAI DECSI, 1866, 203.).

⁵¹¹ A fejezet a már korábban megjelent tanulmányomon alapul, ld. SZVORÉNYI, 2015b.

Baranyai Decsi János erdélyi történetíró *Commentarii de rebus Ungaricis* című munkájában Erdély 1592 és 1598 közötti történetét foglalta össze. Művének datálatlan ajánlólevelét Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemhez írta. A latin nyelvű munka nyomtatásban először csak a 18. század végén jelent meg,⁵¹² illetve még egy alkalommal, a 19. században, Toldy Ferenc gondozásában.⁵¹³ Baranyai művének teljes magyar fordítása Kulcsár Pétertől 1982-ben jelent meg.⁵¹⁴ Baranyai Decsi e műve tehát csak a 18. században jelent meg nyomtatásban először. Az 1592 végétől 1594 végéig terjedő részt 1798-ban jelentette meg Kovachich Márton György, aki több, a magyar történelemmel foglalkozó addig kiadatlan írást gyűjtött össze és adott ki. Előszavában ezt írja Baranyai Decsi munkájával kapcsolatban:

„Az ebben a kötetben elővezetett töredékek közé sorolandó Baranyai Decsi *Commentarium de rebus Hungaricis et Transylvanicis* című, ahogy eddig hitték, elpusztult művének X. decasa a XX. szám alatt, a 233. oldalon, amit először én fedeztem fel és tettem közzé. A művecske önmagában teljesnek tekinthető, amely a Szinán-féle háború sajátlagos történetét írja le. Kívánatos, hogy magát a művet, vagyis az előző kilenc decast szorgalmasabban keressék, és felfedezve meg legyenek jelentetve, hogy azok magukat ez elbeszélésnek kétségkívül ugyanazzal az egyszerűségével és áttekinthetőségével, amelyben az [a mű] sok másikat felülmúl, az olvasóknak hathatósan ajánlják.”⁵¹⁵

Vagyis Kovachich tudta, hogy csak töredékében ismeri és teszi közzé Baranyai Decsi művét – ezért is sorolta a töredékben fennmaradt művek közé –, ugyanakkor az általa közölt részlettel kapcsolatban kijelenti, hogy kerek egésznek tekinthető. A közzétett rész a mű tizedik decasa, feltételezi tehát, hogy a megelőző kilenc decas az, ami hiányzik. A meglévő részlet, a tizedik decas egyszerű és áttekinthető elbeszélésmódja jellemezheti az azt megelőző kilencet is. A Kovachich közölte műrészlet a *Scriptores* 233. oldalán kezdődik a *Commentariorum de rebus Ungaricis ac Transylvanicis decas decima, continens historiam belli Sinanici ac rerum*

⁵¹² KOVACHICH, 1798, 233–378.

⁵¹³ BARANYAI DECSI, 1866

⁵¹⁴ BARANYAI DECSI, 1982

⁵¹⁵ KOVACHICH, 1798, Praefatio, XXVI.: „Ad fragmenta hoc tomo producta referenda est etiam Decii Barovii Commentariorum de rebus Hungaricis et Transylvanicis Decas X. N. XX. p. 233 operis, uti hactenus creditum est deperditi, a me primum detecta et vulgata. Opusculum de se integrum videri potest, quo peculiaris belli Sinanici historia describitur. Optandum est, ut opus ipsum, seu praecedentes decades IX diligentius quaerantur, et detectae in lucem producantur, quae se eadem indubie narrationis simplicitate ac perspicuitate, qua istud multis aliis praestat, lectoribus vehementer commendarent.”

ab anno salutis reparatae MDXCII. ad annum 1595. gestarum címmel, miszerint a műtöredék tárgya a Szinán-féle háború és az 1592-től 1595-ös évig zajló események. Magát a művet Erdély felséges fejedelmének tiszteletére és örök emlékére, részben saját kútfőből a lehető legigazabb módon megírta, részben mások töredékeiből elrendezte Baranyai Decsi János.⁵¹⁶ Egy Cicero idézet⁵¹⁷ követően kezdődik a szerző Báthory Zsigmond fejedelemhez szóló datálatlan ajánlólevele. Kovachich szövegközlése a X. decas I. liberének I. caputjával kezdődik, és véget ér a X. decas VII. liberének V. caputjával. Kovachich forrásközlését azzal zárja,⁵¹⁸ hogy éppen ennek a háborúnak a történetéről szól Szőlősi István Rövid históriája.⁵¹⁹ Leírja a pontos címet, megadja, hogy a Teleki-könyvtárban lelhető fel, és hogy 1595-ben jelent meg negyedréti formátumban.⁵²⁰ Már ő felfigyelt tehát Baranyai Decsi és Szőlősi művének kapcsolatára tárgyuk azonossága miatt.

Baranyai Decsi következő szövegkiadója Toldy Ferenc volt 1866-ban, aki ezt írja szövegkiadásának előszavában:

„Kovachich után nekem kedvezett a jó sors, nem ugyan az első kilenc decást, de a X-nek hátra lévő VII–X. könyveit s a XI-nek az I. és II. könyvét Praynak, a m. kir. egyetemi könyv-tárban őrzött kéziratgyűjteménye XVII. kötetében fedezni fel, melyben az minden cím nélkül egyéb tárgyak közé kötve, még az Indexben is teljesen ignorálva, (átugorva), s Pray által sem determinálva, sem nem is használva, rejtezett. Töredék az, sajátkép vége oly kéziratnak, mely vagy a X. és XI. decást, vagy tán mind a tíz decást foglalta volt magában egy meglehetősen tudatlan másolótól, tán a XVIII. század kezdetéből, teli hibákkal, mint a Kovachich által használt szinte csak másolati kézirat is, de melynek ez nem része, mert Kovachiché a X. dec. VII. könyvének V. fejezetében szakad meg, a Pray-féle pedig VII. könyv II-d. fejezetével kezdődik; minél fogva a II., III., IV., V. fejezet mind a két másolatban megvan, még pedig némi eltérésekkel, melyek közül néhányat a jelen kiadás 139–146. lapjain ki is mutattam, hogy a Kovachich- s a Pray-féle kéziratok össze nem tartoztát megállapítsam. E tizedik decás 1592-vel kezdődvén s 1596-

⁵¹⁶ „In honorem et perpetuam memoriam serenissimi principis Transylvaniae, partim proprio Marte quam verissime conscripta, partim ex alienis fragmentis digesta autore Joanne Decio Barovio.” KOVACHICH, 1798, 233.

⁵¹⁷ „Historia vero testis temporum, lux veritatis, vitae memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis [...]” CICERO, 1969, 118. (De oratore, 2, 36)

⁵¹⁸ KOVACHICH, 1798, 378., Toldy Ferenc sorait ld. itt: BARANYAI DECSI, 1866, XXVII–VIII.

⁵¹⁹ RMNy II. 1618.

⁵²⁰ A tudósító históriás ének záró versszakában szereplő évszám 1635., ez lehetett a mű kinyomtatásának dátuma is.

ig menvén, korántsem teljes egész magában, amennyiben Bátori Zsigmond fejedelem uralkodását csak folytatja, másfelül be nem fejezi; de mivel a XI. dec. végén ez áll: „τέλος 14. die Aprilis anno D. 1603.” (mely kelet nem e másolat idejét adja, melynek t. i. graphikája nem ez idő jellemét viseli) hihető, hogy egy előbbi másolat befejezésének idejét jelenti, melyet a gépi másoló szinte leírt. Mert nem hihető, hogy Decsi éppen csak a lugosi győzedelemig szándékozott volna menni, s nem inkább Zsigmond fejedelemsége végével ki is kerekíteni annyi gonddal készített munkáját. Van tehát ok azt gyanítani, hogy a szerző bele halt munkájába, névszerint hogy, midőn az első másoló bevégezte a leírást, t. i. 1603. apríl 14., már nem élt [...].”⁵²¹

Vagyis a mű ránk maradt része a teljes X. decas, és a XI. decas a II. könyv IX. caputjáiig. Az események leírása azzal kezdődik, hogy Hasszán boszniai basa megszállja Sziszeket 1592-ben, és azzal végződik, hogy 1598. június 27-én a lugosiak győzelmet aratnak a törökök felett.

Toldy 18. század eleji kézírata szerint pedig 1603. április 14-én már volt olyan kézirat, amely tartalmazta az utolsó fejezetet, a XI. decas II. könyvének IX. caputját is. Toldy feltételezte, hogy ekkor, 1603-ban, Baranyai Decsi már nem élt.

Fontos tehát tisztázni Baranyai Decsi halálának időpontját. Baranyai Decsi halálának időpontjára vonatkozólag a legfontosabb adat egy kézírásos bejegyzés, amely Piskolti Fabricius Mátyástól, egy marosvásárhelyi református prédikátortól származik. A bejegyzés az 1573-ban, Wittenbergben megjelent Paul Eber-féle *Calendarium historicum* a gyulafehérvári Batthyány Könyvtárban őrzött példányának 172. lapján olvasható. E lapon a május 14-én történt fontosabb világtörténeti események után ez áll: „A következő éjszakán, éjjel két órakor meghalt a legtudósabb férfi, társam, Decsi János úr, az Úr 1601. évében. Iskolánk díszét és ékét – a gyászbeszédet én tartottam Izajás 57. fejezetéből – eltemettük e hónap 16. napján, szerdán.”⁵²² A mű datálása szempontjából fontos, hogy fennmaradt Baranyai Decsi János és Hunyadi Ferenc levélváltása 1596-ból.⁵²³ Hunyadi Ferenc Báthory Zsigmond tudós udvari orvosa volt. A levélváltásból kiderül a katolikus Hunyadi és a protestáns Baranyai Decsi bizalmas viszonya.

⁵²¹ Toldy Ferenc sorait ld. itt: BARANYAI DECSI, 1866, XXVII–VIII.

⁵²² „Sequenti nocte hora 2. defunctus est vir doctissimus et collega meus D. Joannes Decius a. D. 1601. Decus et ornamentum scholae nostrae, me contionem tenente ex Isaiae 57. sepelivimus 16. die huius mensis Mercurii die.” Ld. BARTS, 1929, 15.

⁵²³ SZABÓ, 1881, 470–493.

A levelezés három darabja maradt fent. Az egyik levél,⁵²⁴ amit Baranyai Decsi írt 1596. augusztus 16-án Vásárhelyt, fontos ismereteket szolgáltat a történeti mű megírásával kapcsolatban. A címzés szerint a levél Hunyadi Ferencnek, Erdély felséges fejedelme [Báthory Zsigmond] főorvosának, a nemzet messze legkimagaslóbb poétájának, az ő nagyra becsült urának szól. A levélben írja Baranyai Decsi, hogy a *Syntagmát*,⁵²⁵ egy jogi vonatkozású művét is bemutatta Zsigmondnak, de nem kapta meg fáradságos munkája méltó jutalmát. Elmondja, hogy hívták a pataki gimnázium élére, de nem vállalta el a feladatot, mert patrónusai visszatartották, azonban ők időközben meghaltak. Serénysége más, kisebb alkotásain kívül két figyelemre méltó művet is felajánlott a minap a fenséges fejedelemnek, ezek közül az egyik a Sallustius volt, amit magyarra fordított. Ez a munka *Az Caius Crispus Salustiusnac két históriája* címen jelent meg Szebenben, 1596-ban.⁵²⁶ Ajánlása Báthory Zsigmondnak szól, keltezése 1595. szeptember 29. De ugyanaz történt vele, írja, mint Teodoro Gazával, aki, amikor azt a hatalmas, görögből fordított művét az állatok történetéről, ha jól tudja, Gyula pápának felajánlotta, csak annyi pénzt kapott érte, ami a könyv díszes kötésére volt elég. De még Gaza is szerencsésebb nála, mert legalább a kötési költséget megkapta, Baranyainak viszont minden fáradozása és munkája kárba veszett.

A másik mű, amit megemlíti a Hunyadinak szóló levélben, a *História* volt. A történeti művével kapcsolatban azt jegyzi meg, hogy hivatali teendőin felül körülbelül ötévi munkával összeszedett s csekély ereje szerint összeállított *Magyar História* is rengeteg fáradságába került. Mikor a fejedelemnek ezt is bemutatta, s ezen a címen valami kis útiköltséget kért, semmit sem ért el azok közül, amit óhajtott. „Mit tegyek tehát? – írja. Vajon azoknak ajánljam fel műveimet, akik nem igénylik, vagy ha ingyen elfogadják, el sem olvassák őket? Sült bolond lennék hát, ha akár csak egy betűt is leírnék még valaha valakinek a tiszteletére.”⁵²⁷ A levélben *Magyar História*ként emlegetett mű biztosan a *Commentarii*, mert Baranyai Decsinek más történeti tárgyú művét nem ismerjük, és a *Commentarii* Báthory Zsigmondnak van ajánlva. Világos az idézetekből, hogy a mű elkészült, ötévi munka volt a megírása, és elkészülte kapcsán semmit sem tudott a szerző kieszközölni Báthorytól. A levél kelte 1596. augusztus 16.

Ahogy most előttünk áll Baranyai Decsi műve Toldy Ferenc szövegkiadásában, ekkor, tehát a levél keltekor nem lehetett megírva a mű legvégén tárgyalt eseményig, az 1598. június 27-i lugosi győzelemig, vagyis a XI. decas II. könyve IX. caputjának végéig. De nem is lehetett

⁵²⁴ SZABÓ, 1881, 473–475. Baranyai Decsi János Hunyadi Ferencnek, 1596. augusztus 16. Ford. CSONKA, 1982, 804–807.

⁵²⁵ RMNy I. 719.

⁵²⁶ RMNy I. 786.

⁵²⁷ Baranyai Decsi János Hunyadi Ferencnek, 1596. augusztus 16., A fordítást ld. CSONKA Ferenc, 1982, 806.

a teljes X. decas, ugyanis annak a végén, a X. könyv XIV. caputjában az abban tárgyalt utolsó események 1596 végén történtek. Baranyai Decsi tehát úgy ajánlotta és mutatta be Báthorynak a művét 1596 augusztusa előtt, hogy nem volt végig megírva a X. decas. A kérdést legutóbb Holler László érintette, tanulmánya a Magyar Könyvszemlében jelent meg 2001-ben.⁵²⁸ Holler kutatástörténeti összefoglalót adott, és kigyűjtötte a mű belső kronológiai adatait. Az emlékirat ajánlásának keletkezési idejére vonatkozólag arra a következtetésre jut, hogy „magából az ajánlás szövegéből megállapítható, hogy az 1596-ban készült”.⁵²⁹ Holler most nem részletezett gondolatmenetét elfogadva a végső megállapítás, ti. hogy az ajánlás legkorábban 1596 elején készült, következik a Hunyadi Ferencnek írott levélből is, ugyanis a Sallustius-fordítás (RMNy 786) *Az olvasókhöz* című előszavának kelte 1595. szeptember 29-ike, a nyomtatvány impresszumában pedig 1596 áll, úgyhogy minden bizonnyal az év elején jelenhetett meg a kiadvány. Vagyis ezt követően került átadásra a fejedelem számára a történeti munka is, ajánlásostul.

Holler felteszi még a kérdést, ti. hogy meddig terjedt időben az ajánláshoz tartozó mű.

Amellett érvel, „hogy valójában csak az 1594. év eseményeit tartalmazta, és pontosan addig tartott, amennyit Kovachich szövegkiadása tartalmaz”.⁵³⁰ Az a X. decas VII. liberének V. caputjával ér véget. Mi felvetünk egy másik lehetőséget. Mivel Baranyai Decsi számos helyen Jacobinus János *Brevis enarratio*⁵³¹ című munkájából másolta ki a havasalföldi hadjárat történetére vonatkozó mondatait, a *Commentariinek* a *Brevis enarratio* elkészülte után kellett befejeződnie. A *Brevis enarratio* Báthory Zsigmondnak szóló ajánlása datált, keltezése 1596. március 25-e. Baranyai Decsi tehát ezt követően dolgozta bele Jacobinus mondatait a művébe.

Az utolsó szövegátvétel szövege Baranyai Decsinél:

„Arx Gyrgiovia, quae centum circiter abhinc annis Turcico paruit imperio, defensoribus destituta, universis Turcarum copiis inspectantibus in potestatem Transylvanorum redacta est. Sed quum in tam remoto a Transylvania loco, non sine periculo defendi eam posse Princeps videret, igne tectis iniecto arcem inflammari, pontem etiam rescindi, et navium, ex quibus pons constabat, tabulata exuri iussit. Quibus rebus confectis, copias Princeps actutum reduxit, et ad Gergicium usque oppidum Valachiae Alpibus vicinum comitatus est. Ibi rebus provinciae cum Palatino compositis, Stephanum

⁵²⁸ HOLLER, 2001, 273–300.

⁵²⁹ HOLLER, 2001, 288.

⁵³⁰ HOLLER, 2001, 288–289.

⁵³¹ RMNy I. 780.

Boczkaium cum exercitu reliquit. Ipse paucis comitantibus copias praecessit, ac tandem superatis Alpibus mense novembri, cum solenni triumpho ovans Coronam venit, Boczkaium ibi cum exercitu adventantem praestolaturus. Simulac is affuit, dimissis in suas regiones Germanicis copiis, duo circiter qua equitum, qua peditum millia selegit, eosque Stephano Moldaviae Palatino adiungit, qui eum in provinciam deducerent. Ita reliquo exercitu in hyberna dimisso, postquam paucos Coronae dies commoratus fuisset, Albam Iuliam reversus est.⁵³²

Ami aláhúzza szerepel, az Jacobinustól⁵³³ való átvétel. Ezzel zárul is Jacobinus műve. Oly mértékű az egyezés a két szöveg között, hogy nem keletkezhettek egymástól függetlenül. Baranyai Decsi nagyban támaszkodik Jacobinus szövegére, nemcsak szavakat, hanem tagmondatokat másolt ki belőle, sorozatosan egymás után. Ezt csak azt követően tehette meg, hogy Jacobinus szövege megjelent nyomtatásban. (Kettőjük közt személyes kapcsolatról egyáltalán nem tudunk, így azt sem feltételezhetjük, hogy Jacobinus a kéziratát odaadta volna Baranyai Decsinek.) Jacobinus művének ajánlása datált, 1596. március 25. után nyomtatták ki művét, és Baranyai Decsi csak ezt a dátumot követően írhatta le idézett sorait.

Fentebb láttuk, hogy a Hunyadi Ferencnek írott levél szerint elkészült, átadásra került a mű ajánlásostul. Fentebb láttuk azt is, hogy nem lehetett ez a teljes X. decas belső kronológiai érv miatt, ugyanis az abban utoljára említésre kerülő dátum a levél kelte utáni. Tehát nem a teljes tizedik decas került bemutatásra, hanem annak csak egy része. Mi azon az állásponton vagyunk, hogy Baranyai Decsi még megírta Báthory Zsigmond hazatértét a havasalföldi hadjáratból a gyurgyevői győzelem után Jacobinust másolva, és eredeti tervét, amit szintén a

⁵³² BARANYAI DECSI, 1866, 233.

⁵³³ „Ita Girgioum tanti arx momenti, ut quae centum circiter ab hinc annis Turcico paruit imperio, intra tam breve temporis spacium viribus Transylvanicis oppugnata, inspectante ipso Sinano universoque eius exercitu, in principis potestatem venit. Veruntamen in ea princeps nullum plane militum praesidium certis de causis relinquendum putavit, praesertim autem quod barbarorum iniuriis admodum esse expositam, nec sine manifesto periculo in tam remoto ab Transylvania loco praesidium ali posse intelligebat. Igne itaque tectis iniecto inflammari arcem, pontem etiam rescindi, et navium ex quibus pons constabat, tabulata exuri iussit. Quibus non sine singulari Dei praepotentis auxilio et providentia feliciter expeditis, et Sinano, qui antea toti orbi Christiano terrori fuerat, trans Danubium pulso, solutis castris princeps exercitum reduxit, et copias ad Gergiciam usque oppidum Valachiae alpbibus vicinum, comitatus est. Ibi rebus provinciae cum palatino compositis, Stephanum Bochkaium, generalem copiarum praefectum cum exercitu reliquit: ipse paucis comitantibus praecessit, ac tandem superatis alpbibus Brassoviam venit, Bochkaium ibi cum exercitu expectaturus. Ubi is quoque cum exercitu affuit, duorum circiter millium Siculorum exercitum Stephano Moldaviae Palatino adiunxit, qui eum in provinciam comitarentur, et pristinae restituerent dignitati: reliquum exercitum domum in hyberna dimisit: ipse quoque paucos dies Brassoviae moratus, ingenti cum totius Transylvaniae applausu et laetitia, re felicissime gesta, tantisque rebus confectis, Albam Iuliam reversus est.” Ld. JACOBINUS, 1596, D_{4a}.

Zsigmondnak szóló ajánlólevelében említ, ti. hogy megírja a Szinán-féle háború összegzését,⁵³⁴ amelynek legfontosabb mozzanata Zsigmond gyurgyevói győzelme volt. Baranyai Decsi az előbb bőségesen idézett helyen a fejezetet (X. 9. 15) Szinán halálának leírásával fejezi be, így téve pontot a Szinán-féle háborúra:

„Sinanus vero Constantinopolim ingenti cum Caesaris offensione reversus, seu revera, seu simulatione in gravem confestim morbum incidit. Postquam eo aliquot dies conflictatus fuisset, identidem a Transylvano se puero post tres ex tribus orbis partibus reportatos triumphos ad ignominiosam mortem compelli, multis cum execrationibus conquestus fuisset, seu anxietate animi victus, seu sumpto veneno extinctus, foedam in Tartara animam efflavit. Cadaver eius in Zuna (quod significat templum amplum operis lapidei) ab eo iam pridem immensis opibus extracta reconditum est. Bona omnia, quae fuerunt pene inaestimabilia, et regias quasque gazas superantia, in fiscum Caesareum redacta, mense decembri.”⁵³⁵

A mű belső kronológiája szerint itt 1595 decemberében járunk. Nemcsak Zsigmond legsikeresebb éve zárult le ezzel a mondattal, hanem ellenfele is meghalt. Mindez Baranyai Decsi művében a tizedik decas kilencedik könyvének legvégén, a tizenötödik fejezetben van leírva. Ezt már a tizedik könyv követi. Határvonalról van szó tehát mind az idő, mind a mű beosztásának tekintetében. Így beváltva látjuk a szerzőnek azt az ígérését is, amit műveinek tárgyveiről ír az ajánlólevelben:

„Quae quamvis me ab hoc incepto, non temere absterrere potuissent, omnibus tamen illis impedimentis posthabitis, conatus sum in hac decima meorum Commentariorum Decade res gestas proximi triennii maxime memorabiles breviter, ac quantum assequi potui, verissime complecti.”⁵³⁶

A tárgyalt három év visszafelé számolva tehát az 1595-ös, amely végződik a X. decas 9. könyvének 15. fejezetével, Szinán halálával, az 1594-es, amely végződik X. decas 7. könyvének 5. fejezetében a tatárok telelésének leírásával Szolnok és Túr környékén. Az 1593-as évnek nincs pontosan meghúzott határa a műben, de a X. decas 5. könyvének 4. fejezetében

⁵³⁴ „[...] quae cum saepe mecum cogitarem, et summam belli Sinanici historiis nostris Ungaricis attexere conarer, diu, multumque mecum consideravi, possumne tuto, ac cum bona tuae serenitatis gratia laborem hunc suscipere.”
Ld. BARANYAI DECSI, 1866, 4.

⁵³⁵ BARANYAI DECSI, 1866, 233–234.

⁵³⁶ BARANYAI DECSI, 1866, 5.

szó van arról, hogy Szécsény vára a keresztények hatalmába kerül,⁵³⁷ ez pedig 1593. december 4-én történt.⁵³⁸

De a történések sorában is határvonalról beszélhetünk, mert a következő fejezet, a tizedik könyv első fejezete már kényes témát választ tárgyául. A székelyek szabadságának visszavételéről van benne szó. Ez társadalmi kérdés, amivel Baranyai Decsi sohasem foglalkozik, itt mégis kivételt tett.⁵³⁹ Ebben a fejedelem döntésképtelensége már nagyon hangsúlyos:

„Haec atque alia singulari a compluribus acumine excogitata, cum in utramque par-tem anxie Princeps secum disquireret: quem inter Scyllam et Charybdin cursum tenere, quidve in diversissimis hisce duorum ordinum postulatis facere deberet, prorsus ignorabat.”⁵⁴⁰

Egyáltalán nem tudta, hogy merre kellene tartania, és hogy mit kellene tennie. Ami szintén nem megszokott, kritikát is gyakorol Baranyai Decsi a székelyek ügye kapcsán Zsigmonddal szemben:

„Inventi sunt et tales gravi iudicio praediti homines, qui ad officium Principis pertinere dicerent, ut crudeliorem iusto nobilitatis in plebeios dominatum, legitimus [recte: legitimis] cancellis mitigaret, ne rustica multitudo durissimae servitutis, intolerabiliumque onerum, quibus a nobilitate praeter aequum et bonum gravaretur, pertaesa, tandem civilia dissidia, uti saepe numero iam evenerit, excitare cogeretur.”⁵⁴¹

Ez már egy várákozásaiban csalódottabb író tolla. Úgy véljük tehát, hogy a műrészlet, amit Baranyai Decsi János az ajánlással együtt Báthory Zsigmondnak elküldött, a tizedik decas kilencedik könyvének legvégén, a tizenötödik fejezetnél ért véget, amelynek megírásával 1596 áprilisában végezhetett.

---

⁵³⁷ „Allatum postea fuit, Ungaros capta Zechinensi arce cum sententiis certarent, quo esset progrediendum [...]”
BARANYAI DECSI, 1866, 93.

⁵³⁸ TÓTH, 1999, 72.

⁵³⁹ BARTONIEK, 1975, 263., 271., 15. jegyzet.

⁵⁴⁰ BARANYAI DECSI, 1866, 236.

⁵⁴¹ BARANYAI DECSI, 1866, 250.

8.2. Jacobinus *Brevis enarratio*ja kortárs és későbbi történetíróknál

Megállapítható az is, hogy a 17. századi magyar és erdélyi történetírás erősen kiaknázta Jacobinus munkáját.⁵⁴²

Az első tárgyalandó történetíró, aki felhasználta Jacobinus szövegét, Somogyi Ambrus. A Somogyi család Somogy vármegyéből származik. Ambrus nagyapja, Péter a mohácsi csatában esett el, apja pedig, akinek keresztnévét nem tudjuk, a török zaklatás elől menekült Sátorlajaujhelyre, ahol 1577-ben halt meg. Somogyi Ambrus 1564 áprilisában született, születésének helye azonban nem ismeretes, mint ahogy az sem, hogy mikor és hol tanult. 1598-ban a dési nemesek között szerepel, ezt követően valamelyik évben Belső-Szolnok megye jegyzőjévé választották, amely tisztséget 1604-ben már bizonyosan viseli, és okiratok említései szerint 1633-ig be is töltött. Jegyzősége alatt pusztították el Basta hadai Dést, amikor annak lakossága, köztük Somogyi is Besztercére menekült, és ott töltött majd egy évet. Ekkor írta meg *Historia rerum Ungaricarum et Transsilvanicarum* című történeti munkáját, amit talán Kolozsvárott fejezett be. A történeti mű előszava ugyanis itt kelt, 1604. húsvétján, aminek tájára esett a szerző negyvenedik születésnapja.⁵⁴³ 1612-ben Forgách Zsigmond hűségére esküdött, a vármegye adóját is neki szolgáltatta. Báthory Gábor fejedelem ezért megparancsolta, hogy Somogyit fogják el és zárják a szamosújvári várba. Báthory azonban 1613-ban megkegyelmezett neki. Somogyi 1637-ben Dés város bírása lett, és valószínűleg ebben az évben meg is halt, mert a következő év bírása már Alvinczi András volt.⁵⁴⁴

Somogyi *Historia rerum Ungaricarum et Transilvanicarum* c. műve négy könyve három fő részre oszlik, az első 1566-ig terjedő rész Joviusból és Zsámbokyból van kírva szó

⁵⁴² BARTONIEK, 1975, 305.

⁵⁴³ „Datum Claudiopoli in Transsilvania in festo paschae circa natalis mei diem, quo annos quadraginta agebam, anno Domini 1604.” Ld. SOMOGYI, 1800, (***)a. Itt jegyzi meg Eder, Somogyi szövegének kiadója: „Omnia exempla hunc annum habent; manifesta fides historiam anni 1605. serius ab Simigiano additam.” Somogyi Ambrus történeti művének magyar fordítását ld. SOMOGYI, 2013.

⁵⁴⁴ LUKINICH, 1906, 951–952.

szerint, a második részt, talán már 1576-tól, de bizonyosan 1588-tól kezdődően 1601-el bezárólag túlnyomóan Somogyi önálló fogalmazásának tekinthető, míg a harmadik rész, az 1602-től 1605-ig terjedő időszak elbeszélése Istvánffy vonatkozó könyveinek átírása, néhány önálló részlet beiktatásával.⁵⁴⁵ A Somogyi sajtójának tekinthető második részben, *Historiaj*ának III. könyvében kezdődik a Báthoryak történetével foglalkozó rész. Ide másolta be Somogyi Báthory Zsigmond havasalföldi hadjáratának történetét Jacobinus *Brevis enarratió*jából szó szerint, a kezdőmondattól⁵⁴⁶ az utolsó mondatig,⁵⁴⁷ az utóbbin változtatva valamicskét,⁵⁴⁸ Jacobinus előadásból pedig itt-ott kihagyva.⁵⁴⁹

Bartoniek Emma mutat rá, hogy Istvánffy Miklós Jacobinust közvetlenül is felhasználta *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV* című monumentális művében, nem pusztán csak Baranyai Decsi átírásából ismerte szövegét. „Szintén csaknem szó szerint átvette a kolozsvári történetíró szép munkácskáját.”⁵⁵⁰

Példának Istvánffytól a cǎlugăreni csata leírásából (lib. XXIX.) idéz részletet:

„Ungari et Valachi virtute confisi pugnabant fiebatque ambarum partium pertinacia, ut aliquando hostes retrocedendo *a nostris magna caede edita usque ad castra fugarentur*. Nonnunquam nostris hostium impetu loco pulsus barbari sese iam vicisse proclamarent aderatque Sinanus pugnantes voce compellans ac restitantes et ignavos, modo contumeliosis verbis, modo clava et verberibus incitans, *hunc in modum* tota fere dies usque *ad occasum solis* alternante dimicantium *fortuna* transacta est. Ad extremum tricenaria sclopetariorum *peditum* Ungarorum *manus, quae castris uno ante die pabulatum egressa fuerat, veluti coelo divinitus demissa supervenit...*”⁵⁵¹

⁵⁴⁵ BARTONIEK, 1975, 308–309.

⁵⁴⁶ Ld. SOMOGYI, 1840, 159.: „Postea vero quam Sigismundus affinitatem cum inclita domu [!] Austriaco [!] contraxit, ad eam statim cogitationem curamque convertit animum, quo modo rebus Christianorum prope nutantibus consulere ditionemque suam ab hostibus tueri possit.”

⁵⁴⁷ Ld. SOMOGYI, 1840, 166.: „Quibus feliciter expeditis et Sinano trans Danubium pulso solutis castris post quadriduum Sigismundus exercitum in Transsilvaniam reduxit, Stephanum vero Moldaviae principem in provinciam ad regni habenas occupandas attribuendo illi duo millia Sicularum, qui eum in provinciam comitarentur et pristinae restituerent dignitati, remisit.”

⁵⁴⁸ Vö: JACOBINUS, 1596, D₄b: „Ubi is quoque cum exercitu affuit, duorum circiter millium Sicularum exercitum Stephano, Moldaviae palatino adiunxit, qui eum in provinciam comitarentur et pristinae restituerent dignitati, reliquum exercitum domum in hyberna dimisit...”

⁵⁴⁹ BARTONIEK, 1975, 309.

⁵⁵⁰ BARTONIEK, 1975, 367.

⁵⁵¹ ISTVÁNFFY, 1622, 671.

Jacobinusnál ugyanez a mozzanat így szól:

„Interdum *nostri* hostes extra angustias *ad usque castra magna* in eos *caede* invecti *propellebant*, ii rursum viribus resumptis nostrorum remorabantur *impetum*, saepe etiam multitudine barbarorum ingruente *nostri* caedere [!] hosti cogebantur. *Hunc in modum* a solis fere ortu usque in vesperum alternante *fortuna* vario Marte pugnatum fuit. Tandem vero *sole in occasum* vergente melior *fortuna* nostris affulsit, siquidem ex mandato palatini quaedam *peditum acies, quae* longius castris *abfuerat*, peropportune *affuit*.”⁵⁵²

Baranyai Decsinél valóban másképpen szól az ütközet leírása:

„Dato pugnae signo acerrimum conseritur praelium. Et dum *nostri* virtute, barbari multitudine se superiores fore sperant, alternante Marte pugnatur. Tandem postquam toto die certatum fortiter utrinque fuisset, *sole in occasum* vergente nova *peditum nostratum acies* irruit ac coniunctis cum iis, qui totius diei pugnam in ardentissimo aestu sustinuerant, viribus hostem confestim terga dare cogit.”⁵⁵³

Istvánffy az idézett szövegrészlet erejéig bizonyosan Jacobinus sorait figyelte. Belefűzte azonban, hogy Szinán a seregének vonakodó és gyáva harcosait hol sértegetésekkel, hol megbottal és ütlegekkel is küzdelemre ösztökélte. Jacobinus hűvös „peropportune” – *a legjobbkor* szavát pedig „veluti coelo divinitus demissa” – *isten akaratból mintegy égből alábocsátott* fordulattá színezte.

Tárgyalandó még Bethlen Farkas történeti műve is Jacobinus vonatkozásában. Bethlen Farkas 1639-ben született, atyja, Ferenc I. Rákóczi György, majd II. Rákóczi György főudvarmestere volt. Bethlen Ferenc kezdetben az unitárius vallást követte, ebben nevelkedett fia, Farkas is, a kolozsvári unitárius iskolában kezdve meg tanulmányait. 1654-ben a fejedelmi udvarba került, ahol a református Keresztury Pál iskolamester növendéke lett, együtt II. Rákóczi György fejedelem fiával, Ferencel, továbbá Bethlen Miklóssal, Bethlen János kancellár és történetíró fiával, és Kemény Ferencel, a szintén fejedelemségre jutott Kemény János fiával. Az udvarban tért át a református hitre, tanulmányait azonban tizenöt éves korában

⁵⁵² JACOBINUS, 1596, B_{4a}.

⁵⁵³ BARANYAI DECSI, 1866, 199–200.

abba kellett hagynia, magasabb fokú, külföldi egyetemi tanulmányokat nem folytathatott. Történetírói munkásságára nagy jelentőséggel volt, hogy részt vett a követjárásokban, a politikai életben, jól ismerte a pártok viszonyait, ott volt az országgyűléseken, és mint fejedelmi tanácsos sokat foglalkozott állami pénzügyekkel. Ellenségeskedése unokatestvérével, Bethlen Jánossal a Bély-féle összeesküvés kapcsán, hivatali és birtokelőnyök miatt alakult ki. Bethlen János hivatalait sorra ruháztatta magára, amíg az nótaper alatt állt. Előbb a kancellárságban lett helyettese 1676-ban, majd 1677-ben átvette tőle a Fejér megyei főispánságot is, amit még ugyanebben az évben vissza kellett adnia Jánosnak, s azt csak János halála után, 1678 februárjától foglalhatta el újra. Nem sokkal ezután 1681-ben halt meg Bolkácson.⁵⁵⁴

Bethlen Farkas *Historiarum Pannonico-Dacicarum libri* című történeti művét a rövidéletű keresdi nyomdában kezdték el nyomtatni, amelyet Farkas öccse, Elek alapított 1683/84-ben. A nyomtatáshoz Farkas halála után, 1684 januárjában hozzáfogtak, de a munkálatok elhúzódtak, mert Bethlen Eleket huzamosabb ideig országos ügyek szőlítették el a keresdi kastélyból, és így a kinyomtatott folio-lapok korrektúrájától, amit maga végzett. A kiadvány 1690-re sem készült el, bár ekkor már 832 levele ki volt szedve. A mű kiadásának és a nyomda működésének is Thököly Imre támadása vetett véget, ugyanebben az évben. A nyomdával együtt Bethlen történeti művének ívei is nagyrészt megsemmisültek.⁵⁵⁵ Azonban majd száz évvel később, 1782 és 1793 között Hochmeister Márton, szebeni nyomdász kiadta Bethlen Farkas művét négy kötetben, amihez Benkő József gondozásában hozzátartozta a mű 1601-et követő folytatását az ötödik és hatodik kötetben, Benkő ötödik kötetéhez írt bevezetésével. A keresdi kiadás szövege az ötödik kötet 30. lapjáig terjed. Ami az ötödik kötetben ezután, és a hatodik kötetben következik, azt Benkő pótolta öt, illetve nyolc különböző kéziratból, összevetve azok szövegét Somogyi és Szamosközy műveivel.⁵⁵⁶

Jacobinus *Brevis enarratio*jának szövege a Hochmeister–Benkő féle kiadás harmadik kötetében⁵⁵⁷ olvasható. Jacobinus művének elejét elhagyva, Bethlen az „Interim Turcae

⁵⁵⁴ BARTONIEK, 1975, 480., 483–484.

⁵⁵⁵ LUKINICH, 1913, 148.

⁵⁵⁶ BARTONIEK, 1975, 493.

⁵⁵⁷ BETHLEN, 1783, 582–630.

cognitum habentes” kezdetű mondatától⁵⁵⁸ kezdve az „Itaque Sigismundus princeps” kezdetű mondatáig⁵⁵⁹ bezárólag szinte szó szerint kiírta a kolozsvári jegyző munkáját.

Bethlen művében forrásának, Jacobinusnak a nevét meg is említi, amikor arról ír, hogy a székely puskás gyalogság Gyurgyevó alatt akkora pusztítást vitt végbe a törökök között, hogy a holttestektől a Duna medre vérrel kevert és csaknem vörös vizet hömpölygetett, ami alkalmatlanná vált az ivásra.⁵⁶⁰

8.3. Jacobinus *Brevis enarratio*ja históriás énekekben

8.3.1. Míves prózából rímes vers – az ismeretlen szerzőségű kolozsvári históriás ének (1596)

A kolozsvári jegyző történeti művének utóélete számottevőnek mondható. Ez előbbieken láttuk, hogy miként használta fel a 17. századi magyar és erdélyi történetírás Jacobinus

⁵⁵⁸ BETHLEN, 1783, 582.: „Interim Turcae cognitum habentes ad actum nuptialem non solum proceres, sed etiam multos ex confiniis milites avocatos esse, opportunam nacti occasionem ad vindicandum sibi nuper in Bokcsa et Varsócz illatum per Transsylvanicos damnum, coniunctis viribus in ditionem Transsylvaniae usque ad oppidum Jofö, uno a castro Illye milliari dissitum, irruptionem fecerunt, illudque cum septem pagis diripuerunt, vastarunt, multisque trucidatis et plurimis captis, postremo exusserunt.”

Vö: JACOBINUS, 1596, B₁a–b: „Quo facto Turcae, qui Lippae, Giulae, Czanadi ac Ienei erant, cum per exploratores cognovissent, milites ex ditione Iofevensi certis de causis Albam esse avocatos, peropportunam nacti occasionem, quod animadverterent, non esse in iis partibus, qui ipsis resisteret, (Georgius enim Barbely, ut dictum est, Caransebesum versus exercitum ducebat, qui locus septem circiter miliaribus Iofeo distat) coniunctis viribus in Transylvanicam ditionem irrumpunt oppidumque Iofeum cum septem pagis diripiunt et inflammant, magno incolarum numero trucidato et quamplurimis in servitutum abductis.”

⁵⁵⁹ BETHLEN, 1783, 629–630.: „Itaque Sigismundus princeps pro maxima iniuria id reputans, partem exercitus Sicularum Stephano Razvano, voivodae Moldaviae adiunxit, qui eum in provinciam reducerent et pristinae dignitatis restituerent, ipse vero rebus provinciae Transalpinæ cum Michaele vaivoda compositis, Stephano Bocskai, generali copiarum praefecto cum exercitu ibidem relicto, paucis se comitantibus praecessit, ac tandem superatis alpibus ad urbem Coronam venit, Bocskaium cum exercitu exspectaturus, ubi postquam is quoque cum exercitu affuit, reliquum exercitum domum in hyberna dimisit, ac paucos dies Coronae moratus, ingenti cum totius Transsylvaniae applausu et laetitia, re felicissime gesta tantisque rebus confectis Albam Iuliam reversus est.”

Vö. JACOBINUS, 1596, D₄a–b: „Ibi rebus provinciae cum palatino compositis, Stephanum Bochkaium, generalem copiarum praefectum cum exercitu reliquit, ipse paucis comitantibus praecessit, ac tandem superatis alpibus Brassoviam venit, Bochkaium ibi cum exercitu expectaturus. Ubi is quoque cum exercitu affuit, duorum circiter millium Sicularum exercitum Stephano, Moldaviae palatino adiunxit, qui eum in provinciam comitentur et pristinae restituerent dignitati. Reliquum exercitum domum in hyberna dimisit, ipse quoque paucos dies Brassoviae moratus ingenti cum totius Transsylvaniae applausu et laetitia, re felicissime gesta tantisque rebus confectis, Albam Iuliam reversus est.”

⁵⁶⁰ BETHLEN, 1783, 623.: „Quo tempore peditum Sicularum, quos pixidarios vocant, virtus prae caeteris enituit, qui cum sclopetis eminus hostes peterent, tantum profecerunt, ut occisorum cadaveribus alveus Danubii (*ut Jacobinus scribit*) aquas sanguine permixtas et pene rubentes volveret, haustuque inidoneus redderetur.”

Vö. JACOBINUS, 1596, D₂b: „Quo tempore peditum praecipue, quos pixidarios vocant, virtus prae caeteris enituit, qui cum sclopetis eminus hostes peterent, tantum profecerunt, ut occisorum cadaveribus plenus ipse Danubius aquas sanguine permixtas et pene rubentes volveret, haustuque inidoneus redderetur.”

munkáját. Most azt mutatjuk be, hogyan fordították a *Brevis enarratio* szövegét magyarra és formálták tudósító históriás énekké két alkalommal is.

Először erre, rögtön a Jacobinus *Brevis enarratió*jának megjelenésének évében, már 1596-ban sor került. A kiadvány Heltai Gáspár műhelyéből került ki, akár csak Jacobinus műve. Címe *Historia, melyben az felséges Bathori Sigmondnak, erdélyi fejedelemnek 1595 esztendőben való viselt hadai irattatnak meg ...*.⁵⁶¹ Már Szabó Károly rámutatott, hogy a históriás ének forrása Jacobinus János említett műve volt. A kiadvány két csonka példányban maradt ránk, az egyiket a kolozsvári egyetemi könyvtár, a másikat a kolozsvári akadémiai könyvtár őrzi. A mű a B ív negyedik levelén szakad meg. A históriás ének kezdősora: „Emléközem mostan mi történt dolgáról.” Szövegkiadásában⁵⁶² olvasható, hogy nótajelzése Temesvári Istvánnak a kenyérmezei győzelemről szerzett énekére (1569) utal. Ennek nótajelzése a Heltai-cantionaleban a Cyrus dallamot idézi. Temesvári énekében gyakran találni 11-es sorokat, az ének egésze mégis dallamának megfelelően tizenkettesnek látszik.⁵⁶³

Az alábbiakban példák olvashatók arra, hogyan ültette magyar versre, pontosabban énekszövegre a névtelen históriásének-szerző Jacobinus prózáját.

Az ének szövegének 1. versszaka:

„Emléközem mostan mi történt dolgáról,
Az Erdély orszagnac múlt állapattyáról,
Bathori Sigmondnac nagy jámborságáról,
Hazaiahoz valo hü szolgallattyárról.”

Önálló bevezetés ez, nem található megfelelője sem a *Brevis enarratio* ajánlásában, sem a mű szövegében. De az ének 2. versszaka már a *Brevis enarratio* címében foglaltakat visszhangozza:

Mikoron iránac ennyi *esztendőben*,
Az ezer öt százban és kilentzuen ötben,
Io Bathori Sigmond ackor az üdőben,

⁵⁶¹ RMNy I. 779.

⁵⁶² RMKT XVII/1. 48–56; 510–519.

⁵⁶³ RMKT XVII/1. 510.

Király vala immár az Erdély földében.

Brevis enarratio rerum a serenissimo *Transylvaniae* principe *Sigismundo* anno *MDXCV*. gestarum. A *princeps*et a verselő a végig a király szóval fordította művében.

A 3. és 4. versszak szerint:

„Gyakran gondolkodic Király ő magában,
Mint öregbithesse népét országában,
Es vissza hozhassa mégh birodalmában,
Kic valának régen pogán fogságban.”

„Azért *nem mulata* seregét indita,
Végh Temesvár felé az Töröc országra,
Kiknec eleiben Barbély Györgyet ada,
Miként czelekedgyéc ötet meg tanita.”

„Posteaquam Sigismundus Transylvaniae princeps affinitatem cum inclyta domo Austriaca, Maria Christierna Caroli archiducis Austriae filia in matrimonium ducta contraxisset, *ad eam statim curam cogitationemque convertit animum*, quomodo rebus Christianorum prope nutantibus consulere *ditionemque suam ab hostibus tueri posset*. Itaque *finis ditionis suae* novo statim militum praesidio diligentissime *firmandos curat*, quibus suos etiam duces, viros bellica inprimis virtute claros attribuit, ita *illi quoque exercitus parti, quam in inferioribus Hungariae partibus Caransebesum versus habebat, Georgium Barbely*, eximiae virtutis hominem *praeficit*. *Is accepto a principe mandato [...]*.”⁵⁶⁴

A névtelen verselő ezúttal nagy vonalakban követi csak forrása szövegét. Amit Jacobinus hangsúlyozott a *statim*mal, tudniillik, hogy miután házasságot kötött a fejedelem, rögvest a keresztények ügyének megsegítése foglalkoztatta, a *gyakran gondolkodik király ő magában* sorral adta vissza. A *ditionemque suam ab hostibus tueri posset*. Itaque *finis ditionis suae* novo statim militum praesidio diligentissime *firmandos curat* prózasornak csak hozzávetőlegesen feleltethetők meg a Mint öregbithesse népét országában / Es vissza hozhassa mégh

---

⁵⁶⁴ JACOBINUS 1596, B₁a.

birodalmában verssorok.⁵⁶⁵ A *nem mulata* fordulattal a versszerző visszautal a *statimra*, de a sereg elindítására vonatkoztatja. A Végh Temesuár felé az Török országra, / kiknec eleiben Barbély Györgyet ada, / Miként czelekedgyéc ötet meg tanita, a sorokkal már követi Jacobinus *illi quoque exercitus parti, quam in inferioribus Hungariae partibus Caransebesum versus habebat, Georgium Barbely*, *eximiae virtutis hominem praeficit. Is accepto a principe mandato* ... sorait. Közben a versszerző változtat a helynév megjelölésén, de megőrzi Borbély György, karánsebesi bán latin szövegben szereplő névformáját (*Barbely*).

A 7. és 8. versszak:

„Igen *serény* vala *Barbély György* dolgában,
Mert nincz része néki az képmutatásban,
*Két Bástyát Török*nec nagy hamarságban,
Haita az Királynac ö birodalmában.

Bokcza ennec neue, Varsutz másodiknac,
*Török*oc peniglen *kic ebben valánac,*
Vitéz Barbély Görgytől *mind le vágatánac,*
Íó Karánsebesbe vissza fordulánac.”

Jacobinusnál:

„*Is accepto a principe mandato, exercitum illico in hostium ditionem ducit duoque Turcarum praesidia Bokcia et Varsocz per vim expugnat, Turcis omnibus, qui in eis erant, interemtis.*”⁵⁶⁶

Borbély Jacobinusnál azonnal (*illico*), közvetlenül a fejedelem meghagyását követően az ellenség területére vezeti seregét, ezt a versszerző az *igen serény vala* fordulattal adja vissza.

⁵⁶⁵ Kruppa Tamás szerint az eltérés magyarázható a következő gondolatmenettel: „[Báthory Zsigmond] nem a védekező háborún, hanem éppen ellenkezőleg, az oszmán iga alatt szenvedők felszabadításán gondolkodik, egy olyan támadó háborún, amely egyúttal az ország területének megnövelésével is jár. Az ideális uralkodó egyik legfontosabb feladatának, illetve a lovagi erényekben való bővelkedés egyik bizonyítékának [...] az ország jólétét, védelmét és annak területi megnövelését tartják. A *Historia* szerint Erdély vitéz uralkodója tehát népének „öregbítése”, azaz jólétének és számának növelése mellett a rabságban levők felszabadításán is gondolkodik. Énekünk Báthory Zsigmondot a középkori lovagi éthosznak megfelelően mutatja be, amely mögött a jó pásztornak, a nép atyjának a kortársak számára jól ismert ószövetségi toposza húzódik meg.” Ld. KRUPPA, 2015, 147.

⁵⁶⁶ JACOBINUS, 1596, B_{1a}.

Majd a Mert nincz része néki az képmutatásban sorral folytatja, ami a latinból hiányzik, tehát a névtelen betoldása a szövegbe, kiemelendő Borbély derék és készséges vezéri és vitézi mivoltát. *A Két Bástyáyát Töröknece... / Bokcza ennec neue, Varsutz másodiknac, / Törököc... kic ebben valánac, / ... mind le vágatánac.* fordulatok szó szerint megfeleltethetők a Jacobinus *duoque Turcarum praesidia Bokcia et Varsocz ... Turcis omnibus, qui in eis erant, interemtis* mondatának.

9–12. versszakok:

„Vala az Kiralynac szép népe Iofünél,
Kic Erdélt öriznéc hiuen az végeknél,
Kiket az ió Király hiua sietséggel,
Gyula Feyérvárba iönénec onnét el.

Mihellyen Törököc ez dolgot *meg értéc,*
Hogy az vitézeket vissza térítettéc,
Erdélynec határát hogy már nem öriznéc,
Io keduel *aszt hallác* és igen örüléc.

Törököc mindnyáyan *kic* végekben *vadnac,*
Lippában, Gyulában, Czanádban lakoznac,
Ienöben egyébüitt mind a kic valánac,
Mind egy akarattal Erdélyre indulnac.

Tésznek nagy égetést, dulást és pusztitást,
Iofüet pusztitác Törököc mingyarást,
És tartományba téznec szörnyű rablást,
Szenvedic szegényec az kegyetlen romlást.”

Jacobinusnál:

„Quo facto *Turcae, qui Lippae, Giulae, Czanadi ac Ienei erant,* cum per exploratores *cognovissent, milites ex ditione Iofevensi* certis de causis *Albam esse avocatos,* peropportunam nacti occasionem, *quod animadverterent, non esse in iis partibus, qui ipsis resisteret,* (Georgius enim Barbely, ut dictum est, Caransebesum versus exercitum ducebat, qui locus septem circiter miliaribus Iofeo distat) *coniunctis viribus in*

*Transylvanicam ditionem irrumpunt oppidumque Iofeum cum septem pagis diripiunt et inflammant, magno incolarum numero trucidato et quamplurimis in servitutum abductis.*⁵⁶⁷

Ez alkalommal azt látjuk, hogy Jacobinus terjedelmes mondatát a névtelen négy versszakban foglalja össze, változtat szerkezetén, hiszen a *Vala az Kiralynac szép népe Iofünél, / Kic Erdélt öriznéc hiuen az végeknél, / Kiket az ió Király hiua sietséggel, / Gyula Feyérvárba iönénec onnét el* sorok a *milites ex ditione Iofevensi certis de causis Albam esse avocatos* sornak felelnek meg, de a Jacobinus mondta nem ezzel kezdődött, hanem a *Quo facto Turcae, qui Lippae, Giulae, Czanadi ac Ienei erant, cum per exploratores cognovissent* sorral, amelynek a *Mihellyen Törökoc ez dolgot meg értéc*, vagyis a 10. versszak első sora, továbbá a *Törökoc mindnyáyan kic végekben vadnac, / Lippában, Gyulában, Czanádban lakoznac* azaz 11. versszak első két sora felel meg. A vers el is hagyja, hogy a törökök *per exploratores*, kémek útján jutottak arra a felismerésre, hogy Jófő vidéke védtelen, azt is elhagyja, hogy Karánsebes, ahová Borbély vezette a sereget, Jófőtől körülbelül hét mérföldnyi távolságra van. De hozzá is teszi, hogy a jófőiek híven őrizték Erdélyt a végeken. Az is hozzátétel, hogy a törökök jó kedvvel hallották azt és igen örültek, hogy a végváriakat Gyulafehérvárba szólította a fejedelem. A *Mind egy akarattal Erdélyre* indulnac verssor viszont teljesen megfelel a Jacobinusnál álló *coniunctis viribus in Transylvanicam ditionem irrumpunt* sornak, ahogy a *Tésznek nagy égetést, dulást és pusztítást, / Iofüet pusztítác az oppidumque Iofeum cum septem pagis diripiunt et inflammant* sornak. Hogy erre a sorsra jutott hét falu is, arra a versben csak a nagy szó utal, kihagyva ezt a részletet. Az *És* tartományba tésznec szörnyű rablást, / *Szenvedic szegényec az kegyetlen romlást* már csak parafrázisa a *magno incolarum numero trucidato et quamplurimis in servitutum abductis* sornak, hiszen a szörnyű rablás és kegyetlen pusztítás fordulatok tükrözik vissza azt, hogy a török beütés során sok ott lakót legyilkoltak és sokukat, a lehető legtöbbjüket szolgaságra hurcolták el.

Az ének utolsó, teljesen ránk maradt verszaka a 83.:

*„Már nem messze Vaida az határtól vala,
Vtát a Lengyelec megh állottác vala,
Kickel erős hartzot inditottac vala,*

---

⁵⁶⁷ JACOBINUS, 1596, B₁a–b.

Király seregében Tercz Várához júta.”

Valamint egy szótöredék erejéig a 84.:

„Zamo ...”

Jacobinusnál:

„Iamque non longe a finibus aberat, cum quaedam Polonorum manus ei occurrit, uti eius remoraretur iter, cum quibus etiam praelio decernit et magna eorum strage edita atque opulentis onustus spoliis iter inceptum continuat tandemque superatis alpibus in castra principis, quae tunc ad arcem Terchvar erant posita, pervenit. Audita palatini profectio Ioannes Zamoiscius, Poloniae regis cancellarius in Podolia magno militum numero coacto inscio ipso rege in Moldaviam irrumpit provinciamque absente palatino facile occupat, cuius administrandae curam Ieremiae cuidam obscuro alias homini, sed qui gratia plurimum apud eum valebat, committit.”⁵⁶⁸

Az ének annál a történeésnél szakad meg, hogy István, moldvai vajda egyesíteni szándékozva seregeit Mihály, havasalföldi vajda és Báthory Zsigmond erdélyi hadaival, szembekerül egy lengyel haddal, ami igyekezett útját feltartóztatni. Azonban István nagy veszteséget okozva legyőzi azt, és gazdag zsákmánnyal megrakodva folytatja megkezdett útját és átkelve a hegyeken Zsigmond töröcsvári táborába jut el. Ez a versszak nem ecseteli István győzelmét, csak „erős harcról” szól, elhagyva Jacobinustól a magna eorum strage edita atque opulentis onustus spoliis iter inceptum continuat tandemque superatis alpibus sort. Az ének utolsó ismert szótöredéke a „Zamo” nyilvánvalóan Ioannes Zamoisciusra, a lengyel király kancellárjára utal, aki Podoliában sereget gyűjtve királyta tudta nélkül betört Moldvába, és a tartományt annak vajdája távollétében könnyedén elfoglalta. A csonka versszak tehát erről szólhatott.

Arra láttunk tehát példákat, hogy Jacobinus történeti művének ismeretlen énekszerzője fordításában Zsigmond fejedelmet következetesen mint királyt említi. Ezzel kapcsolatban Kruppa Tamás megjegyzi, hogy „Erdély fejedelmét sem a magyarországi, sem az erdélyi gyakorlatban nem volt szokás királynak nevezni, erre csak a török, illetve a balkáni népek esetében vannak adataink. Az ének magyar nyelvű közönsége számára viszont, úgy tűnik, Báthory Zsigmond királyként való emlegetése nem volt teljesen szokatlan. (... a székelyek

---

⁵⁶⁸ JACOBINUS, 1596, C₁b–C₂a.

körében ez) nem volt rendkívüli dolog, tehát elképzelhető, hogy a *Historia* elsősorban a székelyeket próbálta megszólítani.”⁵⁶⁹ Továbbá „a népét pajzsként oltalmazó, jó pásztorként irányító, az országot megnagyobbító és a pogányoktól megszabadító uralkodó középkori alakjára, akinek képzete mélyen gyökerezett a székelység hagyományaiban, nem volt nehéz hivatkozni: annál nehezebb feladatnak bizonyult ezt az ideált összekapcsolani az országegyesítésnek a háború miatt előtérbe kerülő gondolatával, amellyel egyúttal annak a dinasztiának az uralmon lévő tagjait illetve politikáját is népszerűsíteni kívánták, amely éppen a közelmúltban fojtotta vérbe a székely szabadság védelmére indított mozgalmat. Ehhez szolgált kézenfekvő megoldásként a nemzeti királyság eszméje.”⁵⁷⁰ Az ének nagy vonalakban követi csak forrása szövegét, hol betoldással él, hol kihagy Jacobinus szövegéből, hol csak parafrázisára vállalkozik, hol kivonatolja. Forrásszövegéhez azonban alapvetően hű, de ritkán fordítja azt szó szerint. Jacobinus latin nyelvű, késő humanista prózáját magyar históriás énekbe törnie jórészt sikerült. Kiadójának, Heltai Gáspárnak is érdekében állt a fejedelem nagy győzelméről szóló latin nyelvű beszámolót magyar versre ültettetni, hiszen így szélesebb olvasóközönség szerezhetett tudomást a Maros völgyi és a havasalföldi hadisikerekről. Kiadói politikájára vall, hogy Jacobinus művét – valószínűleg a magasabb eladható példányszám okán – annak műfaját és nyelvét is átváltva – meglehet egyidejűleg – megjelentette Kolozsvárott.

8.3.2. Míves prózából rímes vers – Szőlősi István históriás éneke (1635)

Szőlősi István *Rövid história, melyben megíratik Szenen bassának török császár erejével Havasalföldének és Erdély országának pusztítására való kijövele 1595. esztendőben és [...] pogánságnak az magyarok által megveretése és szégyenvallása. Annak felette [...] Borbély György kapitányságában, Lippa várának egyetemben tizennyolc váraknak és kastélyoknak az töröktől való megvétele* című tudósító históriás éneke szintén Kolozsvárott jelent meg, Heltai betűkkel, Abruji György nyomdájában, 1635-ben.⁵⁷¹ A mű szövegkiadása⁵⁷² szintén a Régi Magyar Költők Tára XVII. századi sorozatának első kötetében jelent meg.

Nótajelzése Hunyadi Ferenc *Historia de obsidione decennali antiquissimae et excelsissimae urbis Troianae atque ruina etc.* – *Az régi és híres neves Trója városának tíz esztendeig tartó*

⁵⁶⁹ KRUPPA, 2015, 145–146.

⁵⁷⁰ KRUPPA, 2015, 160. A kérdéskörhöz bővebben ld. Kruppa Tamástól a *A nemzeti királyság fikciója: humanista Enarratio, populáris Historia* c. könyvfejezetet (KRUPPA, 2015, 143–160.).

⁵⁷¹ RMNy II. 1618.

⁵⁷² RMKT XVII/1. 57–77.; 519–520.

megszállásáról és rettenetes veszedelméről (1569)⁵⁷³ című históriás énekének „az Mátyás király históriájának nótájára” utal vissza.⁵⁷⁴

A címlap hátán *Epigramma ad S. Principem* címmel két Báthory Zsigmondnak címzett hexameter áll:

„Pando Daciae, princeps Sigemunde, phalangis
Arma, quibus Turcae turpia castra teris.
Majores majora canant, mihi sufficit, ut te
Virtutesque tuas corde calente canam.”

A *pando* és *canam* szavakból kiindulva az epigramma szerzője szintén Szőlősi István.

Majd *Argumentum cum dedicatione conjunctum* című versben olvasható a mű tartalma, ajánlással összekapcsolva. Így szól a három disztichon:

„Pulchra Sigismundi Stephanus Szölösius, alto
Bathorei ingenio Principis acta canit.
Turcica castra velut celeri prostrantur in ense
Hunorum et patriae multiplicantur opes.
Haec tibi, vir praestans, Hariorum ex stirpe create,
Historiae Scriptor, cordis amore dedit.”

A *canit* és *dedit* szavakból kiindulva ennek szerzője nem Szőlősi, hanem egy közelebbről meg nem határozható ismeretlen verselő.

Utána magyar nyelvű verses ajánlás következik Szőlősitől *Authoris dedicatoria ad [...] virum d. Michaellem Hari benevolum puro corde colendum* címmel, amiben a párversek első sorainak kezdő- és végső betűi az ajánlást magyarul ismétlik el: *HARI MIHALINAK AIANLIA*.

A költemény így szól:

„**H**elikonnak miként olly szép ékességén
Bölcs Musak örülnek kegyes eghü helyén

---

⁵⁷³ RMKT XVI/8. 50–118.; 50.

⁵⁷⁴ RMKT XVII/1. 519.

Az én elmémnek így kicsinded munkájA
Repes s vidul lévén nevednek ajánlva
Régi s-jelen való jótéteményidneK
Látván hasznát vigad kedves vezérének
Így az hű szíveknek meg nyilatkozásA
Ígyekből tetszik meg egyenes állása
„Minapi irásom tölled el titkolnI
Nem akartam, sőt ma ki nyilatkoztatni
Íeles lött harczoknak meg olvasásábA
Ha kik gyönyörködnek régi Chronikákba
Hiszem hogy újajknak nyilván értésébeN
Serénybek mely hadak lesznek idejekben
Adtam azért néked igaz szeretetbölL
Kit magyar ighiben szedtem deák nyelvből,
Legyen versemnek nálad becsületI
Ha senkitől nincs-is semmi tekinteti
Íótt tudom hogy az szol ki tekint magárA
Ki csak fel néz gondgya nincs társa jóvára.”

Szölősi Istvánról, a *historiae scriptor*nak jóakarátú és tiszta szívből tisztelendő patrónusáról, Hári Mihályól nem is derül ki több a műből. Újabban előkerült adatok alapján Kruppa Tamás kísérletet tett a szerző és patrónusának azonosítására.⁵⁷⁵ Eszerint Szölősi István szinte biztosan azonos azzal a kolozsmonostori perceptorral, aki egyik, 1622. november 25-én kelt levelében a kolozsvári bírának feleségével és annak rokonaival való viszonyáról számol be, ebben jelölve meg tisztségéről való lemondásának fő okát. Hivatkozik még előrehaladott korára, éppen ezért a rá bízott konventi pecsétet át is adja. A levélből kiderül még, hogy Szölősi protestáns, valószínűleg unitárius lehetett.⁵⁷⁶ Hári Mihály neve a kolozsvári unitárius kollégium adományozói között bukkan fel, mint aki hosszabb időn keresztül támogatta az iskolát, éppen abban az időszakban, amikor Szölősi neve is megjelenik a donátorok között. Háriról annyit tudni még, hogy 1623-ban tagja volt a kolozsvári százak tanácsának.⁵⁷⁷

---

⁵⁷⁵ KRUPPA, 2006, 152–157.

⁵⁷⁶ KRUPPA, 2006, 152–153.

⁵⁷⁷ KRUPPA, 2006, 153.

Az ének első versszaka pedig így szól:

„Az Magyarok Hadairól értettem,
Kiket régi Historákban leltem,
De az mellyet üdömmel-is meg értem,
Ez kis irásimban bé helyhez tettem.”

Az szerző ajánlóversének utolsó soraiból kiderül, hogy Szőlősi latinból fordította művét, az ének első versszakából pedig, hogy a mű a magyarok hadairól szólt, és hogy régi históriákban talált rá Szőlősi. A „régii históriákban leltem” fordulatból az látszik, hogy fordításának alapja nem Jacobinus 1596-os, önálló kiadása⁵⁷⁸ volt, hanem egy gyűjteményes kiadás. Egy éppen ilyenben adta közre újra Jacobinus művének szövegét nem sokkal az első kiadás után, 1600-ban a Majna menti Frankfurtban Jacques Bongars *Rerum Hungaricarum scriptores varii, historici, geographici, ex veteribus plerique, sed iam fugientibus editionibus revocati* címmel, számos más magyar történeti vonatkozású munka között.⁵⁷⁹ De lehetett az a gyűjteményes kiadás is, ami *Syndromus rerum Turcico-Pannonicarum, historiam centum quinquaginta annorum complectens* címmel, ugyanott jelent meg, 1627-ben.⁵⁸⁰ Ha figyelembe vesszük, hogy a külföldön kiadott könyvek általában csak késve jutottak el magyar területekre, valószínűbb, hogy Szőlősi Bongars kiadásában láthatta és fordíthatta Jacobinus szövegét, és ahogyan ő fogalmaz: „kis irásimban helyhez tettem.” A De az mellyet üdömmel-is meg értem verssor arra utal, hogy 1595-ben, Zsigmond hadjáratának idejét megélte, bár milyen korú lehetett akkor, nem tudjuk.

E históriás ének kinyomtatásának vett dátum, az 1635. év a négy részre tagolt, 182 versszakból álló ének utolsó versszakának sorain alapul:

„Ezer hat száz Harmintz öt esztendőben,
Bocsáttatot ki ily ügyekezetenben,
Hogy ne mehessen feledékensében,
Iámboroknál légyen emlekezetenben.”

⁵⁷⁸ RMNy I. 780.

⁵⁷⁹ VD16 B 6601, 536–547.

⁵⁸⁰ VD17 23:230309F, 211–227.

A „bocsáttatot ki” egyértelműen utal ugyan Szőlősi szövege kinyomtatásának dátumára, de arra nem, hogy mikor szerezte az énekíró szövegét. Ezzel kapcsolatban a 181., az utolsó előtti versszakból annyi derül ki, hogy:

„Az után néhány üdövel Szölőssi,
Magyarok kedvéért meg fordítani,
Akart Nemzetének-is kedveskedni,
Mindennek illik az Istent dicsírni.”

„Az után néhány üdövel” ugyan tágabb időhatárt is megenged 1595. után, mert a 180. versszak így fogalmazott:

„Ezer öt száz és kilentzven-ötben volt,
Iacobinus ezt Deákul írta volt,
Mikor Török üzésből vissza iöt volt,
Magyarok szerentseién örvendet volt.

Ellenben a versszakból pontosan kiderül az ének fordításának alapjául szolgáló szerző, Jacobinus neve. A „Mikor Török üzésből vissza iöt volt” sor arról árulkodik, hogy a versszak írója tudta, hogy Jacobinus a hadjáraton részt vett. A 181. versszak első sorának megfogalmazása, az „Az után néhány üdövel Szölőssi” sor alapján az is feltehető, hogy a mű megjelentetésekor, 1635-ben Szőlősi már nem élt, és talán az utolsó három versszak nem is tőle való, hanem szövegének kiadójától. Miért hivatkozna saját magára a családnevével a historiás ének végén, ha E/1 sz. igealakokat használt a Báthory Zsigmondhoz írt epigrammájában? Az művet bevezető *Argumentum cum dedicatione* sem az ő írása lehet, ha abban „... Stephanus Szölösus ... canit, ... dedit.” olvasható.

Kruppa Tamás az *Authoris dedicatoria* „Minapi irásom tölled el titkolni / Nem akartam, sőt ...” szövegrészlete alapján azt feltételezi, hogy Szőlősi nem sokkal az 1635-ös kiadást megelőzően szerezte énekét.⁵⁸¹

Jacobinus prózasorait a historiás énekek versszakai szövegének megfelelően több mint harminc olyan szöveghely található, amelyet mindkét énekszerző, az ismeretlen is, és Szőlősi

---

⁵⁸¹ KRUPPA, 2006, 154.

is lefordított Jacobinus szövegéből.⁵⁸² A következőkben ezek közül vizsgálunk meg néhány közös forrású fordítást.

Ismeretlen (1596):	Szölösi István (1635):
57. versszak: „Ezen által jöni Töröknek kel vala, Semmiképpen el nem kerülheti vala, De utakat Vaida széllal meg állatta, Ne esnéc ő raita Töröc czalárdsága.”	70. versszak: „Töröknek iöni ezen kell vala, Ki az Duna vizén által költ vala, Erdö másik részin tábort iárt vala, Immár két had egymáshoz közel vala.”
58. versszak: „Eszt felette igen az Bassa czudállya, Hol vólna Vaidánac annyi bátorsága, Hogy kevés népéuel ellene szállana, A Czászár hadánac ki szántalan volna.”	72. versszak: „Csudálkozik Szinán Magyarok szivén, Tölle hogy nem félnek kevesen lévén, Magát kevés gyözzhetetlennek hivén, Magyarokat penig semminek vélvén.”
60. versszak: „Népe keués vala az Mihály Vaidanac, Mindis hat ezeren csak aligh valánac, De az Wr Istenben erössen bizánac, Mert az diadalom nálla vagyon tudgyác.”	73. versszak: „Vayda látván ezeknek sokasságát, Népének számszerint mayd kevés voltát, Mindazáltal várván Isten oltalmát, Magyarokban is veté bizodalmát.”
61. versszak: „Azért bátor szüuel Vaida fel készüle, Hatalmas Szinánac eleiben méne, Magyarokat inté réghi vitézségre, Maradna meg hirec it emlekezetre.”	74. versszak: „Szoross helyekre seregét rendelé, Hozzá halgatnának erössen inté, Vitézségekre ott emlékezteté, Illy szókkal megyen Török tábor felé:”
	75. versszak: „Az ki az tisztességet meg gondollya, Annak szivét félelem le nem nyomia, Ha ki penig böcsületit el hadgya, Töröknek leszen az örökös rabia.”
	76. versszak: „Job egy lábíg fegyver közöt el esnünk, Hogy sem Tengeren tul vasat zörgetnünk,

⁵⁸² RMKT XVII/1. 511–514.

	Ha iol vitok gyözedelmesek leszünk, Nohát bátorsággal Bassara mennyünk.”

Jacobinus.⁵⁸³

„*Hac necessario Turcis erat transeundum, qui superato, ut dictum est, Danubio non ita multo post ex altera sylvae parte castra sua posuerant et ita nostrorum castra non longe castris hostium aberant seseque invicem facile intueri poterant. Utraque enim castra dividebant in paulo editiore sita erant loco, ita ut sylvae, quae utraque castra dividebant, prospectui minime obstarent, nam eae in valle quasi quadam, qualis in planissima regione esse potest, erant sitae. Sinanus tantam nostrorum pertinaciam miratus, quod cum tam pauci essent numero, suas tamen quas putabat esse invictas vires non reformidarent, verum audacter eius sese opponerent conatibus, nobilissimum quemque suorum legit et duodecim barbarorum millium exercitum contra nostros, quorum vix erant sex millia, castris educit acieque instructa ad angustias sylvae contendit. Palatinus etsi videbat hostes numero praecellere, se vero exiguo esse stipatum exercitu, Deo tamen praepotenti suorumque virtuti fisis fortunae se committere non est veritus. Instructo ergo quem secum habebat exercitu, in ipsis angustiis Sinano occurrit militesque cohortatus, ut memores pristinae Hungarorum virtutis se ducem authoremque sequerentur, magno animo in hostem invehitur.*”

Látható, hogy az ismeretlen szerző és Szőlősi fordítása egymástól független. Az itt vizsgált szövegrészletek alapján kijelenthető, hogy Szőlősié a jóval szöveghűbb fordítás, körülbelül kétszer több egyezést mutat ugyanis a forrással. Az ismeretlen fordító elhibázta a *cohortatus, ut memores pristinae Hungarorum virtutis* sor fordítását, ugyanis arról ír, hogy Mihály vajda a magyarokat intette a régi vitézségre, holott ő saját, havasalföldi hadát – némileg meglepő módon ugyan, de – a magyarok ősi vitézségére emlékeztette – ahogy Jacobinus írta. Szőlősi a 74. versszakból el is hagyta a *Hungarorum* szó megfelelőjét. Ellenben a *cohortatus* szót az „ily szókkal” bontotta ki, majd két versszakban (75–76.) össze is foglalta Mihály vajdának a seregéhez intézett beszédét, aminek Jacobinusnál semmi nyoma, így a Szőlősinél olvasható buzdító szónoklat bizonyosan fiktív.

⁵⁸³ JACOBINUS, 1596, B₃b–B₄a.

További betoldások nála Báthory Zsigmondnak az erdélyi uraknak szóló beszéde (5–10. versszakok) és Borbély György vitézeihez intézett szónoklata (39–40. versszakok). Elhagyta viszont Jacobinusból a törökök jófői rajtaütését.⁵⁸⁴

Az idézett részletek nem támasztják alá azt az állítást, hogy Szőlősi verselése és nyelve mögötte maradna az ismeretlen fordítóénak,⁵⁸⁵ mert fiktív elemeket beleszó ugyan az események előadásába, de nem mondható áradozónak, hiszen ezek részek nem terjedelmesek.

Összegzés

Bónis György Jacobinus János születési dátumára vonatkozó vizsgálódása a *Brevis enarratio* ajánlásának szövegéből kiindulva arra a megállapításra jutott, hogy a Jacobinus születése 1574. március 23. és 1575. március 23. közé tehető.⁵⁸⁶ Azóta bizonyossá vált egy Paul Eber-féle kalendárium bejegyzése alapján, hogy a Jacobinus születésének pontos dátuma 1574. augusztus 23. volt.⁵⁸⁷ Az, hogy erdélyi protestáns közösségek az Eber-féle kalendáriumot gyakran használták magánjellegű bejegyzésekre, bizonyítja Baranyai Decsi halálának pontos dátuma is, hiszen az erre vonatkozó időpont is egy ilyen kalendáriumba lett bejegyezve.⁵⁸⁸ A dolgozat szerzője feltételezi, hogy a Jacobinus születésére vonatkozó adat apja, Jacobinus Bernát könyvtárában meglévő Eber-féle kalendárium⁵⁸⁹ példánya volt.

Jacobinus mint Kolozsvár városának jegyzője 1596-ban jelentette meg *Brevis enarratio* című művét. A Báthory Zsigmondnak szóló ajánlás végén szereplő dátum 1596. március 25-ike.⁵⁹⁰ Jacobinus 1598. április 10. és augusztus 21-e között, Báthory Zsigmond első lemondását követően Mária Krisztierna kormányzása alatt már májusban és júniusban mint az erdélyi kancellária secretariusa jegyzett okleveleket. Az erdélyi fejedelmi kancellária hivataltörténetében a Báthory-korszakon belül Sulyok Imre kancellársága mellett a másik nagy hivatali karrier éppen az övé, aki nem arisztokrataként, hanem tisztán hivatali pályán emelkedett

⁵⁸⁴ RMKT XVII/1. 520.

⁵⁸⁵ DÉZSI, 1912, 207.

⁵⁸⁶ BÓNIS – VALENTINY, 1947, 7.

⁵⁸⁷ FENEŞAN – GÜNDISCH, 1979, 84.

⁵⁸⁸ BARTS, 1929, 15.

⁵⁸⁹ DANKANITS, 1974, 67.; 101.

⁵⁹⁰ RMNy I. 780.

fel. A kancellária történetében világosan kitapintható az a jelenség, hogy a kancelláriai hivatal és a történetírói tevékenység kéz a kézben jár.⁵⁹¹ Jacobinus azonban még azelőtt adta ki történeti művét, mielőtt országos hivatal viselője lett volna. Nem a keze ügyében lévő vagy felkutatott dokumentumok, oklevelek, jegyzőkönyvek, határozatok, utasítások, vagy más jellegű feljegyzések alapján írt nagy lélegzetvételű, retrospektív művet, hanem nagy jelentőségű, a közelmúltban zajlott történésekről alkotott személyes tapasztalataira támaszkodva egy rövidkét. E dolgozat szerzője úgy véli, hogy Báthory Zsigmond hadi tetteinek megörökítése mellett elgondolásunk szerint a hivatali karrier is motiválta művének megírását, és kancelláriai titkárrá történő kinevezésében is szerepet játszhatott a *Brevis enarratio* közreadása. A mű szövegkiadása és fordítása a dolgozat mellékletében található.

Jacobinus másik műve, amely a tekintélyes kolozsvári katolikus polgár, Kakas István és Susanna Romer esküvője alkalmából jelent meg, a *Chorus Musarum*⁵⁹² címet viseli. Az esküvői alkalmi kiadványok 16. századi műfaj történetét áttekintve Jacobinus műve egyedinek mondható a címadása tekintetében, ugyanis míg a ránk maradt művek címei tipikusan műfajukat megnevezve fogalmazódnak meg, Jacobinus munkájának címe költeménye tartalmára utal. Szerzőjének személye is önmagában álló a többi között abból a szempontból, hogy műve alkotásakor egyedül ő viselt közhivatalt, a kolozsvári jegyzőséget. A költemény cikornyás jókívánságainak elhangzása után jó öt évvel azonban már megromlott a viszony Kakas és Jacobinus között egy vagyoni jogi per miatt. A dolgozat melléklete a *Chorus Musarum* szövegét is tartalmazza.

A *Brevis enarratio* ajánlása tartalmaz történelemelméleti fejtegetéseket is. Ezért volt kézenfekvő áttekinteni a Báthory Zsigmondnak ajánlott történeti művek előszavait. Ezzel kapcsolatban elmondható, hogy bár Jacobinus mondandója a történelem tanulmányozásának hasznáról, gyönyörűségéről, méltóságáról és értelméről, nem tekinthető egyedieknek, sőt akár közhelyesnek is nevezhető, de látnivaló, hogy a korban uralkodó nézeteket tükröz. A vizsgált történeti művek elsősorban a kortárs történések megörökítését tűzték ki célul, és műfajuk a *commentarii* volt. A szerzőiket motiváló indokokról csak találgatásokba bocsátkozhatunk. A vizsgálódás körébe óhatatlanul bevonódott Szamosközy István kéziratban maradt *ars historica* is, amelynek gondolatisága Justus Lipsiust visszhangozza. Szamosközy a flosculusokkal tüzdelt történetírói mesterpróza mintájának Sallustiust tartva maga is tőle vesz át egy fordulatot, így színesítve az olasz Joannes Michael Brutus történeti művéről írt recenzensi beszámolóját.

⁵⁹¹ TRÓCSÁNYI, 1980, 183–184.

⁵⁹² RMNy I. 806.

A dolgozat kitér Veit Marchthaler művére, amelynek címe és témája azonos Jacobinuséval. Műve kevés figyelmet szentel azonban az 1595-ös történések megörökítésének, inkább a fejedelem dicsőítése a célja – feltehetően megbízójának, a bécsi Henckel bankház érdekeinek megfelelően, azaz a jövőbeni eredményes üzletek reményében – egyszerre hordoz dicsőítő vonásokat, kívánja megnyerni a fejedelem jóindulatát és közvetíti soraiban a *Chronicon Carionis*ből merítve a protestáns wittenbergi történelemszemlélet Kaspar Peucer egyik megfogalmazásából merítve – egy katolikus fejedelem számára.

A disszertáció, áttekintve az erdélyi helyzetet a török elleni hadba lépést megelőzően, bizonyítottan látja Szilas Lászlónak azt az álláspontját,⁵⁹³ miszerint Alfonso Carrillo, Báthory Zsigmond jezsuita gyóntatója és diplomatája nem tehető felelőssé az erdélyi török párttal való törvénytelen és brutális leszámolásért.

A havasalföldi hadjárat egy másik kortárs beszámolója Pellérdi Péter tollából való. Levele hiteles forrása az eseményeknek, szövege a *Brevis enarratio*ban foglaltaktól független, így párhuzamos elbeszélése a hadisikereknek. A disszertáció mindkettőjük szövegét bevonta a havasalföldi hadjárat történetét elbeszélő részébe. Műveik bár tartalmazznak két párhuzamos szöveghelyet, ezek alapján nem állapítható meg bizonyosan, hogy ismerték volna egymás írásait.

A havasalföldi hadjárat és a jezsuita propaganda viszonyát Kruppa Tamás feltárta.⁵⁹⁴ Azt kell azonban tapasztalnunk, hogy a minden keresztény kortárs által nagyszerű és kivételes hadisikerként elismert hadjáratához kapcsolódó propaganda, vagy a véleményünk szerint találóbb szóval a hadjáratot témául választó egykorú forrásokra jellemző dicsőítő felhang, ilyen vagy olyan fokban, de elismerő hangzat többszólamú. Nemcsak a jezsuiták, hanem az evangélikus Marchthaler, az unitárius Jacobinus, és a református Baranyai Decsi is nagyon elismerőleg írtak Báthory Zsigmondnak erről a vállalkozásáról. Az említett szerzők műveit Kruppa Tamás is elemezte a *Tradíció és propaganda keresztútján – Fejezetek Báthory Zsigmond udvarának kultúrájából* című művében.⁵⁹⁵

Jacobinus *Brevis enarratio*jának utóélete nagyon szerteágazó. Jacobinus és Baranyai Decsi János történeti műveinek szövegszerű összefüggésére Kulcsár Péter is utalt mellékesen,⁵⁹⁶ amikor megírta Baranyai Decsi János történeti művének fordítását bevezető előszavát. Jelen dolgozat górcső alá véve a két szerző szövegeit megvizsgálja, hogy Baranyai

---

⁵⁹³ SZILAS, 2001, 66.

⁵⁹⁴ KRUPPA, 1997, 307–327.

⁵⁹⁵ KRUPPA, 2015

⁵⁹⁶ BARANYAI DECSI, 1982, 10–11.

Decsi hol írta ki szó szerint Jacobinust, hol fogalmazta át értelmi változtatás nélkül, hol egészíti ki őt vagy fűz hozzá szövegéhez még valamit, hol kurtít mondatain. A két szerző művének összevetése azonban nem bizonyult öncélúnak, hiszen fontos szövegkritikai tanulságokkal is szolgál. Baranyai Decsi szövegének Toldy Ferenc-féle kiadása⁵⁹⁷ számos helyen javítható egyik forrásának, a *Brevis enarratio* szövegének figyelembe vételével.

Ebből nyílik az a vizsgálódás, amely kísérletet tesz Jacobinus szövegének megjelentetése alapján Baranyai Decsi *Commentarii de rebus Ungaricis* című műve datálásának pontosítására. A mű nagyobbik része bizonyára 1596. március 25-t követően készült el, valószínűleg áprilisban, tehát a *Brevis enarratio* kolozsvári megjelenése után nem sokkal, mégpedig a 10. 9. 15. szöveghatárig, amely Szinán pasa haláláról számol be.

Más kortárs és későbbi latin nyelven író magyar történétírók is felhasználták Jacobinus szövegét. Így tett Somogyi Ambrus, aki szó szerint bemásolta művébe a *Brevis enarratiot*, nálánál jelentősen kisebb mértékben, de még kimutathóan felhasználta Istvánffy Miklós is, majd később Bethlen Farkas, aki szintén szó szerint vette át a rövid beszámolóját, egyik mondatában meg is jelölve, hogy ki volt a forrása.

Jacobinus késő humanista prózája, történeti művecskéke, historiája históriás énekek szövegévé is alakult. A *Brevis enarratio* egyik énekké formálójának személye ismeretlen. Csonkán ránk maradt művében Zsigmond fejedelmet következetesen királyként említi. Hol nagyvonalakban követi forrása szövegét, hol betoldást alkalmaz, hol kihagy Jacobinus szövegéből, hol csak parafrázisára vállalkozik, hol pedig kivonatolja. Forrásához hűnek mondható, de ritkán fordítja azt szó szerint. Feltételezhetően ennek a műnek a kiadója, aki szintén Heltai Gáspár volt, üzletpolitikai érdekében is az állt, hogy a *Brevis enarratioval* egy évben, 1596-ban – meglehet akár egyidejűleg, vagy rövidebbel annak megjelenése után – megjelentesse a szélesebb olvasóközönség számára a nagyobb eladott példányszám érdekében Jacobinust magyarul is. A másik históriás ének szerzője ismert. Szőlősi István unitárius perceptor hitsorsosa, Jacobinus művét formálta ismét históriás énekké, 1635-ben. Ő valószínűleg nem a *Brevis enarratio* önálló kiadását használhatta fel, hanem valamelyik magyar történelemről szóló műveket tartalmazó gyűjteményes kiadást. Lehet, a szerző művének kiadásakor már nem élt. Az énekbe fiktív beszédekkel told, de arra is hozható példa, hogy elhagy egy-egy részt. Dézsi Lajos megállapításával⁵⁹⁸ ellentétben verselése és nyelve nem marad alatta az ismeretlen fordítóénak, és betoldásai ellenére áradozónak sem mondható.

---

⁵⁹⁷ BARANYAI DECSI, 1866

⁵⁹⁸ DÉZSI, 1912, 207.

Bibliográfia

Kézirat:

Coll. Pray. XVII/6. = [BARANYAI DECSI János: *Commentarii de rebus Ungaricis* (10, 7, 2 – 11, 2, 9).] Budapesti Egyetemi Könyvtár, Collectio Prayana, tom. XVII/6., ff. 77r–105v.

Bibliográfiák, katalógusok, inventárium:

APPONYI, 2004 = APPONYI, Alexander: *Hungarica: Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften*. Neubearb. József VEKERDI. I. Teil. Band I–II. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2004.

ESTREICHER = ESTREICHER, Karol: *Bibliografia Polska*. XIII. London, Johnson Repr., 1964.

KULCSÁR, 2013 = *Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentibus ab initiis usque ad annum 1700 – A magyar történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig*. Összeáll. KULCSÁR Péter. Budapest, Balassi, Országos Széchényi Könyvtár, 2003.

RMNy I. = *Régi Magyarországi Nyomtatványok 1473–1600*. I. Kiad. BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLL Béla, KÄFER István, KELECSÉNYI Ákos. Budapest, Akadémiai, 1971.

RMNy II. = *Régi Magyarországi Nyomtatványok 1601–1635*. II. Kiad. BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLL Béla, közrem. FAZAKAS József, HELTAI János, KELECSÉNYI Ákos, VÁSÁRHELYI Judit. Szerk. BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc. Budapest, Akadémiai, 1983.

SZABÓ, 1885 = SZABÓ Károly: *Régi Magyar Könyvtár – Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*. Budapest, MTA, 1885.

SZILÁGYI, 1889 = SZILÁGYI Sándor: *Catalogus manuscritorum Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis Budapestinensis*. Tomus II. Pars I. – *Catalogus librorum manuscritorum*. Budapestini, Univ. Reg. Scient., 1889.

VD 16 = *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts*

VD 17 = *Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts*

VD 18 = *Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 18. Jahrhunderts*

Nyomtatott források:

BARANYAI DECSI, 1593 = BARANYAI DECSI János: *Syntagma institutionum iuris imperialis ac Ungarici*. Claudiopoli, typis Heltanis, 1593.

BARANYAI DECSI, 1596 = BARANYAI DECSI János: *Az Caius Crispus Salustiusnac két historiaia [...]*. Szebenben, Fabricius, 1596.

BARANYAI DECSI, 1866 = *Baronyai Decsi János Magyar históriája 1592–1598*. Közli TOLDY Ferenc. Pest, 1866. (Magyar történelmi emlékek: Monumenta Hungariae Historica, Scriptores 17.)

BARANYAI DECSI, 1982 = *Baronyai Decsi János magyar históriája (1592–1598)*. Ford., bev. KULCSÁR Péter, jegyz. BELLUS Ibolya. [Budapest], Európa – Helikon, 1982.

BETHLEN, 1782 = BETHLEN Farkas: *Historia de rebus Transsylvanicis*. Editio secunda. Tomus II. Cibinii, typis et sumptibus Martini Hochmeister. 1782.

BETHLEN, 1783 = BETHLEN Farkas: *Historia de rebus Transsylvanicis*. Editio secunda. Tomus III. Cibinii, typis et sumptibus Martini Hochmeister. 1783.

BETHLEN, 1785 = BETHLEN Farkas: *Historia de rebus Transsylvanicis*. Editio secunda. Tomus IV. Cibinii, typis et sumptibus Martini Hochmeister. 1785.

BETHLEN, 1789 = BETHLEN Farkas: *Historia de rebus Transsylvanicis*. Tomus V., nunc primum e manuscripto editus. Recogn. Josephus Benkő. Cibinii, typis et sumptibus Martini Hochmeister, 1789.

BETHLEN, 2002 = BETHLEN, Farkas, *Erdély története: II. A váradi békekötéstől János Zsigmond haláláig (1538–1571)*. Ford. BODOR András, jegyz. KRUPPA Tamás. Budapest, Enciklopédia; Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2002

BETHLEN, 2004 = BETHLEN Farkas, *Erdély története: III. Báthory István trónra lépésétől Báthory Zsigmond uralkodásáig (1571–1594)*. Ford. BODOR András, jegyz. KRUPPA Tamás. Budapest, Enciklopédia; Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2004.

BETHLEN, 2006 = BETHLEN Farkas, *Erdély története: IV. Báthory Zsigmond uralkodása (1594–1597)*. Ford. KASZA Péter és S. VARGA Katalin, jegyz. KRUPPA Tamás, szerk. JANKOVICS József. Budapest, Enciklopédia; Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2006.

BONGARS RHS 1600. = *Rerum Hungaricarum scriptores varii historici, geographici, ex veteribus plerique, sed iam fugientibus editionibus revocati, quidam nunc primum editi [...]*. Francofurti, apud heredes Andreae Wecheli, Claudium Marnium et Ioan. Aubrium, 1600.

BRUTUS, 1863 = BRUTUS, Joannes Michael: *Brutus János Mihály magyar királyi történetíró Magyar históriája. 1490–1552*. Kiad. TOLDY Ferenc, 1863. (Magyar történelmi emlékek: Monumenta Hungariae Historica, Scriptores 12.)

CARION, 1592 = CARION, Johannes: *Chronicon Carionis expositum et auctum multis et veteribus et recentioribus historiis in descriptionibus regnorum et gentium antiquarum et narrationibus rerum ecclesiasticarum et politicarum Graecarum, Romanarum, Germanicarum et aliarum, ab*

exordio mundi usque ad Carolum Quintum imperatorem a Philippo Melanchthone et Casparo Peucero. [Genevae] apud Petrum Santandreanum, 1592.

CICERO, 1969 = CICERO, Marcus Tullius: *De oratore.* Ed. KUMANIECKI, Kazimierz F., Leipzig, Teubner, 1969.

CICERO, 2012 = CICERO, Marcus Tullius: *Összes retorikaelméleti művei.* Szerk. ADAMIK Tamás, Pozsony, Kalligram, 2012.

GESSNER – HARTUNG, 1562 = GESSNER, Conrad – HARTUNG, Johann: *AEÆIKON, sive Dictionarium Graeco-Latinum* [...]. Basileae, (ex officina Hieronymi Curionis, impensis Henrichi Petri), (1562).

GYULAFFY, 1881 = *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századból. Gyulafy Lestár följegyzései.* Közli SZABÓ Károly. *Martonfalvi Imre deák emlékirata. A Pálóczi Horváth család naplója.* Közli SZOPORI NAGY Imre. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1881. (Magyar történelmi emlékek: Monumenta Hungariae Historica, Scriptorum 31.)

HEIDENSTEIN, 1584 = HEIDENSTEIN, Reinold: *De bello Moscovitico commentariorum libri sex.* Cracoviae, in officina Lazari, 1584.

HURMUZAKI, 1882 = HURMUZAKI, Eudoxiu: *Documente privitoare la Istoria Românilor, IV./1 1600–1649.* Bucuresci, 1882.

HURMUZAKI, 1903 = HURMUZAKI, Eudoxiu: *Documente privitoare la istoria Românilor, XII. 1594–1602. Acte relative la războaiele și cuceririle lui Mihai-Vodă Viteazul.* Adunate și publicate N. IORGA. Bucuresci, 1903.

ILLÉSHÁZY, 1863 = *Gr. Illésházy István nádor följegyzései 1592–1603. és Hídvégi Mikó Ferenc históriája 1594–1613., Bíró Sámuel folytatásával.* Közli KAZINCZY Gábor. Pest, 1863. (Magyar történelmi emlékek: Monumenta Hungariae Historica, Scriptorum 7.)

ISTVÁNFFY, 1622 = *Nicolai Isthvanfi Pannoni Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV, nunc primum in lucem editi.* Coloniae Agrippinae, MDCXXII, sumptibus Antonii Hierati.

JACOBINUS, 1596 = JACOBINUS János, *Brevis enarratio rerum a serenissimo Transylvaniae principe Sigismundo anno MDXCV. gestarum, authore Ioanne Iacobino, notario urbis Claudiopolitanae*. Claudiopoli, (typis Heltanis) 1596.

JAKAB, 1888b = *Oklevéltár Kolozsvár története második és harmadik kötetéhez*. Szerk. JAKAB Elek. II. kötet. Budapest, 1888.

KEMÉNY, 1839 = KEMÉNY, Joseph: *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*. Klausenburg, Verlag von J. Tilsch und Sohn, 1839.

KEMÉNY, 1855 = KEMÉNY József: *Diplomatikai kutatások. V. Erdélynek némely 1598 és 1599-beli eseményeit felvilágosító hiteles irományok*. In: Új Magyar Muzeum (5) 1855 497–518.

KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ, 2005 = KÉNOSI TÖZSÉR János – UZONI FOSZTÓ István: *Az Erdélyi Unitárius Egyház története*. Ford. MÁRKOS Albert, bev. tan. BALÁZS Mihály, s. a. r. HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor, MOLNÁR B. Lehel. Kolozsvár, Erdélyi Unitárius Egyház, 2005.

KOVACHICH, 1798 = KOVACHICH Márton György: *Scriptores rerum Hungaricarum minores hactenus inediti, synchroni aut proxime coevi [...]*. Budae, typis Regiae Universitatis. Tomus II. 1798.

KULTSÁR, 1805 = *Krónika a mohátsi veszedelemtől a bécsi békülésig Magyar országban, Erdélyben, Havasalföldön és Moldvában történt dolgokról*. Közread. KULTSÁR István. Pest, Trattner, 1805.

LIPSIUS, 1574 = LIPSIUS, Justus: *C. Cornelii Taciti Historiarum et Annalium libri qui extant, Iusti Lipsii studio emendati et illustrati, ad imp. Maximilianum II. aug. [...]. Eiusdem Taciti liber De moribus Germanorum, Iulii Agricolae vita, incerti scriptoris Dialogus de oratoribus sui temporis. Ad [...] Ioannem Sambucum*. Antverpiae, ex officina Christophori Plantini, architypographi regii, 1574.

LIVIUS, 1874 = LIVIUS, Titus: *Ab urbe condita libri*. Pars I. Liber I-VI. Iterum recogn. Wilh. WEISSENBORN. Lipsiae, Teubner, 1874.

LIVIUS, 1878 = LIVIUS, Titus: *Ab urbe condita libri*. Pars III. Liber XXIV-XXX. Recogn. Wilh. WEISSENBORN. Lipsiae, Teubner, 1878.

LUKÁCS, 1976 = *Monumenta Antiquae Hungariae II. (1580–1586)*. Ed. Ladislaus LUKÁCS S. I. Romae, Institutum Historicum S. I., 1976.

LUKÁCS, 1981 = *Monumenta Antiquae Hungariae III. (1587–1592)*. Ed. Ladislaus LUKÁCS S. I. Romae, Institutum Historicum S. I., 1981.

LUKÁCS, 1987 = *Monumenta Antiquae Hungariae IV. (1593–1600)*. Ed. Ladislaus LUKÁCS S. I. Romae, Institutum Historicum Societatis Jesu, 1987.

MARCHTHALER, 1595 = MARCHTHALER, Veit: *Rerum a Sigismundo illustrissimo et fortissimo Transylvaniae principe contra Turcas gestarum brevis enarratio* [Viennae?, Pragae?], 1595.

MARCHTHALER, 2020 = *Veits Marchthallers Beschreibung Ungarischer Sachen von A(nno) 1588. – Veit Marchthaler magyar dolgainak leírása az 1588. évtől*. Ford., s. a. r., bev. NÉMETH S. Katalin. Budapest, MTA Könyvtár és Információs Központ – Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 2020.

PELLÉRDI, 1914 = SÖRÖS Pongrác: *Pellérdi Péter levele Báthory Zsigmondnak Szinán basán aratott győzelméről*. In: *A Pannonhalmi Főapátsági Főiskola Évkönyve az 1913–1914-diki tanévre*. Közzéteszi ZOLTVÁNYI Irén. Pannonhalma, 1914. 136–156.

REUSNER RMP 1603 = *Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum imperatoribus a capta Constantinopoli usque ad hanc aetatem nostram bello militiaque gestarum exeges, sive narrationes illustres variorum et diversorum auctorum*. Recensente Nicolao Reusnero [...]. Francofurti, impensis Claudii Marnii et haeredum Ioannis Aubrii, 1603.

REUSNER RMP 1627 = *Syndromus rerum Turcico–Pannonicarum historiam centum quinquaginta annorum complectens, qua quicquid a capta Constantinopoli ad annum usque*

[...] *MDC. inter Christianos Turcasque* [...] *gestum est, [...] perscribitur* [...]. [Rec. N. Reusnero]. Francofurti ad Moenum, typis et sumptibus Wechelianorum, apud Danielem et Davidem Aubrios et Clementem Schleichium, 1627.

REUSNER RMP 1770 = *Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum imperatoribus a capta Constantinopoli usque ad annum MDC. bello militiaque gestarum narrationes illustres variorum et diversorum auctorum*, recensente N. Reusnero [...]. Francofurti, 1603, recusae Colocae, 1770.

RMKT XVI/8. = *Régi magyar költők tára, VIII: XVI. századbeli magyar költők művei, 7, 1566–1577* (Hartyáni Imre, István deák, Szegedi Lajos, Tesini Imre, Tseh énekszerző, Dóci Ilona, Bornemissza Miklós, Nikolsburgi Névtelen, Hunyadi Ferenc, Újlaki Péter, Temesvári István, Lévai Névtelen, Palatics György, Semptei Névtelen, Temesvári János, Csanádi Demeter, Zeleméri László, Enyedi György, Sztárai Miklós, Szegedi Veres Gáspár, Szakmári Fabricius István és névtelenek énekei, Salamon és Markalf), közzéteszi DÉZSI Lajos, Budapest, MTA, 1930.

RMKT XVII/1. = *A tizenötéves háború, Bocskay és Báthori Gábor korának költészete*. S. a. r. BISZTRAY Gyula, KLANICZAY Tibor, NAGY Lajos, STOLL Béla. Budapest, Akadémiai, 1959. (Régi Magyar Költők Tára XVII. század, 1.).

SALLUSTIUS, 1957 = SALLUSTIUS, Caius Crispus: = *Catilina, Iugurtha, fragmenta ampliora*. Ed. A. KURFESS post A. W. AHLBERG. Lipsiae, Teubner, 1957³.

SCHWANDTNER SRH 1746 = *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini, partim primum ex tenebris eruti, partim antehac quidem inediti* [...]. Cura et studio J. G. Schwandtneri. Tom. I. (Vindobonae) impensis Ioannis Pauli Kraus, 1746.

SCHWANDTNER SRH 1765 = *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini, partim primum ex tenebris eruti, partim antehac quidem inediti* [...]. Cura et studio J. G. Schwandtneri. Pars III. Tyrnaviae, typis Collegii Academici Societatis Jesu, 1765.

SCHWANDTNER SRH 1768 = *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini, partim primum ex tenebris eruti, partim antehac quidem inediti* [...]. Cura et studio J. G. Schwandtneri. Pars III. Vindobonae, typis Joannis Thomae nob. de Trattern, 1768.

SOMOGYI, 1800 = SOMOGYI, AMBRUS: *Historia rerum Ungaricar. et Transsilvanic. ab anno MCCCCXC. usque MDCVI., quatuor libris comprehensa*. Adcuravit EDER, Iosephus Carolus. Liber I. Cibinii, typis sumtibusque Martini Hochmeister, 1800.

SOMOGYI, 1840 = SOMOGYI, AMBRUS: *Historia rerum Ungaricarum et Transsilvanicarum ab anno MCCCCXC. usque MDCVI., quatuor libris comprehensa*. Ed. MILDENBERG, Josephus Benignus de. Liber II., III., IV. Cibinii, typis sumtibusque haeredum Mart. de Hochmeister, 1840.

SOMOGYI, 2013 = SOMOGYI Ambrus: *História Magyar- és Erdélyország dolgairól az 1490-es évtől 1606-ig*. Ford. BUZOGÁNY Dezső, SZEBELÉDI Zsolt, SZABÓ György; jegyz. BUZOGÁNY Dezső, TÓTH Levente, KALOTAI Noémi; utósz. SZEBELÉDI Zsolt. Máriabesnyő, Attraktor, 2013. I–II. (Scriptores rerum Hungaricarum, 8.)

SZAMOSKÖZY, 1880 = *Szamosközy István történeti maradványai, 1542–1608*. Kiad. SZILÁGYI Sándor. IV. kötet. Vegyes följegyzések. Budapest, Akadémia, 1880. (Magyar történelmi emlékek: Monumenta Hungariae Historica, Scriptores 21.)

SZILÁGYI, 1877a = *Erdélyi országgyűlési emlékek: történeti bevezetésekkel = Monumenta comitialia regni Transylvaniae*. Szerk. SZILÁGYI Sándor. Budapest, Akadémia, 1877. III. kötet 1576–1596. (Magyar történelmi emlékek: Monumenta Hungariae Historica, Erdélyi Országgyűlési Emlékek)

SZILÁGYI 1877b = *Okmányok és levelek az 1595–1598-ki prágai alkudozások történetéhez, a bécsi Cs. K. Államlevéltárban levő eredetiekről*. Közli SZILÁGYI Sándor. In: Magyar Történelmi Tár (23. kötet) 1877 149–239.

SZILÁGYI, 1879 = *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. Szerk. SZILÁGYI Sándor. Budapest, Akadémia, 1879. V. kötet. 1601–1607. (Magyar történelmi emlékek: Monumenta Hungariae Historica, Erdélyi Országgyűlési Emlékek)

TRAUSCH, 1847 = *Chronion Fuchsio–Lupino–Oltardinum, sive Annales Hungarici et Transsilvanici* [...]. Edidit Josephus TRAUSCH Coronensis. Pars I. complectens *Annales ann. 990–1630*. Coronae, sumtibus Societatis ad penitioem M. Principatus Transsilvaniae cognitionem promovendam coalitae, 1847.

VERESS, 1906 = *Carrillo Alfonz jezsuita atya levelezései és iratai: (1591–1618)*. Közrebocsátja VERESS Endre. Budapest, Akadémiai, 1906. (Magyar Történelmi Emlékek 1. oszt. Okmánytárak, 32.)

VERESS, 1943 = *Carrillo Alfonz levelezése és iratai II.: 1591–1618: hasonmásokkal*. Gyűjtötte és közrebocsátja VERESS Endre. Budapest: M. Tud. Akadémia, 1943. (Magyar Történelmi Emlékek 1. oszt. Okmánytárak, 41.)

Szakirodalom:

BALÁZS – MONOK, 1987 = BALÁZS Mihály – MONOK István: *Történetírók Báthory Zsigmond udvarában (Szamosközy István és Baranyai Decsi János kiadatlan műveiről)*. In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Szerk., elősz., R. VÁRKONYI Ágnes. Budapest, Gondolat, 1987. 249–262; 376–379.

BALÁZS – MONOK, 1992 = BALÁZS Mihály – MONOK István; TAR Ibolya (ford.): *Az első magyar ars historica: Szamosközy István Giovanni Michaelae Bruto történetírói módszeréről (1594–1598)*. In: *Lymbus Művelődéstörténeti Tár IV*. Szerk. MONOK István és PETNEKI Áron. Szeged, Scriptum, 1992. 49–86.

BALOGH – HORN, 2008 = BALOGH Judit – HORN, Ildikó: *A hatalomépítés útjai – a homoródszentpáli Kornis család története*. In: *Századok* (142) 2008 849–896.

BARTONIEK, 1975 = BARTONIEK, Emma: *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*. S. a. r. RITOÓK Zsigmondné, bev. KLANICZAY Tibor. Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézet, MTA Könyvtár, 1975.

BARTS, 1929 = BARTS Gyula: *Zalai Kápolnai András és Piskolti Fabricius Mátyás élete és feljegyzései (1576–1601)*. Sopron, Vitéz Tóth Alajos ... műintézete, 1929.

BENCZÉDI, 1885 = BENCZÉDI Gergely: *A kolosvári magyar és szász unitáriusok czivakodása 1592-ben*. In: *Keresztény Magvető* (20) 1885 90–93.

BENDA, 1983 = BENDA Kálmán, *Giovanni Marco Islano gróf ezredes feljegyzései a magyarországi török háborúról (1594–1602)*. In: *Hadtörténelmi Közlemények* (30) 1983 651–681.

BENDA, 1986 = BENDA Kálmán, *Erdély végzetes asszonya: Báthory Zsigmondné Habsburg Mária Krisztierna*. [Budapest], Helikon, 1986.

BENE, 2014 = BENE Sándor: *Ratio temporum: Dániel próféta és a magyar történetírás*. In: *Clio inter arma: Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról*. Szerk. TÓTH Gergely. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2014. 87–116.

BERLÁSZ, 1974 = BERLÁSZ Jenő: *Újabb információk Istvánffy Miklós tékájáról. Erdélyi analekták 1598-ból – A zágrábi Corvin-kódex*. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1972*. Budapest, 1974. 215–244.

BINDER, 1976a = *Utazások a régi Európában – Peregrinációs levelek, útleírások és útinaplók: 1580–1709*. Bev. és jegyz. BINDER Pál. Bukarest, Kriterion, 1976.

BINDER, 1976b = BINDER Pál: *Adatok Pécsi János énekszerző életéhez (kb. 1550–1581)*. In: *Keresztény Magvető* (82) 1976 212–213

BÓNIS – VALENTINY, 1947 = *Jacobinus János erdélyi kancellár formuláskönyve (1602)*. Bev. és jegyz. közzéteszi BÓNIS György és VALENTINY Antal. Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., (Jogtörténeti és népi jogi tanulmányok 2) 1947.

CENNERNÉ WILHELMB, 1973 = CENNERNÉ WILHELMB Gizella: *Báthory Zsigmond moldvai hadjáratának egykorú grafikus emlékei*. In: *Folia Historica* 2 (1973) 57–67.

CENNER WILHELMB, 1970 = CENNER WILHELMB, Gisela: *Der Moldaufeldzug Sigismund Báthorys Fürsten von Siebenbürgen in den zeitgenössischen Darstellungen*. In: *Bericht über den zehnten österreichischen Historikertag: 20-23. Mai. 1969*. (Veröffentlichungen des Verbandes Österreichischer Geschichtsvereine) Graz, Selbstverl., 1970. 220–232.

CSONKA Ferenc, 1982 = CSONKA Ferenc (ford.): *Baranyai Decsi János Hunyadi Ferencnek 1596. augusztus 16*. In: *Janus Pannonius – Magyarországi humanisták*. Vál. és jegyz. KLANICZAY Tibor. Budapest, Szépirodalmi, 1982. (Magyar Remekírók)

DÁN, 1983 = DÁN Róbert: *Erazmus Johannis „Világos bizonyítékai.”* In: *Irodalomtörténeti Közlemények* (87) 1983, 120–129.

DANKANITS, 1974 = DANKANITS Ádám: *XVI. századi olvasmányok*. Bukarest, Kriterion, 1974.

DEMÉNY, 1979 = BINDER Pál, BORBÁTH Károly, DEMÉNY Lajos et alii, *Székely felkelés 1595–1596: Előzményei, lefolyása, következményei*. Szerk. BENKŐ Samu, DEMÉNY Lajos, VEKOV Károly. Bukarest, Kriterion, 1979. 93–119. A kötet második része *Az 1595–1596. évi székely felkelés és következményei* című fejezetének szerzője Demény Lajos.

DÉZSI Lajos: *Tinódi Sebestyén 1505?–1556*. Budapest, Magyar Tört. Társ., 1912. (Magyar Történeti Életrajzok, 58.)

FÁBIÁN, 1959 = FÁBIÁN István: *Széphistóriáink és a deákok I-II*. In: *Filológiai Közlöny* (5) 1959 85–104; 265–293.

FARKAS, 2006 = FARKAS Gábor Farkas: *Az 1595-ös rejtélyes csillag*. In: *Magyar Könyvszemle* 122 (2006) 162–200.

FENEŞAN – GÜNDISCH, 1979 = FENEŞAN, Costin – GÜNDISCH, Konrad G. : *Informații privind istoria Transilvaniei (sec. XVI–XVII) în calendarele lui Paul Eber*. In: *Anaurul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj Napoca*, XVII, 1974, 79–97.

FERENCZI, 1913 = FERENCZI Zoltán et alii: *Magyar Könyvesház – Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának II. kötetéhez*. In: *Magyar Könyvszemle* (21) 1913, 241–242.

FLOOD, 2006 = FLOOD, John: *Poets Laureate in the Holy Roman Empire – A Bio-bibliographical Handbook*. I. A-C. 2006.

FORSTREUTER, 1969 = FORSTREUTER, Kurt: *Heidenstein Reinhold*. In: *Neue Deutsche Biographie*, VIII., Hrsg. von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Berlin, Duncker und Humblot, 1969.

GÁBOR, 1913 = GÁBOR Gyula: *Adatok a középkori magyar könyvírás történetéhez*. In: *Magyar Könyvszemle* (20) 1912, 302–315.

HATVANI, 1859 = *Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból*. Szerk. HATVANI Mihály. Pest, 1859. III. kötet 1553–1608. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria 1.)

HEREPEI, 1971 = HEREPEI János: *Művelődési törekvések a század második felében. Herepei János cikkei*. Budapest – Szeged, JATE Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, MTA Irodalomtudományi Intézet, 1971. (Adattár a XVII. századi szellemi mozgalmainak történetéhez, 3)

HOLLER, 2001 = HOLLER László: „*Feljegyzések az erdélyi magyar történelemről*” – *Baranyai Decsi János történeti művének keletkezési idejéről és kéziratairól*. In: *Magyar Könyvszemle* (117) 2001, 273–300.

HORN, 2009 = HORN Ildikó: *Hit és hatalom: Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története*. Budapest, Balassi, 2009.

JAKAB, 1888a = JAKAB Elek: *Kolozsvár története*. II. kötet Oklevéltárral. *Újabb kor – Nemzeti fejedelmi korszak*. Budapest, Kolozsvár Város Közössége, 1888.

JAKÓ, 1947 = JAKÓ Zsigmond: *Az erdélyi vajda kancelláriájának szervezete a XVI. század elején*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 1947.

KALLBRUNNER, 1931 = KALLBRUNNER, Josef: *Lazarus Henckel von Donnersmarck*. In: *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 24 (1931) 142–156.

KANYARÓ, 1898 = KANYARÓ Ferenc: *Enyedi György egyházi beszédei. I-II*. In: *Keresztény Magvető* (33) 1898 22–29; 77–86.

KISSNÉ BOGNÁR, 2004 = KISSNÉ BOGNÁR Krisztina: *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789*. Budapest, ELTE Levéltár, 2004. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban)

KONCZ, 2006² = KONCZ József, *A Marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollégium története (1557–1895)*, Marosvásárhely, Mentor, 2006².

KRUPPA, 1997 = KRUPPA Tamás: *Marciare verso Constantinopoli – Báthory Zsigmond havasalföldi hadjárata és a jezsuita propaganda*. In: *Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*. Szerk. BALÁZS Mihály, FONT Zsuzsa, KESERŰ Gizella, ÖTVÖS Péter. Szeged, 1997, 307–327. (Adattár 35)

KRUPPA, 2006 = KRUPPA Tamás: *Egy unitárius ének tanulságai – Szőlősy István históriás éneke 1635-ből*. In: *Keresztény Magvető* (112) 2006 152–157.

KRUPPA, 2010 = KRUPPA Tamás: *Fiktion und Wirklichkeit. Der Feldzug in die Walachei (1595) und die fürstliche Propaganda*. In: *Ungarn Jahrbuch* 30 (2009–2010). Regensburg, 2010, 43–55.

KRUPPA, 2014 = KRUPPA Tamás: *A kereszt, a sas és a sárkányfog – Kelet-közép-európai törökellenes ligatervek és küzdelmek a Báthory-korszakban, 1578–1597*. Budapest – Róma, MTA–PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport, Gondolat, 2014. (Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae, Series I Collectanea Vaticana Hungariae, Classis II, Tom. 5)

KRUPPA, 2015 = KRUPPA Tamás: *Tradíció és propaganda keresztútján – Fejezetek Báthory Zsigmond udvarának kultúrájából*. Budapest, Balassi, 2015. (Humanizmus és reformáció, 36)

LÁSZLÓ, 2016 = LÁSZLÓ Anikó: *Apokaliptikus államelmélet és világszemlélet a XVII. században*. PhD disszertáció, Piliscsaba, 2016.

LELE, 1991 = LELE József, *Erdély a tizenöt éves háborúban és a Porta*. In: *Aetas* (6) 1991 103–136.

LIPP, 1879 = LIPP, Vilmos: *Adalék Szabó Károly „Régi Magyar Könyvtárához.”* In: *Századok* (13) 1879 177.

LUKINICH, 1906 = LUKINICH Imre: *Adatok Somogyi Ambrus életéhez*. In: *Századok* (40) 1906 951–952.

LUKINICH, 1913 = LUKINICH Imre: *Bethlen Farkas történeti műve keresdi kiadásához*. In: 1913 *Magyar Könyvszemle* (21) 1913 148–151.

LUX, 2003 = LUX Etelka: *Baranyai Decsi János = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*. Főszerk. KÖSZEGHY Péter, I. Bp., Balassi, 2003.

MAKKAI, 1960 = MAKKAI László: *Az abszolutizmus társadalmi bázisának kialakulása az osztrák Habsburgok országában*. In: *Történelmi Szemle* 3 (1960), 193–223.

MÁRKI, 1894 = MÁRKI Sándor, *A tizenöt éves török háború történetéhez – Első közlemény*. In: *Hadtörténeti Közlemények* (7) 1894 347–364.

NAGY SZABÓ, 1855 = *Erdélyi történelmi adatok*. Szerk. és kiad. MIKÓ Imre. I. kötet. Kolozsvár, 1855, 39–168.

NÉMETH S., 2002 = NÉMET S. Katalin, *Utazások Magyarországon és Erdélyben. (Veit Marchthaler: Ungarische Sachen, 1588.)*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* (106) 2002 3–23.

NÉMETH S., 2005 = NÉMETH S. Katalin: *Erdélyi fejedelmi udvar Marchthaler útleírásában*. In: *Idővel paloták... : Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Budapest, Balassi, 2005.

NÉMETH S., 2014 = NÉMETH S. Katalin: *Magyar dolgokról: Magyar – német kapcsolattörténeti tanulmányok*. Budapest, Universitas, 2014 (Historia Litteraria, 31)

SEBESI, 1978 = SEBESI Pál: *Unitárius iskolák százsz diákjai*. In: *Keresztény Magvető* (84) 1978, 191–202.

SEIVERT, 1785 = SEIVERT, Johann: *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften*. Pressburg, Weber und Korabinstischen Verlage 1785.

SZABÓ – TONK, 1992 = SZABÓ Miklós – TONK Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban, 1521–1700*. Szeged – Budapest, JATE, 1992. (Fontes Rerum Scholasticarum)

SZABÓ, 1881 = SZABÓ Károly: *XVI. századi magyar tudósok levelei*. In: *Magyar Történelmi Tár* 1881, 470–493.

SZABÓ, 1974 = SZABÓ György: *Abafáji Gyulay Pál*. Budapest, Akadémiai, 1974. (Humanizmus és reformáció, 3.)

SZABÓ, 1989 = SZABÓ András, *Johann Jacob Grynaeus magyar kapcsolatai*, kiad. SZABÓ András, Szeged, JATE, 1989 (Adattár a XVI– XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 22), 57–58. Nr. XXVI.

SZÁDECZKY, 1891 = SZÁDECZKY, Lajos: *Kovacsóczy Farkas kancellár (1576–1594)*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1891. (Magyar Történeti Életrajzok)

SZÁDECZKY, 1893 = SZÁDECZKY Lajos: *Erdély és Mihály vajda története 1595–1601., oklevéltárral*. Temesvár, 1893. (Történeti, Nép- és Földrajzi Könyvtár, 58)

SZÁDECZKY, 1897 = SZÁDECZKY Lajos: *Kakas István s a kolozsvári „Báthory ház”*. In: *Magyar Történelmi Tár* 1897 607–625.

SZENTPÉTERY, 1912 = *Oklevéltani naptár Brinckmeier, Grotenfeld és Knauz művének felhasználásával*. Szerk. SZENTPÉTERY Imre. [Budapest], Akadémia, 1912.

SZILÁGYI, 1874 = *Báthory Zsigmond fejedelem titkos utasítása 1594. végéről Bocskay Istvánnak, a Rudolf császárhoz küldött követség fejének*. In: Magyar Történelmi Tár, 2. sorozat, 7. kötet. *I. Levelek és államokmányok (1552–1523) a vörösvári levéltárból*. Szerk. TOLDY Ferenc. Budapest, 1874.

SZILAS, 2001 = SZILAS László: *Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599)*. Ford. ÖTVÖS Péter. Budapest, METEM, 2001.

SZÖGI, 2011 = *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon, 1526–1700*. Szerk. SZÖGI László. Budapest, ELTE Levéltár, 2011. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban)

SZVORÉNYI, 2010 = SZVORÉNYI Róbert: *Jacobinus János és históriája*. In: *Érték és értelmezés*. Szerk. BOKA László és SIRATÓ Ildikó. Budapest, Bibliotheca Nationalis Hungariae, Gondolat, 2010. 181–187. (Bibliotheca Scientiae et Artis, 1.)

SZVORÉNYI, 2014 = SZVORÉNYI Róbert: *Jacobinus János szöveghelyei Baranyai Decsi Jánosnál*. In: *Források és hagyományképek*. Szerk. STEMMLER Ágnes, Budapest, OSZK–Gondolat, 2014, 40–52. (Bibliotheca Scientiae et Artis, 5.)

SZVORÉNYI, 2015a = SZVORÉNYI Róbert: *A Báthory Zsigmondnak ajánlott történeti művek előszavai*. In: *Humanista történetírás és neolatin irodalom a 15–18. századi Magyarországon*. Szerk. BÉKÉS Enikő, KASZA Péter, LENGYEL Réka. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2015. 74–83. (Convivia Neolatina Hungarica, 1.)

SZVORÉNYI, 2015b = SZVORÉNYI Róbert: *Baranyai Decsi János történeti művének (Commentarii de rebus Ungaricis) datálásához*. In: *Interpretációk interpretációja – Tudós bibliothecariusok, tudós elődök*. Szerk. ZSUPÁN Edina. Budapest, Bibliotheca Nationalis Hungariae, Gondolat, 2015. 50–57. (Bibliotheca Scientiae et Artis, 7.)

SZVORÉNYI, 2017 = SZVORÉNYI Róbert: *Veit Marchthaler történeti munkája Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemről*. In: *Scientiarum miscellanea – Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a 15–18. században*. Szerk. KASZA Péter, KISS Farkas Gábor, MOLNÁR Dávid. Szeged, Lazi, 2017. 45–52. (Convivia Neolatina Hungarica, 2.)

SZVORÉNYI, 2020 = SZVORÉNYI Róbert, *Veits Marchthalers Beschreibung Ungarischer Sachen von A(nno) 1588. – Veit Marchthaler magyar dolgainak leírása az 1588. évtől*. Fordította, sajtó alá rendezte és bevezette NÉMETH S. Katalin. Budapest, MTA Könyvtár és Információs Központ – Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 2020. – 208 p. In: *Magyar Könyvszemle* (136) 2020, 277–282.

TÓTH, 1977 = TÓTH István: *Múzsák fellegvára – A kolozsvári latin nyelvű költészet antológiája*. Bukarest, Kriterion, 1977.

TÓTH, 1999 = TÓTH Sándor László: *Az 1593-as évi felvidéki hadjárat és a füleki-romhányi csata*. In: *Hadtörténeti Közlemények*, 112 (1999) 53–73.

TÓTH, 2000 = TÓTH Sándor László, *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*. Szeged, Belvedere, 2000.

TRAUSCH, 1870 = TRAUSCH, Joseph: *Schriftsteller-Lexikon oder Biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen*. II. Band. Kronstadt, Johann Gött und Heinrich, 1870.

TRÓCSÁNYI, 1980 = TRÓCSÁNYI Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Budapest, Akadémiai, 1980.

ÖSZ, 2011 = ÖSZ Sándor Előd: *Kálvin kötetek a régi erdélyi könyvtárakban*. In: *Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről*. Szerk. GÁBORJÁNI SZABÓ Botond. Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár, 2011. 149–187.

VASS, 1912 = VASS, Miklós: *Kornis György külföldi tanulása – Adalék külföldi iskolázásunk történetéhez*. In: *Keresztény Magvető* (47) 1912, 209–229.

VERESS, 1905 = VERESS Endre: *Zalánkeményi Kakas István*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1905. (Magyar Történelmi Életrajzok, 47.)

ZOVÁNYI, 1977 = ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténelmi lexikon*. Szerk. LADÁNYI Sándor. Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya. 1977³.

Mellékletek

A *Brevis enarratio* szövege a kolozsvári első kiadás alapján

A *Brevis enarratio* műfajának kérdésével, első, kolozsvári kiadásának példányaival és a mű kiadástörténetével az értekezés 4.1. fejezete foglalkozott. Jelen átírás Jacobinus műve első kiadásának (RMNy I. 780.) az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött példányán alapul.⁵⁹⁹

A kolozsvári kiadás átírására a következő elvek alapján került sor:

Az átírásban az u/v és ij/ii betűhasználat a latin nyelv mai helyesírását követi. Az átírás központosítását tekintve eltér az első kiadás szövegétől, ebben is a latin nyelv mai központosítási szabályait érvényesíti. Az abban gyakran használt kettős pontot hol vesszővel, hol ponttal váltja ki. Az átírás az első kiadásban szereplő rövidítéseket jelöletlenül, azaz zárójelek nélkül oldja fel (pl.: q; = que, & = et, e = ae, továbbá a nazális rövidítések). Az átírásban az első kiadás szövegében nagybetűvel írt tisztség- és méltóságnevek kis betűvel vannak írva (pl. *princeps*, *imperator*, *serenitas*, *celsitudo*, *palatinus*, *bassa*, *praefectus*, *caesar*, *chamus*, *cancellarius*, *begus*, *nobilis* stb.). A személy- és helynevek helyesírása az első kiadás helyesírását követi. E szövegkiadás nem kívánt javítani azokon a szavakon, amelyeknek helyesírása az első kiadásban nagyjából következetes és megjelentetésének korára jellemző. Így meghagyta például a *litera*, a *spacium*, a *caeterus*, a *sylva*, a *hyems*, az *expecto*, az *extinguo* a *caussa* (ez néhol *causa* is a szövegben), a *paullus*, *miliare* alakokat a *littera*, a *spatium*, a *ceterus*, a *silva*, a *hiems*, az *exspecto*, az *extinguo* a *causa*, a *paulus* és a *milliare* alakok helyett. Az *in primis* adverbium egybe- és különírva is olvasható az első kiadásban; mi az egybeírt alak használata mellett döntöttünk, az *indiest* is mindig egybeírva hozza felhasznált kiadásunk szövege.

Ahol az első kiadás szövege javításra szorult, ott az átírás főszövegében a helyes szó olvasható, a vonatkozó jegyzetben pedig az első kiadás javított szava áll, hivatkozva RMNy I. 780. bibliográfiai számra és a lapra. Azokon a szöveghelyeken, ahol Stoll Béla olvasata téves, jegyzet utal az RMKT XVII/1. lapszámára és a téves szóra. Az első kiadás szövegében nyolc helyen eszközöltünk javítást. Stoll Béla szövegkiadásában huszonhét helyen.

⁵⁹⁹ Jelzete RMK II. 262.

Ahol a vizsgált példány papírja szakadt, vagy a betű kikopott, e szövegkiadásban a pótlásra szoruló szó illetve szavak részletei „< >” zárójelbe kerültek. Egy esetben találtunk az első kiadással egykorú kéz javítására a vizsgált példány nyomtatott szövegben. Erre is jegyzetben hívtuk fel a figyelmet.

[Címlap:]

Brevis enarratio rerum a serenissimo Transylvaniae principe Sigismundo anno MDXCV.
gestarum. Authore Ioanne Iacobino, notario urbis Claudiopolitanae.

Claudiopoli 1596.

[A címlap háta üres.]

A_{2a}:

Serenissimo principi domino, domino Sigismundo, Dei gratia Transylvaniae, Moldaviae, Valachiae Transalpinae et Sacri Romani Imperii principi, partium regni Hungariae domino et Siculorum comiti etc., domino suo clementissimo.

Humanam prudentiam, princeps serenissime, non esse aliud, quam eventorum observationem rerumque praesentium ac futurarum ex praeteritis, tanquam ex fonte derivatam scientiam plerique doctissimorum virorum memoriae prodiderunt. Quod ex universo literarum genere vel sola, vel certe maxime praestat historia, praesertim si quis eam ita tractet, ut eventa dum observat, causas simul eorum perquirat, cur hoc factum, illud omisum, cur ex hoc calamitates ex illo vero res secundae emerierint. Unde quicumque magistram vitae dixit esse historiam, nae ille et dixisse vere et praeclare admodum sensisse mihi videtur. Etenim si ea, quae merito in artibus liberalibus requiruntur, fructum, dignitatem, voluptatem spectemus,

A_{2b}:

eo maxime nomine commendanda est historia, quod cum ex ea intelligimus, quid olim multis evenerit, facile erudimur atque exemplis propositis ipsi nobis normam componimus actionum nostrarum vitaeque totius instituimus rationem. Estque hic proprius et peculiaris historiae fructus, in qua veluti in theatro quodam ob oculos ponuntur fortunae vicissitudines, regnorum

mutationes, hominum sive vitia, sive virtutes. Ex quibus quae vitanda nobis sint, quaeve expetenda, nullo nostro periculo, vix ullo labore sedentes in otio docemur. Habet etiam dignitatem suam historia, enarrat enim res gestas inter summos reges et principes, inter potentissimas civitates et bellicosissimas nationes. Enarrat porro bellorum causas, quae sunt humanarum rerum maximae, imperium, salutem populorum et gloriam, quae praecipue in armis ponuntur omnia et partim a ducum consilio, partim a virtute militum, partim etiam ab ipsa fortuna pendent. Neque vero voluptate caret historia, nam cum omnes artes omnisque libero homine digna cognitio nos delectat, tum vero incredibilem haurit animus voluptatem aliturque pabulo suavissimo, dum vetera legens fruitur consuetudine clarissi-

A_{3a}:

morum virorum, versatur inter reges, virosque principes, inter praeclaros bello duces et sapientissimos rerum publicarum moderatores. Intuetur veluti in tabula picta adversa ducum excellentium strategemata, artes, dolos et insidias, ad extremum caesos ad interneccionem exercitus, captas urbes potentissimas, imperia deleta. Porro si voluptatem habet immortalitas, quis quaeso est, qui aliqua saltem laude excellat, qui non omnibus nervis in id incumbat, ut rerum praeclare ab se gestarum memoria, literarum monumentis aeternitati consecrata posteris innotescat? Nemo mehercule invenietur. Virtuti enim debetur immortalitas, qua si privetur, vis ei inferatur oportet, iamque terris relictis ad superos pervolabit. Cumque rerum interitus oblivio sit, eae reviviscunt historia, cum ea, quae multis ab hinc seculis gesta sunt, in memoriam revocantur, quaeve viri praestantes aeternis literarum monumentis immortalitati consecrarunt. Multa patrum nostrorum memoria praeclare gesta sunt in Hungaria et geruntur etiam hodie, hoc ipso dignissima immortalitatis praemio, sed nullum ex iis est laude dignius, nullum cui magis immortalis debeatur gloria, quam iis, quae superiore anno in Transalpinensi Valachia,

A_{3b}:

duce tua serenitate contra immanissimum Christianorum omnium hostem, Sinanum gesta sunt, quae tamen eiusmodi sunt, ut eorum merita vix satis ullae laudes adaequare videantur. Ad quarum ego rerum consignationem adolescens, cuius aetas vigesimum secundum annum nondum attingit, non uti historicus accessi, sed ut singularem meam in tuam serenitatem observantiam et humillimam subiectionem quodammodo declararem. Neque enim tantum mihi sumo, ut serenitatis tuae laudes et gloriam suo merito digna oratione me persequi posse confidam, cum hoc ab infirmitate mea sperari minime posse non solum intelligam, verum etiam ingenue confitear. Verum quia rebus Transalpinicis ab tua serenitate gestis, nonnulla ex parte non praefui quidem, sed interfui, operae pretium me facturum iudicavi, si eas non quidem

descriptas (id enim maius requirit ingenium), sed rudi tantum Minerva compilatas tuae serenissimae dedicarem celsitudini. Non me latet alios cum opulentis donis tuae serenitati occursuros, multi auro atque argento oblato tuae serenitatis venabuntur gratiam et clementiam. A me vero, princeps serenissime, hoc munusculum habebis, meorum erga tuam serenitatem obsequiorum et subie-

A_{4a}:

ctionis argumentum, exiguum fateor, sed velim spectes dantis animum, non rem, quae tamen ne ipsa quidem est contemnenda, siquidem eiusmodi est, ut laudes tuae serenitatis a me non expressas, sed tenui tanquam penicillo delineatas et designatas⁶⁰⁰ patefaciat. Vale, princeps serenissime et quam diutissime imperii tuae fidei commissi gubernacula felix rege! Claudiopoli, octavo Calend. Aprilis, anno Domini 1596.

Serenissimae celsitudinis vestrae

humillimus cliens

Ioannes Iacobinus,

notarius urbis Claudiopolitanae

A_{4b}:

Tetrastichon ad authorem

Clara Sigismundo sub principe parta trophaea
Agmina sint forti ut Turcica caesa manu.
Exculto illustres Ianus sermone triumphos,
Ingenii mira dexteritate refert.
Ingenium felix et ab omni labe remotum,
Qua modo scriptorum turba prophana scatet.
Perge bonis avibus patriae felicia gentis
Auspicia et proprios condecorare Lares.

Matthaeus Thordai

B_{1a}:

---

⁶⁰⁰ RMNy I. 780. A_{4a}: *designitas*

Posteaquam Sigismundus, Transylvaniae princeps affinitatem cum inclyta domo Austriaca, Maria Christierna, Caroli archiducis Austriae filia in matrimonium ducta contraxisset, ad eam statim curam cogitationemque convertit animum, quomodo rebus Christianorum prope nutantibus consulere, ditionemque suam ab hostibus tueri posset. Itaque fines ditionis suae novo statim militum praesidio diligentissime firmandos curat, quibus suos etiam duces, viros bellica inprimis virtute claros attribuit, ita illi quoque exercitus parti, quam in inferioribus Hungariae partibus Caransebesum versus habebat, Georgium Barbely, eximiae virtutis hominem praeficit. Is accepto a principe mandato, exercitum illico in hostium⁶⁰¹ ditionem ducit, duoque Turcarum praesidia Bokcia et Varsocz per vim expugnat, Turcis omnibus, qui in eis erant, interentis. Quo facto Turcae, qui Lippae, Giulae, Czanadi ac Ienei erant, cum per exploratores cognovissent, milites ex ditione Iofevis certis de causis Albam esse avocatos, peropportunam nacti occasionem, quod animadverterent, non esse in iis partibus, qui ipsis resisteret, (Georgius enim Barbely, ut dictum est, Caransebesum versus exercitum ducebat, qui locus septem circiter miliaribus Iofeo distat) coniunctis viribus in Transylvanicam ditionem irrumpunt, oppidumque Iofeum cum septem pagis diripiunt et inflammant, magno incolarum numero trucidato et quamplurimis in

B₁b:

servitutem⁶⁰² abductis. Eo audito princeps graviter commotus delectum statim haberi iubet certamque nobilium manum cum iis militibus, qui antea Iofeo avocati fuerant, ad Totvaradgiam oppidum Turcae ditionis diripiendum mittit, quibus serio imperat, ne ullam occasionem, qua saltem aliquid detrimenti hostibus inferre possent, intermitterent, superiorem vero iniuriam Iofei acceptam simili incommodo illato rependerent. Hi quam possunt celerrime in hostium ditionem contendunt, et postquam ad oppidum noctu pervenissent, comparatis iis, quae ad oppugnationem facerent, orto iam sole oppugnationi insistunt, oppidoque per vim potiuntur. Turcis, qui ducenti circiter in eo erant, omnibus trucidatis, sex tantum de muro praecipites se dedere, quod sperarent tranato Marusio flumine salutem se consecuturos, verum ii etiam a nostris intercepti fuere. Capto oppido milites Georgio Barbeli sese iungunt, qui iam expugnatis duobus Turcarum praesidiis, nullam rei bene gerendae occasionem negligendam ducens copias promoverat, ad Fadsatumque obsidendum contendebat. Eo cum de improvise celeriusque omnium opinione pervenisset, Turcae quid agerent, aut unde auxilia peterent, incerti, illico de ditione consilium capiunt, nec ita multo post nunciis ex arce ad Georgium Barbeli missis,

---

⁶⁰¹ RMKT XVII/1. 511.: *hortium*

⁶⁰² RMKT XVII/1. 511.: *seruitatem*

significant se arcem dedituros, si fide data incolumes dimitterentur. Itaque cum iis, quibus induti erant vestibus et armis incolumitatem pacti, nostrorum fidei se permittentes arcem dedunt. Quod cum milites ii, quos haiducos appellant, animadvertissent, minime sibi committendum esse rati, ut hostes tam facile e manibus elabi patiantur, in insidiis sese collocant, ut cum hostes arce excessissent

B_{2a}:

ex insidiis adortos vita simul et armis exuerent. Quia vero Georgius Barbeli fidem hosti datam violare turpe ducebat, ut ab insidiis tutos redderet, in exteriores castelli munitiones eos cogit, postero die certam militum manum ipsis adiuncturus, qui extra terminos eos comitarentur. Interea bassam Temesvariensem cum Lippense, Giulense, Canadiense et Ieneiense praefectis magna manu auxilio Fadsatensibus venire nunciabatur. Quo animadverso Fadsatenses, suos praelio superiores fore arbitrati seseque mutuo cohortati, in nostros nihil iam hostile metuentes, qui iam interiorem castelli partem occupaverant, impetum faciunt et pulverem bombardicum, quem terrae suffossum in insidiis collocaverant, succendunt, cuius impetus praeter eos, quos inopinato hostes oppresserant, paucos ex nostris perimit. Nostri indignissime hanc iniuriam ferentes forti animo hostium impetum non modo sustinent, sed ad unum omnes dant neci, dignas ab eis violatae fidei poenas sumentes. Interim Temesvariensis cum instructa acie appropinquabat, cuius cognito adventu Georgius Barbeli aciem statim instruit, et agmine in ordines coacto contra hostem procedit. Magnis utrinque animis sit congressus, initio quidem hostes fortiter resistunt, sed cum diutius nostrorum impetum ferre non possent, impedimentis exuti in fugam vertuntur, quos nostri insecuti magnam eorum stragem edunt et quamplurimos vivos, in iis Lippensem et Ieneiensem in servitutem trahunt. Ex quibus Georgius Barbeli, quos vult, cum Ieneiense et Lippense captivitati reservat, caeteros omnes in conspectu militum caedi iubet. In eo praelio Giulensis et Canadiensis praefecti caesi feruntur, quin etiam bassa ipse Temesva-

B_{2b}:

riensis saucius vestibus et armis abiectis mutatisque subinde ad celeritatem equis vix fuga saluti consuluit, tandemque cum paucis, qui fugae superfuerant, Temesvarum est delatus. Secundum hanc victoriam nostri optima spe pleni eundem victoriae cursum continuaturi, dum Lippam versus contenderent, Turcae, qui Eperiessi erant, metu eorum, quae Fadsatensibus evenisse audiverant, igne tectis iniecto castellum inflammant, ipsique ex eo profugiunt. Solimossienses etiam eandem veriti fortunam, castellum deserentes, qua cuique visum fuit sese contulere.

Quibus in ditionem acceptis novoque militum praesidio firmatis, nostri tandem Lippam delati in conspectu arcis castra ponunt. Obsessi amisso praefecto, quo se verterent, quidve potissimum agerent incerti ad eos, qui Giulae erant, quibus angustiis intercluderentur, perscribunt, orantes, ut sibi in tempore succurrant et obsidione ipsos liberent, id ni faciant, arcem se hosti dedituros. Ii respondent caeso ipsorum quoque praefecto et plurimis suorum vulneratis ad arma capienda in praesentia se non esse idoneos, itaque rebus suis ipsimet consulere, se enim ipsis auxilium ferre neququam posse. Tabellarius, qui literas ad obsessos perferebat interceptus a nostris ad Georgium Barbeli fuit deductus, qui cognito ex literis negotio, postero die unum ex militibus ad colloquium in arcem mittit, qui de deditione eos appellaret, quod cum is Turcis exposuisset, illi primo negant se arcem dedituros, Fadsatensium fortunam caussati. Id miles excusat, non nostrorum, sed ipsorum Fadsatensium propria factum esse culpa, quod mortem oppetiverint, qui violata fide, quam nostris dedissent, Hungaros post deditionem Fadsato eiicere conati, spe victoriae

B_{3a}:

delusi dignas perfidiae suae luissent poenas, proinde modo arcem dederent, nihil eis tale metuendum esse. Verum ii nullam se nostris fidem habere posse asserentes, obsidionem forti animo laturos respondent, nunciumque ad suos cum hoc responso dimittunt, qui cum arce excessisset, rem, ut erat gesta, exponit. Nostri itaque spe deditionis frustrati comparatis iis, quae ad eam rem facerent, ad oppugnandam sequenti die arcem accinguntur, sed cum prima oppugnatione parum effecissent, rem in posterum differunt. Obsessi sive quod nulla ex parte auxilia sperare poterant, sive quod viribus diffidebant, veriti, ut secundas nostrorum vires sustinere possent, de deditione agunt, qua decreta nuncios ad Georgium Barbeli mittunt, qui indicarent se arcem dedituros, modo incolumes dimitterentur. Quare incolumitatem apud eum pacti nostrorum fidei et potestati se arcemque permittentes, ad sua quique incolumes abire. Ita Lippa post quadragesimum quartum, quam in Turcarum potestatem venisset, annum singulari Dei beneficio Christianis est denuo restituta. Lippensium audita deditione ii, qui Solimossi, Vilagosvari, Canadi, Nadlaki, Fellaki, Pankotae, Siri et Aradi erant, similem fortunam veriti, castella deserentes, qua cuique visum fuit, sese contulere. Dum haec in iis partibus geruntur, Sinanus interea in Transalpinensi Valachia ponte ex navibus coniunctis facto ingenti comitatus exercitu Danubium superaverat, et iam principis copiis, quas in ea provincia habebat, imminere dicebatur nullo alio proposito, quam ut exercitu principis ad interuersionem caeso ac Michaele etiam provinciae palatino, qui iam se provinciamque principi subiecerat, capto pristinum provinci<a>libus

B₃b:

iugum, quod non ita pridem cervicibus excusserant, imponeret. Cui nostri utpote numero longe inferiores vix resistere posse credebantur. Palatinus suarum esse partium ducebat, ut eam haberet exercitus curam, ne quid detrimenti ab hostibus pateretur. Itaque idoneo castris loco quaesito exercitum in loca tutiora reducit, ubi sine periculo hostium praestolaretur adventum. Locus est non longe a Danubio, ubi densissima virgulta in iustam excreverunt proceritatem, ut sylvae praebeant speciem. Ibi coenosissimi aquarum rivi permeatu difficillimi crebris locis interfluunt, nec aliter nisi ponte transeuntur, unicum duntaxat iter angustissimum viatori transitum praebet, vix qua singuli carri ducantur. Hunc locum nostri praetervecti modico spacio ab eo castra ponunt, custodiasque diligentissime in angustiis collocant, ne inopinato ab hostium multitudine opprimerentur. Hac necessario Turcis erat transeundum, qui superato, ut dictum est, Danubio non ita multo post ex altera sylvae parte castra sua posuerant et ita nostrorum castra non longe castris hostium aberant, seseque invicem facile intueri poterant. Utraque enim castra in paulo editiore sita erant loco, ita, ut sylvae, quae utraque castra dividebant, prospectui minime obstant, nam eae in valle quasi quadam, qualis in planissima regione esse potest, erant sitae. Sinanus tantam nostrorum pertinaciam miratus, quod cum tam pauci essent numero, suas tamen, quas putabat esse invictas vires non reformidarent, verum audacter eius sese opponerent conatibus, nobilissimum quemque suorum legit et duodecim barbarorum millium exercitum contra nostros, quorum vix erant sex millia, castris educit acie<que instr>ucta ad angustias sylvae contendit. Palatinus

B₄a:

etsi videbat hostes numero praecellere, se vero exiguo esse stipatum exercitu, Deo tamen praepotenti suorumque virtuti fisis fortunae se committere non est veritus. Instructo ergo quem secum habebat exercitu, in ipsis angustiis Sinano occurrit militesque cohortatus, ut memores pristinae Hungarorum virtutis se ducem authoremque sequerentur, magno animo in hostem invehitur. Quia vero hostes numero, nostri virtute pugnabant, spes victoriae in ancipiti erat. Interdum nostri hostes extra angustias ad usque castra magna in eos caede invecti propellebant, ii rursus viribus resumptis nostrorum remorabantur impetum, saepe etiam multitudine barbarorum ingruente nostri cedere⁶⁰³ hosti cogeantur. Hunc in modum a solis fere ortu usque in vesperum alternante fortuna, vario Marte pugnatum fuit. Tandem vero sole in occasum

---

⁶⁰³ RMNy I. 780. B₄a és RMKT XVII/1. 513.: *caedere*

vergente melior fortuna nostris affulsit, siquidem ex mandato palatini quaedam peditum acies, quae longius castris abfuerat, peropportune affuit. Quae defatigatis iam labore nostris subveniens totis viribus in hostes irruit, quos nostri eodem statim impetu in fugam vertunt, fugientiumque tergis inhaerentes nobilissimos quosque Turcarum, quos assequuntur, trucidant. Quatuor tormenta aenea cum aliquot signis, in iis viride etiam quoddam vexillum, quod ipsorum prophetae Mahumetis fuisse Turcae credebant, ob idque sacrum appellabant, intercipiunt. Illud ipsi in signum boni ominis in omnibus expeditionibus bellicis circumferre fuerant soliti, et quandocumque in acie fuisset, certissimam sibi victoriam polliciti, nullam hostium vim eius auspicio reformidabant. Tunc ipsemet⁶⁰⁴ etiam Sinanus in eas fuit redactus angustias, ut fuga e ponte in paludem delapsus, vix a suis ereptus in castra

B4b:

reduceretur. Hostibus hoc pacto intra castra repulsis nostri splendida de hoste reportata victoria, ingenti praeda onusti ovantes se in castra recepere. Porro Sinanus in tanta fortunae mutatione animi impatiens in omnes partes versabat animum, atque id solum agebat, quomodo huius cladis acceptae ignominiam, quam sibi apud caesarem conciliatum iri certo persuasum habebat, a se derivaret. Itaque coactis omnibus copiis, quas habebat maximas, totis viribus ad persequendum nostros pergit. Hi, quod intelligebant se numero hostibus ipsis multis partibus esse inferiores, tantae autem barbarorum multitudini tantulum exercitum temere obiicere minime esse integrum arbitrabantur, in loca retro tutiora ad radices alpium, ubi ab hostibus tuti essent, maximis itineribus contendunt. Palatinus pro suo officio proque ea, qua in principem erat observantia, minime sibi committendum putavit, ut ista principem celaret. Datis ergo ad eum literis, quibus in angustiis res sit, declarat et ni sibi mature succurrat, periculum esse, ne praedae sit hosti futurus. Providendum itaque etiam atque etiam principi erat, ut laborantibus suis in tempore opem ferret, ne inopinato et priusquam animadverti posset ab hostium multitudine opprimerentur. Quare omnem statim plebem Siculicam, quae octo continetur sedibus (ita illi districtus suos appellant), arma sumere imperat, eamque in campis Barcensibus castrametari⁶⁰⁵ iubet. Cui negotio tres insignes nobilitate viros, Balthasarem Bogathium, Benedictum Mincenthium et Volfgangum Cornisium praeficit, qui confestim mandata expediunt, armatamque plebem in eum, qui praefixus fuerat, locum cogunt. Ipsemet quoque princeps, quo alacriores eorum animos ad ea, quae mandaret sube-

⁶⁰⁴ RMKT XVII/1. 513.: *ipsimet*

⁶⁰⁵ RMKT XVII/1. 514.: *castrametari*

C_{1a}:

unda redderet, die Dominico, qui fuit VI. Calend. Septembris anni MDXCV. Alba Iulia cum aulicis suis copiis impedimentisque omnibus excedens, modico itinere prope Sabesum castra ponit, uti eius rei fama audita reliquae etiam provinciae copiae quamprimum in castra confluerent. Ibi postero die tria simul auspiciatissima accipit nuncia, primum de Lippa capta, alterum de profligata parte copiarum Sinani, uti superius declaratum est, tertium de remigratione Tartarorum, quorum chamus, (ita illi suum imperatorem solent appellare), multis barbarorum collectis millibus Moldavis atque adeo ipsis Transylvanis exitium intentare dicebatur. Sed cum ad Neprum flumen pervenisset, Mosci a tergo ditionem eius invadentes fecerunt, ut ditionis suae tuendae causa exercitum domum reduceret, illa vero Tartarorum manus, quae iam in Moldaviae fines penetraverat penitus a militibus Transylvanis, qui in ea provincia erant, et Valachis caesa esse ferebatur. Ex quibus haud dubie colligi poterat Tartarorum eruptionem ad praesens non esse formidandam, quippe qui hoc rerum statu inclinante etiam in hyemem iam aestate finibus suis non essent egressuri. His nunciis acceptis postridie princeps Sabeso movens sextis castris in fines Barcenses ad oppidum Feketehalom pervenit, Germanica auxilia, quae Rudolphus imperator subsidio Transylvanis esset missurus, reliquas item provinciae copias ibidem expectaturus, quae cum Indies undiquaque certatim in castra confluerent, multis partibus auctiorem reddiderant exercitum. Germanis, quibus Albertus Reibitz, vir equestri inprimis⁶⁰⁶ dignitate clarus praeerat, Franciscum Theke, qui eis de re frumentaria prospiceret itinerisque dux esset, obviam

C_{1b}:

mittit. Interea partem exercitus cum impedimentis in Transalpinam praemittit, ipsemet⁶⁰⁷ quoque, ubi primum Germani appulissent, opem suis laturus. Nostri, quamvis numero hostibus ipsis longe essent inferiores, omnem tamen spem in virtute Deoque praepotenti positam habentes non expectatis a principe auxiliis manus cum hoste conserere volebant. Verum illis princeps iam antea literis praeceperat, ne sese temere fortunae committerent, neve ante suum adventum tale quippiam molirentur, unde exercitus detrimenti aliquid pati posset, sed omnem rei bene gerendae occasionem in illud tempus differrent, cum iam Indies maioribus aucti copiis hostibus non solum resistendi, verum etiam loco eos pellendi et profligandi potestatem essent habituri. Moldaviensi etiam palatino perscribit, ut coactis in provincia quibus posset copiis

---

⁶⁰⁶ RMKT XVII/1. 514.: *imprimis*

⁶⁰⁷ RMKT XVII/1. 514.: *ipsimet*

Transalpinensi se coniungeret, quippe ubi ipsemet⁶⁰⁸ quoque sit futurus. Quo accepto mandato palatinus Stephanus nomine, qui tunc ei provinciae praeerat, statim iter ingreditur, cumque recta ob metum Tartarorum proficisci non posset, versus fines Transylvaniae contendit, ut facto per provinciam itinere principis se coniungeret⁶⁰⁹ copiis, cum quibus deinde una exercitum suum in Transalpinam duceret. Iamque non longe a finibus aberat, cum quaedam Polonorum manus ei occurrit, uti eius remoraretur iter, cum quibus etiam praelio decernit, et magna eorum strage edita atque opulentis onustus spoliis iter inceptum continuat, tandemque superatis alpidibus in castra principis, quae tunc ad arcem Terchvar erant posita, pervenit. Audita palatini profectioe Ioannes Zamoiscius, Poloniae regis cancellarius in Podolia magno militum numero coacto, inscio ipso rege

C2a:

in Moldaviam irrumpit, provinciamque absente palatino facile occupat, cuius administrandae curam Ieremiae cuidam obscuro alias homini, sed qui gratia plurimum apud eum valebat, committit. Princeps, quod Sinanum pro foribus esse sciebat, summam hanc iniuriam, quam sibi a Polonis inferri videbat, in praesentiarum ferre statuit, sed confecto bello Turcico prima quaque occasione ulcisci eam in animo constituit. Verum ex altera quoque parte plebs Siculica, quae, (ut dictum est), ad nutum principis arma sumserat, sollicitum eius reddebat animum, quippe quae se nequaquam prius contra hostem proficisci velle affirmaret, quam sibi pristina libertas, quam superioribus annis ob rebellionem amiserat, iterum fuisset restituta. Verum ut princeps eius votis annueret, multae rationes atque etiam aequitas ipsa adversari videbantur. Maxima namque Siculicae nationis pars nobilibus, quorum sunt coloni, est subiecta, quos colonis suis privare, (praesertim cum nihil tale vel in principem, vel in ipsam patriam deliquissent, ob quod bona sua amittere deberent, imo per complures iam annos fidelem principi domi militiaeque navant operam) summa erat iniuria. Cogi quidem plebs ad ea, quae mandarentur subeunda etiam absque libertatis donatione poterat, sed in tanta hostis propinquitate princeps bello civili incumbere absque manifesto patriae periculo nec poterat, neque etiam debebat. Utrum igitur libertatem eis summa cum nobilium iniuria donaret patriaeque praesentis necessitatis ratione habita consuleret, vel vero nobilibus parcendo exercitus imminueret numerum, fere dubitabat. Sed vicit tandem dubitationem ingruentis necessitatis magnitudo, quae extorquere potius, quam petere vide-

⁶⁰⁸ RMKT XVII/1. 514.: *ipsimet*

⁶⁰⁹ RMNy I. 780. C₁b és RMKT XVII/1. 514.: *coniungeret*

C₂b:

batur, ut pristina Siculis restitueretur libertas. Ingens erat barbarorum hostium multitudo, cuius respectu⁶¹⁰ noster exercitus erat sane perexiguus, sed accedente Siculorum agmine, quorum erant capita circiter sexdecim millia, qui arma ferre possent, mirum in modum augmentabatur. Itaque nonnullis propositis conditionibus princeps libertatem eis licet invitus donavit, moxque in Transalpinam eos praecurrere iussit. Ipsemet quoque paucis post diebus castra movens alpibus aegre ob coenosissimi itineris difficultatem superatis ad villam Rukar in ipsis Transalpinae finibus et alpium angustiis castra ponit. Ubi dum tentorium eius extenderetur, novum subito spectaculum militibus apparuit. Aquila namque ingenti magnitudine praecipiti⁶¹¹ volatu ex alpibus delapsa prope principis tentorium consedit, quam conspicati milites praetoriani, qui forte aderant, accurrentes, cum repente humo se tollere prae magnitudine non posset, captam in principis tentorium deduxerunt. Quod cum in vulgus exiisset, ut sunt varia hominum ingenia, alii aliud ex eo omen coniectare, pars ipsum Sinanum per aquilam designari, qui manus nostrorum non esset evitaturus, pars etiam sinistre augurium interpretabantur, quippe cum aquila Romani Imperii sit signum, quod ea in captivitatem devenerit, perniciem nostri exercitus, qui eiusmodi uteretur signo praesignificari augurabantur. In eo loco princeps octidui moram duxit, partim ut Germanica auxilia expectaret, partim vero ut interea carri, quorum maximus erat numerus et propter itineris coenositatem difficillime per alpes transportari poterant, in castra pervenirent. Itaque cum iam et Germani maximis itineribus appulissent, carrique transportati fuissent, mo-

C₃a:

tis ex eo loco castris, in eum, ubi palatini erant castra, locum ventum est. Hic quoque militibus tempus ad recreandas vires datum est, quo vegetiores deinde ad omnes belli labores subeundos redderentur. Interim tamen nostri quotidie pabulatum excurrerant et cum hostes quoque commeatuum gratia longius interdum excurrerent, non semel accidit, ut in se mutuo incidentes praelium committerent, sed interdum hostes vix primos nostrorum insultus sustinuerunt, quin illico in fugam verterentur. Quo factum est, ut nostri singulis fere diebus maximis onusti spoliis in castra reverterentur, nemine interim nostrorum desiderato. Quae res tantum animi nostris addidit, quantum ipsis hostibus ademit, nam deinde etsi interdum magnus hostium esset numerus, vix tamen paucis nostrorum visis illico se in fugam coniecere, paucissimis tantum fuit animi, ut praelio decernerent, qui tamen et ipsi ut plurimum caesi ad interuicium fuere.

---

⁶¹⁰ RMKT XVII/1. 515.: *resceptu*

⁶¹¹ RMNy I. 780. C₂b: *praecipiti*

Comparatis iis rebus, quas tanti belli usus requirebat, princeps ex eo loco movens alteris castris in quandam planiciem, spacio unius miliaris ab oppido Tergovistia, ubi Sinani castra erant, distantem, exercitum duxit, eo animo et apparatu, uti sequenti die, (quod Deus bene verteret), praelium committeret.⁶¹² Positis in ea planicie castris, cum iam milites et ex equis descendissent, et arma etiam alii deposuissent, alii vero aliis rebus essent intenti, repente tumultus in castris exoritur. Ii namque, qui praeterita nocte excubias egerant, eo momento in castra revertebantur, qui cum a longe a quibusdam, qui lignandi causa in proximam sylvam concesserant, fuissent visi, hostium agmen esse rati, anhelo cursu in castra contenderunt. Eius caussam quaerentibus nonnullis responderunt se ho-

C₃b:

stium armatum agmen a longe conspexisse iamiamque pro castris affuturum. Quorum verbis persuasi milites ad arma statim conclamant omnibus hostem adesse existimantibus. Mox signo dato fit concursus militum et tanta erat omnium perturbatio, ut in ordines cogi neutiquam possent. Pauci signa sequebantur, reliqui nullo certo duce palantes et salutis suae incerti discurrebant, creberrimi ubique sclopetorum crepitus exaudiebantur, testamenta vulgo totis castris obsignabantur. Iamque prima acies in armis erat, Germani etiam suos ordines tenebant, parati ad pugnam, si hostis affuisset. Interea nunciatur principi vanum esse rumorem de hostis praesentia, sed neque sedari milites poterant, neque satis firma verbis adhibebatur fides, ita omnium animos pavor et trepidatio occupaverat. Princeps, cum videret ita perturbatos esse militum animos, silentium cunctis imperat, et publico edicto sancit, ne quispiam clamore tumultum in castris excitet, qui secus fecerit, crucis poenam esse subiturum et ita tandem imperio principis subito silentium in castris fuit. Mons erat praeruptus, qui aequo fere spatio ab castris utrisque aberat. Ex cuius summo vertice plerique credunt ipsummet Sinanum principis exercitum, cum in locum castrorum veniret, speculatum fuisse. Sed quomodocumque se res habuerit, certum est, quod posteaquam Sinanus de ingenti principis apparatu bellico certior factus animadvertisset se imparem fore viribus Transylvanicis, nihil antiquius duxit, quam ut se exercitumque e nostrorum conspectu subduceret, quod tamen ipsum ne quo modo purpuratis suis innotesceret, impense curabat. Mox Ali bassa et Mehmet bego, qui praecipui inter caeteros erant, ad se vocatis, multis verbis eis persuadet, uti

C₄a:

---

⁶¹² RMKT XVII/1. 515.: *commiteret*

in arcem Tergovistiam egregio ab se opere valloque munitam concedant, se interim, donec Transylvani eo appellerent, exercitum ex eo loco subducturum, fugamque per speciem simulaturum. Quod si vero arx per Transylvanos obsessa foret, forti saltem animo ferrent obsidionem, se daturum operam, ut hostes in ipsa obsidione nihil hostile metuentes somnoque sopitos ipsa noctis tempestate acie instructa adoriatur, quibus oppressis nihil omnino postea potiundae Transylvaniae defuturum. His et similibus eo barbarorum perduxit animum, ut etsi totus in fugam esset intentus, fidem tamen verbis fecerit. Ipse valido militum et rerum omnium praesidio cum eis in arce relicto de quarta noctis vigilia castra movens, quanta potuit festinatione Bucorestum versus contendit. Princeps etiam sequenti die orto iam sole signum tuba dari iubet aciemque instruit. In primo cornu quatuor millia equitum hastatorum collocat, quibus Michael, provinciae eius palatinus praeerat, cui adiunxit etiam Stephani Chiakii turmas. Horum latera pedites pixedarii et falcati Siculi claudebant, mox Germanica phalanx a tergo subsequabatur. Post hos aeneae machinae vectabantur. A dextro deinde primi cornus⁶¹³ latere duo agmina, quae singula decem hastatorum equitum millia continebant, sequebantur. In laevo quoque latere idem erat agminis ordo et numerus, quibus singuli duces, viri praeclari et industrii praeerant. Postrema deinde duo erant agmina, quae in medio praecedentes subsequabatur, unum, cui aurea signa praeferebantur et hoc duodecim circiter equitum hastatorum millibus constabat, alterum, quod ipsemet princeps tuebatur, et sic in universum septem erant copiarum alae. Quibus omnibus generalem praefectum Stephanum Bochikium, summa dignitate virum

C₄b:

magnis in Transylvania clientelis et opibus pollentem, ipsumque principem propinqua cognatione attingentem praeficit. Hunc in modum instructa acie copias promovet in eumque, ubi hostium fuerant castra, locum pervenit. Verum cum animadverteret inde hostem fugisse, insidias veritus suos quemque diligenter ordines servare iubet, in eumque modum exercitus eam, quae sequebatur noctem in armis transegit. Quia vero Sinanus ante paucos dies Transylvanici apparatus inscius iamque se victorem esse ratus suos commonefecerat se quindecim adhuc dierum moram eo loci facturum, neque interea castra moturum, accidit, ut plerique Turcae pabulandi et commeatus agendi gratia longius excurrerent. Qui deinde omnium, quae circa Sinanum erant ignari, a pabulatione reversi suorum adhuc ibi castra esse

---

⁶¹³ RMNy I. 780. C₄a és RMKT XVII/1. 516.: *cornu*. A *primi* szónak bizonyosan a *cornu*val kellene egyeztetve lennie (sing. gen.). Elképzelhető lenne a *corni* javítás is, de a két mondattal korábban használt jelzős szerkezet miatt (*In primo cornu* [...].) a *cornus* javítás a helytálló. Értsd: „az első seregszárny jobb oldalán aztán két csapat [...] következett.”

arbitrabantur, cumque ipsa noctis tempestate in locum castrorum, unde iam Turcae fugerant, pervenirent in confertissimos nostrorum ordines incidentes, ut plurimum trucidarentur, quamvis etiam nonnulli noctis beneficio evaderent. Hunc in modum cum exercitus totam eam noctem transegisset, non tamen orto etiam sole arma ut milites deponerent permissum fuit, verum usque in meridiem eadem ratione in armis steterunt. Interim etiam exploratores, quos princeps speculandi hostium agminis gratia praemiseraat, affuere, qui indicarunt hostes multum iam viae processisse, neque quicquam aliud, quam fugam agere. Quo cognito princeps, fugientemne Sinanum insequeretur, vel arci oppugnandae, in qua validum erat hostium praesidium, insisteret, pene dubitans dandum Sinano fugae spacium duxit, nam hostem a tergo relinquere nimis periculosum fore arbitrabatur, intercludi enim exer-

D_{1a}:

citus commeatu poterat⁶¹⁴ ab iis, qui in arce Tergovistia erant, si hostem fuisset secutus. Quod ne committeret,⁶¹⁵ etiam atque etiam praecavendum erat, itaque in superiorem oppidi Tergovistiae partem copiis ductis castra fecit, simulque arcem eiusdem oppidi, quam Sinanus intra tam paucos dies, per quos illic stativa habuerat, validissimo opere valloque munierat, obsidet, tormentisque admotis cum arx usque in sequentem diem nequicquam quateretur praevalente munitionis opere, milites ad oppugnationem parari iubet. Iamque in occasum vergente sole oppugnationem ex tribus arcis partibus urget. Hinc Siculi ligna et piceam materiam succendendis ligneis munitionibus idoneam supportantes ignem tectis iniiciebant, inde scalae muris applicabantur, plerique etiam absque scalarum auxilio munitiones superare nitebantur, ex tertia parte tecta arcis machinis aeneis impetebantur, quae tantam patiebantur ruinam, ut in obsessorum capita conciderent. Cum undique periculum obsessis impenderet, incerti extinguendone igni, quem iam tecta conceperant, aut propulsando hosti incumberent, vel vero periculum ruinarum evasuri sese in latebris abdendo saluti consulerent, (undique enim imminens et praesentissimum periculum oculis intuebantur), tandem complurimi manu facta per portulam quandam, quae nostris erat incognita, eruperunt. Sed ea res nostros latere non potuit, quippe iam antea constiterat, et ex certis signis cognitum erat obsessos eruptionem meditari, quam ob causam quaedam equitum delectorum manus in custodiis disposita fuerat. Ii⁶¹⁶ animadversa hostium eruptione cum equis veherentur, facile fugientem hostem sunt

⁶¹⁴ RMKT XVII/1. 516.: *peterat*

⁶¹⁵ RMKT XVII/1. 516.: *commiteret*

⁶¹⁶ RMNy I. 780. D_{1b}: *Illi* alakra javította a vélhetőleg *Ii* olvasatú szót az OSzK példányának szövegében az egykorú kézírás. RMKT XVII/1. 517.: *Illi*.

persequuti, quem illico fundunt fugantque. Paucissimi duntaxat noctis evasere beneficio. Ali bassa et Mehmet begus

D₁b:

arcis praefecti, sive honestam mortem turpi fugae praeferentes, sive aliud quippiam cogitantes arce excedere noluerunt, verum cum iam nostri expugnatis munitionibus omnia caedibus miscerent, locaque arcis abdita scrutarentur et pervestigarent, (quam ad rem aptissime sunt edocti Siculi), in loco quodam secreto fuere inventi et ad principem deducti. Cuius rei fama ad Sinanum, qui tunc Bucuresti erat, perlata tantum animo barbari iniecit terrorem, ut eam statim ad fugiendum occasionem arripiendam putaverit. Collectis ergo vasis oppidum Bucurestum inflammat, mox magna parte impedimentorum post se relicta desperatione actus, ceu iam hostis adesset, turpissime fugere cepit,⁶¹⁷ Girgioumque⁶¹⁸ quanta potuit festinatione contendit. Bucuresti templum quoddam erat, quod Alexander ante Michaellem tertius eius provinciae palatinus maximis sumtibus extruxerat. Illud Sinanus antea munitissimo opere valloque munierat, ut firmitatem Tergovistiae facile munitiones excederent. Sed in tantum eius animum occupaverat pavor, ut nec in eo loco quantumvis munitissimo hostem auderet expectare. Verum dato cuidam ex suis negotio pulverem bombardicum fundamentis templi suffodi et ita negotium curari iubet, ut posteaquam exercitum inde abduxisset et nostri, ut ipse sperabat, in eum locum pervenientes munitiones occupassent, tum demum pulvere succenso templi mole disiecta ruinis eius interimerentur, et sic quod palam conficere non posset, tali strategemate⁶¹⁹ per insidias effectum redderet. Quae quidem spes fefellit eius animum, nam, ut dicitur, princeps diverso itinere Bucuresto ad laevam⁶²⁰ relicto copias duxerat, unde cum pulvis in fundamentis succensus esset, nullo penitus damno dato molem

D₂a:

disiecerat. Circa hoc tempus principi nuncium allatum fuit ex inferioribus Hungariae partibus a Georgio Barbely, qui post captam arcem Lippensem anteactosque labores spacio recreandi militibus dato copias ad Ieneum promoverat, arcemque arcta obsidione cingens paucis post diebus per vim expugnaverat. Caeterum principi imminens cura de Sinano erat, qui nondum Danubium traiecisse ferebatur. Capta itaque eo, quo dictum est modo Tergovistia, copias

---

⁶¹⁷ RMNy I. 780. D₁b és RMKT XVII/1. 517.: *caepit*

⁶¹⁸ RMKT XVII/1. 517.: *Girgionumque*

⁶¹⁹ RMKT XVII/1. 517.: *stratagemate*

⁶²⁰ RMNy I. 780. D₁b és RMKT XVII/1. 517.: *levam*

promovet eo consilio, uti ubicunque Sinanum assequutus fuisset, belli fortunam cum eo periclitaretur. Quoniam autem qua Sinanus iter fecerat, agros populaverat, vicos omnes et villas exusserat⁶²¹ et omnia in eam redegerat vastitatem, ut exercitus duci per eam partem neutiquam⁶²² posset, alio, quam quo is iverat, itinere Bucuresto ad laevam⁶²³ relicto, quo nondum pervaserat vis Turcica, princeps ductabat exercitum. Cum iam duorum miliarium spacio Gyrgio abesset, affertur Sinanum cum potiori copiarum parte Danubium traiecisse, residere etiam cis Danubium iustum barbarorum numerum, qui flumen nondum superasset. Ad quam rem cognoscendam princeps nonnullam delectorum manum praemisit, quibus in mandatis dedit, uti occasione oblata, si integrum sit, hostes praelio lacessitos transitu prohibere conarentur. Qui Girgioum delati quamplurimos Turcas in saltibus oberrantes multosque armentorum et pecorum greges agentes offendunt, quos confestim praelio adorti fundunt fugantque et omnes, quos assequuntur, trucidant. Paucos captos ad principem deduxere, ex quibus de hoste cognosceret, reliquos Girgioum usque propellunt, ubi magna adhuc hostium multitudo in ipso transitu pontis, cuius citerior pars ipsis Girgioi radicibus annectebatur, haerebat. Girgioum arx est egregie loci natura et arte

D₂b:

munita, quippe Danubius paullo supra arcem spacio aquas dividit, quarum pars nonnulla, quae iusti fluminis speciem refert, terram duorum circiter iugerum magnitudine ambiens rursumque in suum alveum refluens insulam constituit. Quo loco undae in se coeunt, illic arx aquis undique circumdata emergit, nec nisi ponte adiri potest. Quo superato decem circiter passuum terrae spacio interiecto alter pons in ipso Danubio exstructus maior priori ipsius arcis, ut dictum est, radicibus annectitur. Ad quem barbari studio transeundi certatim accurrebant, cumque alter alterius praevertere conaretur transitum, magnas in ipso ponte turbas dabant, ita ut ad arma devenientes sese invicem confoderent. Multi sive natandi peritia freti, sive etiam desperatione salutis acti praecipites de ponte in profluentem delapsi, eius gurgitibus absorpti interiire. Magno autem barbaris subsidio carri fuerunt, quorum maximo numero sese undique circumsepserant, ut equestris exercitus ad eos penetrare non posset. Interim princeps cum exercitu affuit, cumque cognovisset equestrem exercitum nullum hosti inferre posse incommodum, illico pedestres copias praemisit, quae perturbato confestim carrorum ordine minori ponte superato ingenti

---

⁶²¹ RMKT XVII/1. 517.: *excusserat*

⁶²² RMKT XVII/1. 517.: *neutique*

⁶²³ RMKT XVII/1. 517.: *léuam*

caede hostes tumultuantes prostravere. Quo tempore peditum praecipue, quos pixidarios⁶²⁴ vocant, virtus prae caeteris enituit, qui cum sclopetis eminus hostes peterent, tantum profecerunt, ut occisorum cadaveribus plenus ipse Danubius aquas sanguine permixtas⁶²⁵ et pene rubentes volveret, haustuque inidoneus redderetur, tanta siquidem erat cadaverum multitudo, ut si qui aquam haurire vellent, eam aut iumentorum, aut virorum cadaveribus insistendo haurirent. Virorum, equorum,

D_{3a}:

camelorum aliorumque id genus iumentorum cadavera veluti in acervis erant, multa in continenti sparsim iacebant occisorum corpora, plura autem undae et fluctus agitabant. Crebris in locis morientium gemitus exaudiebantur, multi vulneribus confecti, semianimes conciderant, in summa nusquam⁶²⁶ non infandae caedis facies repraesentabantur. Intuentes hoc ex ulteriore fluminis ripa Turcae, tormentis nostros eminus petere non desistebant, verum nihil detrimenti nostris inferre poterant, omnibus pene globorum ictibus in irritum abeuntibus. Nostri etiam ex citiore Danubii parte machinis hostes impediabant, sed diverso effectum, nam hi, qui machinis erant praepositi, optime ad eam rem administrandam edocti magna interdum hostibus inferebant incommoda, in confertissimos enim hostes machinarum aciem dirigentes globorum ictibus quamplurimos prosternebant. Quod barbari tractandarum machinarum rudes praestare non item poterant, quamobrem nostri tuto et absque periculo rem administrabant. Multi ex barbaris naves, quas quinque habebant, traiciendi fluminis causa conscenderant, ex quibus tres incolumes evasere, duae reliquae tormentis concussae nostrorum praedae cesserunt. Posteaquam nostri transitu pontis barbaros, qui cis Danubium fuerant, prohibuissent et ingenti caede eos prostravissent, pedites nonnulli ex iis, qui sub Moldaviae palatino stipendia merebant, duobus signis secum abreptis in pontem evaserunt. Quod animadvertentes barbari, qui trans Danubium erant, tantus subito metus eorum pervasit animos, ut licet nihil omnino de eo cogitarent, transituros opinarentur. Quare confestim securibus sumtis pontem rescindere coeperunt, uti hoc pacto rescisso ponte transitu inter<c>luderen-

D_{3b}:

tur. Maximo tunc damno principis exercitus affici potuisset, nisi ii, qui in arce erant, pulvere tormentario destituti fuissent. Sinanus enim antea omnem fere pulverem tormentarium

---

⁶²⁴ RMKT XVII/1. 517.: *prixidarios*

⁶²⁵ RMKT XVII/1. 518.: *per mixtas*

⁶²⁶ RMKT XVII/1. 518.: *nusque*

transferri curaverat, magnam quidem pulveris vim cis Danubium in carris reliquerat, quo obsessi uti potuissent, sed is propter inopinatum nostrorum adventum in arcem importari non potuit, neque postea cuiquam usui fuit, propterea quod cum nox iam immineret, per quosdam, qui inter carros oberrabant, sive ex ignorantia, sive alia quapiam ratione succensus nullo penitus damno illato in fumos abiit. Re hoc pacto usque in vesperum gesta, quamvis nox etiam immineret, non tamen equestres copiae ab armis discesserunt, veritae nimirum ne forte barbari ipsa noctis tempestate navibus conscensis flumen traicientes insidias struerent. Custodiis ergo undique diligentissime dispositis exercitus totam eam, quae sequebatur noctem insomnem in armis traduxit. Sequenti die princeps, cum animadverteret non esse magnopere hostium insidias reformidandas, paulum ex eo loco, ubi exercitus noctem transegerat procedens, castra fecit, mox admotis iisdem tormentis, quibus Ali bassa Tergovistiae contra nostros usus fuerat, arcis moenia⁶²⁷ quassari iussit. Quae res cum usque in sequentem diem impigre fuisset administrata, ingensque in moenibus factus esset hiatus, ut iam oppugnari arx tuto posset, imperatum a principe fuit, ut ab singulis tentoriis bini homines armati ad oppugnandam arcem procederent. Eoque expedito oppugnari arx coepta est, sed nostris eo facilior oppugnatio fuit, quod obsessi pulvere tormentario, ut diximus, destituti, sclopetis et tormentis maioribus uti in nostrorum perniciem non poterant, quorum loco lapidibus eos

D_{4a}:

infestabant. Sed ea oppugnatio brevis fuit, neque diu obsessi restiterunt, propterea quod ingruente nostrorum multitudine, praeter eos, qui hiatus superare contendebant, alii ex aliis arcis partibus muros conscendebant, vix ullo ipsis resistente. Obsessi enim plerique desperatione adducti in abditis locis delitescabant, pauci propugnacula tuebantur. Quo factum est, ut qua parte moenia concussa erant, inde etiam depulsis barbaris, qui eam partem tuebantur, arx defensoribus destituta, omnibus, qui in ea erant, trucidatis capta fuerit. Ita Girgioum tanti arx momenti, ut quae centum circiter ab hinc annis Turcico paruit imperio, intra tam breve temporis spacium viribus Transylvanicis oppugnata, inspectante ipso Sinano universoque eius exercitu in principis potestatem venit. Veruntamen in ea princeps nullum plane militum praesidium certis de causis relinquendum putavit, praesertim autem quod barbarorum iniuriis admodum esse expositam, nec sine manifesto periculo in tam remoto ab Transylvania loco praesidium ali posse intelligebat. Igne itaque tectis iniecto inflammari arcem, pontem etiam rescindi et navium, ex quibus pons constabat, tabulata exuri iussit. Quibus non sine singulari

---

⁶²⁷ RMKT XVII/1. 518.: *moena*

Dei praepotentis auxilio et providentia feliciter expeditis et Sinano, qui antea toti orbi Christiano terrori fuerat, trans Danubium pulso, solutis castris princeps exercitum reduxit, et copias ad Gergiciam usque oppidum Valachiae alpibus vicinum comitatus est. Ibi rebus provinciae cum palatino compositis, Stephanum⁶²⁸ Bochkaium, generalem copiarum praefectum cum exercitu reliquit. Ipse paucis comitantibus praecessit, ac tandem superatis alpibus Brassoviam venit, Bochkaium ibi cum exer-

D₄b:

citu expectaturus. Ubi is quoque cum exercitu affuit, duorum circiter millium Sicularum exercitum Stephano, Moldaviae palatino adiunxit, qui eum in provinciam comitarentur et pristinae restituerent dignitati. Reliquum exercitum domum in hyberna dimisit. Ipse quoque paucos dies Brassoviae moratus ingenti cum totius Transylvaniae applausu et laetitia, re felicissime gesta tantisque rebus confectis Albam Iuliam reversus est.

Finis.

Claudiopoli,
typis Heltanis.

*A Brevis enarratio magyar fordítása*⁶²⁹

Zsigmond, Erdély felséges fejedelme 1595. évi tetteinek rövid elbeszélése.

---

⁶²⁸ RMKT XVII/1. 518.: *Stephanus*

⁶²⁹ Fordította Szvorényi Róbert.

Szerzője Jacobinus János, Kolozsvár városának jegyzője

Kolozsvárótt

1596.

Zsigmond úrnak, Isten kegyelméből Erdély, Moldva, Havasalföld felséges fejedelem urának, és a Szent Római Birodalom hercegének, a Magyar Királyság részeinek urának és a székelyek ispánjának stb., legkegyelmesebb urának

Sokan emlékül hagyták a tudós férfiak közül, felséges fejedelem, hogy az emberi bölcsesség nem más, mint a történések megfigyelése, a jelennek és a jövőnek a múltból, mintegy forrásból fakadó ismerete. Ezt a tudományok közül egyedül, vagy legalábbis leginkább a történelem nyújtja; különösen akkor, ha valaki úgy foglalkozik vele, hogy míg a történéseket megfigyeli, egyszermind azok okait is kutatja, hogy miért ez történt, nem pedig amaz, hogy miért származtak ebből bajok, amabból pedig kedvező dolgok. Ezért akárki is mondta, hogy a történelem az élet tanítómestere, úgy tűnik nekem, hogy nagyon igazat mondott, és kiválóan gondolta. Ugyanis ha azokat a dolgokat nézzük, amelyeket méltán keresünk a szabad művészetekben, a hasznot, a szépséget és a gyönyört, abból az okból kell ajánlani leginkább a történelmet, mert belőle értjük meg, hogy mi történt egykor sokakkal, könnyen megtanuljuk, és az élénk helyezett példákból magunk alkotjuk meg cselekvéseink szabályát, határozzuk meg egész életünk rendjét. Az a történelemnek a sajátos és jellemző haszna, hogy benne, mint valamifajta színházban a szemünk elé tárul a szerencse forgandósága, az országok változásai, az embereknek akár hibái, akár erényei, amelyekből veszedelem nélkül, alig valami fáradtsággal, nyugalomban ülve tanuljuk meg, hogy mi az, ami kerülendő, és mi a kívánatos. Szépsége is van a történelemnek, mert a leghatalmasabb királyok és fejedelmek, a legerősebb államok és a legharciasabb nemzetek viselt dolgait meséli el. Mesél továbbá a háborúk okairól, amelyek az emberi dolgok közül a legfontosabbak, hatalomról, népek boldogulásáról és dicsőségéről, amelyek mind főképpen a fegyverek erején fordulnak, és részben a vezérek szándékától, részben a katonák vitézségétől és részben magától a szerencsétől is függenek. A történelem nem nélkülözi a gyönyörűséget sem, mert egyrészt minden tudomány és minden szabad emberhez méltó megismerés gyönyörködtet minket, másrészt pedig hihetetlen gyönyört iszik magába a lélek és a legédesebb táplálékkal él, míg a régi dolgokat olvasva élvezi a leghíresebb férfiak társaságát. Királyok, fejedelmek, híres hadvezérek és a legbölcsebb

államférfiak közt forog, mintegy elébe tárt festményen szemléli maga előtt a legkiemelkedőbb vezérek hadifortélyait, mesterfogásait, kelepceit és cseleit, az utolsó szálig lekaszabolt seregeket, az elfoglalt virágzó városokat, eltörölt birodalmakat. Továbbá ha a halhatatlanság gyönyörűséggel is jár, ki az, kérdezem én, aki valamiben kitűnve ne törekednék minden erejével arra, hogy kiváló tetteinek emléke írásműben megörökítve ismeretessé válják az utókor előtt. Herkulesre mondom, ilyen ember nem akad, mert az erénynek kijár a halhatatlanság, amitől ha elesne, erőt kell juttatni neki, és elhagyva a földet az égiekhez fog szárnyalni. Mivel a feledés a dolgok pusztulása, azok a történelemben élednek újjá, mert emlékezetbe idéződnek azok, amik sok évszázaddal korábban történtek, vagy amiket jeles férfiak maradandó írásműben halhatatlanná tettek. Atyáink emlékezete szerint sok kiváló tett történt Magyarországon, és történik ma is, amelyek méltóak a halhatatlanság jutalmára, de egyikük sem méltóbb a dicséretre, egyiknek sem jár inkább halhatatlan dicsőség, mint azoknak, amelyek az előző évben Havasalföldön Felségetek vezérletével minden keresztény legádázabb ellensége, Szinán ellen történtek, amelyek olyan dolgok, hogy méltatásukra alig elegendő a dicséret. Ezeknek a dolgoknak a lejegyzésére fiatalon – nem voltam még huszonkét éves – és nem mint történetíró vállalkoztam, hanem azért, hogy valamiképp kifejezésre juttassam méltóságotok felé személyes tiszteletemet és alázatos szolgálatomat. Nem venném a bátorságot, hogy abban bízzak, méltóságotok dicséretét és dicsőségét érdemhez méltóan kifejezhettem szavakban, mert nem csak gondolom, hanem őszintén meg is vallom, hogy ez csekély tehetségemtől a legkevésbé sem várható el. De mivel Felségetek havasalföldi tetteinek, ha nem is meghatározó módon, de részese voltam, úgy ítéltém, hasznos lesz a fáradság, ha azokat nem megírva – az ugyanis nagyobb tehetséget kívánna – hanem csak csiszolatlan stílusban összeszerkesztve felségeteknek ajánljam. Tudom jól, hogy mások gazdag ajándékokkal sietnek majd Felségetek elébe, sokan aranyat és ezüstöt felajánlva veszik majd meg Felségetek szeretetét és kegyességét. Tőlem, felséges fejedelem, ezt az ajándékokskát kapod, szolgálatkészségem és alázatombizonyítékát. Elismerem, hogy csekély, de szeretném, ha az ajándékozó szándékát néznéd, és nem a dolgot, amely mégsem lebecsülendő, hanem olyan, hogy felségetek dicséretét általam nem méltóan megörökítve, hanem mintegy vékony ecsettel vázolva és kijelölgetve érzékelteti. Éljen boldogul, felséges fejedelem, és a hitedre bízott hatalom kormányrúdját minél tovább irányítsd szerencsésen. Kolozsvárott, az Úr 1596. évében, március 25-én,

Felségeteknek

legalázatosabb szolgája

Jacobinus János

Kolozsvár városának jegyzője

Miután Zsigmond, Erdély fejedelme rokonságra lépett a híres ausztriai házzal, Mária Krisztiánát, Károly ausztriai főherceg leányát feleségül véve, rögvest az a gond és gondolat foglalkoztatta, hogy miképpen segíthetne a keresztények csaknem megingó ügyén, és védhetné meg az ellenségtől hatalmát. Tehát azonnal megerősítetteti új őrséggel országa határait, vezéreknek a hadi mesterségben különösen jártas férfiakat állít. Így állította az élére a kitűnő vitézt, Borbély Györgyöt annak a seregrésznek is, amely Alsó-Magyarországon, Karánsebesnél volt. Ahogy megkapta a fejedelem parancsát, a seregét az ellenséges területre vezeti azonnal, és két török erősséget foglal el ostrommal, Bokcsát és Varsócot, a bennük lévő összes törököt leölve. Ennek megtörténtével azok a törökök, akik Lippán, Gyulán és Csanádon voltak, miután kémek útján értesültek arról, hogy a katonákat a jófői területől bizonyos okok miatt Gyulafehérvárra szólították, nagyszerű alkalomra tettek szert, mert észrevették azt, hogy nincs ott senki, aki ellenálljon nekik. Borbély György ugyanis, mint mondtuk, Karánsebesnél vezette a seregét, ami Jófótól körülbelül hét mérföldre van. Egyesült erővel betörnek az erdélyi területre, Jófó városát hét faluval együtt kifosztják és felégetik, sok ott lakót legyilkolva és sokakat rabul ejtve. Ennek hallatán a fejedelem erősen felindulva rögvest parancsot ad a sorozásra, és a nemesek biztos csapatát azokkal a katonákkal együtt, akiket korábban elszólítottak Jófóról, Tótváradja, egy török fennhatóság alá tartozó város feldúlására küldi. Meghagyja nekik komolyan, hogy ne szalasszanak el semmilyen alkalmat, amellyel kárt tehetnek az ellenségben, és a Jófónél elszenvedett gázságot viszonzozzák hasonló veszteséget okozva. Ők olyan gyorsan, ahogyan csak tudnak, az ellenség területe felé tartanak, és miután éjjel a városhoz értek, előkészítve mindent, ami ostromhoz kell, már napkeltekor nekifognak az ostromnak, és a várost elfoglalják. Az ott lévő összes törököt, körülbelül kétszázan voltak, megölik, csak hatan ugrottak a Marosba, mert azt remélték, ha átússzák, megmenekülnek, de a mieink őket is elfogták. A katonák elfoglalva a várost csatlakoznak Borbély Györgyhez, aki már két török erősséget elfoglalva előreküldte csapatait úgy vélve, hogy a szerencsésen alakuló helyzet minden alkalmát kihasználja, és Facsád ostromzár alá vételére sietett. Miután minden várakozással ellentétben és gyorsabban is, mint azt bárki gondolta volna, eljutott oda, a törökök bizonytalankodva, hogy mit tegyenek, vagy honnét is kérjenek segítséget, mindjárt a megadást tervezik. Így nem is sokkal később a várból követet küldtek Borbély Györgyhez, kijelentik, hogy feladják a várat, ha eskü alatt épségben elbocsátják őket. Öltözetük és fegyverzetük sértetlenségét kikötve, a mieink szavában bízva a várat átadják. Mikor ezt észrevették azok a katonák, akiket hajdúknak hívnak, azt gondolva, hogy a legkevésbé sem engedhető meg, hogy hagyják az ellenséget olyan könnyen kicsúszni a kezükből, leshelyekre vonulnak, hogy miután az ellenség kivonult a várból, a lesből megtámadottakat életüktől és fegyvereiktől megfosszák.

Mivel Borbély György szégyenteljesnek tartotta, hogy az ellenségnek adott szavát megsértse, az erődítés külső védvonalához terelte őket. A következő napon egy csapat katonát rendelt melléjük, hogy kísérik őket a határon túlra. Közben híriül hozták, hogy a temesvári pasa a lippai, a gyulai, a csanádi és a jenői parancsnokkal együtt nagy segélycsapattal a facsádiakhoz jön. Tudomást szerezve erről a facsádiak azt gondolták, hogy az övéik fognak győzni a csatában, egymást felbuzdítva rohamra mentek a mieink ellen, akik már semmilyen ellenséges lépéstől sem tartottak és az erősség belső részét tartották elfoglalva. Meggyújtják a lőport, amit a földbe ásott rejtekhelyeken helyeztek el. A robbanás, leszámítva azokat, akiken az ellenség váratlanul rajta ütött, a mieink közül csak keveset pusztít el. A mieink nagyon felindultak ezen a gázságon, és nemcsak az ellenség rohamát tartóztatják fel bátran, hanem egytől egyig mindet le is ölik, méltó elégtételt véve a hitszegésért. Ezalatt a temesvári már hadrendben közeledett. Érkezéséről tudomást szerezve Borbély György rögtön felállítja a hadrendet és rendbe szedve csapatát a törökök ellen vonul. A két fél nagy elszántsággal csapott össze és kezdetben még bátran ellenállt az ellenség, de amikor már nem bírta tovább a mieink rohamát, felszerelését elhagyva megfutamodik. A mieink üldözőbe véve nagy mészárlást visznek végbe, és sokakat foglyul ejtenek, köztük a jenőit és a lippait. Borbély György kiválasztva azokat, akiket fogságban akar tartani a jenői és a lippai mellett, az összes többi foglyot a katonák szeme láttára leöleti. Állítólag abban a csatában vágta le a gyulai és a csanádi parancsnokot is. Maga a temesvári pasa sebesülten, köntösétől, fegyverétől megválva sűrűn váltott lovakkal is csak alig tudott elmenekülni, míg végül Temesvárra ért még néhány menekülővel. A győzelmet követően a mieink eltelve a reménnyel, hogy a győzelemsorozatot folytathatják, míg Lippa felé tartottak, a törökök, akik Eperjesen voltak, hallottak a Facsádon történekről és félelmükben csóvát vetve felgyújtják a várat, maguk pedig elmenekülnek onnan. A solymosiak is megrettenve attól, hogy osztoznak a facsádiak sorsában, a várukat elhagyva elmentek, amerre láttak. Miután elfoglalták és új őrséggel megerősítették ezeket a helyeket, a mieink végül elérkezve Lippához táborot ütnek a vár mellett. A várban lévők parancsnokukat vesztvén elbizonytalanodva, hogy hová forduljanak és még inkább, hogy mit tegyenek, megírják a gyulaiaknak, hogy milyen szorongatott a helyzetük, kérve őket, hogy jöjjenek segítségükre időben és szabadítsák fel őket az ostromzár alól. Ha nem így tesznek, a várat feladják az ellenségnek. A gyulaiak azt válaszolják, hogy az ő parancsnokukat is megölték, többségük sebesült, fegyvert fogni jelenleg alkalmatlan, segítsenek magukon, mert semmiképpen sem nyújthatnak nekik segítséget. A küldöncöt, aki a levelet hozta az ostromlottaknak, a mieink elfogták és Borbély György elé vezették. Megismerve a levélből a helyzetet a következő napon egy katonát megbeszélésre küld a várba, hogy megkérdezze őket a megadás felől. Miután az előadta a törököknek, hogy mi

járatban van, először azt mondják, hogy a várat nem adják fel, felhozva a facsádiak sorsát. A katona mentségül azt hozza fel, hogy nem a mieink, hanem a facsádiak saját hibája okozta halálukat, hiszen adott szavukat megszegve, miután a várat átadták, a győzelem hamis reményétől vezetve megpróbálták a magyarokat kivetni Facsádból, és hitszegésük méltó büntetését nyerték el. Adják fel tehát a várat, nem kell félniük semmi olyantól. De ők kijelentve, hogy a mieinkben egyáltalán nem bíznak, azt válaszolják, hogy bátran kiállják az ostromot, és ezzel a válasszal bocsájtják el a hírnököt, aki a várat elhagyva előadja a történetet. A mieink csalatkozva abban a reményükben, hogy a várat feladják, előkészítve a szokásos dolgokat a következő napon nekikészülnek a vár ostromának, mivel azonban az első ostrommal nem sokra jutottak, a következő napra halasztják a dolgot. Az ostromlottak akár azért, mert sehonnét sem remélhettek segítséget, akár azért, mert kételkedtek erejükben, attól félve, hogy nem állhatnak ellen a mieink szerencsés erejének, a megadásról tárgyalnak. Ezt elhatározva követeket küldenek Borbély Györgyhöz, jelente, hogy a várat átadják, ha épségben nyernek elbocsátást. Megállapodva vele a sértetlenségben, magukat és a várat a mieink szavának és hatalmának kiszolgáltatva mindannyian sértetlenül eltávoztak. Lippa így negyvennégy évvel azután, hogy a törökök kezére került, az Isten kivételes jótéteménye folytán újra a keresztényeké lett. A lippaiak megadásáról hallva azok, akik Solymoson, Világosváron, Csanádon, Nádlakon, Fellakon, Pankotán, Sirin és Aradon voltak, attól tartva, hogy hasonló sorsra jutnak, elhagyva váraikat elszéledtek, amerre láttak. Míg ezek történnek arrafelé, Szinán közben a havasalföldi Oláhországban összekapcsolt hajókból vert hídon hatalmas sereg kíséretében átkelt a Dunán, és állítólag már a fejedelemnek azokat a csapatait fenyegette, amelyek abban a tartományban voltak. A szándéka az volt, hogy a fejedelem seregét mind egy szálíg levágva és Mihályt, a tartomány vajdáját, aki a fejedelem alá vetette magát és tartományát, foglyul ejtve a tartománybéliek nyakába rakja a korábbi ígát, amelyet nem annyira régen ráztak le magukról. Azt lehetett hinni, hogy a mieink, akik számban messze alulmaradtak, aligha állhatnak neki ellen. A vajda azt tartotta feladatának, hogy gondoskodjék arról, hogy a sereg ne szenvedjen kárt az ellenségtől. Ezért táborozásra alkalmas helyet keresve a sereget biztonságosabb helyre vezeti, hogy ott várjon veszedelem nélkül az ellenség érkezésére. A hely nincs messze a Dunától, ahol a sűrű bokrok olyan magasra nőttek, hogy erdőre emlékeztetnek. Gyakorta folynak rajta keresztül nehezen meglábolható, sáros vízű patakok, nem lehet átkelni rajtuk, csak hídon. Csupán egyetlen, igen szűk út biztosít átjárást az úton lévőnek, ahol alig férnek el a szekerek egyesével. Emellett a hely mellett elhaladva a mieink nem messze onnan táborot ütnek és nagyon gondosan őrséget helyeznek el az átjáróban, nehogy az ellenség váratlanul meglepje őket. Erre kellett szükségképp a törököknek is áthaladniuk, akik – mint említettük – átkelve a

Dunán nem sokkal később az erdő másik részén ütöttek tábor. Így a mieink tábora nem volt messze az ellenség táborától, látták egymást, mert mind a két tábor magaslaton feküdt úgy, hogy az erdő, amely a két tábor elválasztotta, a legkevésbé sem akadályozta a kilátást, mert mintegy völgyben volt, már ha lehet ilyenről beszélni síkságon. Szinán csodálkozva a mieink elszántságán, hogy kis számuk ellenére mégsem rettennek meg az erejétől, amit ő legyőzhetetlennek gondolt, hanem merészen akadályozzák terveit, a legjelesebbeket választja ki és a tizenkétezer főre rúgó barbár sereget kivezeti a táborból a mieink ellen, akik alig voltak hatezren, és csatarendbe állítva az erdei átjáróhoz vezet. A vajda bár látta, hogy az ellenség számban felülmúlja és hogy az ő serege kicsi, mégis bízva a hatalmas Istenben és övéinek vitézségében nem félt vállalni a kockázatot. Hadrendbe állítva tehát a seregét Szinán elé vonult az átjárónál, buzdítva katonáit, hogy ne feledkezzenek meg a magyarok ősi vitézségéről, és hogy kövessék őt vezérüként és példaadójuként, és bátran az ellenségre ront. Az ellenség túlerőben küzdött, a mieink vitézebbül, így bizonytalan volt, hogy ki győz. Néha a mieink üzték a törököket az átjárón kívülre egészen a táborig, nagy mézárhlást rendezve köztük, néha azok tartóztatták fel új erőre kapva a mieink rohamát, akik engedni kényszerültek az ellenségnek, mert sok barbár tört rájuk. Így folyt a harc napkeltétől csaknem egészen estig, váltakozó hadszerencsével. Végül azonban napnyugtakor a mieinkre mosolygott rá a szerencse, mert a vajda parancsára egy gyalogos csapat, amely messzebb állt a tábortól, a legjobbkor bocsátkozott harcba. A küzdelemben elfáradtak segítségére érkezve teljes erejével az ellenségre ront, akit a mieink rohamra rögtön megfutamít. A menekülőket üldözve akit érnek, megölik, köztük jeles törököket. Megszereznek négy ércágyút néhány hadijelvénnel együtt, köztük egy zöld zászlót is, ami a törökök hite szerint Mohamedé, a prófétájuké volt, és ezért szentnek tartották. Azt szokták minden hadivállalkozásukon körülhordozni, mint kedvező jelet és valahányszor velük volt a csatasorban, biztos győzelmük tudatában annak jelében nem rettentek meg semmilyen ellenséges erőtől. Maga Szinán is olyan szorongatott helyzetbe került, hogy menekülés közben a hídról a mocsárba bukott, övéi alig tudták kiragadni és a táborba vezetni. Táborába visszaüzeve így az ellenséget a mieink fényes győzelmet aratva, hatalmas zsákmánnyal megrakottan, ujjongva vonultak vissza a táborukba. Utána Szinán nem tudva elviselni a szerencse forgandóságát sokat vívódott és csak azzal foglalkozott, hogyan mossa le magáról az elszenvedett fiasco gyalázatát, amit szilárd meggyőződése szerint a szultán előtt is fel fognak róni neki. Tehát rendezve csapatait, amelyek igen nagyok voltak, teljes erejével megkezdi a mieink üldözését. Mivel ők tudták, hogy számban alatta maradnak az ellenségnek, és azt gondolták, hogy a legkevésbé sem józan dolog, hogy egy akkora barbár sokaság elé vessenek vaktában egy kicsiny sereget, biztonságosabb helyre, a hegyek lábához tartanak sietősen, hogy

ott nyugtuk legyen az ellenségtől. A vajda úgy gondolta, hogy tisztjéből és a fejedelem iránti tiszteletéből fakadóan sem teheti meg azt, hogy a dolgot eltitkolja a fejedelem előtt. Levelet küldve tehát feltárja előtte, hogy milyen szorult helyzetben van, és hogyha nem jön időben a segítségre, az a veszély fenyeget, hogy az ellenség martalékává válik. Így újra meg újra a fejedelemnek kellett gondoskodnia arról, hogy időben segítséget vigyen övéinek, akik bajba kerültek, nehogy váratlanul és észrevétlenül megtámadja őket az ellenség. Ezért rögvest megparancsolja, hogy a teljes székely nép, amely a nyolc székben van – így hívják a kerületeiket – ragadjon fegyvert és kijelölteti a táborhelyet a barcasági mezőn. Vezetőnek három jeles nemest, Bogáthi Boldizsárt, Mindszenti Benedeket és Kornis Farkast jelöli ki, akik azonnal végrehajtják a parancsot és a fegyveres népet a kitűzött helyre gyűjtik. Maga a fejedelem is, hogy parancsainak serényebb teljesítésére ösztönözze őket, 1595. augusztus 27-én vasárnap Fehérvárról kivonulva összes udvarához tartozó csapatával és felszerelésével rövid utazás után Sebes mellett üt tábor, hogy a hír hallatára a tartomány többi csapata is minél előbb a táborba gyűljön. A következő napon egyszerre három nagyon kedvező hírt is kap, az elsőt Lippa elfoglalásáról, a másodikat Szinán egyik seregrészének fentebb leírt elpusztításáról, a harmadikat a tatárok hazatéréséről. Azt mondták, hogy a kánjuk, ők így szokták nevezni az uralkodójukat, sok ezer barbárt összegyűjtve a moldvaiakat és az erdélyieket is pusztulással fenyegeti. De miután eljutott a Dnyeper folyóhoz, az oroszok hátulról rátámadva a területeire arra kényszerítették, hogy hazavezesse seregét országa védelmére. Mondták még, hogy azt a tatár csapatot, amelyik behatolt Moldvába, a tartományban lévő erdélyi katonák és az oláhok mind egy szálig levágták. Ebből egyértelműen arra lehet következtetni, hogy a tatár betöréstől jelenleg nem kell félni, mert ők ebben a helyzetben és a nyári időszak télbe fordultával nem fogják átlépni határaikat. Miután ezekről a hírekről értesült, a fejedelem másnap Sebesről elindulva hat táborveréssel a Barcaság határához, Feketehalom városához érkezik, hogy ugyanott várja be a német segélycsapatokat, amelyeket Rudolf császár az erdélyiek segítségére küldött és a tartomány többi csapatait is. Mivel ezek nap mint nap mindenünnen, versengve özönlöttek a táborba, tetemesen nagyobbá tették a sereget. A németek elé, akiknek élén Albert Reibitz, a híres lovag állt, Theke Ferencet küldte, hogy gondoskodják az élelmükről és vezesse őket az úton. Közben a sereg egy részét előreküldi a málhával Havasalföldre, hogy mihelyt a németekkel egyesült, maga is segítséget vigyen övéinek. A mieink bár számban messze alulmúlták az ellenséget, mégis minden reményüket a vitézségbe és a hatalmas Istenbe vetve a fejedelemtől érkező segélycsapatok bevárása nélkül össze akartak csapni az ellenséggel. De a fejedelem már korábban, levélben megparancsolta nekik, hogy ne kockáztassanak, és megérkezése előtt ne vágjanak bele semmi olyanba, amelyből a seregnak kára származhat,

hanem halasszák a szerencsés kimenetelű harc minden alkalmát arra az időre, amikor már napról napra nagyobb csapatokkal gyarapodva lehetőségük lesz arra, hogy az ellenségnek ne csak ellenálljanak, hanem meghátrálásra kényszerítsék és elpusztítsák. A moldvai vajdának is megírja, hogy a tartományban összeszedve a csapatokat, amennyit csak bír, egyesüljön a havasalföldivel, ahol maga is ott lesz. Ezt a parancsot kapva az István nevű vajda, aki akkor a tartomány élén állt, rögvest útnak indul, és mivel egyenesen a tatároktól való félelme miatt nem haladhatott, Erdély határai felé tart, hogy a tartományon keresztül véve útját csatlakozzék a fejedelem csapataihoz, hogy aztán velük együtt vezesse seregét Havasalföldre. Már nem volt messze a határtól, amikor egy lengyel csapat került elébe, hogy késleltesse az útját. Megütközik velük és nagy veszteséget okozva, gazdag zsákmánnyal terhelve folytatja megkezdett útját. Végül a hegyeken átkelve a fejedelem táborába jut, amely akkor Töröcsvárnál volt. A vajda újáról hallva Zamojski János, a lengyel király kancellárja, Podoliában nagyszámú sereget gyűjtve a király tudta nélkül betör Moldvába, és a tartományt a vajda távollétében könnyedén elfoglalja. A tartomány kormányzásának feladatát egy bizonyos Jeremiásra, egy különben ismeretlen emberre bízta, aki nagy kegyben állt előtte. Mivel tudta a fejedelem, hogy Szinán nincs messze, úgy határoz, most eltűri a gázságot, amit a lengyelek elkövettek ellene, de eltökéli, hogy a török háború végeztével mihelyt alkalom adódik, bosszút áll érte. Másrészt aggasztotta a székely nép is, amely – mint említettük – a fejedelem parancsára fogott fegyvert. A székelyek azt mondták, hogy addig semmiképpen sem akarnak az ellenség ellen vonulni, amíg ősi szabadságukat, amelyet elvesztettek a korábbi években a lázadás miatt, újra vissza nem állítják. Úgy tűnt, hogy sok megfontolás, sőt a méltányosság is amellet szól, hogy a fejedelem ne egyezzen bele a követelésükbe, mert a székely nemzet legnagyobb része a nemeseknek alávetett jobbágy. A nemeseket megfosztani jobbágyaiktól (kiváltképp akkor, ha semmi olyat nem tettek sem a fejedelem, sem a haza ellenében, ami miatt el kellene veszíteniük javaikat, sőt, már sok éve hűen szolgálják a fejedelmet háborúban és békében) a legnagyobb igazságtalanság volna. A nép kényszeríthető lett volna a parancsteljesítésre a szabadság megadása nélkül is, de a fejedelem az ellenség ilyen fenyegető közelségében belháborút a haza veszélyeztetése nélkül nem vállalhatott és nem is kellett volna vállalnia. Tétovázott, vajon megadja-e nekik a nemesekkel szemben a legnagyobb igazságtalanságot elkövetve a szabadságot és a hazáról gondoskodják-e a szükséghelyzetet fontolóra véve, vagy a nemeseket megkímélve csökkentse a sereg számát. De végül habozásának véget vetett a nyomasztóan nagy szükség, amely úgy látszott, inkább kikényszeríti, mintsem megkívánja, hogy a székelyek ősi szabadságát visszaállítsák. Hatalmas volt a száma a barbár ellenségnek, amelyhez képest a mi seregünk bizony igen kicsi volt, de a székelyek hadával együtt, amely körülbelül tizenhatezer

fegyverforgató főt számlált, bámulatosan megnőtt. Így néhány feltételt szabva a fejedelem ugyan akarata ellenére, de megadta nekik a szabadságot, majd megparancsolta, hogy siessenek Havasalföldre. Maga is néhány nappal később, tábort bontva és a sáros út miatt nagy nehezen átkelve a hegyeken, Havasalföld határán, Rukar falunál, a szorosnál ütött tábort. Míg a fejedelem sátrát kifeszítették, hirtelen meglepő látvány tárult a katonák elé. Egy hatalmas sas ugyanis a hegyek felől lebukva a fejedelem sátra mellé telepedett. Meglátva a testőrök, akik éppen ott voltak, odaszaladtak és mivel olyan nagy volt, hogy nem tudott hirtelen felemelkedni a földről, elfogták és a fejedelem sátrába vitték. Miután ez szélesebb körben elterjedt, ahogy az emberek természete is más, egyesek így, mások úgy értelmezték az előjelet. Voltak, akik szerint a sas magát Szinánt jelképezi, aki nem kerülheti el a mieink kezét, mások rossz előjelnek vélték, mert a sas a római császárság jelképe, és mivel fogságba került, így az annak jegyében járó seregünk pusztulását vetíti előre. Nyolc napot töltött azon a helyen a fejedelem, részint azért, hogy bevárja a német segédcsapatokat, részint azért, hogy közben a szekerek, amelyekből sok is volt és a sáros út miatt nehezen lehetett átkelni velük a hegyeken, a táborba érjenek. Miután a németek is megérkeztek erőltetett menetben és a szekereket is átjuttatták, tábort bontva arra a helyre mentek, ahol a vajda tábora volt. Itt a katonák időt kaptak a pihenésre, hogy frissebben viseljék el a harc minden fáradságát. Közben a mieink nap mint nap kijártak legeltetni, és amikor az ellenség is messzebb jött ki élelmet szerezni, nem egyszer megtörtént, hogy egymásra rontva harcra bocsátkoztak. Az ellenség azonban megfutott, ahogy a mieink belékaptak. Így történt, hogy a mieink szinte minden nap gazdag zsákmánnyal megrakva tértek vissza a táborba, veszteség nélkül. Ez a dolog amennyire fellelkesítette a mieinket, annyira lelombozta az ellenséget, mert ha közben többen is voltak, mégis nyomban megfutottak, alighogy a mieinket meglátták. Csak nagyon kevésnek volt annyi bátorsága, hogy harcoljon, de nagyjából azokat is levágták. Összekészítve azokat a dolgokat, amelyeket egy ekkora háború lefolytatása megkívánt, a fejedelem arról a helyről eltávozva a seregét két nap alatt egy síkságra vezette, amely egy mérföldnyi távolságban feküdt Tergovistye városától, ahol Szinán tábora volt. Az volt a szándéka és arra készült, hogy a következő napon (csak Isten megsegítse) csatába bocsátkozzék. Tábort ütve azon a síkon, miután a katonák már leszálltak lovukról, és egyesek letették fegyverüket, mások pedig mással voltak elfoglalva, hirtelen zavar támad a táborban. Azok ugyanis, akik az előző éjszaka az őrseget látták el, akkor tértek vissza a táborba. Miután meglátták ezt messziről azok, akik tüzelőt gyűjteni mentek a közeli erdőbe, ellenséges csapatnak gondolták őket és lélekszakadva visszarahantak a táborba. Amikor megkérdezték tőlük néhányan, hogy miért futnak, azt válaszolták, hogy ellenséges fegyveres csapatot láttak messziről, és hogy már a tábornál jár. A katonák, akik hittek szavaiknak, rögvest

harckészültséget rendelnek el, mindnyájan azt gondolva, hogy itt az ellenség. Majd a jeladás után összegyűlnek a katonák, és akkora zavar támadt, hogy nem lehetett őket semmiképpen sem rendbe szedni: az utasításokat csak kevesen követték, a többiek biztos vezérlet nélkül szétszóródva és elbizonytalanodva abban, hogy megmenekülnek, szétfutottak. Mindenütt puskalövések hallatszottak sűrűn, és a végrendeleteket pecsételték az egész táborban. Az első vonal már fegyverben volt, a németek is hadrendbe álltak csatára készen, ha az ellenség feltűnne. Közben hírül hozzák a fejedelemnek, hogy hamis az ellenség jelenlétéről szóló hír, de a katonákat nem lehetett megnyugtatni, és a szavak sem találtak kellő hitelre, annyira megszállt mindenkit a félelem és a rettegés. Amikor látta a fejedelem, hogy katonái ennyire zavarodottak, csendet parancsolt mindenkinek, és nyilvánosan kihirdeti, hogy senki se keltsen a táborban kiáltozással zajt. Aki mégis megteszi, azt megfeszítteti. Végül így a princeps parancsára csend lett hirtelen a táborban. Volt egy meredek hegy, amely csaknem egyenlő távolságra feküdt a két tábortól. A többség úgy hiszi, hogy ennek a csúcsáról maga Szinán nézte, ahogy a fejedelem serege táborhelyére érkezik. Akárhogy is volt, az biztos, hogy miután Szinán a fejedelem hatalmas hadi készülétéről tudomást szerezve azt vette észre, hogy nem fog felérni az erdélyiek erejével, a legsürgősebb dolga az volt, hogy seregestül eltűnjön a mieink szeme elől. Arra mégis nagy gondja volt, hogy ez a dolog ne váljék nyilvánvalóvá a többi udvaronc előtt. Majd Ali basát és Mehmet béget szólította magához, akik kitűntek a többiek közül. Hosszasan rábeszéli őket, hogy menjenek az általa megerősített Tergovistye várába, ő közben, míg oda tart az erdélyi sereg, elmegy, és látszatra menekülést színlel. Amikor pedig a várat az erdélyiek majd ostromolni fogják, ők állják vitézül az ostromot, neki gondja lesz rá, hogy az ellenséget, amely az ostrom alatt nem tart semmi veszélytől és álomba merül, éjjel csatarendbe állva megtámadja, és meglepve őket aztán nem lesz akadálya Erdély elfoglalásának. Ezekkel és hasonlókkal mégis hitelessé tette szavait a barbárok előtt, bár egészen a megfutamodásra törekedett. Erős őrséget hagyva velük katonákkal és minden szükséges dologgal a várban, éjjel a negyedik őrségváltás idején tábort bontott, és ahogy csak tudott, Bukarest felé tart. A fejedelem is a következő napon már napkeltekor trombitajelt adatott, és hadrendet állít fel. Az első seregszárnyban négyezer lovas lándzsást helyez el, akiknek élén Mihály volt, annak a tartománynak a vajdája. Hozzájuk rendelte még Csáky István lovasegységeit. Oldalukat puskás gyalogosok és kaszás székelyek zárták, majd hátul a németek tömbje következett, utánuk vontatták az ágyúkat. Az első seregszárny jobb oldalán aztán két csapat következett, egyenként tízezer lovas lándzsással. A baloldalon is ugyanez volt a csapatrend és létszám. Élükön minden egyes vezér kiváló és serény. Legvégül volt két csapat, amely a középütt haladókat követte. Az egyik, amelynek élén hordozták az arany hadijelvényeket, körülbelül tizenkétezer lándzsás lovasból állt, a másikkra

maga a fejedelem ügyelt. Így összesen hét csapattest volt. Mindezek élére általános parancsnoknak Bocskai Istvánt, a nagyméltóságú férfit állította, akinek Erdélyben sok szolgája és nagy vagyona volt, és a fejedelemmel is közeli rokonságban állt. Eképpen felállítva a hadrendet elindítja a csapatokat és eljut oda, ahol az ellenség tábora volt. De amikor észlelte, hogy az ellenség elmenekült onnan, cseletől tartva megparancsolja, hogy mindenki őrizze gondosan a hadrendet, és így a sereg a következő éjszakát fegyverben töltötte. Mivel pedig Szinán – nem tudva az erdélyiek hadikészültségéről és már győztesnek gondolva magát – néhány nappal korábban azt mondta övéinek, hogy még tizenöt napot fog időzni azon helyen és nem bont tábor, történt az, hogy több török messzebbre ment legeltetni és élelmet szerezni. Ezek Szinán dolgáról nem tudva semmit, visszatérve a legeltetésből azt gondolták, hogy ott van még az övéik tábora, és amikor éjjel a táborhelyre értek, ahonnét már elináltak a törökök, a mieink sűrű hadrendjébe ütközve többnyire levágták őket, bár néhányan az éjszakának köszönhetően elmenekültek. Mivel a sereg így töltötte azt az egész éjszakát, még napkeltekor sem kaptak a katonák engedélyt arra, hogy félretegyék a fegyvert, hanem egészen délig ugyanúgy fegyverben voltak. Közben a kémek is, akiket a fejedelem az ellenséges sereg szemmel tartására küldött előre, megérkeztek és jelentették, hogy az ellenség már messze előrehaladt, és nem mást tesz, mint menekül. Megtudva ezt a fejedelem sokáig habozott, hogy a menekülő Szinán után eredjen-e, vagy a vár ostromához kezdjen, amelyben erős őrsége volt az ellenségnek. Arra jutott, hogy Szinánt menekülni kell engednie, mert azt gondolta, hogy nagyon veszélyes ellenséget hagyni a háta mögött, mert elszakíthatják a seregét az utánpótlástól a Tergovistye várában lévők. Gondoskodni kellett róla, hogy ezt ne engedje meg, így a csapatokat a Tergovistye városa feletti részre vezetve tábort üt, és a városhoz tartozó várat, amelyet Szinán néhány nap alatt, amíg ott táborozott, védőművekkel és sánccal megerősített, ostromzár alá vonja. Amikor pedig a jól megerősített várat ágyúkat bevetve hiába törette egy napon át, megparancsolja, hogy a katonák készüljenek az ostromra. Már napnyugtakor a vár három oldala felől az ostromhoz fog. Az egyik oldalról a székelyek fát és a faerődítés felgyújtására alkalmas szurkos anyagot odahordva csóvát vetnek a várra, a másik oldalról létrákat támasztanak a falakhoz, sőt a legtöbben létra nélkül igyekeznek felhágni rájuk. A harmadik oldalról ágyúkkal lövik a várat, akkora rombolást végezve, hogy az ostromlottak fejére szakadtak a tetők. Mivel mindenünnen veszély fenyegette az ostromlottakat, nem tudták eldönteni, hogy a tetőkbe kapott tüzet oltsák-e, vagy az ellenséget verjék-e vissza, vagy pedig a veszélyes omlások elől biztos búvóhelyre húzódnak-e vissza életüket mentve, hiszen mindenfelől fenyegető és azonnali veszedelem tárult a szemük elé. Végül többen csapatba verődve egy kis kapun keresztül, ami a mieink előtt ismeretlen volt, kimentek. De a dolog

nem kerülhette el a mieink figyelmét, mert már korábban is világos volt, és bizonyos jelekből arra lehetett következtetni, hogy az ostromlottak fontolgatják a kirohanást, ezért válogatott lovasokból álló csapat állt őrt, akik észrevéve a kitörését lóháton könnyen üldözőbe vették az ellenséget, azonnal szét is szórják és megszalasztják, csak nagyon kevesen vágták ki magukat az éjszakának köszönhetően. Ali basa és Mehmet bég, a vár parancsnokai, akár azért, mert a becsületes halált többre tartották a csúf futásnál, akár valamilyen más megfontolásból, nem akarták a várat elhagyni. Amikor a mieink a vár elfoglalása után öldökölni kezdtek, és a rejtkehelyeket kutatták fel – ennek mesterei a székelyek – egy félreeső helyen rájuk akadtak és a fejedelem elé vezették őket. Ahogy eljutott ennek a híre Szinánhoz, aki akkor Bukarestben volt, akkora félelem szállta meg, hogy azt gondolta, rögvest meg kell ragadnia a menekülésre kínálkozó alkalmat. Tűszokat szedve tehát felgyűjtja Bukarest városát, majd a málha nagy részét maga mögött hagyva, reményét veszelve, mintha már az ellenség ott volna, gyalázatos futásnak eredt és Gyurgyevó felé tartott olyan gyorsan, ahogy csak tudott. Bukarestben volt egy templom, amit Sándor, a tartomány Mihályt megelőzően harmadik vajdája nagy költségen építtetett. Szinán azt korábban úgy megerősítette, hogy felül is múlta Tergovistyét. De annyira elfogta a félelem, hogy még azon az akármennyire megerősített helyen sem mert bevárni az ellenséget. Hanem egy valakinek övéi közül azt a feladatot adta, hogy ásson lőport a templom alapzata alá. A feladatot úgy végeztette el, hogy miután seregét elvezette onnan, és a mieink odaérve – úgy számította – elfoglalták az erődítményt, akkor meggyújtva a port a templom felrobbanjon, és a mieinket elpusztítsa az omlás, így azt, amit szemtől szemben nem képes elérni, ilyen csellel orvul valósítsa meg. Ebben a reményében – mint mondják – csalatkozott, mert a fejedelem más úton, Bukarestet balról elhagyva vezette csapatait, ezért amikor a port meggyújtották, úgy robbant fel, hogy egyáltalán semmi kárt sem okozott. Ekkortájt hozták a hírt a fejedelemnek Alsó-Magyarországról, hogy Borbély György, aki a lippai vár elfoglalása és a korábban elvégzett feladatok után időt adva pihenésre a katonáknak a csapatokat Jenőhöz vezette, és szoros ostromgyűrűbe zárva néhány nappal később bevette. Különben a fejedelmet Szinán foglalkoztatta, aki állítólag még nem kelt át a Dunán. Tehát miután az előbb említett módon elfoglalta Tergovistyét, megindítja csapatait azzal a szándékkal, hogy akárhol is éri be Szinánt, próbára teszi hadiszerecsényét. Mivel pedig Szinán, amerre útját vette, feldúlta a vidéket, minden falut és települést felgyújtott, és mindent úgy elpusztított, hogy a sereget semmiképp sem lehetett azon a részen átvezetni, egy másik úton vezette a fejedelem a seregét, mint amerre az ment, Bukarestet balról elhagyva, ahol még nem haladt át török erő. Amikor már kétföldnyi távolságra volt Gyurgyevótól, hírül hozzák, hogy Szinán csapatai nagyobb részével átkelt a Dunán, és hogy a Dunán innen is elég barbár maradt hátra, akik még nem

keltek át. A helyzet tisztázására a fejedelem néhány válogatott csapatot küldött előre, akiknek parancsba adta, hogy alkalomadtán, ha nincs akadálya, próbálják meg az ellenséget harcra ingerelve az átkelésben meggátolni. Ezek elérve Gyurgyevóhoz több erdőben lézengő törököt és sok másikat, akik a csordát és a nyáját hajtották, megtámadnak, nyomban harcba bocsátkozva velük szétszórják és megszalasztják őket, és mindenkit megölnek, akit érnek. Kevés foglyot a fejedelem elé vezettek, hogy tőlük nyerjen értesülést az ellenségről, a többit egészen Gyurgyevóig űzik, ahol még sok ellenség volt átkelőben a hídon, amelynek innenső része Gyurgyevó lábához kapcsolódott. Gyurgyevó vára a természettől és mesterségesen is kitűnően meg van erősítve, mert a Duna nem sokkal a vár felett kettéválik. A folyamág körülbelül kétholdnyi földet ölel körül, majd ismét visszatérve medrébe szigetet alkot. Ahol a víz egyesül, ott magasodik a vár, mindenünnen vízzel körülvéve, csak hídon közelíthető meg. Ezen átkelve, körülbelül tízlépésnyi távolságra, egy másik híd van építve a Dunán, az előzőnél nagyobb, és mint mondtuk, a vár lábához kapcsolódik. Ehhez rohantak versengve a barbárok, hogy átkeljenek, és mivel egyik a másikat próbálta megelőzni az átkelésben, a hídon nagy tolongás támadt, akkora, hogy fegyverre kelve egymást szúrták át. Sokan akár azért, mert bíztak az úszástudásukban, akár azért, mert elvesztették a menekülésbe vetett reményüket, a hídról fejest ugorva a folyóba az örvényektől elnyelve pusztultak el. A barbárok nagy segítségére szolgáltak a szekerek, amikkel mindenünnen körülkerítették magukat, hogy nem férhetett hozzájuk a lovassereg. Közben a fejedelem megérkezett a sereggel, és miután látta, hogy a lovassereg nem tehet kárt az ellenségben, rögvést előreküldte a gyalogos csapatokat, amelyek azonnal megbontva a szekerek rendjét és átkelve a kisebbik hídon hatalmas öldöklést vittek végbe a tolongó ellenség között. Ekkor különösen a puskásoknak hívott gyalogok vitézsége tűnt ki, akik puskáikkal távolról célba véve az ellenséget, akkora pusztítást végeztek, hogy az elesettek holttestével megtelt Duna vérrel kevert, csaknem vörös vizet hömpölygetett, és alkalmatlanná vált az ivásra, mert annyi hulla volt benne, hogy ha valaki vizet akart volna inni, az állatok vagy az emberek tetemére állva meríthetett volna. Katonák, lovak, tevék és más teherhordó állatok tetemei halmokban heverték, sok legyilkolt holtteste szétszórva feküdt a szárazon, több a hullámok és az ár közt sodródott. Számos helyen hallatszott a haldoklók hörgése, sokan sebesülten, félholtan feküdtek, végeredményben szavakkal soha vissza nem adható öldöklés képét nyújtva. Látva ezt a törökök a túlpartról folyamatosan ágyúkkal vették célba távolról a mieinket, de semmi kárt sem tudtak tenni a mieinkben, mert csaknem minden lövésük célt tévesztett. A mieink is akadályozták az ellenséget ágyúkkal a Duna innenső partjáról, de eltérő eredménnyel, mert akik az ágyúkat kezelték, remekül értve ennek a dolgnak az igazgatásához, nagy kárt okoztak az ellenségnek, az ágyúk tüzeit az ellenség legsűrűbbjére irányítva lövéseikkel

sokat leterítették. A barbárok az ágyúkkal ügyetlenül bánva ezt nem viszonzhatták, ezért a mieink biztonságban és veszély nélkül végezték a dolgukat. Sok barbár szállt hajóra, amiből öt volt, hogy átkeljen a folyón. Ebből három sértetlenül átért, a maradék kettő találatot kapva a mieink zsákmánya lett. Miután a mieink a Dunán innen lévő barbárokat a hídon való átkelésben megakadályozták és hatalmas öldöklést vittek végbe közöttük, néhány gyalogos a moldvai vajda zsoldjában állók közül két zászlót magával ragadva a hídra hágott. Ezt észrevéve a Duna túlsó partján lévő barbárokat akkora félelem szállta meg, hogy azt gondolták, át fognak kelni, holott erre azok nem is gondoltak. Ezért nyomban fejszét ragadva a hidat bontani kezdték, hogy így beszakasztva megakadályozzák őket az átkelésben. Nagy vesztesége érte volna a fejedelem seregét, ha nem maradnak lőpor nélkül a várban lévők. Szinán ugyanis korábban csaknem minden lőport átvitetett, de sokat hagyott szekereken a Dunán innen is, hogy az ostromlottak felhasználhassák. De azt nem tudták a várba bevinni a mieink váratlan érkezése miatt, és később sem volt senkinek a hasznára, mert amikor már esteledett, néhányan a szekerek között lézengők közül akár tudatlanságból, akár valamilyen más megfontolásból meggyújtották, és elveszett hiába úgy, hogy semmilyen kárt sem okozott.

Így történtek az események egészen estig, és bár közeledett az éjszaka, a lovascsapatok mégis fegyverben maradtak, attól tartva, hogy a barbárok éjjel hajóra szállva átkelnek a folyón, és lest vetnek. Miután tehát mindenütt gondosan őrséget állítottak, a sereg az egész éjszakát alvás nélkül, fegyverben töltötte. A következő napon, amikor észrevette a fejedelem, hogy nem kell nagyon félnie az ellenség cselétől, attól a helytől, ahol a sereg az éjszakát töltötte, egy kicsit előrehaladva tábornak ütött, majd odahozatva az ágyúkat, amelyeket Tergovistyénel Ali basa a mieink ellen használt, a vár falait töregette. Mivel ezt a dolgot serényen végezték egészen másnapig, olyan hatalmas rés keletkezett a falakon, hogy biztonságban ostromolhatóvá vált a vár. A fejedelem megparancsolta, hogy sátranként két-két fegyveres jöjjön a vár ostromára. Összekészülve elkezdtek ostromolni a várat, a mieinknek azonban az ostrom annyival könnyebb volt, hogy az ostromlottak nem használhatták puskáikat és ágyúikat a mieink ellen, mert mint mondtuk, nem volt nekik lőporuk, ehelyett köveket dobáltak rájuk. De rövid volt ez az ostrom, nem sokáig állt ellen az ellenség sem, mert amikor a mieink benyomultak – egyesek a résen keresztül igyekeztek bejutni, mások a vár egyéb részein hágtak a falakra – alig találtak ellenállásra, a legtöbb ostromlott ugyanis reményét veszítve félreeső helyekre bújt el, a bástyákat kevesen védték. Így történt, hogy elűzve a falak omladékait védelmező barbárokat is, a védők nélkül maradt vár elesett, miután minden benne levőt lemészároltak. Gyurgyevó nagy jelentőségű vára, amely körülbelül száz éve török fennhatóság alá tartozott, az erdélyi erők oly rövid ideig tartó ostromát követően Szinán és egész seregének szeme láttára a fejedelemé lett.

De a fejedelem azt gondolta, hogy bizonyos okokból kifolyólag nem kell benne őrséget hagyni, különösen azért, mert nagyon ki van szolgáltatva a barbárok támadásainak és az Erdélytől oly távol eső helyen hagyott őrséget nem lehet komoly veszély nélkül ellátni. Csóvát vetve tehát a tetőkre a várat felégettette, a hidat beszakasztatta, és a hajók fedélzetét, amikből a híd állt, felgyújtatta. Miután a hatalmas Isten páratlan segítségével és gondoskodása folytán kedvezően alakultak ezek a dolgok és Szinánt, akitől korábban az egész keresztény világ rettegett, a Dunán átúzták, tábort bontva a fejedelem visszavezette seregét, és csapatait Gergiciához, egy Oláhföld hegyeivel határos városkához kísérte. Ott elrendezve a tartomány ügyeit a vajdával Bocskai Istvánt, a csapatok fővezérét a sereggel hagyta, maga kevesek kíséretében előrement, végül átkelve a hegyeken Brassóba ért, hogy ott várja be Bocskait a sereggel együtt. Amikor ő is megérkezett a sereggel, körülbelül kétezer székelyből álló sereget István, moldvai vajda mellé rendelt, hogy elkísérjék a tartományába és visszaállítsák régi méltóságába. A sereg többi részét téli szálláshelyére hazaküldte. Maga is, néhány napot Brassóban töltve, egész Erdély hatalmas örömére és boldogságára elvégezve szerencsés kimenetelű és nagy fontosságú tetteit, visszatért Gyulafehérvárra.

Vége.

Kolozsvárott, Heltai betűivel.

A Chorus Musarum

Jacobinus János *Chorus Musarum* című lakodalmi köszöntő verse Kolozsvárott jelent meg 1597-ben, Heltai-féle betűkkel (– a nyomtatvány leírásához ld. RMNy I. 806. = RMK II. 230). A nyomtatvány egyetlen példányban maradt ránk, amelyet a Marosvásárhelyi Teleki Téka őriz.⁶³⁰ A példány tartalmazza a Teleki-ex librist, kötése a 18. századból való. A benne szereplő possessorbejegyzés is 18. századi. Ez az átírás az Országos Széchényi Könyvtárnak a marosvásárhelyi példányról készült mikrofilmmásolatán⁶³¹ alapul.

Veress Endre a vőlegényről, Kakas Istvánról 1905-ben megjelent monográfiájában⁶³² a *Chorus Musarum*ról így írt:

⁶³⁰ Jelzete T. q. 1543a/5. coll.

⁶³¹ OSzK FM 2/2098.

⁶³² VERESS, 1905, 71., 23. jegyz.

„Ma már egyetlen példánya sem ismeretes, de XVII. századi másolata fennmaradt a Budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratárának G. osztálya 147. kötete 9. darabjában; honnan lemásoltuk Báthory-oklevéltárunk számára.”

Az Egyetemi Könyvtár kéziratárának katalógusa szerint a kézirat az említett kötetben a 11. helyen áll.⁶³³ A kéziratot az Egyetemi Könyvtár zárva tartása miatt nem tudtuk fellapozni. Ha Veress Endre állítása helytálló, azaz a mű kézírata az 1597-ben megjelentetett kolozsvári kiadásnál később keletkezett, 17. századi másolat, akkor a nyomtatvány szövege autentikusabbnak vehető a kéziraténál.

Állítása szerint Veress a kéziratot „lemásolta Báthory-oklevéltára számára,” de nem tudunk arról, hogy Veress ki is adta volna a *Chorus Musarum* szövegét. Erdély történetével kapcsolatos okmánytáraiban nem találtuk. A nyomtatvány unikális mivolta, a mű kéziratának vélhetően későbbi keletkezése, valamint az, hogy a mű szövege tudomásunk szerint még nem jelent meg nyomtatásban, indokoltá teszi az itt következő szövegkiadást. A *Chorus Musarum* részleges fordítását Tóth István készítette el.⁶³⁴

[Címirat:]

Chorus Musarum
honoris nuptiarum vera nobilitate virtuteque ornatissimi viri, d. Stephani Cacassii, patricii Claudiopolitani et assessoris sedis iudicariae serenissimi principis Transsylvaniae ac ingenua natalium nobilitate conspicuae virginis, Susannae Romeriae, generosi olim d. Lucae Romerii Marotschensis filiae, ad diem XII. Ianuarii anni MDXCVII. celebratum per Ioannem Iacobinum, notarium urbis Claudiopolitanae sacratus.

[Első hasáb:]

---

⁶³³ SZILÁGYI, 1889, 184.

⁶³⁴ TÓTH, 1977, 133–34.

Qui celsa Cynthi per iuga devios
Colis recessus, cui Tenedus suos
Praestat honores, quem Phalisci
Summa iuvat habitare montis.

Adnixa ramis quem peperit deum
Palmae feracis Ortygio in solo
Latona Pythone insequente,
Deliace et Patareus Apollo.

Cui semper arcus et humeros premunt
Leves sagittae, doctisona et chelys,
Paullum sagittas et recurvum
Pone humeris recreatus arcum.

Huc huc canora nunc age cum chely
Huc tende pulcherque huc precor advolet
Chorus novenarum sororum,
Huc Charites properentque castae.

Nunc tinge puris Castaliae tuos,
Intonse crines fontibus: indue
Quae tincta Sarrano madescat
Murice purpureamque vestem.

Qualem Tonantis cum pater aethere
Depulsus alto est, tunc fidibus tuis
Iovis triumphos atque laudes
Te cecinisse ferunt canoris.

Namque en sacratus nunc agitur dies,
Et laeta miscet gaudia iam novus
Sponsus, Cacassum olim parentes
Quem Stephanum vocitasse gaudent.

Auditis? An me ludicra decepit
Imago vocis? Non, mihi credite,
Audite, ut arguti resultent
Ad numeros veniantque versus.

APOLLO

Mnemosynes Iovis atque alto de sanguine natae,
    Huc, huc adeste praesidente me et duce,
Castalides Musae, laetum et poema canentes
    Sponsi recentis gaudiis applaudite.
Cui vos cunque suo placide affulsistis in ortu,
    Non huic venena dira Colchidis nocent.
Sic fuit hic vestri teneris studiosus ab annis
    Honoris: ergo hunc digno honore extollite.

CLIO

Excelsa claros Austriacae domus
Cuius parentes gloria protulit,
Coniux Sigismundi Maria
Daciae dominantis orae

Iunxit perenni connubio novam
Sponsam Cacasso, quam generis decus
Praelustre commendat Romeri
Moribus ingenuis Susannam.

EUTERPE

Qualis Aurora fugiente Phoebus
Extulit falso celeres quadrigas
Aequore: en talis generosus alto
sponsus honore.

Intrat in sponsae thalamum Susannae,

Nata quam secto Iovis e cerebro
Moribus cunctas docuit puellas
Vincere castis.

[Második hasáb:]

THALIA

Qualis exurgit croceum cubile
Coniugis linquens speciosa Phoebi
Nuncia: en talis generosa casto
Nupta pudore.

Ducitur sponsi in thalamum Cacassi,
Cui pater vatum viridem sacra vit
Delius myrthum et redimita cinxit
Tempora lauro.

MELPOMENE

Exiliore flagret haud Cacassius
Amore coniugis novae,
Oeneides olim quam flagravat arduis
Flammis pudicae coniugis.
Qui nec parentum nec suorum civium
Periclitanti patriae
Sed sola amatae coniugis motus prece
Opem tulisse dicitur.

TERPSICHORE

Exiliore flagret haud Cacassii
Amore sponsa candida,
Alcestis olim quam flagravat arduo
Admeti amore coniugis.
Quae quum mariti praesto mortis ultimam

Adesse metam cerneret,
Descendit ipsa Ditis atram ad regiam
necem ut subiret coniugis.

ERATO

Ut coniugit amabilis
Vectrices Paphiae pennigeras deae
Nexus: sic iuuet aemulis
Consortes thalami iungier ignibus.

CALLIOPE

Ut concordia turtures
Et suevit placide iungere mutuus
Candor: sic thalami precor
Contingat sociis pectoris unitas.

POLYMNIA

Quot stellis superum celsa micantibus
Splendescunt variis atria coelitem,
Postquam nubila clarum
Diffugere per aethera:
Tot vitae Stephanus incolumes precor
Annos perfacili cernere spiritu
Possit, sera senectus
Et cunctis vitiis vacet.

URANIA

Quot veris tepido tempore floribus,
Tercentumque micant prata coloribus,
Postquam frigore soluit
Torpentem Zephyrus humum:
Tot vitae placidos comprecor exigat
Annos sponsa suae: sic domui decus

Accrescat sociique
Cernat pignora lectuli.

GRATIAE

[Bal oldali hasáb:]

Collis Pierii novem sorores
Cultrices Latiae et decora linguae,
Si vos carmine gaudiis Cacassi
Applausisse iuvat novaeque sponsae:
Et nos pectora nexibus ligare
Amborum decet usque et usque firmis,

[Jobb oldali hasáb:]

Quos non aut Aquilonis impotentis
Vires, ulla vel imminentis aevi,
Annorum aut series vetustiorum
Possit diruere: ut beatioris
Vitae tempora transigant, queantque
Iucundos thalami videre fructus.

[Az impresszum:]

Impressum Claudiopoli, typis Heltanis

Jacobinus János és Baranyai Decsi János párhuzamos szöveghelyei

A mellékletnek ez a része tartalmazza Jacobinus János és Baranyai Decsi János vizsgált történeti műveinek párhuzamos szöveghelyeit. A szöveghelyek kigyűjtése teljességre törekedett. A szó szerinti egyezéseket a dőlt betűtípussal szedett szavak jelzik. A vastagított betűkkel írt szavak Baranyai Decsi szövegének romlásait jelzik. A szöveghelyek Jacobinus esetében a kolozsvári első kiadás lapjára, Baranyai Decsi esetében a decas, a liber, illetve a caput számára utalnak.

Jacobinus:	Baranyai Decsi:
Quo facto Turcae, <i>qui Lippae, Giulae, Czanadi ac Ienei erant</i> , cum per exploratores cognovissent, milites ex ditione Iofevensi certis de causis <i>Albam</i> esse avocatos, peropportunam nacti occasionem, quod	His irritati Barbari, <i>qui Lippae, Gyulae, Csanadi et Ienei erant</i> , et simul fama nuptiarum ad spem praedae erecti, quo die sponsa <i>Albam</i> introducta fuit, <i>oppidum Jófeő</i> (Latine bonam herbam nominare poterimus)

animadverterent, non esse in iis partibus, qui ipsis resisteret, (Georgius enim Barbely, ut dictum est, Caransebesum versus exercitum ducebat, qui locus septem circiter miliaribus Iofeo distat) coniunctis viribus in Transylvanicam ditionem irrumpunt, oppidumque Iofeum cum septem pagis diripiunt, et inflammant, magno incolarum numero trucidato, et quamplurimis in seruitutem abductis. (B_{1a}–B_{1b})	<i>cum</i> circumiacentibus <i>septem pagis</i> depopulati fuere, et paucis ablatis vindictae studio omnes propemodum pari crudelitate absumpsere. (10. 8. 7.)
Eo audito, <i>princeps</i> graviter commotus delectum statim haberi iubet, <i>certamque nobilium manum cum iis militibus, qui antea Iofeo advocati fuerant</i>, ad <i>Totvaradgiam oppidum Turcicae ditionis diripiendum</i> mittit, quibus <i>serio</i> imperat, ne ullam occasionem, qua saltem aliquid detrimenti hostibus inferre possent, intermitterent, <i>superiorem</i> vero iniuriam <i>Iofei</i> acceptam <i>simili incommodo illato</i> rependerent. (B_{1b})	Quae cum <i>Principi</i> innotuissent, supra quam cuique credibile sit, indolens et excandescens, tantam suorum cladem primo quoque tempore ulcisci statuit. Proinde delectu confestim habito <i>certam cum iis militibus, qui Jofeö advocati fuerant, nobilium manum</i> ablegat, iisque <i>serio</i> mandat, ut tantam miserae plebis lanienam ulturi, <i>Tótvaradgiam oppidum Turcicae ditionis diripiant</i>, et <i>superiorem Jofeö</i> cladem <i>simili incommodo illato</i> compensent. (10. 8. 7.)
Hi quam <i>possunt celerrime in hostium ditionem</i> contendunt, et postquam <i>ad oppidum noctu pervenissent, comparatis iis, quae ad oppugnationem facerent</i>, orto iam sole oppugnationi insistent, <i>oppidoque per vim</i> potiuntur, <i>Turcis, qui ducenti circiter in eo erant</i>, omnibus <i>trucidatis, sex</i> tantum <i>de muro</i> praecipites se dedere, <i>quod sperarent tranato Marusio flumine salutem se consecuturos, verum ii etiam a nostris intercepti fuere</i>. (B_{1b})	Itaque accepto hoc Principis mandato, quam <i>possunt celerrime in hosticum</i> ducunt, et simulac <i>ad oppidum noctu pervenerunt, comparatis omnibus, quae ad oppugnationem</i> (necessaria), aggrediuntur. <i>Oppidum vero per vim</i> nullo fere cum periculo suorum capiunt, incendunt, diripiunt; <i>Turcas omnes, qui ducenti circiter in eo fuerant, trucidant, senis</i> duntaxat eorum <i>de muro</i> desilientibus, <i>quod sperarent transacto Marusio flumine salutem se consecuturos. Verum ii etiam a nostris intercepti fuere</i>, atque in captivitatem abducti. (10. 8. 7.)
Secundum hanc victoriam <i>nostris</i> optima spe pleni, eundem victoriae cursum continuari, <i>dum Lippam</i> versus contenderent, <i>Turcae, qui Eperiessi erant, metu eorum quae Fadsatensibus evenisse audiverant, igne tectis iniecto castellum inflammant, ipsique ex eo profugiunt: Solimossienses etiam eandem veriti fortunam, castellum deserentes, qua cuique visum fuit, sese contulere</i>. (B_{2b})	Devictis in hunc modum Barbaris, <i>dum nostri Lippam</i> contendunt, <i>Turcae, qui Eperjesi erant, metu eorum, quae Facziadensibus evenisse audiverant, igne tectis iniecto castellum inflammant, ipsique ex eo profugiunt. Solymosienses etiam eandem veriti fortunam, castellum deserunt, et qua cuique commodissimum ac proximum fuit, diffugiunt</i>. (10. 8. 9.)

<i>Lippensium audita deditione ii, qui Solimossi, Vilagosvari, Canadi, Nadlaki, Fellaki, Pankotae, Siri, et Aradi erant, similem fortunam veriti, castella deserentes, qua cuique visum fuit, sese contulere. (B3a)</i>	<i>Audita hac Lippensium deditione Barbari, qui Világosvári, Pankotae, Siri, Cianadi et Aradi erant, similem fortunam veriti, desertis castellis, qua cuique proximum fuit, diffugere. (10. 8. 10.)</i>
<i>Dum haec in iis partibus geruntur, Sinanus interea in Transalpinensi Valachia ponte ex navibus coniunctis facto, ingenti comitatus exercitu Danubium superaverat, et iam principis copiis, quas in ea provincia habebat, imminere dicebatur, nullo alio proposito, quam ut exercitu principis ad interneccionem caeso, ac Michaelae etiam provinciae palatino, qui iam se, provinciamque principi subiecerat, capto, pristinum provincialibus iugum, quod non ita pridem cervicibus excusserant, imponeret. (B3a–B3b)</i>	<i>Dum haec in Ungaria geruntur, Sinanus interea Bassa Vezerius ducentis circiter millibus hominum comitatus, ponte ex navibus facto, Danubium ad Gyrgioviam arcem superaverat, et in Transalpinam Valachiam irruperat. (10. 9. 2.)</i>
<i>Itaque idoneo castris loco quaesito, exercitum in loca tutiora reducit, ubi sine periculo hostium praestolaretur adventum. (B3b)</i>	<i>Ea re territus Michael Palatinus Transalpinae, idoneo castris loco quaesito, copias in loca tutiora reducit, ibique adventum hostium praestolari statuit. (10. 9. 2.)</i>
<i>Locus est non longe a Danubio, ubi densissima virgulta in iustam excreverunt proceritatem, ut sylvae praebeant speciem. Ibi coenosissimi aquarum rivi permeatu difficillimi crebris locis interfluunt, nec aliter nisi ponte transeuntur, unicum duntaxat iter angustissimum viatori transitum praebet, vix qua singuli carri ducantur. (B3b)</i>	<i>Est locus non procul ab Istro densissimis virgultis circumseptus ac coenosissimis aquarum rivis ita interruptus, ut ponte transiri ob angustiam debeat. (10. 9. 2.)</i>
<i>Hunc locum nostri praetervecti modico spatio ab eo castra ponunt, custodiasque diligentissime in angustiis collocant, ne inopinato ab hostium multitudine opprimerentur. (B3b)</i>	<i>Hunc locum nostri praetergressi modico spatio ab eo castra ponunt, illasque paludis ac interiacentium sylvarum angustias dispositis custodiis muniunt. (10. 9. 2.)</i>
<i>Sinanus tantam nostrorum pertinaciam miratus, quod cum tam pauci essent numero, suas tamen, quas putabat esse invictas vires non reformidarent, verum audacter eius sese opponerent conatibus, nobilissimum</i>	<i>Sinanus tanta nostrorum audacia irritatus, quod quamvis tam pauci numero essent, adventum tamen suum praestolari non vererentur; duodecim circiter armatorum millia ex omni exercitu selegit, ac instructa</i>

quemque suorum legit et <i>duodecim barbarorum millium exercitum contra nostros, quorum vix erant sex millia</i> , castris educit, acieque instructa <i>ad angustias</i> sylvae contendit. (B _{3b})	<i>acie contra nostros, qui vix erant sex millia, ad palustres angustias</i> educit. (10. 9. 2.)
<i>Palatinus</i> etsi videbat <i>hostes</i> numero praecellere, se vero exiguo esse stipatum exercitu, <i>Deo tamen</i> praepotenti <i>suorumque</i> virtuti <i>fisus fortunae</i> se committere non est veritus. (B _{3b} -B _{4a})	<i>Palatinus</i> licet animadverteret se numero <i>hostium</i> imparem esse, <i>Deo tamen</i> ac loci natura <i>suorumque</i> instinctu <i>confisus fortunam</i> experiri statuit. (10. 9. 2.)
<i>Instructo</i> ergo quem <i>secum habebat</i> exercitu, <i>in ipsis angustiis Sinano</i> occurrit, militesque <i>cohortatus</i> , ut memores <i>pristinae</i> Hungarorum virtutis se <i>ducem authoremque</i> sequerentur, magno <i>animo in hostem</i> <i>invehitur</i> . (B _{4a})	Proinde <i>instructis, quas secum habebat</i> copiis, <i>in ipsis angustiarum</i> faucibus <i>Sinano</i> occurrit, paucisque pro tempore suos <i>cohortatus</i> , excelso <i>in hostem animo</i> <i>invehitur</i> . (10. 9. 2.)
Hunc in modum a solis fere ortu usque in vesperum alternante fortuna vario marte pugnatum fuit. <i>Tandem</i> vero <i>sole in occasum vergente</i> melior fortuna nostris affulsit, siquidem ex mandato palatini quaedam peditum acies, quae longius castris abfuerat peropportune affuit. (B _{4a})	<i>Tandem</i> postquam toto die certatum fortiter utrinque fuisset, <i>sole in occasum vergente</i> nova peditum nostratium acies irruiat, ac coniunctis cum iis, qui totius diei pugnam in ardentissimo aestu sustinuerant, viribus hostem confestim terga dare cogit. (10. 9. 2.)
Quae defatigatis iam labore nostris subveniens totis viribus in hostes irruiat, quos nostri eodem statim impetu in fugam vertunt, <i>fugientiumque</i> tergis inhaerentes, nobilissimos quosque Turcarum, quos assequuntur <i>trucidant: quatuor tormenta aenea cum aliquot signis</i> , in iis <i>viride</i> etiam <i>quoddam vexillum, quod ipsorum prophetae Mahumetis fuisse</i> Turcae credebant, ob idque sacrum appellabant, <i>intercipiunt</i> . Illud ipsi in signum <i>boni ominis in omnibus expeditionibus bellicis circumferre</i> fuerant soliti, et quandocunque in acie fuisset, certissimam sibi victoriam polliciti, nullam hostium vim eius auspicio reformidabant. (B _{4a})	Instant <i>fugientibus</i> nostri, et compluribus eorum <i>trucidatis, quatuor aenea tormenta cum aliquot signis</i> <i>intercipiunt</i> , inter quae fuit et <i>viride quoddam vexillum, quod Mahumetis Profetae fuisse</i> ipsi credebant, <i>bonique ominis gratia in bellicis expeditionibus circumferre</i> solebant. (10. 9. 2.)
<i>Tunc ipsemet etiam Sinanus in eas fuit redactus angustias, ut fuga e ponte in paludem delapsus, vix a suis ereptus in castra reduceretur</i> . Hostibus hoc pacto <i>intra castra repulsis, nostri</i> splendida de hoste reportata	<i>Tunc ipsemet etiam Sinanus</i> copiarum dux <i>in eas fuit redactus angustias, ut inter fugiendum e ponte in paludem delapsus, vix a suis ereptus in castra reduceretur</i> . Ita <i>pulsis in castra</i> Barbaris, <i>ovantes nostri</i> ac

victoria ingenti <i>praeda onusti</i> ovantes <i>se</i> in castra <i>recepere</i> . (B _{4a} –b)	divite <i>praeda onusti</i> ad suos <i>se recepere</i> . (10. 9. 2.)
Nem átvétel, de ezen a helyen Baranyai szövegének értelmét tisztázza Jacobinus:	
Hi, quod intellegebant <i>se</i> numero hostibus ipsis multis partibus esse inferiores, tantae autem barbarorum multitudini tantulum exercitum temere obiicere minime esse integrum arbitrabantur, in loca retro tutiora ad radices <i>alpium</i> , ubi ab hostibus tuti essent, maximis itineribus contendunt. (B _{4b})	Ita nostri Barbaris ingruentibus in ipsas <i>avium</i> fauces retrocesserunt, ibique Principem Sigismundum mandato eius expectare statuerunt. (10. 9. 2.)
Quare <i>omnem</i> statim plebem <i>Siculicam</i> , quae octo continetur sedibus, (ita illi districtus suos appellant) <i>arma sumere</i> imperat, <i>eamque</i> in campis <i>Barcensibus</i> castrametari iubet. Cui <i>negotio tres</i> insignes nobilitate viros <i>Balthasarem Bogathium, Benedictum Mincenthium et Volfgangum Cornisium</i> praeficit, qui confestim mandata expediunt, armatamque plebem in eum, qui praefixus fuerat locum cogunt. (B _{4b})	His rebus acceptis Princeps <i>Siculos omnes</i> , qui octo sedibus continentur, <i>arma sumere</i> iubet, <i>eosque</i> in castris <i>Barcensibus</i> castra metari mandat. Ei <i>negotio tres</i> autoritate insignes viros praeficit: <i>Balthasarem Bogathium, Benedictum Mindszenti et Volfgangum Kornisium</i> , quibus postea et Stephanum Tholdium adiunxit. (10. 9. 4.)
<i>Ipsemet</i> quoque princeps, quo alacriores eorum animos, ad ea quae mandaret subeunda redderet, die Dominico, qui fuit <i>VI. Calend. Septembris</i> anni MDXCV. <i>Alba Iulia cum aulicis suis copiis, impedimentisque omnibus excedens, modico itinere</i> prope <i>Sabesum</i> castra ponit, uti eius rei fama audita reliquae etiam provinciae copiae quamprimum in castra confluerent. (B _{4b} –C _{1a})	Sed et <i>ipsemet Princeps XVI. Calendas Septembris Alba Iulia cum aulicis suis copiis impedimentisque omnibus excedens, modico itinere</i> ad <i>Sabesum</i> castra locat, ut suo exemplo ceteras Regni copias quamprimum evocaret. (10. 9. 4.)
	Ugyanehhez, a szövegben némivel később:
	Diximus capta Lippa et copiis hinc inde collectis, Principem Alba Iulia <i>VI. Cal. Septembris</i> cum omnibus impedimentis excessisse etc. (10. 9. 6.)
<i>Ibi postero die tria simul auspiciatissima accipit nuncia, primum de Lippa capta, alterum de profligata parte copiarum Sinani, uti superius declaratum est, tertium de remigratione Tartarorum, quorum chamus</i> (ita illi suum imperatorem solent appellare) multis barbarorum collectis Moldavis, atque	<i>Ibi postridie eius diei tria simul accipit auspiciatissima nuncia, primum de Lippa capta, alterum de profligata parte copiarum Sinani, tertium de remigratione Tartarorum.</i> (10. 9. 4.)

adeo ipsis Transylvanis exitium intentare dicebatur. (C _{1a})	
His nunciis acceptis <i>postridie princeps Sabeso movens sextis castris in fines Barcensies ad oppidum Feketehalom pervenit</i> , Germanica auxilia, quae Rudolphus imperator subsidio Transylvanis esset missurus, reliquas item <i>provinciae</i> copias ibidem expectaturus, quae cum indies undiquaque certatim in castra confluerent, multis partibus auctiorem reddiderant exercitum. (C _{1a})	His rebus magnopere exhilaratus <i>Princeps, postridie Sabeso movit, et sextis castris in campos Barcenses ad oppidum Feketehalom pervenit, ibique auxilia cum provincialia, tum externa praestolari statuit.</i> (10. 9. 4.)
<i>Interea partem exercitus cum impedimentis in Transalpinam praemittit, ipsemet quoque, ubi primum Germani appulissent, opem suis laturus.</i> (C _{1b})	<i>Interea partem exercitus cum impedimentis praemittit, etiam ipsemet primo quoque tempore suppetias eis laturus.</i> (10. 9. 4.)
<i>Nostri quamvis numero hostibus ipsis longe essent inferiores, omnem tamen spem in virtute Deoque praepotenti positam habentes, non expectatis a principe auxiliis manus cum hoste conserere volebant, verum illis princeps iam antea literis praeceperat, ne sese temere fortunae committerent, neve ante suum adventum tale quippiam molirentur, unde exercitus detrimenti aliquid pati posset, sed omnem rei bene gerendae occasionem in illud tempus differrent, cum iam indies maioribus aucti copiis hostibus non solum resistendi, verum etiam loco eos pellendi et profligandi potestatem essent habituri.</i> (C _{1b})	<i>Nostri, quamvis impares hosti numero essent, tamen tanta bonitate freti manum cum Barbaris conserere non recusassent, ni graviter a Principe iniunctum illis foret, ne fortunam ante adventum suum periclitarentur.</i> (10. 9. 4.)
<i>Moldaviensi etiam palatino perscribit, ut coactis in provincia quibus posset copiis, Transalpinensi se coniungeret, quippe ubi ipsemet quoque sit futurus. Quo accepto mandato palatinus Stephanus nomine, qui tunc ei provinciae praeerat, statim iter ingreditur, cumque recta ob metum Tartarorum proficisci non posset, versus fines Transylvaniae contendit, ut facto per provinciam itinere principis se coniungeret copiis, cum quibus deinde una exercitum suum in Transalpinam duceret.</i> (C _{1b})	<i>Moldaviae Palatino scribit nomine Stephano, quem Aaroni surrogaverat, ut coactis in provinciam, quibus posset copiis, Transalpinensi se coniungeret, et coniunctis cum eo consiliis fortiter rem contra Barbaros administraret. Is accepto Principis mandato confestim iter aggreditur, cumque recta ob metum Tartarorum proficisci non posset, versus fines Transylvaniae contendit.</i> (10. 9. 4.)

Iamque non longe a finibus aberat, cum <i>quaedam Polonorum manus ei occurrit</i>, uti eius remoraretur iter, cum quibus etiam proelio decernit, et magna eorum strage edita, atque opulentis onustus spoliis iter inceptum continuat, tandemque superatis alpibus in castra principis, quae tunc ad arcem Terchvar erant posita, pervenit. (C₁b)	Id dum factum, ecce <i>quaedam Polonorum manus ei occurrit, qua... pulsa</i> Coronam appellit, solutoque ibi militibus stipendio in castra Principis ad arcem Barcensem tunc posita se contulit. (10. 9. 4.)
<i>Audita palatini profectione Ioannes Zamoiscius Poloniae regis cancellarius, in Podolia magno militum numero coacto inscio ipso rege in Moldaviam irrumpit, provinciamque absente palatino facile occupat, cuius administrandae curam Ieremiae cuidam obscuro alias homini, sed qui gratia plurimum apud eum valebat, committit.</i> (C₁b–C₂a)	<i>Audita Palatini profectione Ioannes Zamoiscius Poloniae Cancellarius, ac summus copiarum dux, magno militum numero in Podolia coacto, quum Principi Sigismundo privatam ob causam indignaretur, inscio ipso, uti postea dictitatum est, Rege in Moldaviam irrumpit, occupataque per absentiam Stephani Vajvodae provincia, Ieremiam ei titulo Palatini substituit, eumque in obsequium Poloniae iurare cogit.</i> (10. 9. 5.)
Ipsamet quoque paucis post diebus castra movens <i>alpibus aegre ob coenosissimi itineris difficultatem superatis ad villam Rukar</i> in ipsis Transalpinæ finibus et <i>alpium angustias castra</i> ponit. (C₂b)	Postquam omnes undique copiae coierunt, et diligenter lustratae iuxta atque armatae fuerunt, Princeps nihil iam ultra cunctandum ratus, impedimentis praemissis cum omni exercitu, <i>alpibus aegre ob coenosissimi itineris difficultatem</i> et <i>angustias superatis</i>, in Transalpinam profectus est, ibique IV. die octobris <i>ad mapalia Rukkae</i> vici in faucibus <i>alpium castra</i> metatus est. (10. 9. 9.)
Ubi <i>dum tentorium</i> eius <i>extenderetur</i>, novum subito spectaculum militibus apparuit. <i>Aquila</i> namque ingenti magnitudine <i>praecipiti volatu ex alpibus delapsa</i>, prope principis tentorium consedit, quam conspicati milites <i>praetoriani</i>, qui forte aderant, accurrentes, <i>cum repente humo se tollere prae magnitudine non posset</i>, captam in <i>principis tentorium deduxerunt.</i> (C₂b)	Ibi <i>dum tentorium</i> Principis <i>extenditur</i>, cum nondum ipsemet eo pervenisset, <i>aquila</i> senio iam albicans <i>praecipiti volatu ex alpibus delapsa est</i>, et manu ab ingruentibus <i>praetorianis, cum repente humo se prae magnitudine tollere non posset</i>, comprehensa, ac ad <i>principem deducta.</i> (10. 9. 9.)
Quod cum in vulgus exiisset, ut sunt varia hominum ingenia, alii aliud ex eo omen coniectare, pars ipsum Sinanum per aquilam designari, qui manus nostrorum non esset evitaturus, pars etiam sinistre augurium interpretabantur, quippe <i>cum aquila Romani Imperii sit signum</i>, quod <i>ea in captivitatem devenerit, perniciem nostri exercitus, qui</i>	Terruit omen Principis cunctos, quasi ad cadaver futurum eo aquila advolasset, et <i>cum aquila Romani Imperii sit signum, ea capta</i> periculum nostris immineret. (10. 9. 9.)

eiusmodi uteretur, signo praesignificari augurabantur. (C ₂ b)	
Quorum verbis persuasi milites <i>ad arma</i> statim <i>conclamant</i> , <i>omnibus hostem adesse</i> existimantibus. Mox signo dato fit concursus militum, et <i>tanta erat omnium perturbatio, ut in ordines cogi neutiquam possent: pauci signa</i> sequebantur, <i>reliqui</i> nullo certo duce palantes et salutis suae incerti <i>discurrebant</i> , creberrimi ubique sclopetorum crepitus exaudiebantur, <i>testamenta vulgo totis castris</i> obsignabantur, iamque prima acies in armis erat, Germani etiam suos ordines tenebant, parati ad pugnam, si hostis affuisset. (C ₃ b)	Positis in ea planitie castris, cum milites com meatui, et quieti intenti essent, tumultu de repente in castris excitato, ac <i>omnibus hostem adesse</i> putantibus, <i>ad arma conclamatur</i> , <i>tanta omnium perturbatione, ut in ordines cogi neutiquam possent</i> , sed <i>paucis ad signa</i> convenientibus <i>reliqui passim discurrerent</i> , <i>testamenta que vulgo totis castris</i> facerent. (10. 9. 12.)
Interea nunciatur <i>principi vanum esse rumorem</i> de hostis praesentia. Sed neque sedari milites poterant, neque satis firma verbis adhibebantur fides, ita omnium animos pavor et trepidatio occupaverat. Princeps cum videret ita perturbatos esse militum animos, <i>silentium cunctis imperat</i> , et publico <i>edicto</i> sancit, ne quispiam clamore tumultum in castris excitet, <i>qui secus fecerit, crucis poenam</i> esse subiturum, et ita tandem imperio principis subito silentium in castris fuit. (C ₃ b)	<i>Princeps cognita rumoris vanitate</i> , publico confestim <i>edicto silentium imperat</i> , et <i>qui secus fecerit, crucis poenam</i> ei denunciat. (10. 9. 12.)
<i>Mons erat praeruptus, qui aequo fere spatio ab castris utrisque aberat</i> , ex cuius summo vertice plerique credunt ipsummet <i>Sinanum principis</i> exercitum cum in locum castrorum veniret, <i>speculatum fuisse</i> . (C ₃ b)	Fama est, <i>Sinanum e monte praerupto, qui aequo fere spatio ab utrisque castris aberat</i> , copias <i>Principis speculatum fuisse</i> , ac apparatu eius territum, consilium fugae confestim suscepisse. (10. 9. 12.)
<i>Quia vero Sinanus ante paucos dies Transylvanici apparatus</i> inscius, iamque se victorem esse ratus <i>suos commonefecerat, se quindecim adhuc dierum moram eo loci facturum, neque interea castra moturum</i> , accidit, ut plerique <i>Turcae</i> pabulandi et <i>commeatus</i> agendi <i>gratia longius excurrerent</i> . (C ₄ b)	<i>Quia vero Sinanus ante paucos dies Transylvanici apparatus</i> minime gnarus, iamque victoriam in manibus se habere ratus, <i>suos commonefecerat, se ad XV-um adhuc diem moram eo loco facturum, nec interea castra moturum</i> : ideo factum est, ut plurimi <i>Turcarum commeatus gratia longius excurrerent</i> . (10. 9. 12.)
<i>Cum iam duorum miliarium spatio Gyrgio abesset</i> , affertur <i>Sinanum</i> cum potiori copiarum parte Danubium traiecisse, residere etiam cis Danubium iustum barbarorum numerum, qui flumen nondum superasset. Ad quam rem cognoscendam princeps	His rebus ad principem allatis, <i>cum iam Gyrgio duorum milliarum spatio abesset</i> , certam <i>delectorum manum mittit, qui transitu Barbaros prohiberent</i> . (10. 9. 15.)

nonnullam <i>delectorum manum praemisit, quibus</i> in mandatis dedit, uti occasione oblata, si integrum sit, hostes praelio lacesitos <i>transitu prohibere</i> conarentur. (D_{2a})	
Qui <i>Girgioum delati</i> quamplurimos <i>Turcas in saltibus oberrantes</i>, multosque <i>armentorum</i> et <i>pecorum greges agentes</i> offendunt, quos confestim proelio adorti <i>fundunt fugantque</i>, et omnes, quos assequuntur, trucidant. Paucos captos ad principem deduxere, ex quibus de hoste cognosceret, <i>reliquos Girgioum usque propellunt</i>, ubi magna adhuc hostium <i>multitudo in ipso transitu pontis cuius citerior pars ipsis Girgioi radicibus annectabatur</i>, haerebat. (D_{2a})	Ii <i>Gyrgioviam delati</i> complures <i>Turcas in saltibus oberrantes</i>, et <i>armentis pecudum gregibusque agendis</i> intentos <i>fundunt atque fugant</i>, et nonnullis captis <i>reliquam eorum multitudinem, in ipso transitu pontis, cuius citerior pars ipsis Gyrgioviae moenibus annectebatur</i>, ad arcem usque ipsam <i>propellunt</i>. (10. 9. 15.)
<i>Girgioum arx est egregie loci natura, et arte munita, quippe Danubius paullo supra arcem spacio aquas dividit, quarum pars nonnulla, quae iusti fluminis speciem refert terram duorum circiter iugerum magnitudine ambiens, rursusque in suum alveum refluxens, insulam constituit: quo loco undae in se coeunt, illic arx aquis undique circumdata emergit, nec nisi ponte adiri potest. Quo superato decem circiter passuum terrae spacio interiecto alter pons in ipso Danubio exstructus maior priori ipsius arcis, ut dictum est, radicibus annectitur.</i> (D_{2a}-D_{2b})	<i>Gyrgiovia est arx egregie loci natura et arte munita, quippe ubi Danubius paulo supra arcem spatio divortium in gemina agit brachia, quorum pars nonnulla, quae iusti fluminis speciem refert, terram duorum iugerum magnitudine ambiens, rursusque in unum alveum refluxens insulam constituit. Ita quo loco undae in se coeunt, illic arx a Georgio, uti ferunt, Despota exstructa, ac aquis Istri undique circumdata emergit, nec nisi ponte adiri potest, quo superato, decem circiter passuum spatio terrae interiecto, alter pons in ipso Istro exstructus, priore maior, ipsius arcis reducibus atque muris annectitur.</i> (10. 9. 15.)
Ad quem <i>barbari studio</i> transeundi <i>certatim accurrebant</i>, cumque alter <i>alterius</i> praevertere <i>conaretur</i> transitum, magnas in ipso ponte <i>turbas</i> dabant, ita ut ad arma <i>devenientes sese invicem confoderent</i>. Multi sive <i>natandi peritia freti</i>, sive iam <i>desperatione salutis acti</i> praecipites de ponte in <i>profluentem</i> delapsi, <i>eius gurgitibus absorbti</i> interiire. Magno autem <i>barbaris subsidio carri fuerunt</i>, quorum maximo numero <i>sese undique circumsepserant</i>, ut <i>equestris exercitus ad eos penetrare non posset</i>. (D_{2b})	Ad hoc <i>Barbari studio</i> evadendi <i>certatim accurrerunt</i>, et dum quisque <i>alterum</i> praeire <i>conatur</i>, tantas in ipso ponte <i>turbas</i> excitarunt, ut ad arma <i>devenientes sese invicem confoderent</i>. Multi sive <i>natandi peritia freti</i>, sive etiam <i>desperatione salutis acti</i>, in <i>profluentem</i> desiliunt, <i>eiusque gurgitibus absorpti</i> interiire. Magno tamen <i>Barbaris subsidio carri quoque fuere</i>, quibus <i>sese ita undique circumsepserant</i>, ut <i>equestris copiae non facile ad eos penetrare possent</i>. (10. 9. 15.)

<i>Interim princeps cum exercitu affuit, cumque cognovisset equestrem exercitum nullum hosti inferre posse incommodum, illico pedestres copias praemisit, quae perturbato confestim carrorum ordine minori ponte superato ingenti caede hostes tumultuantes prostravere. Quo tempore peditum praecipue, quos pixidarios vocant, virtus prae caeteris enituit, qui cum sclopetis eminus hostes peterent, tantum profecerunt, ut occisorum cadaveribus plenus ipse Danubius aquas sanguine permixtas, et pene rubentes volveret, haustuque inidoneus redderetur, tanta siquidem erat cadaverum multitudo, ut si qui aquam haurire vellent, eam aut iumentorum, aut virorum cadaveribus insistendo haurirent. (D₂b)</i>	Quae dum in hunc modum ab antecursoribus geruntur, interim Princeps cum toto robore exercitus affuit, quumque animadvertisset, nullum equitum illic usum esse, illico pedestres copias praemisit, quae perturbato confestim carrorum ordine, ac citeriore ponte superato, tantam stragem edidere, ut Danubius cadaveribus hominum, equorum et camelorum ita oppleretur, ut si qui aquam haurire vellent, eam aut iumentorum aut virorum cadaveribus insistendo haurire cogerentur. (10. 9. 15.)
<i>Multi ex barbaris naves, quas quinque habebant, traiciendi fluminis causa conscenderant, ex quibus tres incolumes evasere, duae reliquae tormentis concussae nostrorum praedae cesserunt. Posteaquam nostri transitu pontis barbaros, qui cis Danubium fuerant, prohibuissent, et ingenti caede eos prostravissent, pedites nonnulli ex iis, qui sub Moldaviae palatino stipendia merebant, duobus signis secum abreptis in pontem evaserunt. (D₃a)</i>	Multi ex Barbaris naves, quas quinque maiores habebant, traiciendi causa conscenderant, quarum tres incolumes evasere, duae reliquae tormentis concussae in imum submersae fuerunt. Posteaquam nostri transitu pontis Barbaros, qui cis Istrum remanserant, prohibuissent ac concidissent, duae turmae peditum Stephani Moldaviae Palatini in pontem evadunt. (10. 9. 15.)
Quod animadvertentes barbari, qui trans Danubium erant, tantus subito metus eorum pervasit animos, ut licet nihil omnino de eo cogitarent, transituros opinarentur. Quare confestim securibus sumtis pontem rescindere coeperunt, uti hoc pacto rescisso ponte transitu intercluderentur. (D₃a)	Qua re visa Turcae, qui trans Danubium erant, veriti ne nostri transirent, arreptis confestim securibus pontem rescinderunt. (10. 9. 15.)
<i>Maximo tunc damno principis exercitus affici potuisset, nisi ii, qui in arce erant, pulvere tormentario destituti fuissent, Sinanus enim antea omnem fere pulverem tormentarium transferri curaverat: magnam quidem pulveris vim cis Danubium in carris reliquerat, quo obsessi uti potuissent, sed is propter inopinatum nostrorum adventum in arcem importari non potuit, neque postea cuiquam usui fuit, propterea quod cum nox iam immineret, per quosdam, qui inter carros</i>	<i>Maximo tunc damno Principis copiae affici potuissent, ni Deo ita gubernante Sinanus omnem pulveris tormentarii copiam trans Danubium avehi curasset. Nam eam pulveris vim, quam cis Istrum in carris reliquerat, ut ea obsessi uterentur, propter inopinatum nostrorum adventum Barbari in arcem importare non potuerunt. Sed tamen ne nostris quidem ea pulveris copia ulli usui fuit; nam cum nox iam immineret, per quosdam, qui inter carros oberrabant, sive ex</i>

<i>oberrabant, sive ex ignorantia, sive alia quapiam ratione succensus nullo penitus damno illato, in fumos abiit. (D₃b)</i>	<i>ignorantia, sive alia quapiam ratione, nullo penitus damno cuiquam illato, succensus in fumos abiit. (10. 9. 15.)</i>
<i>Custodiis ergo undique diligentissime dispositis, exercitus totam eam, quae sequebatur noctem insomnem in armis traduxit. Sequenti die princeps cum animadverteret non esse magnopere hostium insidias reformidandas, paullum ex eo loco, ubi exercitus noctem transegerat procedens, castra fecit, mox admotis iisdem tormentibus, quibus Ali bassa Tergovistiae contra nostros usus fuerat, arcis moenia quassari iussit. (D₃b)</i>	<i>Re in hunc modum usque in vesperum gesta, custodiisque quam diligentissime adhibitis, copiae omnes insequentem quoque noctem insomnem in armis traduxere, postero autem die Princeps, cum animadverteret hostem non amplius formidandum esse, paululum ex eo loco, ubi exercitus noctem transegerat, procedens, non procul a littore Danubii castra posuit, et admotis iisdem tormentis, quibus Ali Bassa Tergovistiae contra nostros usus fuerat, arcis Gyrgioviae moenia quassari iussit. (10. 9. 15.)</i>
<i>Quae res cum usque in sequentem diem impigre fuisset administrata, ingensque in moenibus factus esset hiatus, ut iam oppugnari arx tuto posset, imperatum a principe fuit, ut ab singulis tentoriis bini homines armati ad oppugnandam arcem procederent. (D₃b)</i>	<i>Ea re usque in sequentem diem continuata, ingentique murorum ruina per vim facta, imperatum a Principe fuit, ut e singulis tentoriis bini homines armati ad oppugnandam arcem progredierentur. (10. 9. 15.)</i>
<i>Eoque expedito oppugnari arx coepta est, sed nostris eo facilior oppugnatio fuit, quod obsessi pulvere tormentario, ut diximus, destituti, sclopetis et tormentis maioribus uti in nostrorum perniciem non poterant, quorum loco lapidibus eos infestabant. Sed ea oppugnatio brevis fuit, neque diu obsessi restiterunt, propterea quod ingruente nostrorum multitudine, praeter eos qui hiatum superare contendebant, alii ex aliis arcis partibus muros conscendebant, vix ullo ipsis resistente, obsessi enim plerique desperatione adducti in abditis locis delitescebant, pauci propugnacula tuebantur. Quo factum est, ut qua parte moenia concussa erant, inde etiam depulsis barbaris qui eam partem tuebantur, arx defensoribus destituta, omnibus, qui in ea erant trucidatis, capta fuerit. Ita Girgioum tanti arx momenti, ut quae centum circiter ab hinc annis Turcico paruit imperio, intra tam breve temporis spacium viribus Transylvanicis oppugnata inspectante ipso Sinano universoque eius</i>	<i>Eo expedito, cum hostes bombardario pulvere destituti duntaxat nostros inspectarent, nec oppugnationem diu ferre possent, cataphractis Italis primum subeuntibus, Siculoque ac ceteris Ungaris, deinde eos subsequentibus, Arx Gyrgiovia, quae centum circiter abhinc annis Turcico paruit imperio, defensoribus destituta, universis Turcarum copiis inspectantibus in potestatem Transylvanorum redacta est. (10. 9. 15.)</i>

exercitu, <i>in principis potestatem</i> venit. (D _{3b} -D _{4a})	
Veruntamen in ea <i>princeps</i> nullum plane militum praesidium certis de causis relinquendum putavit, praesertim autem quod barbarorum iniuriis admodum esse expositam, nec <i>sine</i> manifesto <i>periculo in tam remoto ab Transylvania loco</i> praesidium ali posse intelligebat. <i>Ignem itaque tectis iniecto inflammari arcem, pontem etiam rescindi, et navium, ex quibus pons constabat, tabulata exuri iussit.</i> (D _{4a})	Sed quum <i>in tam remoto a Transylvania loco</i> , non <i>sine periculo</i> defendi eam posse <i>Princeps</i> videret, <i>igne tectis iniecto arcem inflammari, pontem etiam rescindi, et navium, ex quibus pons constabat, tabulata exuri iussit.</i> (10. 9. 15.)
<i>Quibus</i> non sine singulari Dei praepotentis auxilio et providentia feliciter expeditis, et Sinano, qui antea toti orbi Christiano terrori fuerat, trans Danubium pulso, solutis castris <i>princeps</i> exercitum <i>reduxit</i> , et copias <i>ad Gergiciam usque oppidum Valachiae alpibus vicinum, comitatus est. Ibi rebus provinciae cum palatino compositis, Stephanum Boczkaium</i> , generalem copiarum praefectum <i>cum exercitu reliquit. Ipse paucis comitantibus praecessit, ac tandem superatis alpibus Brassoviam venit, Boczkaium ibi cum exercitu expectaturus.</i> (D _{4a} -D _{4b})	<i>Quibus</i> rebus confectis, copias <i>Princeps</i> actutum <i>reduxit</i> , et <i>ad Gergiciam usque oppidum Valachiae Alpibus vicinum comitatus est. Ibi rebus provinciae cum Palatino compositis, Stephanum Boczkaium cum exercitu reliquit. Ipse paucis comitantibus copias praecessit, ac tandem superatis Alpibus mense novembri, cum solenni triumpho ovans Coronam venit, Boczkaium ibi cum exercitu adventatem praestolaturus.</i> (10. 9. 15.)
Ubi <i>is</i> quoque cum exercitu <i>affuit, duorum circiter millium Siculorum exercitum Stephano Moldaviae Palatino adiunxit, qui eum in provinciam comitentur</i> , et pristinae restituerent dignitati: <i>reliquum exercitum domum in hyberna dimisit: ipse quoque paucos dies Brassoviae moratus, ingenti cum totius Transylvaniae applausu et laetitia, re felicissime gesta tantisque rebus confectis, Albam Iuliam reversus est.</i> (D _{4b})	Simulac <i>is affuit</i> , dimissis in suas regiones Germanicis copiis, <i>duo circiter</i> qua equitum, qua peditum millia selegit, eosque <i>Stephano Moldaviae Palatino adiungit, qui eum in provinciam deducerent. Ita reliquo exercitu in hyberna dimisso, postquam paucos Coronae dies commoratus fuisset, Albam Iuliam reversus est.</i> (10. 9. 15.)

Összefoglaló

Jacobinus János (1574–1603) nem tartozik a régi magyar irodalomban különösebben ismert vagy számon tartott szerzők közé. Kolozsvárott született, előkelő szász patrícius családban, amely unitárius vallású volt. Elsősorban mint hivatalnok tevékenykedett. Előbb Kolozsvár városának jegyzője, majd emelkedve pályáján az erdélyi fejedelmi kancellária titkára, végül kancellárja lett. A hivatali pályáján való előre jutása – tekintetbe véve fiatal korát –, párját ritkító volt a kancellária történetében.

Jacobinus életműve nem terjedelmes, de tanúskodik szerzője sokoldalúságáról. Ránk maradt hivatali munkájának segédeszközéül szolgáló formuláskönyve, valamint *Chorus Musarum* (1597) című lakodalmi köszöntő verse, és a *Brevis enarratio* (1596) című történeti műve, amely

Báthory Zsigmond 1595-ben győzelmes havasalföldi hadjáratáról szól. Jacobinus részt vett a hadjáraton és szemtanúként örökítette meg történetét.

Az értekezés áttekinti Jacobinus életpályáját és ismerteti műveit. Körvonalazza a *Brevis enarratio* historiográfiai környezetét és végigvezeti az olvasót Erdély történetének alakulásán a tizenötéves háborút megelőző időszakban a gyurgyevói győzelemig. Kitér a mű szövegének kiadástörténetére és ismerteti utóéletét, amely jelentősnek és szerteágazónak mondható. Szövege egyrészt magyar nyelvre fordítva históriás énekekké formálódott, másrészt kortárs és későbbi magyar történetírók latin nyelvű munkáiban került felhasználásra.

Az értekezés mellékletben szerepelteti a *Brevis enarratio* és a *Chorus Musarum* szövegkiadását, valamint a *Brevis enarratio* magyar fordítását.

Summary

János Jacobinus (1574–1603) is not one of the most well-known or accounted for authors in old Hungarian literature. He was born in Kolozsvár in an upscale Saxon patrician family of Unitarian religion. He acted primarily as a clerk. He first became the clerk (notarius) of the city of Kolozsvár, then rose to his career as the secretary of the Transylvanian princely chancellery, and finally as chancellor. The extent of his advancement in his career, given his young age, was almost unparalleled in the history of the chancellery.

Jacobinus' oeuvre is not voluminous, but it testifies to the versatility of its author. We are left with his formula book as an aid to his official work, as well as his wedding greeting poem *Chorus Musarum* (1597) and his historical work *Brevis enarratio* (1596), which is about

Zsigmond Báthory's victorious campaign in Havasföld in 1595. Jacobinus took part in the campaign and recorded his story as an eyewitness.

The dissertation reviews Jacobinus' career and describes his work. It outlines the historiographical environment of the *Brevis enarratio* and guides the reader through the development of the history of Transylvania in the period before the Fifteen Years' War until the victory in Gyurgyevo. It covers the publication history of the text of his work and describes its afterlife, which can be said to be significant and diverse. Some of his works were translated into Hungarian historical songs, and others were used in the Latin works of contemporary and later Hungarian historians.

The dissertation includes the text editions of *Brevis enarratio* and *Chorus Musarum*, as well as the Hungarian translation of *Brevis enarratio* in appendixes.